

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 6

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, голова Правління ГО «Альянс відновлення України»

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кокорєв О. В. – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики, соціальних комунікацій та ІТ-права, Державний університет інтелектуальних технологій та зв'язку

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджієв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, начальник науково-дослідної частини, Запорізький національний університет

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Яковлев Д. В. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: С2 «Політологія») відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол № 8 від 25 грудня 2025 р.**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 225
від 01.02.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-02644.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(вул. Старопортофранківська, буд. 26, м. Одеса, 65020,
pdpu@pdpu.edu.ua, тел. +38-048-752-98-10).

Мови видання: українська, англійська, німецька, польська.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2414-9616 (Print)
ISSN 2664-6013 (Online)

© Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**Войтенко Юрій Миколайович**

Проблема державності в українській політичній думці та політичній науці.....7

Ієремія Василь Володимирович

«Політичний маркетинг» у науковому та публічному дискурсах.....12

Мадрига Тетяна Богданівна

Волонтерство як суспільно-політичний феномен: понятійно категоріальний аналіз.....20

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ**Herbut Nadiia Anatoliivna**

From representation to leadership: the gender gap in EU parliaments.....31

Мельник Юлія Павлівна

Інституційні та неформальні механізми забезпечення реалізації політичної відповідальності у транзитних демократіях та в умовах постдемократії.....36

Мендрін Олексій Вікторович

Дискурсивна легітимація політичної влади в Україні (2019-2025 рр.).....43

Наумкіна Світлана Михайлівна, Деревянкін Сергій Леонідович

Правове регулювання використання штучного інтелекту в умовах цифровізації соціально-політичних та правових відносин.....52

Паталаха Валерій Федорович

Західні підходи до розуміння суспільної консолідації: концепції соціальної згуртованості....57

Petrakov Mykyta Oleksandrovych

Historical policy and memory policy in Ukraine: the evolution of discourse through the narratives of decolonization and mnemonic sovereignty.....63

Примаков Каміль Юрійович

Політична медіація у постконфліктних суспільствах: можливості застосування європейського досвіду для післявоєнної України.....75

Пустовар Владислав Володимирович

Трансформація політико-економічних інститутів України: безпековий вимір та виклики воєнного часу.....81

Скриль Сергій Анатолійович

Політико-правові проблеми відповідальності в сферах міжнародної та національної безпеки.....87

Стойко Олена Михайлівна

Європейський підхід до розуміння цифрового суверенітету.....92

Тесля Андрій Віталійович

Інституціоналізація публічно-приватного партнерства як інструменту реалізації публічної політики в Україні.....98

Fayrushina Leyla Tahir

The influence of media and new technologies on politics: platform power, political communication, and governance.....108

Юзьков Тарас Миколайович

Боротьба з корупцією в програмах політичних партій – програмні декларації та комунікативні стратегії з виборцем: український та польський досвід.....112

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Франчук Андрій Всеволодович

Алгоритмічний герой: витоки нових форм наративу у політичній комунікації XXI ст.....120

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Войтович Олексій Іванович

Американо-британські відносини на початку «холодної війни»
та її різкого загострення (1945–1953 рр.).....127

Ільницький Владислав Сергійович

Проблема Нагірного Карабаху в зовнішній політиці
Азербайджану та Вірменії (1991-1994 рр.).....136

Козловська Людмила Володимирівна

Політичні ризики приймаючих країн ЄС в умовах напливу мігрантів-біженців
від війни з України.....149

Прихненко Максим Іванович

Трансформація ролі Європейського Союзу в зовнішньополітичній стратегії
Великої Британії (2021–2025): безпековий аспект.....154

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Voitenko Yurii Mykolaiovych The problem of statehood in Ukrainian political thought and political science.....	7
Iyeremiya Vasyl Volodymyrovych “Political marketing” in scientific and public discourses.....	12
Madryha Tetiana Bohdanivna Volunteering as a socio-political phenomenon: conceptual and categorical analysis.....	20

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Herbut Nadiia Anatoliivna From representation to leadership: the gender gap in EU parliaments.....	31
Melnyk Yuliya Pavlivna Institutional and informal mechanisms ensuring the political responsibility implementation in transitional democracies and post-democracy conditions.....	36
Mendrin Oleksii Viktorovych Discursive legitimation of political power in Ukraine (2019-2024).....	43
Naumkina Svitlana Mykhailivna, Derevyankin Serhiy Leonidovych Legal regulation of the use of artificial intelligence in the conditions of digitization of socio-political and legal relations.....	52
Patalakha Valerii Fedorovych Western approaches to understanding social consolidation: concepts of social cohesion.....	57
Petrakov Mykyta Oleksandrovysh Historical policy and memory policy in Ukraine: the evolution of discourse through the narratives of decolonization and mnemonic sovereignty.....	63
Prymakov Kamil Yuriyovych Political mediation in post-conflict societies: possibilities of applying European experience to post-war Ukraine.....	75
Pustovar Vladyslav Volodymyrovych Transformation of Ukraine’s political and economic institutions: security dimension and challenges of wartime.....	81
Skryl Serhiy Anatoliiovych Political and legal issues of responsibility in the spheres of international and national maritime security.....	87
Stoiko Olena Mykhailivna The European approach to understanding digital sovereignty.....	92
Teslya Andriy Vitaliiovych Institutionalization of public-private partnership as a tool for implementing public policy in Ukraine.....	98
Fayrushina Leyla Tahir The influence of media and new technologies on politics: platform power, political communication, and governance.....	108
Yuzkov Taras Mykolaiovych Fighting corruption in political parties’ programs – program declarations and communication strategies with voters: Ukrainian and Polish experience.....	112

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Franchuk Andrii Vsevolodovych

Algorithmic hero: the origins of new narrative forms
in political communication of the 21st century.....

120

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Voytovych Oleksiy Ivanovych

American-British relations at the beginning
of the Cold War and its sharp escalation (1945–1953).....

127

Ilnytskyi Vladyslav Serhiiovych

The Nagorno-Karabakh issue in the foreign policies of Azerbaijan and Armenia (1991–1994).....

136

Kozlovska Lyudmila Volodymyrivna

Political risks for EU host countries amid the influx of migrants fleeing the war in Ukraine.....

149

Prykhnenko Maksym Ivanovych

Transformation of the European Union's role in the United Kingdom's foreign policy strategy
(2021–2025): security dimension.....

154

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Войтенко Юрій Миколайович

Проблема державності в українській політичній думці та політичній науці

УДК 321.01+32:001

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.1>Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Войтенко Юрій Миколайович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав,
Київська область, Україна
ORCID: 0000-0003-3782-5471

Актуальність теми зумовлена історичною специфікою розвитку України, тривалим періодом бездержавності, а також сучасними процесами державотворення, демократичної трансформації та зовнішніх викликів, що вимагають переосмислення інтелектуальних засад української державності. Звернення до історії політичної думки та еволюції наукових підходів дозволяє глибше зрозуміти витоки сучасних уявлень про державу, її функції, легітимність та політичну суб'єктність українського народу. Метою статті є виявлення особливостей осмислення державності в українській політичній думці та політичній науці, а також аналіз основних етапів еволюції цього концепту – від нормативно-ідеологічних уявлень до аналітичних і теоретичних моделей. Для досягнення поставленої мети здійснено аналіз ключових ідей українських мислителів різних історичних періодів, простежено трансформацію уявлень про державу в умовах бездержавності, а також окреслено відмінності між політичною думкою та політичною наукою в Україні.

Методологічну основу дослідження становлять історичний і політологічний аналіз, що дозволили розглянути проблему державності у динаміці її розвитку, у взаємозв'язку ідей, політичної практики та наукового знання.

Результати дослідження засвідчують, що ідея державності є наскрізною лінією розвитку української політичної думки, починаючи з періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави, через козацьку добу, до модерних концепцій XIX-початку XX ст. У працях М. Драгоманова, М. Грушевського та В. Липинського державність постає як цілісна політична концепція, що поєднує питання суверенітету, форми влади, ролі еліт і народу. Водночас сучасна українська політична наука переосмислює ці ідеї, переходячи від нормативних ідеалів до емпіричного та інституційного аналізу держави як складного соціально-політичного явища. У підсумку обґрунтовано, що державність у сучасному українському дискурсі виступає одночасно історичним феноменом і аналітичним концептом, який поєднує спадщину політичної думки з інструментарієм політичної науки та слугує основою для глибшого розуміння еволюції її актуального стану української держави.

Ключові слова: держава, державність, державотворення, ідея, політична думка, політична наука, еліта, модернізація.

Вступ. Проблема державності посідає вагоме місце в українській політичній думці та політичній науці, що зумовлено специфікою історичного розвитку України, тривалим періодом бездержавності та постійним пошуком відповідних форм політичної організації суспільства. Впродовж століть ідея власної держави виступала не лише політичною метою, а й ключовим інтелектуальним орієнтиром української політичної традиції, формуючи зміст і спрямованість політичних концепцій та програм.

Українська політична думка, на відміну від усталених західноєвропейських традицій, розвивалася переважно в умовах відсутності власної держави, що зумовило її виразний нормативно-ідеологічний характер. Державність у працях українських мислителів розглядалася не лише як інституційна форма організації влади, а передусім як умова національного існування, самозбереження та політичної суб'єктності народу. Саме тому концепт державності в українській політичній думці нерозривно поєднувався з проблемами нації, суверенітету, народовладдя та політичної свободи.

Водночас із формуванням і розвитком української політичної науки відбувається поступова трансформація підходів до осмислення державності. Якщо в межах політичної думки домінували ціннісні, програмні та світоглядні інтерпретації, то політична наука зосереджується на аналітичному вивченні держави як політичного інституту, елемента політичної системи та суб'єкта владних відносин. Це зумовлює необхідність чіткого розмежування, але водночас і виявлення спадкоємності між ідейною традицією та науковим знанням.

Актуальність дослідження проблеми державності в українській політичній думці та політичній науці посилюється сучасними процесами державотворення, демократичної трансформації та переосмислення національної політичної традиції. Звернення до історичного досвіду дозволяє не лише реконструювати еволюцію уявлень про державу, а й виявити глибинні інтелектуальні чинники, що впливають на сучасні політичні процеси та наукові інтерпретації державності в Україні.

Метою статті є аналіз особливостей осмислення проблеми державності в українській політичній думці та політичній науці, а також виявлення основних етапів її еволюції, зокрема – від нормативно-ідеологічних уявлень до наукових підходів і теоретичних моделей. Для досягнення поставленої мети передбачається розглянути *завдання*, які полягають у аналізі ключових ідей українських мислителів; окресленні специфіки наукового аналізу державності, а також визначенні взаємопов'язаності між політичною думкою і політичною наукою в Україні.

Методологією даного дослідження стало впровадження історичного і політологічного аналізу особливостей становлення політичної думки та науки в Україні у контексті проблеми державності протягом тяглого періоду вітчизняного державотворення.

Результати дослідження засвідчують, що ідея державності є наскрізною лінією розвитку української політичної думки, починаючи з періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави, через козацьку добу, до модерних концепцій XIX-початку XX ст. У сучасному українському дискурсі державність виступає одночасно історичним феноменом і аналітичним концептом, який поєднує спадщину політичної думки з інструментарієм політичної науки та слугує основою для глибшого розуміння еволюції й актуального стану української держави.

Проблема державності в українській політичній думці має глибоке історичне коріння і розвивалася в умовах постійного випробування на здатність до політичної самосуб'єктності. Уже в часи Київської Русі, першої масштабної політичної спільноти на території сучасної України, формувалися ідеї політичної організації, центральної влади та правових норм як елементів державності. Київська Русь, утворена у IX столітті, об'єднала племінні об'єднання навколо столиці – Києва, встановивши систему владних інститутів і зовнішньої політики, що свідчить про перші сенси політичної єдності та централізації влади на цих землях. Саме Русь стала частиною європейських політичних процесів, підтримувала відносини з Візантією та іншими державами, а прийняття християнства князем Володимиром у 988 році зміцнило статус політичного утворення з чіткою ідеєю політичної спільноти і правової традиції. В таких умовах право і політична організація виступали як сутнісні ознаки державності того часу.

У Галицько-Волинській державі XII-XIV ст. ці тенденції до організації політичної влади розвивалися далі, адже цю державу сучасні дослідження розглядають як логічне продовження київської традиції з високим ступенем централізованої адміністрації та міжнародних відносин, що посилює розуміння давньої української державності як складного політичного феномена.

Однак після занепаду середньовічних державних інституцій і наступних століть бездержавності, українська політична думка поступово продукувала ідеї

про суверенітет, автономію і політичне самоврядування як відповідь на відсутність власної політичної структури. У період раннього Нового часу і гетьманської доби козацькі спільноти стали важливим майданчиком для розвитку ідей автономії. Як показують сучасні історичні дослідження, Запорозька Січ і Гетьманщина виступали не лише як військово-політичні формації, а й як реальні політичні утворення, що здійснювали самоврядування і відстоювали суверенні практики в складних зовнішньополітичних умовах XVII-XVIII ст. Акцент на праві козацької старшини запроваджувати договори й обирати гетьмана вказує на політичну суб'єктність як елемент державної традиції, навіть тоді, коли формальна незалежність була обмежена [6, с.112].

Важливо підкреслити, що українська політична думка не була лише реакцією на зовнішні загрози, адже вона продукувала власні концепції політичної організації, які легко інтегрували ідеї місцевого самоврядування, права і політичної участі. Прикладом є сформована практика козацьких рад, обрання старшин і гетьманів, а також спроби укладення міжнародних договорів, що свідчить про усвідомлення політичної спільноти як суб'єкта влади, здатного формувати власну політику. Ці уявлення пізніше відіграли вагомий роль у формуванні ідеї національної державності, яка проявилася в концепціях українських революцій початку XX століття.

У другій половині XIX – на початку XX ст. українська політична думка переживала радикальний перелом, який полягав від історико-культурних уявлень про народ і його минуле, категорія державності поступово перетворювалася на системну політичну концепцію, що передбачала не лише опис, а й програмування політичної дії у напрямі автономії чи державного суверенітету.

Одним із перших у цьому процесі став Михайло Драгоманов – публіцист, історик, який поєднав традицію народницької думки з ідеями європейського лібералізму. Драгоманов принципово не заперечував існування держави як універсальної форми політичної організації і вважав, що успіх національних рухів XIX ст. залежить саме від здобуття державної незалежності та рівноправних федеральних відносин між народами. У своїх працях він розглядав федералізм як засіб об'єднання народів без тиранії централізованої монархії, що має орієнтувати політичні реформи на основі прав і свобод кожного народу. Це бачення, разом зі спробами Драгоманова відшукати «вільну спілку» для різних національних спільнот, стало одним із перших радикальних поглядів на політичну самобутність у контексті державності, який поєднував національні вимоги з ліберальною теорією федералізму [3, с. 101]. Такий підхід вважав державу не лише формою порядку, а й інструментом реалізації справедливості.

Іншим визначним мислителем того часу був Михайло Грушевський, для якого проблематика

державності була органічно пов'язана із історією українського народу та його політичними прагненнями. Як відомо, М. Грушевський сформував першу наукову узагальнену і систематизовану історію українського народу, що включала послідовність політичних спільнот від часів Київської Русі до модерної доби, акцентуючи увагу на ролі політичних факторів, конфліктів і прагнень до автономії та суверенності. У політичній практиці 1917-1918 рр. він відіграв ключову роль у діяльності Української Центральної Ради, де виступав за державний суверенітет України як результат політичної волі народу, одночасно зберігаючи прагматичний підхід щодо федеративних форм взаємин з іншими народами та державами у період розпаду імперій [4]. Отже, для Грушевського державність уже не була абстрактним ідеалом, а конкретним проектом політичної трансформації суспільства та міжнародного порядку.

У протилежність до ліберально-демократичних тенденцій Драгоманова і Грушевського, В'ячеслав Липинський представляв консервативну модель української державності, що була сприйнята частиною національного руху початку ХХ ст. Липинський, історик і політичний теоретик, підкреслював роль еліти і статусу державного ладу над популярними масовими течіями, ставлячи в центр уваги організовану верхівку як носія державного інтересу й головний рушій національного розвитку. Його критика соціалістично-народницьких прагнень полягала в тому, що без сильної та здатної еліти не може бути стабільної і дієвої держави, незалежно від демократичних амбіцій широких верств [1]. Такий підхід до ролі елітарних структур у конструюванні державності відображав розуміння держави як інституційної системи, що вимагає дисципліни, порядку і стратегічного бачення, а не лише волевиявлення натовпу або ідеалістичних програм.

Усі три мислителі демонструють еволюцію від ідей до концепцій, зокрема – від ліберально-федералістських моделей Драгоманова, через історико-політичну сувереністську програму Грушевського, до елітарної концепції Липинського, кожна з яких по-своєму осмислює сутність державності як складної політичної системи та визначає її місце в житті українського народу. Цей перехід від абстрактних ідей до цілісних концепцій державності є характерним для періоду формування української політичної думки як самостійного інтелектуального феномена, що вже містив у собі початкові елементи майбутньої політичної науки.

У сучасній українській політології поняття державності виступає одним із ключових об'єктів наукового дослідження, яке трансформується від нормативно-ідеальних уявлень до аналітичного й емпіричного підходу. Така трансформація відображає загальносвітові тенденції розвитку політичної науки, що спрямовані на інституалізацію дис-

ципліни, визначення чіткого предмету й методології дослідження, включно з аналізом державності як соціально-політичної реальності [2].

Традиційні політично-нормативні підходи, характерні для ранньої політологічної думки, приділяли значну увагу ідеалам демократії, справедливості, правовладдя та легітимності держави. Однак у сучасній політологічній практиці на зміну абстрактним ідеалам приходять емпіричний аналіз, який спирається на дані, порівняльні методи, кількісні й якісні дослідження, а також на оцінювання реальної ефективності державних механізмів. Це включає аналіз якості інститутів, ступеня дотримання прав людини, рівня демократичних процедур та ступеня довіри до владних інститутів у суспільстві – чинників, що мають безпосередній вплив на функціонування державності [7].

Особливо актуальним емпіричний підхід стає в контексті сучасних подій в Україні, пов'язаних із збройною агресією, реформами публічного управління, децентралізацією та інтеграцією суспільства в європейські політичні структури. Систематичний аналіз державності дозволяє не лише описувати існуючі моделі, але й прогнозувати наслідки політичних рішень для стабільності та ефективності політичних інститутів. Це сприяє більш глибокому розумінню державності як динамічного, багатовимірного явища, вимірюваного як через формальні політичні показники, так і через соціально-психологічні аспекти громадянського життя [5].

Процес становлення української державності є не лише історичним фактом, а й концептуальною лінією, яку сучасна політична наука успадкувала від давньої української політичної думки. Ідея державності, що формувалася в мисленні Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського, В'ячеслава Липинського та інших мислителів ХІХ – поч. ХХ ст., продовжує бути інтелектуальним фундаментом сучасних політологічних досліджень, хоча й зазнає значної трансформації в методологічному контексті та предметно-аналітичній формі.

Разом із тим, політична наука суттєво переосмислює багато ідей, що походять із традиційної політичної думки. Якщо українські мислителі ХІХ – поч. ХХ ст. висували концепти державності переважно як норми та ідеали, спрямовані на мобілізацію суспільної волі до незалежності чи автономії, то сучасний аналіз виходить за межі цих нормальних уявлень і переходить до емпіричного та теоретичного вивчення реальної політичної практики. У політологічних дослідженнях ідея державності розглядається не лише як політичний ідеал, а як сукупність інституцій, процесів і соціальних практик, що підлягають вимірюванню, порівнянню й критичному аналізу. Це особливо помітно в частині методології, адже якщо політична думка традиційно зосереджувалася на ролі суб'єктів (еліт, народу) у побудові держави, то політична наука

використовує сучасні концептуальні інструменти, зокрема: інституційні, системні та неінституційні підходи.

Як наслідок, державність сьогодні постає як складний концепт, що одночасно має історичні корені й актуальне аналітичне значення. Історичний вимір концепту державності – це не лише сума ідей про незалежність та суверенітет, а й спадкоємність політичних наративів, що формувалися в новітній період і були спрямовані на формування національної політичної ідентичності. Політологія успадкувала ці наративи, але при цьому перетворила їх на категорії, які можна вимірювати і тестувати у реальних політичних процесах, наприклад, через дослідження ефективності державних інститутів, рівня громадянської участі, соціальної довіри та індексів демократичного розвитку.

Висновки. Отже, державність у контексті української політичної науки є одночасно історичним концептом і сучасним аналітичним інструментом. Вона містить як спадкоємні ідеї минулого, що формували політичну уяву українців, так і продукти наукового осмислення, здатні до емпіричного вивчення та концептуального тестування в сучасних політичних реаліях.

Так, у ранніх формах політичної думки (від Київської Русі до козацької доби) державність розглядалася крізь призму політичної організації, права, автономії та самоврядування. Ці уявлення сформували підґрунтя для подальших концепцій національної державності, що особливо виразно проявилися у творчості українських мислителів XIX – початку XX ст. Саме в цей період відбувається перехід від окремих ідей до цілісних політичних концепцій держави, які поєднували історичну традицію з програмами політичної дії.

Сучасна українська політична наука, зберігаючи спадкоємність із політичною думкою, здійснює її методологічне переосмислення. Державність постає не лише як нормативний ідеал, а як об'єкт наукового аналізу, що вивчається за допомогою інституційних, системних та неінституційних підходів. Це забезпечує перехід від ціннісних уявлень до емпіричного дослідження функціонування державних інститутів і політичних процесів.

Таким чином, державність у сучасному українському дискурсі виступає водночас історичним феноменом і аналітичним концептом, що дозволяє поєднати досвід політичної думки з інструментарієм політичної науки для глибшого розуміння еволюції та сучасного стану української держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гедін М. Класократична концепція В'ячеслава Липинського як засіб українського державотворчого процесу. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2017. №. 22. URL <http://visnyk-history.knlu.edu.ua/article/view/275109>

2. Кармазіна М. Політична наука: предмет, структура, методологія. *Політичний менеджмент*. 2010. Вип. 1. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/karmazina_politychna.pdf

3. Тимків А. Поняття «коренів» української державності під час української революції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. 2025. Т. 160. Вип. 1. С. 100-105

4. Procyk A. Hrushevsky's concept of Ukrainian statehood from the perspective of a federation. URL: <https://shevchenko.org/wp-content/uploads/2017/12/HRUSH-EVSKY-AND-FEDERATION-17.pdf>

5. Prymush M., Lavrynenko H. Political Identity as a Security Factor of Ukrainian Statehood. *AMUR*. 2020. Vol.13. URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/items/f07c47d1-4726-4e88-ae5c-0e54397cdb16>

6. Stengach N. Autonomy as a form of state sovereignty of the Ukrainian Cossack state (late XVII-XVIII centuries). *Вишеградський журнал з прав людини*. 2024. №1. С. 109-114.

7. Shevel O. Ukrainian political science and the study of Ukraine within American political science: how similar, how different? *JUPS*. 2015. №1. URL: <https://jups.krytyka.com/articles/ukrainian-political-science-and-study-ukraine-within-american-political-science-how-similar>

REFERENCES:

1. Hedin M. (2017). Klasokratychna kontseptsiiia Viacheslava Lypynskoho yak zasib ukrainskoho derzhavotvorchoho protsesu [The classocratic concept of Vyacheslav Lypynsky as a means of the Ukrainian state-building process]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu*. № 22. URL <http://visnyk-history.knlu.edu.ua/article/view/275109>

2. Karmazina M. (2010). Politychna nauka: predmet, struktura, metodolohiia [Political science: subject, structure, methodology]. *Politychnyi menedzhment*. №1 URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/karmazina_politychna.pdf

3. Tymkiv A. (2025) Poniattia «koreniv» ukrainskoi derzhavnosti pid chas ukrainskoi revoliutsii. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Istorii. T.160. Vol. 1. Pp. 100-105.

4. Procyk A. Hrushevsky's concept of Ukrainian statehood from the perspective of a federation. URL: <https://shevchenko.org/wp-content/uploads/2017/12/HRUSH-EVSKY-AND-FEDERATION-17.pdf>

5. Prymush M., Lavrynenko H. (2020). Political Identity as a Security Factor of Ukrainian Statehood. *AMUR*. Vol.13. URL: <https://repozytorium.amu.edu.pl/items/f07c47d1-4726-4e88-ae5c-0e54397cdb16>

6. Stengach N. (2024). Autonomy as a form of state sovereignty of the Ukrainian Cossack state (late XVII-XVIII centuries). *Visegrad Journal of Human Rights*. №1. С. 109-114.

7. Shevel O. (2015). Ukrainian political science and the study of Ukraine within American political science: how similar, how different? *JUPS*. №1. URL: <https://jups.krytyka.com/articles/ukrainian-political-science-and-study-ukraine-within-american-political-science-how-similar>

The problem of statehood in Ukrainian political thought and political science

Voitenko Yurii Mykolaiovych

PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
Sukhomlinskoho str., 30, Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3782-5471

The relevance of the topic is due to the historical specifics of Ukraine's development, a long period of statelessness, as well as modern processes of state formation, democratic transformation and external challenges that require a rethinking of the intellectual foundations of Ukrainian statehood. Addressing the history of political thought and the evolution of scientific approaches allows us to understand more deeply the origins of modern ideas about the state, its functions, legitimacy and political subjectivity of the Ukrainian people.

The aim of the article is to identify the features of understanding statehood in Ukrainian political thought and political science, as well as to analyze the main stages of the evolution of this concept – from normative and ideological ideas to analytical and theoretical models. To achieve this goal, an analysis of the key ideas of Ukrainian thinkers of different historical periods was carried out, the transformation of ideas about the state in conditions of statelessness was traced, and the differences between political thought and political science in Ukraine were outlined.

The methodological basis of the study is historical and political analysis, which allowed us to consider the problem of statehood in the dynamics of its development, in the interrelationship of ideas, political practice, and scientific knowledge.

The results of the study show that the idea of statehood is a cross-cutting line of development of Ukrainian political thought, starting from the period of Kyivan Rus and the Galicia-Volyn state, through the Cossack era, to the modern concepts of the 19th and early 20th centuries. In the works of M. Drahomanov, M. Hrushevsky and V. Lypynsky, statehood appears as a holistic political concept that combines the issues of sovereignty, forms of power, the role of elites and the people. At the same time, modern Ukrainian political science rethinks these ideas, moving from normative ideals to empirical and institutional analysis of the state as a complex socio-political phenomenon. As a result, it is substantiated that statehood in modern Ukrainian discourse is both a historical phenomenon and an analytical concept that combines the heritage of political thought with the tools of political science and serves as the basis for a deeper understanding of the evolution and current state of the Ukrainian state.

Key words: *state, statehood, state formation, idea, political thought, political science, elite, modernization.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Ієремія Василь Володимирович

«Політичний маркетинг» у науковому та публічному дискурсах

УДК 323.232

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.2>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Ієремія Василь Володимирович
аспірант кафедри політичних наук
і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0008-9458-4292

Актуальність дослідження визначається тим, що наразі «політичний маркетинг» все частіше використовується як у науковому, так і публічному дискурсах в Україні і за кордоном, хоча сам термін досьгодні зберігає певну контроверсійність і нечіткість, а його визначення й досі є предметом дискусій. Значною мірою це обумовлено визначенням (меж) простору в якому здійснюється політичний маркетинг, а також сутнісними відмінностями між політичним маркетингом і традиційним маркетингом.

Метою дослідження є розкриття змісту категорії «політичний маркетинг» і характеру її використання в науковому та публічному дискурсах.

З кінця 1960-х рр., переважно на емпіричному рівні, були суттєво розширені рамки маркетингу зі сфери прибуткових організацій, що функціонують на комерційних ринках товарів і послуг, також і на неприбуткові організації, зокрема політичні. Таке перенесення пояснювалось тим, що класичний продуктивний маркетинг має дуже багато спільного з політичним маркетингом.

Друга половина 1980-х рр. ознаменувалася процесами теоретичного обговорення та предметного переосмислення концепцій маркетингу та їх можливостей у соціально-політичній сфері. Причому основне обговорення проходило в рамках американської та британської шкіл маркетингу, які протидіяли грубому та спрощеному переконанню, що, в рамках маркетингової діяльності, організації або фірми надають своїм клієнтам все те, чого вони прагнуть. Насправді, маркетинг являє собою процес, у якому поняття «орієнтація на споживача» відіграє важливу стратегічну роль, але не виключає власних потреб організації або фірми.

Як ми можемо бачити, перші теорії політичного маркетингу значною мірою «проросли» з теорій маркетингу, розроблених для ринку споживчих товарів і послуг. З часом однак, особливо активно з кінця 1980-х рр., політичні теоретички та практики почали ставити під сумнів ефективність маркетингових теорій, що використовуються одночасно для політичних та економічних цілей. Зрештою, існує багато суттєвих відмінностей між цими двома сферами, адже політичний маркетинг передусім стосується людей та їхніх стосунків один з одним, тоді як маркетинг споживчих товарів стосується взаємодії людей із продуктами. Це призводить до визначення політичного маркетингу як окремої галузі науки з власним предметом та методологією дослідження.

Ключові слова: політичний маркетинг, продуктивний маркетинг, некомерційний маркетинг, маркетинг відношення, державне управління.

Вступ. Наразі «політичний маркетинг» все частіше використовується як у науковому, так і публічному дискурсах в Україні і за кордоном, хоча сам термін досьгодні зберігає певну контроверсійність і нечіткість, а його визначення й досі є предметом дискусій. Значною мірою це обумовлено визначенням (меж) простору в якому здійснюється політичний маркетинг, а також сутнісними відмінностями між політичним маркетингом і традиційним маркетингом.

Розвиток та зміст «політичного маркетингу» описані та проаналізовані в роботах багатьох дослідників, серед яких Олег Агарков [1; 2], Валерій Бебик [2], Едуард Золотухін [3], Олександр Павленко [4], Кларк Кейвуд і Джин Лацняк [5], Войцех Цваліна, Анджей Фальковскі і Брюс Ньоман [6; 12], Стефан Ханнеберг [7], Стенлі Келлі [8], Філіп Котлер та Сідней Леві [9], Ендрю Локк і Філ Гарріс [10], Геррі Маузер [11], Тодд Ньоман і Магдалена Яблонська [12], Рей О'Лірі та Йен Айрдел [13], Нік О'Шонессі [14], Девід Рейд [15]. Авраам Шама [16], Мартін Вортманн [17], Домінік Рінг [18] тощо.

Однак, на нашу думку, представлені роботи далеко не повністю розкривають дискурсивний характер відповідного концепту.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкриття змісту категорії «політичний маркетинг» і характеру її використання в науковому та публічному дискурсах.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило якісно по-новому поглянути на означену наукову проблему. Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також спеціально-наукові методи серед яких контент-аналіз, дескриптивний метод, методи деконструкції і реконструкції тощо. Врешті-решт, це дозволило критично переосмислити «політичний маркетинг» та характер його використання в науковому та публічному дискурсах.

Результати. Як зазначає британський дослідник Стівен Хеннеберг, теорія маркетингу зазнала

впливу багатьох різних дисциплін, але вона також внесла свій вклад у розвиток інших академічних напрямків. Зокрема, аспект «розширення» основних понять маркетингу розширив можливості для взаємного обміну між дисциплінами. Причому застосування теорії маркетингу до політичної сфери є відносно новим явищем. Хоча існує значний запас знань щодо політичного маркетингу, особливо в сферах управління політичними кампаніями, стратегій політичного маркетингу та порівняльного політичного маркетингу, сутність теорії політичного маркетингу залишається дещо непрозорою, а її ключові елементи все ще погано визначені в маркетингових термінах. Іноді це пояснюється тим, що традиційні маркетингові рамки чітко не вписуються в конфігурацію політичного маркетингу [7, с. 142-143].

Вважається, що термін «політичний маркетинг» вперше ввів у науковий обіг американський дослідник Стенлі Келлі. У 1956 р. у своїй роботі «Професійний PR та політична влада», присвяченій професіоналізації виборчих політичних кампаній у США, він неодноразово використовує термін «політичний маркетинг», змістовно замінюючи та фактично отожднюючи його з «політичною пропагандою» [8].

Але хоча політичну пропаганду і можна вважати предтечею політичного маркетингу, як демонструє британський дослідник Нік О'Шонессі, характер політичного маркетингу поступово змінюється, а отже і зміст самого поняття стає якісно іншим [14].

Подальшу еволюцію поглядів на «політичний маркетинг» традиційно пов'язують з такими іменами як Філіп Котлер та Сідней Леві, які у своїй програмній роботі, що побачила світ у січні 1969 р., задекларували можливість застосування маркетингової теорії і до некомерційних сфер діяльності. Вони запропонували суттєво розширити рамки маркетингу зі сфери прибуткових організацій, що функціонують на комерційних ринках товарів і послуг, також і на неприбуткові організації, зокрема політичні [9].

За словами українського дослідника Едуарда Золотухіна, некомерційний маркетинг може охоплювати такі сфери людської життєдіяльності, як політика, релігія, освіта, наука, мистецтво, охорона здоров'я, спорт тощо. Але зі всього переліку саме політичний маркетинг набув найбільшого розвитку, оскільки покликаний задовольняти базові потреби особистості через реалізацію принципів соціальної справедливості, захист громадянських прав і свобод особистості і її долучення до управління державою [3, с. 15].

Як зазначає український дослідник Олег Агарков: «Політичний маркетинг – це різновид некомерційного маркетингу, діяльність якого спрямована на створення, підтримку чи зміну поведінки людей щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей громадського значення, ... розвитку держави

взагалі» [1, с. 75]. «Зміст політичного маркетингу полягає у вивченні існуючої та формуванні бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації чи ідеї» [1, с. 75].

З кінця 1960-х рр. класичний продуктивний маркетинг у сферу політики переносили й інші американо-британські теоретики та практики, зокрема Авраам Шама [16], Рей О'Лірі та Йен Айрдел [13], Кларк Кейвуд і Джин Лацняк [5].

За словами Авраама Шама, класичний продуктивний маркетинг має дуже багато спільного з політичним маркетингом. Застосування маркетингу до політичної сфери нібито виправдано низкою подібностей – подібністю концепцій (продавці та покупці, поведінка споживачів, сегментація ринку, імідж, лояльність до бренду, концепція продукту та позиціонування продукту тощо), та подібністю інструментів (маркетингові дослідження, медіа, реклама, множинна регресія, факторний аналіз, дискримінантний аналіз, кон'юктне вимірювання та багатовимірне шкалювання тощо) [16, с.764-765].

Як зазначає український дослідник Олександр Павленко, поведінка споживача у продуктовому маркетингу нічим не відрізняється від поведінки виборця у політичному маркетингу, отже політичний маркетинг має більше спільного, аніж відмінного з продуктивним маркетингом.

Першою спільною рисою є наявність покупців і продавців, а також продукту/ідеї, яку продавці/кандидати пропонують покупцям/виборцям взамін на певну цінність, таку як гроші/голоси.

Другою спільною рисою є наявність споживачей/виборців, які є ядром споживачького маркетингу та політичного маркетингу відповідно. Концепція поведінки споживача та поведінки виборця є ключовою у споживачькому маркетингу та політичному маркетингу відповідно, а відмінність між ними є лише семантичною. При цьому, добре відомі моделі споживчої поведінки та їх принципи можуть бути застосовані і до поведінки виборців, і навпаки.

Третьою спільною рисою є використання ринкової сегментації, цільових груп і товарного міксу. Ринкова сегментація – це процес, під час якого споживачі/виборці (дійсні та потенційні) економічного/політичного продукту поділяються на цільові групи за одним або кількома критеріями, такими як: вік, стать, дохід, розмір сім'ї, раса, особисті характеристики, стиль життя та інше. При цьому можуть використовуватися і такі специфічні параметри як улюблені характеристики товару або досвід використання товару в минулому. Продавець/кандидат у якості цільових груп обирають споживачів/виборців та пропонують їм товарні мікси, а саме різні комбінації «товару – просування/агітації – ціни – місця [і часу]», які мають їх задовольнити.

Зокрема, товарний мікс політичного маркетингу включає:

– товар – основні теми, ідеї, або питання, які кандидат може піднімати перед виборцями («закон та порядок», «повна зайнятість», «активна міжнародна політика» тощо);

– просування/агітацію – специфічну суміш реклами в масових і спеціалізованих медіа, а також персональних продаж, яку кандидат використовує, аби «достучатися» до своїх цільових виборців. Причому до різних сегментів виборців він може «достучатися» за допомогою різних інструментів просування;

– ціну – голос, відданий за кандидата, який за певних умов міг би бути відданий і за альтернативного кандидата. Ця ціна не є фіксованою, тобто має різну цінність, яка залежить від привабливості для виборця тих альтернативних кандидатів, з яким конкурує наш кандидат;

– місце [і час] – тобто питання коли [і де] товар/кандидат або ключові ідеї, які він представляє, є доступними для виборця.

Четверта спільна риса – імідж товару, який є результатом інтерактивного процесу сприйняття, через який споживач/виборець обирає деякі з атрибутів товару/кандидата (бренд та якість продукту/приналежність до партії та ключові ідеї кандидата), проектує їх у себе в уяві і формує відповідні схильності до певного об'єкту.

П'ятою спільною рисою є лояльність до бренду/партії, яка пов'язується з такими споживчими характеристиками як вік, дохід, раса, особистість тощо. Відповідно, першим кроком стратегії просування продукту/кандидата є знаходження відмінності між споживачами/виборцями, які лояльні по відношенню до бренду/партії, та тими споживачами/виборцями, які вагаються. В цьому контексті, слід спроектувати різні мікси просування/агітації для кожної з цих двох основних груп.

Шостою спільною рисою є розробка ознак або компонентів товару/кандидата, або ключових ідей, які він представляє, які мають задовольняти цільових споживачів/виборців на споживацькому/політичному ринку.

Сьома спільна риса – концепція товару/кандидата, що включає ідею, яка служить в якості основного продукту в свідомості цільової групи (наприклад, «економічність» і «надійність», або «здорова економіка» і «активна зовнішня політика».

Нарешті, восьмою спільною рисою є позиціонування товару/кандидата. щодо своїх конкурентів на ринку. Місце товару/кандидата визначається, планується та просувається для того щоб збільшити його привабливість серед споживачів/виборців. При цьому, товари/кандидати щодо своїх конкурентів використовують ту ж саму методику досліджень у визначенні та плануванні, а саме методику багатовимірного шкалювання [1, с. 209-212].

За словами Олександра Павленка, «перші роботи з політичного маркетингу носили передусім

прикладний характер, фокусуючись, у першу чергу, на технологіях забезпечення перемоги кандидата на виборах. ... у фокусі уваги політичного маркетингу як науки перебували два напрямки: вивчення та формування ознак кандидата (публічна поведінка, зовнішність, манери, програми) та технології проведення інформаційної кампанії, здатні забезпечити отримання максимальної кількості голосів» [4, с. 207].

Для цього підходу є характерним розуміння, що виборча кампанія завжди мала маркетинговий характер; який з часом лише посилювався через усвідомлення, ускладнення та прискорення використання маркетингових методів у політиці [12, с. 1]. Як зазначає Девід Рейд, в умовах західної демократії, проблема обрання є, по суті, маркетинговою: політичні партії і політичні кандидати мають визначити обсяг і найефективніший спосіб донесення власних переваг до цільової аудиторії [15]. З цієї точки зору, політичний маркетинг виступає як «процес, за допомогою якого політичні кандидати та ідеї спрямовуються на виборців, аби задовольнити їхні політичні потреби й у такий спосіб отримати їхню підтримку для кандидата та ідей, про які йде мова» [16, с. 766].

За словами Домініка Рінга, друга половина 1980-х рр. ознаменувалася процесами теоретичного обговорення та предметного переосмислення концепцій маркетингу та їх можливостей у соціально-політичній сфері. Інакше кажучи, проводилась реінтеграція соціального та політичного маркетингу у мейнстрімне маркетингове мислення. Причому основне обговорення проходило в рамках американської та британської шкіл маркетингу.

У 1985 р. Американська маркетингова асоціація (American Marketing Association, AMA) додала ключове слово «ідеї» до списку законних проблем продукту [18, с. 653]. AMA запропонувала таке визначення: «Маркетинг – це процес планування та реалізації концепції, ціноутворення, просування та розповсюдження ідей, товарів і послуг для створення обмінів, які задовольняють індивідуальним та організаційним цілям» [18, с. 653]. За словами Домініка Рінга, відповідне розуміння маркетингу й сьогодні є доволі поширеним в літературі, «незважаючи на різні складні суперечки щодо того, якою є, не є і якою має бути точна природа предмета» [18, с. 653]

У свою чергу, узгоджене британським Королівським інститутом маркетингу (The Chartered Institute of Marketing, CIM) визначення робить акцент на ідеї, що організації або фірми «прагнуть задовольнити потреби споживачів не з альтруїзму, а з бажання реалізувати власні прибуткові цілі» [18, с. 653-654]. Зрештою, CIM визначає маркетинг як «процес управління, відповідальний за визначення, передбачення та задоволення потреб клієнтів задля прибутку» [18, с. 654].

Як справедливо стверджує Домінік Рінг, британське та американське розуміння маркетингу корисні тим, що вони протидіють грубому та спрощеному переконанню, що, в рамках маркетингової діяльності, організації або фірми надають своїм клієнтам все те, чого вони прагнуть. Насправді, маркетинг являє собою процес, у якому поняття «орієнтація на споживача» відіграє важливу стратегічну роль, але не виключає власних потреб організації або фірми. Зрештою, порівняно з надмірно спрощеним, клієнтоорієнтованим розумінням предмета, таке теоретичне тлумачення маркетингу легше вписується у світ «реальної політики» [18, с. 654].

Як ми можемо бачити, перші теорії політичного маркетингу значною мірою «проросли» з теорій маркетингу, розроблених для ринку споживчих товарів і послуг [5; 9; 13; 15; 16].

З часом однак, особливо активно з кінця 1980-х рр., політичні теоретики та практики почали ставити від сумнів ефективність маркетингових теорій, що використовуються одночасно для політичних та економічних цілей. Думка про те, що існує пряма переносимість класичної маркетингової теорії та її застосувань на сферу політичного маркетингу визнавалась ними сумнівною. Зокрема, такі дослідники як Нік О'Шонессі [14], Ендрю Локк і Філ Гарріс [10], Войцех Цваліна, Анджей Фальковскі і Брюс Ньюман [6; 12], Тодд Ньюман і Магдалена Яблонська [12], визнаючи багато подібностей між політичним маркетингом та мейнстрімним (продуктовим, некомерційним, маркетингом відносин тощо), наполягали, що їх ототожнення не може бути виправданим. Існує багато суттєвих відмінностей між цими двома сферами, адже політичний маркетинг передусім стосується людей та їхніх стосунків один з одним, тоді як маркетинг споживчих товарів стосується взаємодії людей із продуктами. Це призводить до визначення політичного маркетингу як окремої галузі науки з власним предметом та методологією дослідження [6, с. 245; 10, с. 14].

Як зазначають Ендрю Локк і Філ Гарріс, незважаючи на те, що політичний маркетинг має багато спільного з маркетингом для громадських і некомерційних організацій, його паралельні цілі, пов'язані із політичним членством, фінансуванням та голосуванням, не мають точних відповідників у більшості основних маркетингових ситуацій. Отже, політичний маркетинг як дисципліна має розробити власні рамки, адаптуючи їх з основної маркетингової літератури, і водночас виробити власні прогностичні та прескриптивні моделі, якщо хоче впливати на політичні дії.

За словами Ендрю Локка і Філа Гарріса існує сім основних відмінностей між цими двома сферами.

По-перше, виборці завжди обирають свого кандидата або політичну партію в один і той самий день, коли відбувається голосування (за незначними винятками, такими як голосування поштою

та за дорученням). З іншого боку, споживачі можуть купувати свої продукти в різний час, залежно від своїх потреб та купівельної спроможності. Таким чином, хоча існує подібність між опитуваннями громадської думки та відстеженням часток бренду на ринку, частки бренду на ринку є сукупністю реальних рішень про покупку, на відміну від по суті гіпотетичних питань в опитуваннях громадської думки.

По-друге, хоча споживач, який купує продукт, завжди знає його ціну – цінність, виражену у фінансовому еквіваленті, для виборців немає ціни пов'язаної з їхньою здатністю приймати рішення щодо голосування за того чи іншого кандидата або партію. Отже, електоральний вибір різко відрізняється від покупки, хоча прийняття рішення щодо голосування може, але не обов'язково, бути результатом аналізу та прогнозування наслідків цього рішення з точки зору можливих фінансових втрат та/або вигравів для конкретного виборця.

По-третє, на відміну від споживачів товарів і послуг, виборці усвідомлюють, що електоральний вибір є колективним, і вони повинні прийняти кінцевий результат виборів, навіть якщо він суперечить їхнім власним уподобанням.

По-четверте, в таких країнах як Сполучене Королівство, переможець, будь-то політична партія або кандидат, отримує, так би мовити, все на політичних виборах. Найближчим бізнес-еквівалентом було б отримання монополії на ринку.

По-п'яте, політична партія або кандидат є складним та нематеріальним «продуктом», сутністю, яку виборець не може до кінця розібрати. Як наслідок, більшість виборців мають судити про загальну упаковану концепцію чи повідомлення. І хоча в комерційному маркетингу також є продукти та послуги, які споживачі не можуть розпакувати та перевірити під час їх купівлі, спектр концепцій та питань у політичному пакеті кількісно й якісно відрізняє його від таких ситуацій. Крім того, споживачі складного продукту чи послуги здатні змінити свою думку та майже миттєво обміняти їх на інші, якщо їм не подобаються ті, які вони придбали. Однак, якщо виборці вирішать змінити свою електоральну думку, їм доведеться чекати наступних виборів.

По-шосте, хоча можуть існувати засоби впливу на місцеві або національні партії (з чіткими паралелями зі звичайними модифікаціями продукту або розширенням бренду), можливість успішного запровадження нового бренду у формі нової партії є відносно малою. При цьому, окрім комунізму в минулому, міжнародні бренди насправді не існують і, здається, найближчим часом не з'являться.

По-сьоме, у маркетингу споживчих товарів лідери брендів, як правило, залишаються попереду. З іншого боку, у політичному маркетингу багато політиків і партій починають втрачати підтримку в опитуваннях громадської думки після перемоги на виборах. Хоча уряди можуть послідовно вигра-

вати вибори, здається, існує зростаюча тенденція до того, що вони будуть відставати в опитуваннях громадської думки між виборами. Це, звичайно, пов'язано з тим, що уряди нерідко мають приймати складні та навіть непопулярні рішення [10, с. 14-16].

Більше того, як зазначає колектив авторів енциклопедичної статті з політичного маркетингу, відмінності між маркетингом споживчих товарів та політичним маркетингом настільки суттєві, що слід прийняти незалежну концепцію для вивчення поведінки виборців. Наприклад, так звану концепцію «обміну», запропоновану Брюсом Ньюманом, або її похідні. Процес обміну при застосуванні маркетингу в політиці зосереджується на партії або кандидатах, які пропонують представляти громадянина і проводити найбільш сприятливу для нього політику в обмін на його голос на виборах. Інакше кажучи, коли виборці віддають свої голоси, відбувається транзакція. Вони беруть участь в обміні часом та підтримкою (своїм голосом) на послуги, які партія або кандидат пропонують після виборів через своє управління [12, с. 2]. «Отже, [політичний] маркетинг пропонує політичним партіям та кандидатам можливість вирішувати різноманітні проблеми та потреби виборців за допомогою маркетингового аналізу, планування, реалізації та контролю політичних та виборчих кампаній» [12, с. 2].

Як зазначають Ендрю Локк і Філ Гарріс, політичний маркетинг вивчає процеси обміну між політичними суб'єктами та їхнім середовищем, а також між собою, з особливим акцентом на позиціонування цих суб'єктів та їхніх комунікацій. При цьому уряд та законодавча влада виступають одночасно регуляторами цих процесів і суб'єктами всередині них. Політичний маркетинг займається стратегіями позиціонування та комунікацій, а також методами, за допомогою яких ці стратегії можуть бути реалізовані, включно із пошуком інформації про ставлення, обізнаність та реакцію цільових аудиторій [10, с. 21-22].

За словами Войцеха Цваліни, Анджея Фальковські і Брюса Ньюмана, «акцент на процесах виборчого обміну не може приховати той факт, що політичний маркетинг не обмежується лише періодом виборчої кампанії. В епоху перманентної виборчої кампанії насправді немає чіткої різниці між періодом безпосередньо перед виборами та рештою політичного календаря» [6, с. 247]. В цьому контексті, державне управління передбачає жорстку нескінченну виборчу кампанію, яка забезпечує легітимність політиків за допомогою стратегій, що підвищують довіру до них. Адже в демократичному суспільстві, образно кажучи, кожен день – це день виборів [6, с. 247].

Отже, як зауважує Едуард Золотухін, ще з 70-х рр. ХХ ст. теорія і практика політичного маркетингу почали виходити за межі електорального процесу і поступово затверджуватися в сфері публічного

управління. Такі проблеми як дефіцит державного бюджету та бюрократизація управління змусили звернутися до маркетингу як до ефективної теорії і технології управління [3, с. 17].

У результаті склалися два основних підходи щодо використання маркетингу у сфері публічного управління.

Перший підхід передбачав безпосереднє перенесення комерційного маркетингу у сферу публічного управління, оскільки проблеми управління державою нібито подібні до проблем управління підприємством. Можна сказати, що в рамках цього підходу, прихильником якого вважають такого відомого практика як Марсель Блюстайн-Бланше, маркетинг визнавався глобальною організаційною стратегією [3, с. 17].

Натомість прихильники другого підходу визнавали маркетинг лише одним із способів публічного управління, який має свою специфіку. Зокрема політологи Геррі Маузер і Мартін Вортманн не погоджувалися з глобалізацією маркетингу і зводили маркетинг лише до однієї з технологій менеджменту, придатною для вирішення окремих соціальних і політичних проблем в умовах конкуренції [11, с. 5; 17, с. 67].

І хоча, за словами Едуарда Золотухіна, «питання щодо статусу політичного маркетингу як технології чи як теорії залишається відкритим», сфера використання політичного маркетингу в публічному управлінні поступово розширюється [3, с. 17-18]. За його словами, «функція політичного маркетингу в публічному управлінні полягає в корекції моделей девіантної поведінки певних соціальних груп; впровадженні в соціальне життя ідей, цінностей, алгоритмів поведінки, які визнаються суспільством як позитивні; наданні теоретико-методологічної допомоги в реформуванні державного управління» [3, с. 17-18]. В цьому контексті, політичний маркетинг слід розглядати «як теорію і сукупність практичних засобів, які використовуються політичними суб'єктами для визначення своїх цілей, програм, цінностей, для дослідження суспільних потреб та їх одночасного формування, для забезпечення політичних і управлінських рішень тощо» [3, с. 18].

Водночас, за влучним спостереженням британського дослідника Стефана Хеннеберга, публічне управління на сьогодні є лише одним із напрямків теорії (і практики) політичного маркетингу [7, с. 153].

За словами українських дослідників Валерія Бебика та Олега Агаркова, серед видів політичного маркетингу найбільш вагомими наразі є електорально-технологічний маркетинг, спрямований на формування попиту і просування товару на політичному ринку, і політико-адміністративний маркетинг, призначений стверджувати соціальну справедливість у суспільстві та реалізовувати основні напрямки державної політики. На відміну

від електорально-технологічного маркетингу, політико-адміністративний маркетинг орієнтований на проведення державних маркетингових кампаній, задачами яких є корекція поведінкових моделей, що становлять серйозну загрозу для суспільства, і впровадження в життя суспільства ідей, цінностей, алгоритмів поведінки, що розглядаються більшістю як позитивні [2, с. 6].

Електоральний маркетинг, – зазначає Едуард Золотухін, – «принципово відрізняється від маркетингу в сфері політико-адміністративного управління. Якщо електоральний маркетинг має на меті отримання депутатського мандата, то маркетинг в сфері політико-адміністративного управління [в ідеалі] покликаний вирішувати інші завдання, а саме – досягнення соціальної справедливості, формування здорового способу життя, збереження екології тощо» [3, с. 18].

Висновки. Термін «політичний маркетинг» пройшов шлях від початкового отождоження з «політичною пропагандою» до суттєвого розширення його рамок у 1960-х роках, коли концепції класичного маркетингу були перенесені на неприбуткові та політичні організації. Це перенесення відбулося насамперед на емпіричному рівні завдяки наявності багатьох спільних рис і подібних інструментів (таких як сегментація ринку, імідж, лояльність, маркетингові дослідження) між продуктовим і політичним маркетингом.

З кінця 1980-х років почалися процеси відокремлення політичного маркетингу в окрему науку, коли було визнано, що існують суттєві відмінності між класичним та політичним маркетингом. Якщо класичний маркетинг стосується взаємодії людей із продуктами, то політичний маркетинг стосується насамперед людей та їхніх стосунків один з одним. Визнання цих відмінностей обумовлює необхідність визначення політичного маркетингу як окремої галузі науки з власною предметною областю та методологією дослідження.

Сфера застосування політичного маркетингу не є однорідною. Важливо розрізнати електоральний маркетинг, який зосереджений на виборчих процесах, та маркетинг у сфері політико-адміністративного управління. Останній має ширше соціальне спрямування і орієнтований на вирішення суспільних завдань, таких як досягнення соціальної справедливості, формування здорового способу життя або збереження екології.

Незважаючи на певну контроверсійність та нечіткість у визначенні, політичний маркетинг є динамічною категорією, яка продовжує активно використовуватися як у науковому, так і в публічному дискурсах. Визначення політичного маркетингу як самостійної галузі сприятиме більш ефективному використанню його концепцій та інструментів у складній сфері політико-адміністративного управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О.А. Соціально-політичний маркетинг: постановка проблеми. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2011. Вип. 5. С. 73–76.
2. Бебик В., Агарков О. Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 3–11.
3. Золотухін Е.В. Політичний маркетинг: багатозначність поняття. *Політичний менеджмент*. 2007. №5. С. 13–22.
4. Павленко О.В. Політичний маркетинг: сутність і сучасні концепції. *Стратегія економічного розвитку України*. 2016. № 39. С. 205–216.
5. Caywood Clarke L., Laczniak Gene R. The Marketing of Political Candidates: Current Tactics and Future Strategies. *Social Marketing: Promoting the Causes of Public and Nonprofit Agencies* / Ed. by Seymour H. Fine. Boston: Allyn & Bacon. 1989. P. 233–257.
6. Cwalina W., Falkowski A., Newman Bruce I. Advanced Theory of Political Marketing. *Human Factor of a Global Society* / Ed. by Marek T., Karwowski W., Frankowicz M., Kantola Ju., Zgaga P. CRC Press. Taylor & Francis Group. 2014. P. 245–254.
7. Henneberg Stephan C. An Epistemological Perspective on Research in Political Marketing, *Journal of Political Marketing*. 2008. Vol. 7(2). P. 151–182.
8. Kelley St. Professional Public Relations and Political Power. Baltimore: Johns Hopkins Press. 1956.
9. Kotler Ph., Levy Sidney J. Broadening the Concept of Marketing. *Journal of Marketing*. Vol. 33 (January, 1969). P. 10–15.
10. Lock A., Harris Ph. Political marketing – vive la différence! *European Journal of Marketing*. 1996. Vol. 30(10/11). P. 14–24.
11. Mauser Gary A. Political Marketing: An Approach to Campaign Strategy. New-York: Praeger. 1983. xiv+304 p.
12. Newman Bruce I., Cwalina W., Falkowski A., Newman Todd P., Jabłońska M. Political Marketing. *The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups, Lobbying and Public Affairs*. P. 1–13
13. O'Leary R., Iredale I. The Marketing Concept: Quo Vadis? *European Journal of Marketing*. 1976. Vol. 10(3). P. 146–157.
14. O'Shaughnessy Nick J. The Phenomenon of Political Marketing. London: Macmillan. 1990. xii+286 p.
15. Reid D. Marketing the Political Product. *European Journal of Marketing*. 1988. Vol. 22. P. 34–47.
16. Shama A. The marketing of political candidates. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 1976. Vol. 4. № 4. P. 764–777.
17. Wortmann M. Political marketing: a modern party strategy. Florence: European University Institute. 1989. EUI. PhD Thesis. 353 p.
18. Wring D. Reconciling Marketing with Political Science: Theories of Political Marketing. *Journal of Marketing Management*. 1997. Vol. 13. P. 651–663.

REFERENCES:

1. Aharkov, O.A. (2011) Sotsialno-politychnyi marketynh: postanovka problemy [Socio-political marketing: problem statement]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. 5: 73–76. [in Ukrainian]
2. Bebyk V., Aharkov O. (2011) Politychnyi menedzhment subiektiv sotsialno-politychnoho marketynhu [Political management of socio-political marketing entities]. *Politychnyi menedzhment*. 6: 3–11. [in Ukrainian]
3. Zolotukhin, E.V. (2007) Politychnyi marketynh: bahatoznachnist poniattia [Political marketing: the ambiguity of the concept]. *Politychnyi menedzhment*. 5: 13–22. [in Ukrainian]
4. Pavlenko, O.V. (2016) Politychnyi marketynh: sutnist i suchasni kontseptsii. Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Political marketing: the essence and contemporary approaches]. 39: 205–216. [in Ukrainian]
5. Caywood Clarke L., Laczniak Gene R. The Marketing of Political Candidates: Current Tactics and Future Strategies. *Social Marketing: Promoting the Causes of Public and Nonprofit Agencies* / Ed. by Seymour H. Fine. Boston: Allyn & Bacon. 1989. 233–257.
6. Cwalina W., Falkowski A., Newman Bruce I. Advanced Theory of Political Marketing. *Human Factor of a Global Society* / Ed. by Marek T., Karwowski W., Frankowicz M., Kantola Ju., Zgaga P. CRC Press. Taylor & Francis Group. 2014. 245–254.
7. Henneberg, Stephan C. (2008) An Epistemological Perspective on Research in Political Marketing, *Journal of Political Marketing*. 7(2): 151–182.
8. Kelley, St. Professional Public Relations and Political Power. Baltimore: Johns Hopkins Press. 1956.
9. Kotler Ph., Levy Sidney J. (January, 1969) Broadening the Concept of Marketing. *Journal of Marketing*. 33: 10–15.
10. Lock A., Harris Ph. (1996) Political marketing – vive la différence! *European Journal of Marketing*. 30(10/11): 14–24.
11. Mauser, Gary A. Political Marketing: An Approach to Campaign Strategy. New-York: Praeger. 1983. xiv+304 p.
12. Newman Bruce I., Cwalina W., Falkowski A., Newman Todd P., Jabłońska M. Political Marketing. *The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups, Lobbying and Public Affairs*. 1–13
13. O’Leary R., Iredale I. (1976) The Marketing Concept: Quo Vadis? *European Journal of Marketing*. 10(3): 146–157.
14. O’Shaughnessy, Nick J. The Phenomenon of Political Marketing. London: Macmillan. 1990. xii+286 p.
15. Reid, D. (1988) Marketing the Political Product. *European Journal of Marketing*. 22: 34–47.
16. Shama, A. (1976) The marketing of political candidates. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 4(4): 764–777.
17. Wortmann, M. Political marketing: a modern party strategy. Florence: European University Institute. 1989. EUI. PhD Thesis. 353 p.
18. Wring, D. (1997) Reconciling Marketing with Political Science: Theories of Political Marketing. *Journal of Marketing Management*. 13: 651–663.

“Political marketing” in scientific and public discourses

Iyeremiya Vasyl Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0008-9458-4292

The relevance of the study is determined by the fact that “political marketing” is being increasingly used both in scientific and public discourses in Ukraine and abroad, although the term itself still retains a certain controversy and ambiguity, and its definition is still the subject of debate. To a large extent, this is due to the determination (of the boundaries) of the space in which political marketing is carried out, and to the essential differences between political marketing and traditional marketing.

The purpose of the study is to reveal the content of the category “political marketing” and the nature of its use in scientific and public discourses.

Since the late 1960s, mainly at the empirical level, the scope of marketing has been significantly expanded from the sphere of for-profit organizations, operating in commercial markets, also to non-profit organizations, in particular political ones. This transfer was explained by the fact that traditional marketing has a lot similarities with political marketing. The second half of the 1980s was marked by processes of theoretical discussion and substantive rethinking of marketing concepts and their possibilities in socio-political sphere. Moreover, the main discussion took place within the framework of the American and British schools of marketing, which opposed the immature and simplistic belief that, within the framework of marketing activities, organizations or firms provide their customers everything they want. In fact, marketing is a process in which the concept of “consumer orientation” plays an important strategic role, but does not exclude own needs of the organization or the firm.

As we can see, the early theories of political marketing largely “grew” from marketing theories, developed for the market of consumer goods and services. Over time, however, especially since the late 1980s, political theorists and practitioners have begun to question the effectiveness of marketing theories, used for both political and economic purposes. Finally, there are many significant differences between these two areas, because political marketing is primarily about people and their relationships with each other, while consumer product marketing is about the interaction of people with products. This leads to the definition of political marketing as a separate field of science with its own subject and research methodology.

Key words: *political marketing, product marketing, non-profit marketing, relationship marketing, public administration.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Мадрига Тетяна Богданівна

Волонтерство як суспільно-політичний феномен: понятійно категоріальний аналіз

УДК 364-322:[32:001.12]

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.3>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Мадрига Тетяна Богданівна
докторантка кафедри політичних наук
Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ,
Україна
ORCID: 0000-0001-7761-9811

У статті здійснено комплексний понятійно-категоріальний аналіз волонтерства як суспільно-політичного феномену в сучасній Україні. Волонтерство розглядається не лише як форма соціальної або благодійної активності, а як багатовимірне явище, що формується на перетині громадянської та політичної участі й істотно впливає на конфігурацію взаємодії між державою та громадянським суспільством. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах російської агресії волонтерські ініціативи вийшли за межі традиційного «третього сектору» та перетворилися на один із ключових ресурсів суспільної мобілізації, підтримки обороноздатності, гуманітарного реагування й формування суспільної стійкості. У сучасних суспільно-політичних реаліях волонтерство потребує осмислення не лише як соціальної практики, а як об'єкта політичного аналізу, здатного пояснити трансформацію форм громадянської участі та механізмів впливу суспільства на публічну політику.

У статті акцентовано, що відсутність чіткого понятійного розмежування у дослідженні волонтерства ускладнює аналіз його політичного потенціалу. Показано, що у вітчизняних і зарубіжних наукових працях, нормативно-правових актах і аналітичних матеріалах поняття «волонтерська діяльність», «волонтерські ініціативи», «волонтерський рух», «громадянська участь» та «політична участь» нерідко застосовуються без урахування рівнів аналізу, що зводить розуміння волонтерства до суті соціальної або сервісної діяльності та залишає поза увагою процеси політичної суб'єктивації волонтерських акторів.

Обґрунтовано доцільність виокремлення трьох рівнів аналітичного розгляду волонтерства: індивідуального (поведінкового), організаційного та суспільно-політичного. Показано, що в умовах війни волонтерська активність виходить за межі соціальної допомоги й набуває політичного змісту, виконуючи функції суспільної мобілізації, громадського контролю за діяльністю влади, адвокації та співвиробництва публічних політик. Сформовано системний понятійний апарат, який дозволяє пояснити механізми політичної суб'єктивації волонтерських акторів та їхній вплив на трансформацію взаємодії у системі «держава – суспільство».

Ключові слова: волонтерство, волонтерська діяльність, волонтерські ініціативи, волонтерський рух, громадянська участь, політична участь, політична мобілізація, гібридні форми участі.

Вступ. Упродовж останнього десятиліття волонтерство в Україні перетворилося з локальних практик взаємодопомоги на масштабний суспільно-політичний феномен, що впливає на функціонування держави, громадянського суспільства та моделі публічного управління. Війна за Незалежність України радикально прискорила цей процес, зробивши волонтерські ініціативи ключовими акторами у забезпеченні оборони, гуманітарної підтримки, координації локальних спільнот та контролю за публічними ресурсами. За цих умов постала потреба теоретично осмислити волонтерство не лише як соціальну чи благодійну діяльність, а як явище політичного характеру, що формує нові практики громадянської участі та моделі взаємодії «держава – суспільство».

Незважаючи на велику кількість публіцистичних матеріалів і прикладних досліджень, понятійно-категоріальна база вивчення волонтерства залишається неоднорідною. Різні автори використовують поняття «волонтерська діяльність», «волонтерські ініціативи», «волонтерський рух», «громадянська участь» та «політична участь» у різних контекстах, що ускладнює аналітичну роботу та порівняльні дослідження. Тому систематизація цих категорій є необхідною передумовою для подальшого вивчення полі-

тичних чинників волонтерства й оцінки його впливу на трансформації публічної політики в Україні.

Мета та завдання. Метою дослідження є здійснення понятійно-категоріального аналізу волонтерства як суспільно-політичного феномену та уточнення ключових дефініцій, що описують різні рівні та форми волонтерської активності в сучасній Україні. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

Проаналізувати нормативно-правові, наукові та міжнародні підходи до визначення поняття «волонтерство».

Виокремити та обґрунтувати ключові категорії дослідження: «волонтерська діяльність», «волонтерські ініціативи», «волонтерський рух», «громадянська участь», «політична участь», «гібридні форми участі».

Розмежувати різні рівні аналітичного аналізу волонтерства: мікрорівень (індивідуальна діяльність), мезорівень (ініціативи та організації), макрорівень (волонтерський рух як суспільно-політичний феномен).

Дослідити умови, за яких волонтерство набуває політичного змісту та перетворюється на канал політичної участі.

Сформулювати системний понятійний апарат, який дозволяє коректно оцінювати політичну роль волонтерських акторів у сучасному українському суспільстві.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують цілісність і багаторівневість аналізу. Метод порівняльного аналізу застосовано для зіставлення підходів до визначення волонтерства в українській та міжнародній традиціях. Метод контент-аналізу використано для опрацювання законодавчих актів, аналітичних звітів, міжнародних документів з вимірювання волонтерської діяльності, а також фундаментальних наукових монографій. Системний підхід забезпечив інтеграцію мікро-, мезо- та макро-рівнів у єдину аналітичну рамку та виявлення політичних аспектів волонтерства.

Результати. Поняття «волонтерство» знаходиться на перетині правової, соціологічної та політичної думки, і кожен з цих вимірів додає до нього власні акценти. У правовому полі України вихідною точкою є Закон України «Про волонтерську діяльність» 2011 року, який закріплює волонтерську діяльність як добровільну, соціально спрямовану, неприбуткову активність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги [5]. Саме це формулювання створює нормативну базу дефініції: воно фіксує три базові ознаки – добровільність, безоплатність і суспільну корисність. Подальші зміни до закону 2022 року, пов'язані з повномасштабною війною, не зруйнували цієї основи, а лише адаптували її до умов воєнного часу (розширення кола суб'єктів, спрощення процедур, окреслення окремих гарантій) [6]. Отже, у юридичному дискурсі волонтерство постає насамперед як особливий різновид суспільно-корисної діяльності, що не має на меті отримання прибутку і відбувається на основі вільного волевиявлення громадян.

Втім, закон дає радше «мінімалістське» визначення – формулює необхідні, але не достатні умови для наукового аналізу. Уже в українській науковій літературі наголошується, що правове означення потребує розширення через соціологічні та політологічні категорії. Так, у монографії В. Вашковича, В. Манзюка та В. Рошканюка волонтерська діяльність трактується як одна з форм реалізації соціальної функції держави, що доповнює, а інколи частково компенсує державну систему соціального захисту, але має власну логіку самоорганізації громадян і власний ціннісний фундамент [2, с. 17]. Автори підкреслюють, що волонтерство не можна зводити лише до «допомоги», оскільки воно одночасно є простором для самореалізації, практикою солідарності та каналом громадянської участі [2, с. 25].

Аналітична доповідь Д. Горєлова та О. Корнієвського, присвячена світовому досвіду і українським

громадянським практикам, пропонує ще ширше бачення. Дослідники визначають волонтерство як «добровільну, безоплатну та суспільно спрямовану діяльність громадян, організовану переважно в межах інституцій громадянського суспільства, що ґрунтується на цінностях солідарності та взаємодопомоги» [3, с. 6]. У цьому формулюванні ключовими є два додаткових акценти. По-перше, волонтерство чітко прив'язується до «третього сектору», тобто до сфери громадянського суспільства, відмінної і від держави, і від ринку [3, с. 9]. По-друге, наголошується на ціннісному вимірі: серцевиною волонтерства виступають не лише формальні ознаки (безоплатність, добровільність), а й така мотивація, як солідарність, емпатія, відчуття спільної відповідальності.

Соціально-правовий підхід, розроблений у монографії П. Горінова та Р. Драпушка, переносить акцент на нормативний статус волонтера, його права, гарантії та ризики. Волонтерство, з погляду авторів, – це не лише «добра воля», а й діяльність, що потребує правового захисту, чітких процедур, унормування взаємодії з державними органами [4, с. 12]. Вони підкреслюють, що в умовах війни волонтер фактично виконує функції, що наближаються до публічної служби (забезпечення військових, евакуація, логістика), проте юридично зберігає статус приватної особи. Звідси – вимога до законодавства одночасно забезпечити автономність волонтерських практик і створити для них безпечне, прогнозоване середовище [4, с. 27].

У зарубіжній літературі поняття «volunteering» також трактується багатовимірно. Класична стаття Дж. Вілсона в «Annual Review of Sociology» пропонує широко вживане визначення: волонтерство – це «добровільна, не оплачувана праця, що приносить користь людям поза межами найближчої родини» [25, с. 216]. Таке формулювання систематизує три ключові критерії: добровільність (voluntary), безоплатність (unpaid) і суспільну корисність, спрямовану назовні – не лише на «своїх», а на ширші соціальні групи. Водночас Вілсон наголошує, що волонтерство не обмежується діяльністю в інституційних рамках неурядових організацій: воно може здійснюватися через релігійні громади, неформальні мережі, локальні ініціативи [25, с. 219]. Це наближає його до такого поняття, як «соціальний капітал», який буде висвітлено нижче у працях П. Бурд'є та Р. Патнема [12, с. 248; 20].

У більш новій узагальнювальній статті Л. Густінкс, Р. Кнана та Ф. Хенді підкреслюється, що волонтерство є «гібридним» феноменом, який включає різні мотивації, форми організації і ступені інституціалізації, тому його важко втиснути в одне лінійне визначення [17, с. 410]. Автори аналізують декілька теоретичних підходів – індивідуалістичні (мотиваційні), структурні, культурні – і показують, що волонтерство одночасно є і поведінковим актом,

і соціальною нормою, і елементом інфраструктури громадянського суспільства [17, с. 424]. Це підказує важливу методологічну тезу: дослідник, визначаючи поняття «волонтерство», має чітко окреслювати, який саме аспект він виносить у центр аналізу – мотиваційний, інституційний, політичний тощо.

На рівні міжнародних організацій вироблені свої дефініції, придатні для порівняльної статистики. У «Manual on the Measurement of Volunteer Work», розробленому Міжнародною організацією праці (МОП), запропоновано операційне визначення, орієнтоване на вимірювання обсягів волонтерської праці в годинах та людських ресурсах [19]. Волонтерська діяльність трактується як «ненасильницька, не оплачувана, невимушена діяльність, що приносить користь особам поза межами домогосподарства волонтера, здійснювана через організацію або напряму» [19]. Ця дефініція підкреслює саме трудовий, «робочий» вимір волонтерства й дозволяє вбудувати його в рамку національних рахунків як специфічний вид «невидимої праці», що доповнює офіційний ринок праці та державні послуги.

У Звіті про стан світового волонтерства «2022 State of the World's Volunteerism Report» волонтерство розглядається вже не лише як вид праці, а як ресурс побудови рівніших і інклюзивніших суспільств [23]. Тут підкреслюється, що добровільна діяльність громадян сприяє зменшенню соціальної ізоляції, зміцненню місцевих спільнот, формуванню довіри до інститутів і, врешті-решт, досягненню Цілей сталого розвитку [23]. Таким чином, міжнародний дискурс додає до юридичної й соціологічної дефініції ще один вимір – волонтерство як інструмент стійкості та інклюзивного розвитку.

Українські дослідники, інтегруючи ці глобальні підходи, наголошують на специфічному контексті становлення волонтерства як масового явища в умовах війни. Ю. Шайгородський визначає волонтерську діяльність як форму суспільної мобілізації, яка, будучи добровільною та безоплатною, водночас набуває політичного сенсу – консолідує громадян у протидії агресії, змінює конфігурацію відносин «держава – суспільство» та впливає на публічну політику [11, с. 77]. Дослідник підкреслює, що волонтерство в українських умовах 2014–2025 рр. вийшло за межі «класичної» благодійної допомоги і перетворилося на складник моделі тотальної оборони, в якій громадяни не лише підтримують Збройні сили, а й здійснюють громадський контроль за рішеннями влади, беруть участь у розробці та оцінці політик [11, с. 82]. Тобто до базових рис – добровільності, безоплатності, соціальної спрямованості – додається ще й ознака політичної суб'єктності.

Важливий внесок у концептуалізацію волонтерства робить аналіз його як елементу соціального капіталу. П. Бурдьє, хоча й не використовує терміна

«волонтерство» як центрального, розглядає добровільну участь у колективних практиках як один із шляхів накопичення соціального капіталу – мереж зв'язків, взаємної підтримки, визнання, які можуть перетворюватися на символічні та інші ресурси [12, с. 241]. Р. Патнем, вивчаючи громадську активність у Італії та США, показує, що участь у добровільних асоціаціях, клубах, громадських організаціях (що значною мірою базуються на волонтерстві) корелює з ефективністю демократичних інститутів, рівнем довіри до влади, якістю управління [21; 20]. У цій перспективі волонтерство є не лише «допомогою іншим», а й вкладом у колективний ресурс довіри, взаємності, співпраці, без якого демократія стає формальною і крихкою.

Комунітарний напрям, представлений, зокрема, працями А. Етціоні, підкреслює значення волонтерства як практики, що відновлює «тканину спільноти» в умовах індивідуалізму і ринкової раціональності [14]. Для комунітаристів добровільна участь у справах громади – від місцевих акцій взаємодопомоги до довгострокових волонтерських проєктів – є не просто проявом альтруїзму, а способом утримати баланс між правами особи та її відповідальністю перед спільнотою. У такому баченні волонтерство стає моральним обов'язком члена громади, хоча зберігає формальну добровільність.

Поряд із цим критичний підхід звертає увагу на потенційні перекося в розумінні волонтерства. С. Ілкан і Т. Басок, досліджуючи практику так званого «community government», показують, як під риторикою заохочення громадянської активності держава й міжнародні організації можуть перекладати на волонтерські структури виконання базових соціальних функцій без належних ресурсів, фактично «відповідідализуючи» громадян [18, с. 129–133]. У цьому контексті волонтерство перестає бути чисто добровільною «додатковою» практикою і стає частиною неоліберальної політики скорочення державних зобов'язань. Така критика не заперечує значущості волонтерства, але вказує на необхідність чітко розмежовувати добровільну допомогу і підміну системних функцій, а також не романтизувати «третій сектор» як універсальне рішення усіх соціальних проблем.

З урахуванням наведених підходів можна підсумувати: у сучасній науковій та нормативній традиції волонтерство визначається як добровільна, безоплатна, соціально спрямована активність громадян, що здійснюється поза логікою прибутку та владного примусу, переважно в рамках інституцій громадянського суспільства і спрямована на задоволення суспільно значущих потреб [5; 1, с. 31]. Добровільність відрізняє його від обов'язкових форм залучення; безоплатність – від найманої праці; соціальна спрямованість – від приватної взаємодопомоги в межах сім'ї; автономність від держави та ринку – від діяльності бюрократичних органів

і комерційних структур. У той же час волонтерство тісно пов'язане з функціонуванням держави і ринку, оскільки доповнює їхню діяльність, іноді коригує її, іноді – критикує та стимулює до змін.

У сучасній науковій і прикладній літературі поняття «волонтерство» дедалі частіше розкладають на кілька аналітичних рівнів, що дозволяє уникнути як спрощення («волонтери як абстрактна маса»), так і надмірної фрагментації. Для політичної науки особливо важливо розрізняти принаймні три взаємопов'язані, але не тотожні виміри: рівень окремих волонтерських дій («волонтерська діяльність»), рівень організованих форм – ініціатив і організацій, та рівень «волонтерського руху» як широкого, історично тривалого феномена.

На найнижчому, мікрорівні йдеться про волонтерську діяльність як сукупність конкретних дій окремих осіб. У вітчизняному правовому полі саме цей вимір зафіксовано у Законі України «Про волонтерську діяльність», де наголошується, що волонтерська діяльність – це добровільна, безоплатна, суспільно корисна діяльність фізичних осіб, спрямована на надання допомоги у визначених законом сферах [5]. У такій оптиці основною одиницею аналізу стає окремих волонтер і його практики: участь у зборі коштів, адресна гуманітарна допомога, участь у локальних акціях взаємодопомоги, короткострокове залучення до кампаній на користь певної групи. Монографія В. Вашковича, В. Манзюка та В. Рошканюка демонструє, що саме на цьому рівні найпростіше вимірювати масштаби волонтерства – через анкети, облік годин, обсягів зібраних ресурсів тощо [2, с. 31]. Проте автори одразу застерігають: якщо зупинитися лише на виявленні індивідуальних практик, з поля зору випадає структурний і політичний вимір феномену [2, с. 40–42].

Подібну думку розвивають і зарубіжні дослідники. Дж. Вілсон, аналізуючи волонтерство як соціологічну категорію, пропонує стартувати саме з рівня індивідуальної участі, оскільки він дає змогу вивчати мотиви, соціально-демографічні характеристики волонтерів, відмінності між групами [25, с. 222]. Проте вже в його оглядовій статті видно, що окремі акти допомоги майже завжди «вписані» у ширші рамки – сімейні, релігійні, організаційні [25, с. 227]. Тобто волонтерська діяльність як мікрорівень – це лише вхідна точка для подальшого аналізу.

Другий, мезорівень описують через категорії «волонтерські ініціативи», «волонтерські організації» або «волонтерські проєкти». Саме на цьому рівні індивідуальні практики набувають системності та структури. У роботах Д. Горелова й О. Корнієвського запропоновано розглядати волонтерські ініціативи як організовані форми добровільної активності, які мають більш-менш усталену внутрішню структуру, визначену проблему, на вирішення якої

спрямовані, та сталі канали взаємодії з іншими суб'єктами – громадськими організаціями, органами влади, місцевим самоврядуванням, бізнесом [3, с. 11–15]. На відміну від поодиноких епізодів допомоги, ініціатива має триваліший часовий горизонт, певний розподіл ролей і ресурсну базу.

Соціально-правове дослідження П. Горінова та Р. Драпушка демонструє, як у сучасній Україні мозаїка таких ініціатив – від невеликих локальних груп до інституціоналізованих благодійних фондів – фактично формує волонтерський сектор як специфічну підсистему громадянського суспільства [4, с. 45–52]. Автори звертають увагу, що перехід від рівня «діяльності» до рівня «ініціативи» означає якісну зміну: виникає потреба у внутрішніх правилах, механізмах прийняття рішень, прозорій звітності, співпраці з державними інститутами [4, с. 60–65]. Політична наука в цьому бачить момент народження суб'єкта, здатного вести переговори з владою, формулювати вимоги, брати участь у виробленні політики, а не лише «закривати прогалини» у сервісах.

У західній традиції такі організовані форми часто описують через поняття «nonprofit organizations» або «voluntary associations». Класична праця Л. Саламона про взаємовідносини держави й некомерційного сектору показує, що саме на рівні організацій, а не індивідуальних волонтерів, формується партнерство в наданні суспільних послуг: укладаються контракти, розподіляються бюджетні субсидії, створюються механізми спільного управління [22, с. 41]. Подібно й «Manual on the Measurement of Volunteer Work» пропонує розрізняти «організоване волонтерство» (через організації) та «пряме волонтерство» (напрямую для бенефіціарів), оскільки саме організовані форми легше інтегруються в інституційну архітектуру публічної політики [19].

Третій, макрорівень – «волонтерський рух» – виходить за межі окремих організацій і ініціатив. У дослідженнях НІСД, присвячених українському контексту після 2014 року, під волонтерським рухом пропонується розуміти сукупність різноманітних ініціатив і організацій, об'єднаних спільними цінностями, тривалим часовим горизонтом, масовою участю та виразним символічним виміром солідарності [3, с. 6–10]. Іншими словами, рух – це вже не просто сума всіх волонтерських практик, а певна конфігурація поля, у якому волонтерство стає важливою частиною колективної ідентичності й політичної культури суспільства.

Саме на рівні волонтерського руху найкраще простежується зміна історичних фаз. Аналітичні огляди громадянського суспільства в умовах війни 2022–2025 років демонструють, що волонтерство перетворюється на один із ключових маркерів української ідентичності, а участь у ньому набуває характеру «нової норми» громадянської поведінки

[10, с. 9]. У цьому сенсі «рух» включає не лише активних волонтерів, а й ширші кола підтримки: донорів, симпатиків, громадян, які періодично долучаються до акцій, але розділяють їх цінності. На рівні дискурсу про війну волонтерський рух стає одним із головних сюжетів, через які осмислюється досвід національної мобілізації.

Важливо, що макрорівень має виразний політичний вимір. Ю. Шайгородський описує волонтерський рух як форму суспільної мобілізації, яка змінює співвідношення сил між державою та громадянським суспільством: з одного боку, волонтери підсилюють державну спроможність у сфері оборони та соціальної політики, з іншого – вибудовують нові канали контролю за владою, ставлять питання про прозорість бюджетів, чесність закупівель, справедливість розподілу ресурсів [11, с. 80]. На цьому рівні рух уже не можна описати лише мовою «допомоги»; він перетворюється на носія політично значущих вимог, формує нові стандарти взаємодії між громадянами і державою.

Розрізнення трьох рівнів – діяльність, ініціативи, рух – має не лише описове, а й методологічне значення. На мікрорівні дослідник працює з індивідуальними характеристиками волонтерів, їхньою мотивацією, соціально-демографічними профілями. На мезорівні у фокусі опиняються організаційні структури, моделі управління, ресурси, партнерства з державою та донорами. На макрорівні – дискурси, цінності, інституційні наслідки, трансформація політичної культури. Зарубіжні праці, присвячені теоріям волонтерства, прямо вказують на потребу такого мульти-рівневого підходу: Л. Густінкс і співавтори, наприклад, пропонують «гібридну карту» феномену, де індивідуальні, організаційні й структурні виміри розглядаються як взаємопов'язані, але аналітично відокремлювані [17, с. 424].

У цьому контексті українська наукова література після 2014 року поступово рухається від опису окремих історій і ініціатив до аналізу волонтерства як цілісного руху. Якщо ранні тексти зосереджувалися на «нових практиках взаємодопомоги», то в аналітичних звітах останніх років акцент зміщується на питання інституціоналізації, співвиробництва політики, вимірювання довіри до волонтерів як до суспільного інституту [9, с. 29; 7; 8]. Регулярні соціологічні вимірювання, які фіксують стабільно високий рівень довіри до волонтерів, фактично легітимують волонтерський рух як окремий «полюс» у структурі публічної влади, що може впливати на пріоритети політик і формати прийняття рішень [7; 8].

У сучасній політичній науці волонтерство розглядається не ізольовано, а в ширшому контексті концепцій участі громадян у публічному житті. Класичні дослідження громадянської та політичної участі (С. Верба, К. Шлоцман, Г. Бреді та ін.) пропо-

нують цілу систему типів залучення, яка допомагає локалізувати волонтерство на карті демократичної активності. У спрощеному вигляді можна говорити про три великі зони: власне політична участь (інституційна і неінституційна), громадянська або соціальна участь (участь у житті спільнот, об'єднань, організацій) та гібридні форми, що поєднують елементи обох вимірів [24, с. 38].

Політична участь у вузькому значенні означає дії громадян, безпосередньо спрямовані на вплив на державну владу: голосування на виборах, участь у партіях, передвиборчих кампаніях, зверненнях до посадових осіб, участь у протестах, підписанні петицій, діяльність у складі політичних організацій [24, с. 51]. Ці практики чітко орієнтовані на зміну «правил гри» або складу органів влади. Натомість громадянська (соціальна) участь охоплює більш широкий пласт активності, не завжди прямо пов'язаний з інститутами держави: членство в громадських організаціях, участь у релігійних та благодійних структурах, ініціативах місцевого розвитку, культурних і освітніх проєктах, волонтерство у громадах [25, с. 220]. Такі форми участі працюють із соціальними проблемами й солідарністю, але не завжди артикулюють власні політичні вимоги.

Модель «громадянського волонтаризму», запропонована С. Вербою та співавторами, цікава тим, що розміщує волонтерство як одну з базових форм громадянської участі, яка забезпечує «ресурсну базу» для політичної участі: через досвід добровільної діяльності люди набувають навичок, контактів і впевненості, які згодом можуть трансформуватися в участь у політичних процесах [24, с. 71–76]. У цьому сенсі волонтерство – не просто «добра справа», а специфічна школа громадянської компетентності.

Зарубіжні порівняльні дослідження волонтерства підтверджують цю логіку. У збірнику «The Values of Volunteering» під редакцією П. Деккера та Л. Галмана показано, що в більшості європейських країн волонтерська активність корелює з іншими формами участі: люди, які волонтерять, частіше голосують, підписують петиції, беруть участь у локальних громадських кампаніях [13, с. 15]. Автори роблять висновок, що волонтерство виступає ядром «соціальної залученості», з якого природно виростають інші форми участі. Дж. Вілсон у своєму огляді також наголошує, що нерідко важко провести жорстку межу між «соціальним» і «політичним» волонтерством, оскільки багато волонтерських практик мають потенціал політичної мобілізації, навіть якщо їхні учасники не формулюють це так прямо [25, с. 228].

У правовому полі та практичній політиці волонтерство початково фіксується як форма громадянської (соціальної) участі. Українське законодавство визначає його як добровільну, безоплатну, неприбуткову діяльність з надання допомоги

у різних сферах – від соціальної підтримки й охорони здоров'я до культури, освіти, національної безпеки [5]. У цьому визначенні акцент зроблено не на політичній природі дій, а на їхній соціальній спрямованості й добровільному характері. Монографія П. Горінова та Р. Драпушка, спираючись на юридичний аналіз, підкреслює, що в українській практиці волонтерство тривалий час сприймалося насамперед як різновид соціальної роботи, покликаний доповнювати державну систему послуг, а не конкурувати з нею у сфері вироблення політики [4, с. 52].

Однак уже в міжнародних оглядах, зокрема у «State of the World's Volunteerism Report», волонтерська активність прямо описується як важливий компонент «governance», тобто процесів управління, де громадяни не лише отримують послуги, а й залучаються до їхнього спільного творення та контролю [23, с. 35]. Автори звіту вводять поняття «co-production»: волонтери беруть участь у плануванні, реалізації та оцінюванні публічних програм, відтак їхня участь виходить за межі суто соціальної сфери і набуває виразних політичних рис.

Для локалізації волонтерства в системі участі можна запропонувати таку логіку. У «чистому» вигляді, якщо йдеться про допомогу, спрямовану на окремих бенефіціарів (наприклад, підтримка людей з інвалідністю, опіка над літніми, наставництво для молоді), без виходу в публічний простір вимог і без взаємодії з владою, волонтерство функціонує як форма громадянської участі. Воно укорінене в етиці солідарності, взаємодопомоги, суспільних цінностей і не ставить за мету зміну політичних правил чи інституцій. У такій конфігурації волонтерство радше «пом'якшує» соціальні наслідки політичних рішень, аніж намагається їх змінити.

Водночас, як показують і українські, і міжнародні дослідження, у певних умовах волонтерство досить швидко набуває політичного характеру. Одна з ключових умов – залучення до виконання або доповнення публічних функцій, традиційно закріплених за державою: оборона і безпека, соціальний захист, охорона здоров'я, освіта, гуманітарна допомога у надзвичайних ситуаціях [2, с. 57–60; 22, с. 44]. Якщо волонтерські ініціативи починають системно забезпечувати те, що формально є обов'язком держави, між ними та органами влади неминує виникає зона політичної напруги: постає питання, хто ухвалює рішення про розподіл ресурсів, хто визначає пріоритети, хто відповідає перед громадянами за результат.

Український досвід війни 2014–2025 років дає особливо яскравий приклад такого переходу. З одного боку, волонтерські групи фактично виконували частину оборонних і соціальних функцій, забезпечуючи армію, територіальну оборону, внутрішньо переміщених осіб, медичні заклади.

З іншого боку, саме масштабність цього залучення породила вимоги до прозорості оборонних закупівель, реформування системи тилового забезпечення, контролю за цільовим використанням міжнародної допомоги [11, с. 80]. У цьому сенсі «оборонне волонтерство» неминує політизується: воно більше не обмежується «закриттям дірок», а ставить питання про причини їхньої появи та механізми їхнього усунення.

Друга важлива умова політизації – вихід волонтерів у простір адвокації та публічної комунікації. Аналітичні документи українських НУО фіксують, що частина волонтерських ініціатив поступово еволюціонує у бік громадських організацій, які не лише надають послуги, а й формулюють політичні вимоги: до вдосконалення законодавства про статус військових, ветеранів, ВПО, до змін у бюджетній політиці, до посилення прозорості публічних фінансів [10, с. 22]. У таких випадках волонтерство виходить за межі «нейтральної» соціальної роботи і стає каналом політичної участі – хай і не в класичній партійній формі.

Третя умова – інституціоналізація каналів взаємодії з владою. Коли волонтерів запрошують до складу консультативно-дорадчих органів, робочих груп при міністерствах, наглядових рад при державних структурах, вони отримують можливість впливати на дизайн політик, а не лише на їхню реалізацію. Це вже не просто громадянська участь у формі сервісу, а участь у процесі governance – управління публічними справами [22, с. 135; 23, с. 42]. Досвід багатьох країн свідчить, що такі механізми співробітництва політики створюють нові гібридні форми участі, де розмивається межа між громадянським суспільством і публічною владою, але при цьому зростає вимога до підзвітності й прозорості з обох боків.

Окремим маркером політизації волонтерства є показники суспільної довіри. У звітах КМІС і Центру Разумкова волонтери стабільно фігурують серед інститутів із найвищим рівнем довіри – вище, ніж уряд, парламент або політичні партії [7; 8]. З точки зору політичної науки це означає, що волонтерські спільноти набувають не лише морального, а й політичного капіталу: вони можуть легітимно говорити від імені значної частини суспільства, а їхні оцінки й критика публічної політики набувають ваги у медійному просторі й у взаємодії з владою [11, с. 82–83]. Відповідно, коли такі актори використовують свій авторитет для просування певних реформ, вони фактично здійснюють політичну участь, навіть якщо формально позиціонують себе як «поза політикою».

У підсумку волонтерство доцільно описувати як феномен, що розташовується на межі між громадянською та політичною участю. У «базовому» стані це форма громадянської (соціальної) участі, яка реалізує цінності солідарності, взаємодопо-

моги, відповідальності за спільноту. Але в умовах кризи, війни або структурних збоїв у роботі інститутів, за умови залучення до виконання публічних функцій та інституційної взаємодії з владою, волонтерство легко переходить у гібридну зону: тут воно одночасно надає послуги, формує публічний порядок денний, здійснює контроль і адвокацію.

Волонтерські ініціативи розглядаються не тільки як агент соціальної підтримки, а й як специфічний канал політичної участі, через який громадяни впливають на політику без посередництва партій або традиційних політичних організацій. Такий підхід дозволяє поєднати напрацювання класичних теорій участі [24], досліджень громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах [16], а також сучасних концепцій співвиробництва публічних послуг і волонтерства як ресурсу демократії [19].

Для узагальнення понятійно-категоріального апарату дослідження ключові категорії та їхнє аналітичне навантаження доцільно звести у єдину схему. Це дозволяє чітко систематизувати, на якому рівні (індивідуальному, організаційному, макрорівні політики) працює кожне поняття та які саме запитання воно допомагає досліджувати.

Узагальнюючи результати дослідження, слід підкреслити, що чітке розмежування понять є не формальною вправою, а передумовою коректного осмислення волонтерства як суспільно-політичного явища. Без відрізнення між «волонтерською діяльністю», «волонтерськими ініціативами» та «волонтерським рухом» дослідник неминує змішує різні рівні аналізу – від індивідуальних практик допомоги до складних мережевих форм самоорганізації, які взаємодіють з державою, донорами, місцевим

Таблиця 1

Ключові поняття дослідження та їх тлумачення

Поняття	Операційне визначення в дослідженні	Рівень аналізу	Основні аналітичні параметри / запитання
Волонтерство	Сукупність добровільних, безоплатних, соціально спрямованих практик громадян, що здійснюються поза логікою прибутку й примусу та інтегровані в поле громадянського суспільства	Мікро- та мезорівень	Мотиви участі; форми залучення; ступінь автономії від держави та ринку; внесок у соціальний та політичний капітал
Волонтерська діяльність	Конкретні індивідуальні або групові дії з надання матеріальної, організаційної, інформаційної, психологічної та іншої допомоги в суспільно значущих сферах	Мікрорівень (поведінковий)	Частота й інтенсивність дій; типи завдань (логістика, збір коштів, адвокація); канали комунікації з отримувачами допомоги
Волонтерські ініціативи / організації	Організовані форми волонтерської активності (формальні НУО або неформальні групи), що мають цілі, структуру, розподіл ролей і сталі зв'язки з іншими акторами	Мезорівень (організаційний)	Організаційна спроможність; моделі управління; сталість ресурсів; формальні та неформальні зв'язки з органами влади й донорами; участь у виробленні політики
Волонтерський рух	Сукупність різноманітних волонтерських ініціатив, об'єднаних спільними цінностями, домінуючими наративами та тривалим історичним горизонтом	Макрорівень (суспільний)	Масштаби та тривалість мобілізації; домінуючі цінності й символи; вплив на суспільні настрої; роль у формуванні моделей «воєнної державності» та стійкості
Громадянська (соціально) участь	Добровільна активність громадян у сфері громадських, благодійних, освітніх, культурних, локальних ініціатив поза безпосередніми каналами інституційної політики	Мікро- та мезорівень	Спектр форм участі (волонтерство, членство в організаціях, локальні ініціативи); бар'єри й стимули; зв'язок із розвитком громад
Політична участь	Дії громадян, спрямовані безпосередньо на вплив на склад органів влади, зміст і реалізацію публічної політики (вибори, партійна діяльність, протести, адвокація)	Мікро-, мезо- та макрорівень	Канали впливу; поєднання інституційних і неінституційних форм; ризики та можливості в умовах війни; перетік громадянської участі у політичну
Гібридні форми участі	Практики, що поєднують ознаки соціальної допомоги й політичного впливу (волонтерство, яке одночасно забезпечує публічні функції й висуває вимоги до влади)	Перехрестя мезо- й макрорівнів	Коли «допомога» переростає у «політичну дію»; форми адвокації з боку волонтерів; участь у дорадчих органах, робочих групах, публічних консультаціях

Продовження таблиці 1

Політична мобілізація	Процес залучення громадян до колективних дій, спрямованих на захист інтересів, зміну політики або режиму, зокрема через волонтерські структури	Макрорівень	Механізми самоорганізації «знизу»; роль кризових подій (війна, Майдан); трансформація емоційної солідарності у стійкі форми участі
Соціальний капітал	Сукупність мереж довіри, норм взаємності й співпраці, які полегшують координацію дій та сприяють ефективності колективних зусиль	Макрорівень (суспільний) та мезорівень (громади)	Зв'язки «bonding» і «bridging»; роль волонтерства у формуванні горизонтальної довіри; вплив на якість демократії та стійкість громад
Політична ефективність волонтерства	Ступінь, у якому волонтерські ініціативи реально впливають на зміст і реалізацію публічної політики, інституційну поведінку влади та конфігурацію відносин «державна – суспільство»	Узагальнюючий рівень (результативність)	Зміни в політиках і законах; інституціоналізація нових практик (координаційні штаби, грантові програми, механізми участі); перерозподіл ролей між державою й громадянським суспільством

самоврядуванням. Досліджений понятійний апарат дозволяє уникнути цієї плутанини: «волонтерська діяльність» описує насамперед конкретні дії окремих осіб, «волонтерські ініціативи» – організовані, відносно сталі форми спільної активності, тоді як «волонтерський рух» фіксує довготривалий історичний процес із власною ціннісною ідентичністю та політичним виміром [3, с. 6]. Саме на рівні ініціатив та руху йдеться вже не про «допомогу як таку», а про акторів, здатних перетворювати ресурсну і моральну легітимність у вплив на публічну політику.

Не менш важливим є розрізнення волонтерства як різновиду громадянської участі та тих ситуацій, коли воно набуває виразно політичного характеру. Використовуючи усталені типології участі (інституційна політична, позаінституційна, громадська/соціальна), варто відзначити, що волонтерська активність не є «аполітичною благодійністю», ізолюваною від політичної сфери. У контексті російсько-української війни вона часто входить у зону виконання публічних функцій – оборонних, соціальних, гуманітарних – і тим самим виходить за межі класичної «третьосекторної» діяльності. Там, де волонтерські ініціативи не лише закривають інституційні «дірки», а й ставлять питання про правила розподілу ресурсів, прозорість процедур, пріоритети бюджетів, вони фактично переходять у площину політичної участі та політичної мобілізації. Понятійно розмежувавши ці стани, дослідження отримує змогу показати динаміку: як «чиста» допомога поступово інституціоналізується і набуває політичної ваги.

Висновки. Сформований понятійний апарат дає змогу послідовно трактувати волонтерство не лише як соціальну практику, а передусім як елемент структури громадянського суспільства та канал політичної суб'єктивізації громадян. Якщо виходити з класичних підходів до соціального капіталу та довіри, волонтерські мережі виступають не тільки «логістичним ресурсом» для фронту

чи громади, а й середовищем вироблення норм взаємності, горизонтальної координації, навичок публічної взаємодії. Чітко визначені категорії «волонтерська ініціатива», «волонтерський рух», «громадянська участь» і «політична участь» дозволяють у подальшому емпірично простежити, як ці мережі перетворюються на колективних акторів, здатних ставити вимоги до держави, пропонувати альтернативні рішення, впливати на формування порядку денного.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова О. Р. Зарубіжний досвід залучення волонтерських рухів до взаємодопомоги на місцевому рівні. *Держава та регіони*. Серія «Державне управління». 2016. № 1. С. 31–36. URL: https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/31.pdf
2. Вашкович В. В., Манзюк В. В., Рошканюк В. М. Волонтерська діяльність у змісті соціальної функції держави. Монографія. Ужгород : УжНУ, 2019. 199 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26274>
3. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики. Аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2015. 36 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>
4. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження. Монографія. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 166 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/39498>
5. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17>
6. Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності : Закон України від 15.08.2022 № 2519-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2519-20>
7. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка довіри окремим інституціям у 2021–2023 роках.

18.12.2023. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1335&lang=ukr&page=1>

8. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка довіри окремим інституціям у 2021–2024 роках. 09.01.2025. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1467&lang=ukr&page=1>

9. Мацієвський Ю., Лук'яничук Я. Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд кризь призму неформальних інститутів. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Політичні дослідження. № 1(7), 2024. С 19–42. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/PD_7_.pdf

10. НУО «Єднання» та партнери. Громадянське суспільство України в умовах війни 2022–2025 : аналітичний звіт. 2025. URL: https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/25/10/29/zvit_UA_Hromadianske_suspilstvo_v%20umovakh_viyuny_2022-2025.pdf

11. Шайгородський Ю. Ж. Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Політичні науки». 2023. № 8. С. 77–85. URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/14320>

12. Bourdieu P. The Forms of Capital. In: Richardson J. G. (ed.). Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York : Greenwood, 1986. P. 241–258. URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf

13. Dekker P., Halman L. (eds.). The Values of Volunteering: Cross-Cultural Perspectives. New York : Kluwer Academic/Plenum, 2003. 228 p. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-1-4615-0145-9.pdf>

14. Etzioni A. The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda. New York : Crown Publishers, 1993. 323 p.

16. Howard M. M. The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 256 p.

17. Hustinx L., Snaan R. A., Handy F. Navigating Theories of Volunteering: A Hybrid Map for a Complex Phenomenon. Journal for the Theory of Social Behaviour. 2010. Vol. 40, № 4. P. 410–434. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x>

18. Ilcan S., Basok T. Community Government: Voluntary Agencies, Social Justice, and the Responsibilization of Citizens. Citizenship Studies. 2004. Vol. 8, № 2. P. 129–144. URL: <https://doi.org/10.1080/1362102042000214714>

19. International Labour Office (ILO). Manual on the Measurement of Volunteer Work. Geneva : ILO, 2011. 94 p. URL: <https://www.ilo.org/publications/manual-measurement-volunteer-work>

20. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York : Simon & Schuster, 2000. 544 p.

21. Putnam R. D., Leonardi R., Nanetti R. Y. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton : Princeton University Press, 1993. 258 p.

22. Salamon L. M. Partners in Public Service: Government–Nonprofit Relations in the Modern Welfare State. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1995. 300 p.

23. United Nations Volunteers. State of the World's Volunteerism Report 2022: Building Equal and Inclusive Societies. Bonn : UNV, 2022. 120 p. URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210012416>

24. Verba S., Schlozman K. L., Brady H. E. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1995. 664 p.

25. Wilson J. Volunteering. Annual Review of Sociology. 2000. Vol. 26. P. 215–240. URL: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.soc.26.1.215>

REFERENCES:

1. Antonova O. R. (2016) Zarubizhnyi dosvid zaluchennia volonterskykh rukhiv do vzaiemodopomohy na mistsevomu rivni. [Foreign experience in involving volunteer movements in mutual aid at the local level]. Derzhava ta rehiony. Seriya «Derzhavne upravlinnia». № 1. S. 31–36. URL: https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/31.pdf [in Ukrainian].

2. Vashkovych V. V., Manziuk V. V., Roshkaniuk V. M. (2019) Volonterska diialnist u zmisti sotsialnoi funktsii derzhavy. Monohrafiia. [Volunteering in the context of the social function of the state. Monograph]. Uzhhorod : UzhNU, 199 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26274> [in Ukrainian].

3. Horielov D. M., Korniiievskiy O. A. (2015) Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukraïnski hromadianski praktyky. Analychna dopovid. [Volunteer Movement: World Experience and Ukrainian Civic Practices. Analytical Report]. Kyiv : NISD, 36 s. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf> [in Ukrainian].

4. Horinov P., Drapushko R. (2022) Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia. Monohrafiia. [Volunteering in Ukraine: a socio-legal study. Monograph]. Kyiv : Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky, 166 s. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/39498> [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2011) Zakon Ukrainy «Pro volontersku diialnist» vid 19.04.2011 № 3236-VI. [Law of Ukraine “On Volunteer Activities” dated 19.04.2011 No. 3236-VI]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17> [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2022) Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro volontersku diialnist» shchodo pidtrymky volonterskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 15.08.2022 № 2519-IX. [On amendments to the Law of Ukraine “On Volunteering” regarding support for volunteering: Law of Ukraine dated August 15, 2022 No. 2519-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2519-20> [in Ukrainian].

7. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii. Dynamika doviry okremym instytutsiiam u 2021–2023 rokakh. 18.12.2023. [Dynamics of trust in individual institutions in 2021–2023. 12/18/2023]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1335&lang=ukr&page=1> [in Ukrainian].

8. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii. Dynamika doviry okremym instytutsiiam u 2021–2024 rokakh. 09.01.2025. [Dynam-

ics of trust in individual institutions in 2021–2024. 09.01.2025]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1467&lang=ukr&page=1> [in Ukrainian].

9. Matsiievskiy Yu., Lukianchuk Ya. (2024) Volonterstvo ta psevdovolonterstvo v Ukraini: novyi pohliad kriz pryzmu neformalnykh instytutiv. [Volunteering and pseudo-volunteering in Ukraine: a new view through the prism of informal institutions]. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Politychni doslidzhenia. № 1(7), S 19-42. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/PD_7_.pdf [in Ukrainian].

10. NUO «Iednannia» ta partnery. Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny 2022–2025 : analitychnyi zvit. 2025. [Civil society of Ukraine in the conditions of war 2022–2025: analytical report. 2025]. URL: https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/25/10/29/zvit_UA_Hromadianske_suspilstvo_v%20umovakh_viyiny_2022-2025.pdf [in Ukrainian].

11. Shaihorodskiy Yu. Zh. (2023) Volonterska diialnist yak forma suspilnoi mobilizatsii u vidsichi rosiiskii ahresii. [Volunteering as a form of social mobilization to repel Russian aggression]. Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriya «Politychni nauky». № 8. S. 77–85. URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/14320> [in Ukrainian].

12. Bourdieu P. The Forms of Capital. In: Richardson J. G. (ed.). (1986) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York : Greenwood, P. 241–258. URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf [in English].

13. Dekker P., Halman L. (eds.). (2003) The Values of Volunteering: Cross-Cultural Perspectives. New York : Kluwer Academic/Plenum, 228 p. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-1-4615-0145-9.pdf> [in English].

14. Etzioni A. (1993) The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda. New York : Crown Publishers, 323 p. [in English].

16. Howard M. M. (2003) The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 256 p. [in English].

17. Hustinx L., Cnaan R. A., Handy F. (2010) Navigating Theories of Volunteering: A Hybrid Map for a Complex Phenomenon. Journal for the Theory of Social Behaviour. Vol. 40, № 4. P. 410–434. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x> [in English].

18. Ilcan S., Basok T. (2004) Community Government: Voluntary Agencies, Social Justice, and the Responsibilization of Citizens. Citizenship Studies. Vol. 8, № 2. P. 129–144. URL: <https://doi.org/10.1080/1362102042000214714> [in English].

19. International Labour Office (ILO) (2011) Manual on the Measurement of Volunteer Work. Geneva : ILO, 94 p. URL: <https://www.ilo.org/publications/manual-measurement-volunteer-work> [in English].

20. Putnam R. D. (2000) Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York : Simon & Schuster, 544 p. [in English].

21. Putnam R. D., Leonardi R., Nanetti R. Y. (1993) Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton : Princeton University Press, 258 p. [in English].

22. Salamon L. M. (1995) Partners in Public Service: Government–Nonprofit Relations in the Modern Welfare State. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 300 p. [in English].

23. (2022) United Nations Volunteers. State of the World's Volunteerism Report 2022: Building Equal and Inclusive Societies. Bonn : UNV, 120 p. URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210012416> [in English].

24. Verba S., Schlozman K. L., Brady H. E. (1995) Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics. Cambridge, MA : Harvard University Press, 664 p. [in English].

25. Wilson J. (2000) Volunteering. Annual Review of Sociology. Vol. 26. P. 215–240. [in English]. URL: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.soc.26.1.215> [in English].

Volunteering as a socio-political phenomenon: conceptual and categorical analysis

Madryha Tetiana Bohdanivna

Postdoctoral Student at the Department
of Political Science
Vasyl Stefanyk Carpathian National
University
Shevchenka str., 57, Ivano-Frankivsk,
Ukraine
ORCID: 0000-0001-7761-9811

The article provides a comprehensive conceptual and categorical analysis of volunteering as a socio-political phenomenon in modern Ukraine. Volunteering is considered not only as a form of social or charitable activity, but as a multidimensional phenomenon that is formed at the intersection of civic and political participation and significantly affects the configuration of interaction between the state and civil society. The relevance of the study is due to the fact that in the conditions of Russian aggression, volunteer initiatives have gone beyond the traditional "third sector" and have become one of the key resources for social mobilization, support for defense capabilities, humanitarian response, and the formation of social resilience. In modern socio-political realities, volunteering needs to be understood not only as a social practice, but as an object of political analysis capable of explaining the transformation of forms of civic participation and mechanisms of society's influence on public policy. The article emphasizes that the lack of a clear conceptual distinction in volunteering research complicates the analysis of its political potential. It is shown that in domestic and foreign scientific works, regulatory legal acts and analytical materials the concepts of «volunteer activity», «volunteer initiatives», «volunteer movement», «civic participation» and «political participation» are often used without taking into account the levels of analysis, which narrows the understanding of volunteering to purely social or service activities and leaves out of consideration the processes of political subjectivation of volunteer actors.

The feasibility of distinguishing three levels of analytical consideration of volunteering is substantiated: individual (behavioral), organizational and socio-political. It is shown that in war conditions volunteer activity goes beyond social assistance and acquires political content, performing the functions of social mobilization, public control over the activities of the authorities, advocacy and co-production of public policies. A systemic conceptual apparatus has been formed that allows us to explain the mechanisms of political subjectivation of volunteer actors and their impact on the transformation of interaction in the "state – society" system.

Key words: *volunteering, volunteer activities, volunteer initiatives, volunteer movement, civic participation, political participation, political mobilization, hybrid forms of participation.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Herbut Nadiia Anatoliivna

From representation to leadership: the gender gap in EU parliaments

UDC 328.1-055.2(4-67)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.4>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Herbut Nadiia Anatoliivna
PhD in Political Science,
Assistant Professor at the Department
of Political Science and History
Kyiv National University of Construction
and Architecture
Povitrianykh Syl Ave., 31, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9776-3386

This study examines the disparity between women's numerical representation in EU parliaments and their access to leadership positions. Despite significant progress in electing women to national legislatures, with the EU average reaching 33% female MPs and Nordic countries approaching 46%, women remain substantially underrepresented in key decision-making roles such as parliamentary speakers, committee chairs, and faction leaders. This phenomenon, conceptualized as the «internal glass ceiling,» represents a distinct barrier to substantive gender equality in political institutions that persists even when numerical representation appears adequate. The aim of this research is to analyze leadership positions across 27 EU member state parliaments using quantitative comparative methodology. A novel «Leadership Ratio» metric was developed to measure the relationship between overall female representation and leadership position attainment, calculated as the ratio of average leadership representation to overall parliamentary representation. Data were collected from IPU Parline database, EIGE Gender Statistics Database, and international reports for the period 2021–2025. The results reveal that only 8 of 27 parliaments (30%) have female speakers, while women hold approximately 25% of committee chairs on average—significantly below their share of parliamentary seats. Committee chairmanships in high-prestige areas such as finance, defence, and foreign affairs remain predominantly male-dominated across most member states. The analysis identifies the «Nordic paradox» where countries with the highest female representation show stagnating or declining leadership shares, challenging assumptions that numerical gains automatically translate into power-sharing. These findings demonstrate that achieving gender parity in parliamentary membership is necessary but insufficient for equality in power distribution, highlighting the need for targeted mechanisms addressing internal parliamentary advancement. The results carry particular relevance for Ukraine as an EU candidate country implementing European gender equality standards.

Key words: women's leadership, parliament, gender political representation, gender quotas, elections, glass ceiling, European Union.

Introduction. Ukraine's path toward European Union membership requires comprehensive adaptation of European standards across multiple policy domains, including gender equality. The EU *acquis communautaire* encompasses extensive provisions for equal representation of women and men in political decision-making, making the European experience directly relevant to Ukrainian institutional reform. Ukraine has already taken significant steps in this direction: the 2019 amendments to electoral legislation established a 40% gender quota for party lists. However, no parliamentary elections have yet been conducted under these new rules, and observers widely anticipate a substantial increase in women's numerical representation following the next elections. Yet the European experience analyzed in this study suggests that such anticipated gains, while important, may prove insufficient. The challenge of ensuring women's access to parliamentary leadership positions – not merely seats – requires attention from the outset.

The European Union has achieved notable progress in women's parliamentary representation. Since the 1995 Beijing Declaration and Platform for Action, the percentage of women in EU national parlia-

ments has more than doubled, reaching an average of approximately 33% by 2025 [6]. Several member states approach or exceed gender parity in their legislative chambers, with Finland and Sweden leading at 46% female MPs. This quantitative advancement represents a significant democratic transformation that has reshaped the composition of European legislatures.

Yet numerical presence in parliament does not automatically translate into political influence. The theoretical foundation for understanding this distinction rests on Pitkin's [10] fundamental differentiation between descriptive and substantive representation. Descriptive representation refers to the demographic mirroring of constituencies by elected officials, while substantive representation concerns the active advancement of group interests through political action. Phillips [9] cautioned that expecting automatic policy impact from women's presence alone constitutes a "shot in the dark" – simply having women in office does not guarantee feminist policy outcomes or equal influence over decision-making.

Parliamentary leadership positions – speakers, deputy speakers, committee chairs, and faction lead-

ers – represent critical nodes of institutional power. These roles confer agenda-setting authority, procedural control, and enhanced visibility that significantly amplify individual parliamentarians' influence. Research demonstrates that women legislators often face horizontal segregation, disproportionately assigned to committees dealing with “soft” issues such as education, health, and family affairs rather than powerful committees like finance, defence, or foreign affairs [7]. This gendered sorting marginalizes women's influence on high-priority policies and perpetuates traditional divisions of political labor. The phenomenon extends beyond committee assignments to faction leadership, where women remain substantially underrepresented despite often constituting significant portions of party parliamentary groups. Faction leaders wield considerable power over legislative strategy, voting discipline, and resource allocation, making their gender composition a crucial indicator of substantive influence. Similarly, parliamentary bureau positions – speakers and deputy speakers – carry both symbolic weight as the public face of democratic institutions and practical authority over procedural matters, debate scheduling, and institutional management.

Despite extensive research on gender quotas and women's electoral success, systematic comparative analysis of women's access to leadership positions within EU parliaments remains underdeveloped. This gap is particularly significant for countries seeking to learn from European experience. Understanding whether EU mechanisms successfully translate numerical representation into substantive power is essential for designing effective gender equality policies.

Aim and objectives. The aim of this research is to analyze the gap between women's numerical representation in EU parliaments and their access to leadership positions, assessing the effectiveness of European gender equality mechanisms. The specific objectives are: first, to map the current distribution of women in key parliamentary leadership positions across all 27 EU member states; second, to develop and apply a quantitative metric (Leadership Ratio) for assessing the relationship between overall female representation and leadership position attainment; third, to identify patterns and anomalies in women's access to parliamentary power; and fourth, to draw conclusions regarding the effectiveness of existing gender equality mechanisms and their implications for countries adapting European standards.

Results. The analysis reveals substantial variation in women's parliamentary representation across the 27 EU member states. At the upper end of the spectrum, Finland and Sweden lead with 46% women MPs, followed by Denmark and Spain at 44%, and Belgium at 41%. At the lower end, Cyprus and Hungary share the lowest representation at 14–15%, with Greece and Romania at approxi-

mately 22%. The average across all EU member states stands at approximately 33%, though this figure masks significant cross-national disparities ranging from 14% to 46%.

Among the 27 EU parliaments examined, eight (30%) are currently led by a woman speaker or president [12]. These include Germany, France, Spain, Slovenia, Czech Republic, Latvia, Bulgaria, and Cyprus.

Notably, the presence of a female speaker does not correlate straightforwardly with overall representation levels. Cyprus demonstrates that having a female speaker can coexist with the EU's lowest female MP share (14.3%). Conversely, the three Nordic EU members with the highest overall representation – Finland, Sweden, and Denmark (44–46%) – all have male speakers. This pattern suggests that speakership elections may be influenced by factors distinct from overall gender composition, including party dynamics and individual political trajectories.

Committee chairmanships present the most consistent evidence of an internal glass ceiling. These positions carry substantial agenda-setting power and policy influence, as most legislation is shaped at the committee stage. Yet women remain underrepresented as committee chairs across nearly all EU parliaments examined, with an EU average of approximately 25% [4; 12]. Country-level variations are substantial, ranging from single digits to over 35% in leading countries.

A particularly concerning pattern emerges regarding high-prestige committees dealing with finance, defence, and foreign affairs, which remain predominantly male-led across EU member states [4; 12]. This horizontal segregation persists even in countries with strong gender equality traditions, and progress can reverse quickly when political coalitions change. This suggests that gains in leadership representation remain achievements. This horizontal segregation undermines the breadth of substantive representation women can achieve.

Parliamentary faction or group leadership reveals the starkest gender gaps [12]. Several countries have zero or very few women leading parliamentary factions, even where overall female representation exceeds 25–30%. This pattern suggests that internal party dynamics and informal selection processes create barriers independent of overall representation levels.

The Leadership Ratio metric – calculated as the ratio of average leadership representation to overall parliamentary representation – reveals that the majority of EU member states have ratios below 1.0, indicating systematic underrepresentation of women in leadership positions relative to their overall parliamentary numbers. Only a few countries achieve near-parity or exceed it, while many show significant gaps (ratios below 0.65) between overall representation and leadership access.

A counterintuitive finding concerns the Nordic EU member states – Finland, Sweden, and Denmark – traditionally celebrated as global leaders in gender equality. Despite having the EU’s highest percentages of women MPs (44–46%) [6; 11], all three countries currently have male speakers [12]. Their Leadership Ratios remain below the EU average, suggesting that achieving high overall representation does not automatically translate into proportional leadership positions.

In contrast, Baltic states present a more favorable picture. Lithuania and Latvia demonstrate Leadership Ratios approaching or exceeding parity, indicating that women’s access to leadership positions matches or exceeds their overall parliamentary presence. This pattern may reflect the relatively recent establishment of democratic institutions in these countries, potentially creating less entrenched informal hierarchies compared to longer-established Western European parliaments. Central and Eastern European member states show considerable variation: while some countries like Poland and Hungary exhibit substantial gaps between representation and leadership, others demonstrate more balanced distributions. Southern European parliaments generally fall in the middle range, with gradual improvements in recent years but persistent gaps in high-prestige positions.

This pattern aligns with broader scholarship on the “Nordic paradox” in gender equality – the observation that high levels of formal equality may coexist with persistent informal barriers [5]. The data suggest that achieving critical mass in parliamentary membership does not automatically dismantle internal advancement barriers, supporting Childs and Krook’s [1] emphasis on “critical actors” and institutional context over numerical thresholds alone.

Table 1

Women in parliamentary leadership positions, EU-27 (2025)

Position	% Women	Gap (pp)
Speakers	30%	-3
Deputy Speakers	~35%	+2
Committee Chairs	~25%	-8
Faction Leaders	~22%	-11

Note: pp = percentage points. Gap calculated relative to average % women MPs (33%). Source: Author’s calculations based on data from EIGE Gender Statistics Database [12] and IPU Parline [11].

Discussion. The findings reinforce a core insight from representation theory: increasing women’s descriptive representation does not automatically deliver substantive influence over agendas and resources. Following Pitkin’s [10] distinction between “standing for” and “acting for,” the Leadership Ratio helps make visible where women’s presence in

plenary numbers is not matched by access to posts that shape parliamentary business, information flows, and bargaining outcomes.

The results qualify simple “critical mass” expectations derived from Dahlerup’s [2] influential work. The original hypothesis suggested that when women reach approximately 30% of a legislative body, they would achieve sufficient presence to effect meaningful policy change. However, our data reveal a more complex picture: very low levels of women MPs correlate with weak leadership access, but high representation does not guarantee proportional leadership. This finding aligns with scholarship emphasizing “critical actors” and institutional context over headcounts alone: selection rules, parties’ internal incentives, and informal networks shape who advances once inside parliament [1; 3].

The horizontal segregation observed in committee assignments represents a particularly stubborn barrier that operates through both formal and informal mechanisms. Women’s systematic exclusion from chairing high-prestige committees – particularly those dealing with finance, budget, defense, and foreign affairs – limits their influence on the most consequential policy areas and reinforces gendered assumptions about appropriate domains for women’s political engagement. Across the EU-27, women disproportionately chair committees focused on social affairs, health, education, culture, and gender equality itself, while “hard” policy domains remain predominantly male-led. This pattern persists regardless of overall representation levels: even in Nordic parliaments where women constitute over 40% of members, defense and finance committees rarely have female chairs. The implications extend beyond symbolic representation. Committee chairs control agendas, manage debates, negotiate with government ministers, and serve as spokespersons on crucial issues. Exclusion from these strategic positions means that women legislators, regardless of their numbers, remain peripheral to core parliamentary functions. The data demonstrate that this pattern persists even in countries with strong gender equality traditions, and that progress can reverse quickly when political coalitions change. This suggests that gains in leadership representation remain fragile without institutional safeguards.

The evidence indicates that candidate quotas – the primary institutional tool used across Europe – address entry but leave intact the internal allocation of power. Electoral quotas successfully increase the number of women elected, but they do not regulate how leadership positions are distributed within institutions. Once women enter parliament, they encounter a second set of barriers governed by party hierarchies, seniority norms, and informal selection processes that quotas do not reach. This points to the need for targeted measures—sometimes described as “quotas within quotas” – that govern leadership distribution

across committee chairs, bureau posts, and faction leadership [8; 4].

The faction leadership findings reveal particularly important dynamics regarding party-level barriers. Parties may nominate women candidates to comply with electoral quotas while maintaining male-dominated internal hierarchies. This disconnect between external representation and internal power distribution deserves greater attention in both research and policy design.

The persistence of the internal glass ceiling across diverse political systems – from Nordic social democracies to Southern European parliamentary regimes to post-communist democracies – suggests that the phenomenon reflects deep-seated patterns rather than context-specific anomalies. Neither high overall representation nor recent democratic transitions automatically produce equitable leadership distribution. This cross-national consistency strengthens the case for deliberate intervention targeting internal parliamentary structures.

Several policy mechanisms merit consideration. First, extending quota requirements to internal leadership positions – mandating gender balance among committee chairs, deputy speakers, and bureau members – would directly address the gap between electoral access and power distribution. Such provisions exist in some national contexts and could be adapted more broadly. Second, transparency measures requiring parliaments to publish gender-disaggregated data on leadership positions, speaking time, and committee assignments would enable monitoring and accountability. Third, party-level interventions – since factions control many leadership selections – could include requirements for gender-balanced nominations to committee chairs and leadership bodies. Fourth, mentorship and professional development programs specifically targeting women legislators' advancement into leadership roles could help counteract informal networks that currently favor male advancement.

For countries adapting European gender equality mechanisms, these findings suggest that electoral quotas represent only the first step. The challenge of ensuring that increased representation translates into substantive power requires attention from the outset, before patterns of internal exclusion become entrenched. Proactive measures might include requirements for gender balance in committee chair distribution, rotation of leadership positions, transparent selection criteria, and regular monitoring of leadership composition. The Nordic experience demonstrates that complacency can emerge precisely when numerical goals appear achieved, potentially allowing leadership gaps to persist or widen.

Conclusions. This comparative analysis of 27 EU member state parliaments reveals that achieving high percentages of women MPs is necessary but insufficient for gender equality in parliamentary power

structures. The concept of the “internal glass ceiling” captures a systematic pattern whereby women's advancement to leadership positions lags behind their overall numerical representation.

Three principal findings emerge from this research. First, symbolic breakthroughs can occur without structural change. The case of Cyprus and several other countries demonstrates that electing a female speaker does not necessarily transform broader patterns of gender inequality within parliamentary institutions. Second, the Nordic paradox operates within parliamentary leadership. Countries with the highest overall female representation do not automatically achieve proportional leadership representation; indeed, some Nordic countries show declining leadership shares even as their overall representation remains high. Third, electoral quotas address entry barriers but not internal advancement barriers. The European experience demonstrates that well-designed quotas can effectively increase women's parliamentary numbers, but additional mechanisms are required to ensure equal access to leadership positions.

For Ukraine as an EU candidate country, these findings carry particular significance. The 2019 electoral legislation establishing a 40% gender quota for party lists has not yet been tested due to the postponement of elections under martial law. When parliamentary elections eventually occur, Ukraine may experience substantial increases in women's numerical representation. The critical question, informed by this study's EU-wide findings, is whether such numerical gains will translate into proportional access to leadership positions. The Nordic paradox documented here provides a cautionary tale: countries with the highest female representation often demonstrate stagnating or declining leadership access. Future research should examine Ukraine's Verkhovna Rada through the Leadership Ratio lens, assessing whether its institutional dynamics facilitate or impede women's advancement to strategic positions. Preliminary observations suggest that newer democratic institutions may present fewer entrenched barriers than long-established European parliaments, but systematic analysis is needed to test this hypothesis. Learning from both the successes and limitations of European experience can help design comprehensive approaches to gender equality that address not only electoral access but also internal parliamentary advancement mechanisms.

REFERENCES:

1. Childs, S., & Krook, M. L. (2008). Critical Mass Theory and Women's Political Representation. *Political Studies*, 56(3), 725–736. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00712.x>
2. Dahlerup, D. (1988). From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*, 11(4), 275–298.

3. Dahlerup, D. (Ed.). (2006). *Women, Quotas and Politics*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203099544>

4. EIGE. (2024). *Gender equality in the European Parliament and in national parliaments in the European Union: 2024 update*. Vilnius: European Institute for Gender Equality.

5. Ellingsaeter, A. L. (2013). Scandinavian welfare states and gender (de)segregation: Recent trends and processes. *Economic and Industrial Democracy*, 34(4), 595–615. <https://doi.org/10.1177/0143831x13491616>

6. IPU. (2025). *Women in Parliament 2025*. Geneva: Inter-Parliamentary Union.

7. Kroeber, C. (2024). Gendered Patterns of Committee Assignments—To What Extent Are Women in Parliamentary Party Groups Game Changers? *Parliamentary Affairs*, 77(3), 622–645.

8. Krook, M. L., & Norris, P. (2014). Beyond Quotas: Strategies to Promote Gender Equality in Elected Office. *Political Studies*, 62(1), 2–20. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12116>

9. Phillips, A. (1995). *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press.

10. Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.

11. IPU Parline Database. (2025). Monthly ranking of women in national parliaments. Geneva: Inter-Parliamentary Union. <https://data.ipu.org/women-ranking/>

12. EIGE Gender Statistics Database. (2025). Women and men in decision-making: Parliaments and assemblies. Vilnius: European Institute for Gender Equality. <https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/browse/wmidm>

Від представництва до лідерства: гендерний розрив в парламентах ЄС

Гербут Надія Анатоліївна

кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри політичних наук
та історії
Київського національного університету
будівництва і архітектури
просп. Повітряних Сил, 31,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9776-3386

Дослідження присвячене аналізу розриву між кількісним представництвом жінок у парламентах ЄС та їхнім доступом до керівних посад. Незважаючи на значний прогрес в обранні жінок до національних законодавчих органів, де середній показник по ЄС досяг 33%, а в скандинавських країнах наближається до 46%, жінки залишаються суттєво недопредставленими на ключових посадах: спікери парламентів, голови комітетів та лідери фракцій. Це явище, концептуалізоване як «внутрішня скляна стеля», являє собою окремий бар'єр для досягнення гендерної рівності в політичних інститутах навіть за умов адекватного кількісного представництва. Мета дослідження – проаналізувати розподіл керівних посад у парламентах 27 держав-членів ЄС. Розроблено новий показник «коефіцієнт лідерства» для вимірювання співвідношення між загальним представництвом жінок та їхнім доступом до керівних посад. Дані зібрано з баз даних IPU Parline, EIGE Gender Statistics Database та міжнародних звітів за період 2021–2025 років. Результати показують, що лише 8 з 27 парламентів (30%) мають жінок-спікерів, тоді як жінки обіймають приблизно 25% посад голів комітетів – значно менше їхньої частки депутатських мандатів. Посади голів престижних комітетів (фінанси, оборона, закордонні справи) залишаються переважно чоловічими. Аналіз виявляє «нордичний парадокс»: країни з найвищим представництвом жінок демонструють стагнацію або зниження частки жінок на керівних посадах. Висновки свідчать, що досягнення гендерного паритету серед депутатів є необхідною, але недостатньою умовою для рівності у розподілі влади. Результати є актуальними для України як країни-кандидата в ЄС, що впроваджує європейські стандарти гендерної рівності.

Ключові слова: жіноче лідерство, парламент, гендерне політичне представництво, гендерні квоти, вибори, скляна стеля, Європейський Союз.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Мельник Юлія Павлівна

Інституційні та неформальні механізми забезпечення реалізації політичної відповідальності у транзитних демократіях та в умовах постдемократії

УДК 321.01:321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.5>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Мельник Юлія Павлівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного
університету
вул. Фонтанська дорога, 33,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-0392-4941

У статті здійснено комплексний аналіз інституційних та неформальних механізмів забезпечення реалізації політичної відповідальності у транзитних демократіях та в умовах постдемократії. Дослідження ґрунтується на сучасних теоретичних підходах до аналізу трансформацій демократичних режимів і спрямоване на виявлення специфіки функціонування механізмів політичної відповідальності за умов інституційної незавершеності демократичного переходу та структурної ерозії демократичних практик у розвинених політичних системах.

Обґрунтовано, що політична відповідальність у сучасних умовах не може бути зведена виключно до формалізованих правових або процедурних механізмів. Вона постає як багатовимірний і динамічний феномен, що формується у взаємодії інституційних структур, неформальних практик, комунікативних процесів і суспільних очікувань.

У статті показано, що в транзитних демократіях інституційні механізми політичної відповідальності характеризуються нестабільністю, вибірковою застосуванням і обмеженою автономією, що істотно знижує їхню ефективність. У цих умовах неформальні механізми – громадянська мобілізація, публічний тиск, медійна активність, протестні практики – часто виконують компенсаторну функцію, частково заміщуючи інституційну підзвітність. Водночас домінування неформальних форм відповідальності зумовлює її фрагментарність, персоналізацію та ситуативний характер.

Доведено, що в умовах постдемократії інституційні механізми політичної відповідальності зберігають процедурну завершеність і формальну стабільність, однак поступово втрачають реальний вплив на ключові процеси ухвалення політичних рішень. Неформальні механізми у таких системах дедалі більше інтегруються в комунікативні та легітимізаційні стратегії влади, виконуючи переважно символічну функцію та створюючи імітаційний ефект підзвітності без істотного перерозподілу владних повноважень.

На основі порівняльного аналізу зроблено висновок, що спільною рисою транзитних демократій і постдемократичних політичних систем є порушення балансу між інституційними та неформальними механізмами політичної відповідальності.

Узагальнюючи результати дослідження, у статті обґрунтовується необхідність комплексного підходу до аналізу політичної відповідальності, який враховує взаємодію інституційних і неформальних механізмів у контексті трансформацій сучасних демократичних режимів. Такий підхід створює теоретичні передумови для подальших досліджень проблематики демократичної підзвітності, кризи легітимності та еволюції механізмів контролю над владою в умовах глобальних політичних змін.

Ключові слова: політична відповідальність, транзитні демократії, постдемократія, інституційні механізми, неформальні механізми, політична підзвітність, демократичні трансформації.

Вступ. Сучасний етап розвитку демократичних політичних систем характеризується глибокими трансформаціями інститутів влади, форм політичної участі та механізмів взаємодії між державою і суспільством. У цих умовах особливої теоретичної значущості набуває проблема політичної відповідальності, яка виступає одним із ключових елементів забезпечення легітимності влади, стабільності політичного порядку та довіри громадян до політичних інститутів. Водночас ускладнення структури політичного управління, зростання ролі недержавних акторів і поширення форм політичної комунікації зумовлюють трансформацію традиційних уявлень про способи та форми реалізації політичної відповідальності.

У науковому дискурсі політична відповідальність дедалі частіше розглядається не лише як нормативно закріплений обов'язок суб'єктів влади або як

наслідок виборчих процедур, а як багатовимірний соціально-політичний процес, що формується на перетині інституційних, морально-етичних, комунікативних і соціокультурних чинників. Такий підхід дозволяє вийти за межі вузько юридичного тлумачення відповідальності та зосередити увагу на умовах і механізмах її фактичної реалізації у різних типах і станах демократичних систем.

Особливо показовими у цьому контексті є транзитні демократії, для яких характерні інституційна незавершеність, нестабільність правил політичної гри та вибірковість застосування механізмів підзвітності, а також політичні системи, що функціонують в умовах постдемократії, де за формального збереження демократичних інститутів спостерігається звуження реального простору політичної участі та розмивання відповідальності між різними центрами ухвалення рішень. У цих різних, але

концептуально співставних контекстах політична відповідальність набуває специфічних форм, що потребують окремого теоретичного осмислення.

У зв'язку з цим актуалізується аналіз інституційних і неформальних механізмів забезпечення реалізації політичної відповідальності, які створюють умови для підзвітності суб'єктів влади, публічної оцінки їхньої діяльності та підтримання легітимності політичних рішень. Дослідження таких механізмів у транзитних демократіях та в умовах постдемократії дозволяє виявити відмінність функціонування політичної відповідальності, а також окреслити обмеження й суперечності її інституційного закріплення в сучасних політичних системах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика політичної відповідальності посідає важливе місце у сучасному науковому осмисленні політичних процесів. У наукових дослідженнях вона переважно розглядається крізь призму різних теоретичних підходів, що відображають трансформацію демократичних інститутів і форм здійснення політичної влади в умовах суспільних змін.

Значна частина праць трактує політичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності [1,2], пов'язаний із реалізацією владних повноважень і підзвітністю суб'єктів політики перед суспільством. У межах цього підходу акцентується роль демократичних процедур, громадянської участі та публічної оцінки діяльності влади як передумов її легітимності. Паралельно формується підхід, відповідно до якого політична відповідальність розглядається як автономна аналітична категорія, що не зводиться ані до правової, ані до моральної відповідальності, а зумовлена публічним характером політичної влади та конкуренцією політичних інтересів.

Окремий напрям досліджень присвячений співвідношенню політичної та правової відповідальності [3,4,2,5], зокрема в контексті меж їх взаємодії та ризиків надмірної юридизації політичних процесів. Водночас у науковому дискурсі поширеним є акцент на морально-етичних засадах політичної відповідальності, таких як суспільна довіра, політична доброчесність і ціннісні орієнтації, що підкреслює її залежність від рівня політичної культури.

У сучасних публікаціях дедалі більше уваги приділяється трансформації політичної відповідальності в умовах демократичного транзиту та постдемократичних тенденцій [6,7,8,9,10]. Дослідники відзначають формальне збереження інститутів підзвітності за одночасного послаблення їх реального впливу, а також розмивання відповідальності між різними акторами політичного процесу. Водночас порівняльний аналіз інституційних і неформальних механізмів забезпечення реалізації політичної відповідальності в транзитних демократіях та в умовах постдемократії залишається недостатньо систематизованим, що й зумовлює необхідність подальшого теоретичного осмислення цієї проблематики.

Мета та завдання. Здійснити комплексний аналіз інституційних та неформальних механізмів забезпечення реалізації політичної відповідальності у транзитних демократіях та в умовах постдемократії з метою виявлення особливостей їх функціонування, взаємодії та впливу на ефективність демократичного контролю над владою.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціальних методів політичної науки. Застосовано структурно-функціональний та інституціональний підходи для аналізу інституційних і неформальних механізмів політичної відповідальності та оцінки їх ролі в системі демократичного контролю. Порівняльний метод використано для виявлення спільних рис і відмінностей реалізації політичної відповідальності у транзитних демократіях та в умовах постдемократії. Системний підхід дозволив розглянути політичну відповідальність як елемент цілісної політичної системи, а аналіз наукових джерел і метод теоретичного узагальнення забезпечили концептуалізацію основних висновків дослідження.

Результати. У сучасній політичній науці аналіз трансформацій демократичних режимів ґрунтується на використанні аналітичних категорій, що дозволяють зафіксувати як процеси становлення демократії, так і тенденції її структурної ерозії.

До таких категорій належать поняття транзитних демократій та постдемократії, які репрезентують різні етапи та моделі розвитку політичних систем. Поняття транзитні демократії розглядаються як політичні системи, що перебувають у стані незавершеного переходу від авторитарних або гібридних режимів до інституційно закріпленої демократії. Для них характерне поєднання формально встановлених демократичних інститутів і процедур із нестабільними, суперечливими практиками їх функціонування. У таких системах демократичні норми та принципи співіснують із неформальними механізмами політичного впливу, персоналізованими моделями ухвалення рішень і вибіркоким застосуванням правових норм. Це зумовлює інституційну асиметрію між нормативно задекларованою демократією та реальною політичною практикою.

Постдемократія, своєю чергою, використовується як аналітичне поняття для опису стану розвинених демократичних систем, у межах яких формальні демократичні інститути зберігаються, однак поступово втрачають здатність забезпечувати реальну участь громадян у політичному процесі та ефективний демократичний контроль. За таких умов ключові політичні рішення дедалі частіше ухвалюються в межах елітних, технократичних або закритих переговорних процесів, тоді як масова участь громадян набуває переважно символічного або процедурного характеру.

Отже, транзитні демократії та постдемократія постають як взаємодоповнювальні аналітичні категорії, що дозволяють концептуалізувати різні форми напруження між демократичними інститутами, політичними практиками та реальними процесами ухвалення владних рішень у сучасних політичних системах. Транзитні демократії і постдемократія відображають різні, але структурно пов'язані траєкторії розвитку демократичних політичних систем. Якщо транзитні демократії характеризуються інституційною незавершеністю та нестійкістю демократичних практик, то постдемократія фіксує процеси поступового звуження демократичного змісту за формального збереження інституційних оболонок демократії. В обох випадках ідеться не про заперечення демократії як такої, а про трансформацію її функціонування в умовах змін соціальної структури, політичної конкуренції та характеру владних відносин.

У межах окреслених характеристик особливого значення набуває політична відповідальність, яка постає індикатором якості функціонування демократичних інститутів і реального змісту демократичного процесу. Вона виступає не лише наслідком інституційного устрою, а й чинником, що відображає ступінь узгодженості між формальними демократичними нормами та фактичними практиками здійснення влади.

При цьому, розгляд інституційних і неформальних механізмів забезпечення політичної відповідальності є принципово важливим для адекватного аналізу функціонування сучасних демократичних систем, оскільки саме їх поєднання визначає реальний зміст підзвітності та меж впливу суспільства на політичну владу. Зосередження уваги виключно на формалізованих інститутах відповідальності не дозволяє виявити фактичні практики реалізації влади, тоді як аналіз лише неформальних механізмів позбавляє дослідження прикладної придатності.

Інституційні механізми політичної відповідальності в сучасних політичних системах постають як формалізований комплекс правових норм, процедур і організаційних структур, покликаних забезпечувати підзвітність суб'єктів влади та контроль за здійсненням ними владних повноважень. До таких механізмів належать виборчі процедури, парламентський нагляд, судовий контроль, діяльність антикорупційних органів, інститути імпичменту та вочужому недовіри. Їх функціонування ґрунтується на принципі нормативної визначеності та передбачає можливість застосування санкцій у разі порушення встановлених правил.

У транзитних демократіях зазначені механізми, як правило, існують у формально завершеному вигляді, однак їх реальна ефективність залишається обмеженою. Характерною рисою таких політичних систем є асиметрія між юридичною

закріпленістю інститутів відповідальності та практикою їх застосування. Так, виборчі механізми формально забезпечують зміну політичних еліт, проте нерідко супроводжуються адміністративним впливом, нерівним доступом до медіаресурсів або вибірковим застосуванням виборчого законодавства. У результаті вибори виконують радше функцію періодичної легітимації влади, ніж інструмент реальної політичної відповідальності.

Подібна ситуація простежується і в роботі парламентських механізмів контролю. Формально закріплені інструменти – депутатські запити, тимчасові слідчі комісії, процедури заслуховування уряду – часто виявляються залежними від політичної конфігурації більшості та опозиції. За відсутності інституційної автономії парламентський контроль набуває фрагментарного характеру і використовується вибірково, що знижує його здатність виконувати функцію системного стримування влади.

У політичних системах, які в науковому дискурсі описуються як постдемократичні, інституційні механізми політичної відповідальності мають іншу логіку функціонування. Тут формальні процедури зберігають високий рівень стабільності, юридичної чіткості та процедурної досконалості. Вибори проводяться регулярно, парламентські та судові інститути діють у межах закону, а механізми підзвітності формально не порушуються. Однак ключова відмінність полягає в тому, що ухвалення стратегічних політичних рішень дедалі частіше відбувається поза межами традиційних демократичних інститутів.

Типовим прикладом є зростання ролі технократичних органів, експертних мереж, лобістських структур і наднаціональних інституцій, які не підлягають прямій електоральній відповідальності. У таких умовах інституційні механізми політичної відповідальності зберігають легітимаційну функцію, але втрачають здатність реально впливати на центри ухвалення рішень. Парламентський контроль або судовий нагляд дедалі частіше фіксують наслідки вже прийнятих рішень, а не визначають їх зміст.

Таким чином, у транзитних демократіях деформація інституційних механізмів політичної відповідальності зумовлена їхньою слабкою інституціоналізацією та залежністю від політичної кон'юнктури, тоді як у постдемократичних системах – їх формалізацією та відчуженням від реальних процесів владарювання. В обох випадках інституційна відповідальність перестає виконувати повноцінну функцію демократичного контролю, хоча з різних причин і в різних формах.

Крім того, у транзитних демократіях механізми політичної відповідальності часто реалізуються у формі персоналізованих і кризових рішень, пов'язаних із суспільним тиском, політичною мобі-

лізацією або делегітимацією правлячих еліт. Так, показовим прикладом є імпічмент та усунення з посади Пак Кин Хе у Республіка Корея у 2017 році [11]. Формально процедура відбувалася в межах конституційних механізмів, однак її запуск і політична неминучість були зумовлені масштабним суспільним протестом і втратою довіри до інституту президентства. У цьому випадку інституційна політична відповідальність була активізована під вирішальним впливом неформальних механізмів – масових протестів і громадського контролю.

Схожі риси простежуються і в інших транзитних демократіях, де відставки урядів або дострокові вибори часто стають наслідком криз легітимності, а не системної дії формалізованих процедур. Наприклад, у низці країн Центрально-Східної Європи парламентські вотуми недовіри застосувалися вибірково й мали радше політичний, ніж інституційно стабільний характер, що свідчить про фрагментарність механізмів відповідальності та їх залежність від балансу сил [12].

Водночас у політичних системах, які в науковій літературі характеризуються як постдемократичні, політична відповідальність реалізується переважно в процедурно завершених, але змістовно обмежених формах. Класичним прикладом є колективна відставка Європейська комісія у 1999 році під керівництвом Жак Сантер [13]. Формально було дотримано всіх інституційних процедур парламентського контролю, однак подальший аналіз показав, що ключові центри ухвалення рішень у Європейському Союзі залишилися поза прямою політичною відповідальністю перед виборцями.

Іншим показовим прикладом є практика політичних відставок у Великій Британії, де міністри регулярно залишають посади через порушення стандартів політичної етики або втрату довіри [14]. Такі відставки демонструють збереження формальної культури відповідальності, однак водночас вони не завжди впливають на стратегічні напрями державної політики, що ухвалюються в закритих експертно-бюрократичних колах. У цьому контексті політична відповідальність виконує переважно репутаційну та символічну функцію, не зачіпаючи структур влади.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що інституційні механізми політичної відповідальності в умовах демократичного транзиту та постдемократії демонструють різні типи інституційної дисфункції: від інституційної крихкості до процедурної симуляції. Це свідчить про обмеженість суто формалізованих механізмів відповідальності та підкреслює необхідність аналізу їх взаємодії з неформальними практиками політичної підзвітності в сучасних демократичних системах.

Неформальні механізми політичної відповідальності посідають важливе місце у функціонуванні сучасних політичних систем, доповнюючи або част-

ково заміщуючи формалізовані інституційні процедури підзвітності. На відміну від інституційних механізмів, вони не мають чіткої правової фіксації та ґрунтуються на сукупності суспільних норм, комунікативних практик, морально-етичних оцікувань і репутаційних оцінок діяльності суб'єктів влади. До таких механізмів належать громадський тиск, діяльність громадянського суспільства, вплив мас-медіа, соціальних мереж, експертних спільнот, а також символічні форми публічної оцінки політичних рішень і поведінки владних акторів.

У транзитних демократіях неформальні механізми політичної відповідальності часто виконують компенсаторну функцію, зумовлену слабкістю або нестабільністю інституційних форм контролю. За умов обмеженої автономії судової системи, фрагментарності парламентського нагляду чи вибіркового застосування правових процедур саме неформальні практики – масові протести, громадські кампанії, медійні розслідування – стають ключовими інструментами притягнення політичних акторів до відповідальності. Водночас така форма відповідальності має переважно ситуативний характер і значною мірою залежить від рівня політичної мобілізації суспільства та кон'юнктури публічного простору.

Разом із тим домінування неформальних механізмів у транзитних демократіях нерідко призводить до фрагментації політичної відповідальності та її персоналізації. Відповідальність зосереджується навколо окремих політичних фігур, тоді як структурні чинники ухвалення рішень і системні проблеми функціонування влади залишаються поза межами публічного осмислення. У таких умовах неформальна відповідальність може виконувати радше роль інструмента політичного тиску, ніж механізму довгострокового демократичного контролю.

У політичних системах, що характеризуються як постдемократичні, неформальні механізми політичної відповідальності набувають іншого змістовного наповнення. Тут вони дедалі більше інтегруються у технології управління суспільним сприйняттям і легітимації влади. Активне використання медіа, комунікаційних стратегій, експертних наративів і символічних жестів відповідальності сприяє формуванню уявлення про підзвітність без істотного впливу на реальні центри ухвалення політичних рішень. У цьому контексті неформальні механізми часто стають складовою політичного менеджменту, а не засобом суспільного контролю.

Особливістю постдемократичних умов є те, що неформальні механізми політичної відповідальності не протистоять інституційним, а функціонують паралельно з ними, підсилюючи їх символічну легітимаційну роль. Публічні вибачення, відставки окремих посадових осіб, інформаційні кампанії або демонстративні антикорупційні ініціативи ство-

рюють ефект відповідальності, не зачіпаючи при цьому структурних засад політичної влади.

Отже, неформальні механізми забезпечення реалізації політичної відповідальності у транзитних демократіях та в умовах постдемократії відіграють принципово різні ролі. У першому випадку вони компенсують інституційну слабкість і виступають інструментом прямого суспільного впливу, у другому – стають елементом символічної стабілізації політичної системи. В обох випадках їх домінування або неконтрольоване посилення свідчить про дисбаланс у системі політичної відповідальності та обмежує можливості ефективного демократичного контролю над владою.

У транзитних демократіях неформальні механізми політичної відповідальності відіграють особливо важливу роль у ситуаціях, коли інституційні процедури підзвітності є недостатньо інституціоналізованими або функціонують вибірково. За таких умов громадянська мобілізація, публічний протест і медійний тиск стають ключовими інструментами делегітимації влади та примусу політичних акторів до відповідальності.

Показовим прикладом є події в Грузії у 2003 році, відомі як «Революція троянд». Масові акції протесту, ініційовані громадянським суспільством у відповідь на фальсифікації парламентських виборів, призвели до відставки президента Едуарда Шеварднадзе. У цьому випадку політична відповідальність була реалізована не через формалізовані інституційні процедури, а внаслідок втрати суспільної легітимності та масштабного громадського тиску, що зумовило зміну політичного керівництва [15].

Подібну логіку реалізації неформальної політичної відповідальності демонструють події в Мальті у 2019–2020 роках. Тривалі масові протести, спричинені розслідуванням убивства журналістки Дафни Каруана Галіції та підозрами у причетності представників влади до корупційних практик, зумовили оголошення про відставку прем'єр-міністра Джозефа Муската. Ключову роль у цьому процесі відігравали громадянські ініціативи, постійний медійний тиск і міжнародна увага, тоді як формальні інституційні механізми відповідальності діяли повільно та обмежено [16].

У транзитних демократіях неформальні механізми політичної відповідальності можуть мати і відкладений характер. Так, масові акції протесту в Україні на початку 2000-х років у межах руху «Україна без Кучми» не призвели до негайної зміни влади, однак істотно підірвали легітимність чинного політичного режиму та сприяли зростанню суспільної недовіри до влади. У цьому випадку неформальна відповідальність проявилася через тривале формування негативної публічної оцінки дій влади, що згодом стало одним із чинників подальших демократичних трансформацій [17]. Чому в супіноді забагато макаронів

В умовах постдемократії неформальні механізми політичної відповідальності набувають іншого функціонального змісту. Вони дедалі частіше інтегруються у комунікативні стратегії влади та використовуються як інструменти управління суспільним сприйняттям. Публічні вибачення, символічні відставки окремих посадових осіб або інформаційні кампанії створюють ефект підзвітності, не зачіпаючи при цьому структурних центрів ухвалення політичних рішень. У цьому контексті неформальна відповідальність виконує переважно легітимаційну функцію, зберігаючи зовнішні ознаки демократичного контролю за відсутності реального впливу на владні процеси.

Отже, наведені приклади свідчать про те, що неформальні механізми реалізації політичної відповідальності в транзитних демократіях і постдемократіях мають різну природу та функціональне призначення. У першому випадку вони виступають інструментом прямого суспільного тиску в умовах інституційної слабкості, у другому – стають складовою символічної стабілізації політичної системи. В обох випадках домінування неформальних механізмів вказує на структурні обмеження інституційної політичної відповідальності та потребує комплексного теоретичного осмислення.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інституційні та неформальні механізми реалізації політичної відповідальності в транзитних демократіях та в умовах постдемократії функціонують у принципово різних, але структурно споріднених контекстах демократичних трансформацій. В обох типах політичних систем політична відповідальність зберігає нормативне значення як базовий елемент демократичного порядку, водночас зазнаючи істотних деформацій у процесі практичної реалізації.

З'ясовано, що в транзитних демократіях інституційні механізми політичної відповідальності характеризуються нестабільністю, вибірковою застосуванням і обмеженою автономією, що знижує їхню здатність забезпечувати системний та передбачуваний демократичний контроль над владою. За таких умов неформальні механізми – громадянська мобілізація, публічний тиск, медійна активність – часто виконують компенсаторну функцію, частково заміщуючи інституційну підзвітність, але водночас формуючи фрагментарний і ситуативний характер політичної відповідальності.

Доведено, що в умовах постдемократії інституційні механізми зберігають процедурну завершеність і формальну ефективність, однак поступово втрачають реальний вплив на ключові процеси ухвалення політичних рішень. У цьому контексті неформальні механізми дедалі більше інтегруються в комунікативні та легітимаційні практики влади, виконуючи переважно символічну функцію та сприяючи розмиванню відповідальності між множинними центрами ухвалення рішень.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що спільною рисою транзитних демократій і постдемократичних політичних систем є порушення балансу між інституційними та неформальними механізмами політичної відповідальності, яке має різні причини, але призводить до подібних наслідків у вигляді зниження ефективності демократичного контролю. У цьому сенсі політична відповідальність постає як багатовимірний і динамічний феномен, ефективність якого визначається не домінуванням окремих механізмів, а характером їх взаємодії.

Зроблено висновок, що подальше теоретичне осмислення політичної відповідальності потребує виходу за межі суто інституційного підходу та врахування ролі неформальних практик, комунікативних процесів і трансформацій сучасних демократичних режимів, що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коломієць А. Є. Моральні аспекти політичної відповідальності. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 577–582.
2. Малкіна Г. М. Демократія і політична відповідальність. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. Вип. 21. С. 23–32.
3. Армаш Г. Особливості відповідальності «державних політичних діячів»: співвідношення політики та закону. *Юридичний журнал*. 2005. № 11. С. 20–26.
4. Балан С. В. Політична відповідальність у процесі здійснення державної влади. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2005. Вип. 30. С. 23–33.
5. Самуїлік М. М. Політична відповідальність: специфіка, структура, функціонування: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 1997. 24 с.
6. Crouch C. *Post-Democracy After the Crises*. Cambridge: Polity Press, 2020. URL: https://librarysearch.lse.ac.uk/discovery/fulldisplay?docid=alma99149005286402021&vid=44LSE_INST%3A44LSE_VU1 (дата звернення: 15.12.2025).
7. Ferraz C., Finan F. *Malfunctioning Democracies: Understanding Accountability Failures in Developing Countries*. NBER Working Paper Series. 2025. Working Paper No. 34198. URL: <https://www.nber.org/papers/w34198> (дата звернення: 15.12.2025).
8. Heinkelmann-Wild T., Rittberger B., Schimmelfennig F. Blame-shifting in the European Union: governments, parliaments and public opinion. *European Journal of Political Research*. 2023. Vol. 62, Issue 1. P. 221–238. DOI: 10.1111/1475-6765.12544. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-political-research/article/blameshifting-in-the-european-union-governments-parliaments-and-public-opinion/A2B8D8E1C39FD514DA3DD0E8DE8EFC0C> (дата звернення: 15.12.2025).
9. Koliba C. Truth and Democratic Accountability: Considerations for the Public Sphere, Public Leadership and Performance Management. *Public Performance & Management Review*. 2025. С. 1–30. DOI:

10.1080/15309576.2025.2499814. URL: <https://colab.ws/articles/10.1080%2F15309576.2025.2499814> (дата звернення: 15.12.2025).

10. Meese J. *The Algorithmic Distribution of News: Policy Responses*. Cham: Springer, 2021. DOI: 10.1007/978-3-030-87086-7. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-87086-7> (дата звернення: 15.12.2025).

11. Constitutional Court of Korea. *Decision on the Impeachment of President Park Geun-hye*. 2017. URL: <https://www.ccourt.go.kr> (дата звернення: 15.12.2025).

12. Batory A., Svensson P. *Government Formation and Collapse in East Central Europe*. *East European Politics*. 2019. URL: https://repdem.org/wp-content/uploads/2019/06/Bergman_Ersson_Hellstrom_Pre_print.pdf (дата звернення: 15.12.2025).

13. European Parliament. *Report of the Committee of Independent Experts on allegations regarding the European Commission*. 1999. URL: <https://www.europarl.europa.eu> (дата звернення: 15.12.2025).

14. UK Government. *Ministerial Code (latest edition)*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ministerial-code> (дата звернення: 15.12.2025).

15. Fairbanks C. *Georgia's Rose Revolution*. *Journal of Democracy*. 2004. Vol. 15, No. 2. P. 110–124. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/georgias-rose-revolution/> (дата звернення: 15.12.2025).

16. 2019–2020 Maltese protests. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/2019-2020-Maltese-protests> (дата звернення: 15.12.2025).

17. Україна без Кучми. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/ukrayina-bez-kuchmy> (дата звернення: 15.12.2025).

REFERENCES:

1. Kolomiets, A.E. (2016). *Moralni aspekty politychnoi vidpovidalnosti* [Moral aspects of political responsibility]. *Molodyi vchenyi*, no. 3, pp. 577–582 [in Ukrainian].
2. Malkina, H.M. (2010). *Demokratiia i politychna vidpovidalnist* [Democracy and political responsibility]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei*, issue 21, pp. 23–32 [in Ukrainian].
3. Armash, H. (2005). *Osoblyvosti vidpovidalnosti "derzhavnykh politychnykh diiachiv"*: spivvidnoshennia polityky ta zakonu [Features of responsibility of "state political actors": correlation between politics and law]. *Yurydychnyi zhurnal*, no. 11, pp. 20–26 [in Ukrainian].
4. Balan, S.V. (2005). *Politychna vidpovidalnist u protsesi zdiisnennia derzhavnoi vlady* [Political responsibility in the process of exercising state power]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, issue 30, pp. 23–33 [in Ukrainian].
5. Samuilik, M.M. (1997). *Politychna vidpovidalnist: spetsyfika, struktura, funktsionuvannia* [Political responsibility: specificity, structure, functioning]. Abstract of PhD dissertation in Political Science (23.00.02). Odessa, 24 p. [in Ukrainian].

6. Crouch, C. (2020). *Post-Democracy After the Crises*. Cambridge: Polity Press.
7. Ferraz, C., & Finan, F. (2025). *Malfunctioning Democracies: Understanding Accountability Failures in Developing Countries*. NBER Working Paper Series, Working Paper No. 34198.
8. Heinkelmann-Wild, T., Rittberger, B., & Schimmelfennig, F. (2023). Blame-shifting in the European Union: governments, parliaments and public opinion. *European Journal of Political Research*, vol. 62, issue 1, pp. 221–238.
9. Koliba, C. (2025). Truth and Democratic Accountability: Considerations for the Public Sphere, Public Leadership and Performance Management. *Public Performance & Management Review*, pp. 1–30.
10. Meese, J. (2021). *The Algorithmic Distribution of News: Policy Responses*. Cham: Springer.
11. Constitutional Court of Korea. (2017). *Decision on the Impeachment of President Park Geun-hye*. Seoul: Constitutional Court of Korea.
12. Batory, A., & Svensson, P. (2019). *Government Formation and Collapse in East Central Europe*. East European Politics.
13. European Parliament. (1999). *Report of the Committee of Independent Experts on allegations regarding the European Commission*. Brussels: European Parliament.
14. UK Government. (2024). *Ministerial Code*. London: Cabinet Office.
15. Fairbanks, C. (2004). Georgia's Rose Revolution. *Journal of Democracy*, vol. 15, no. 2, pp. 110–124.
16. Encyclopaedia Britannica. (2020). *2019–2020 Maltese protests*. Chicago: Encyclopaedia Britannica.
17. Natsionalnyi memorialnyi kompleks Heroiv Nebesnoi Sotni – Muzei Revoliutsii Hidnosti. (n.d.). *Ukraina bez Kuchmy [Ukraine without Kuchma]*. Kyiv. Available at: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/ukrayina-bez-kuchmy> (accessed 15 December 2025).

Institutional and informal mechanisms ensuring the political responsibility implementation in transitional democracies and post-democracy conditions

Melnyk Yuliya Pavlivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Art Studies and General Humanities
International Humanitarian University
Fontanskaya Doroga str., 33, Odesa,
Ukraine
ORCID: 0000-0002-0392-4941

The article provides a comprehensive analysis of institutional and informal mechanisms ensuring the implementation of political responsibility in transitional democracies and under conditions of post-democracy. The study is grounded in contemporary theoretical approaches to the analysis of transformations of democratic regimes and aims to identify the specific features of the functioning of political responsibility mechanisms under conditions of institutional incompleteness of democratic transition and structural erosion of democratic practices in developed political systems.

It is argued that political responsibility in contemporary conditions cannot be reduced solely to formalized legal or procedural mechanisms. Instead, it emerges as a multidimensional and dynamic phenomenon shaped through the interaction of institutional structures, informal practices, communicative processes, and societal expectations.

The article demonstrates that in transitional democracies institutional mechanisms of political responsibility are characterized by instability, selective application, and limited autonomy, which significantly reduces their effectiveness. Under these conditions, informal mechanisms—such as civic mobilization, public pressure, media activism, and protest practices—often perform a compensatory function, partially substituting institutional accountability. At the same time, the dominance of informal forms of responsibility leads to fragmentation, personalization, and a situational character of political accountability.

It is further demonstrated that under conditions of post-democracy institutional mechanisms of political responsibility retain procedural completeness and formal stability while gradually losing their real influence over key political decision-making processes. Informal mechanisms in such systems are increasingly integrated into communicative and legitimizing strategies of power, performing primarily a symbolic function and generating an imitative effect of accountability without a substantive redistribution of power.

Based on a comparative analysis, the article concludes that a common feature of transitional democracies and post-democratic political systems is the disruption of the balance between institutional and informal mechanisms of political responsibility. Summarizing the research findings, the article substantiates the necessity of a comprehensive approach to the analysis of political responsibility that takes into account the interaction between institutional and informal mechanisms in the context of transformations of contemporary democratic regimes. Such an approach creates theoretical preconditions for further research into democratic accountability, crises of legitimacy, and the evolution of mechanisms of control over power in the context of global political change.

Key words: *political responsibility, transitional democracies, post-democracy, institutional mechanisms, informal mechanisms, political accountability, democratic transformations.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Мендрін Олексій Вікторович

Дискурсивна легітимація політичної влади в Україні (2019-2025 рр.)

УДК 32.019.5:32.019.51(477)

"2019/2025". 05

DOI [https://doi.org/10.24195/2414-](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.6)

9616.2025-6.6

Стаття поширюється на умовах ліцензії

CC BY 4.0

Мендрін Олексій Вікторович
доктор філософії (PhD) з політології,
старший викладач кафедри
міжнародних відносин
та стратегічних студій
Державного університету
«Київський авіаційний інститут»
просп. Гузара Любомира, 1, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0002-8458-6883

Дослідження присвячене проблемі дискурсивної легітимації політичної влади в умовах екзистенційної кризи, спричиненої повномасштабним збройним конфліктом, що актуалізує питання стійкості політичної системи та вимагає адаптації її комунікативних механізмів. Легітимність політичної влади концептуалізується як динамічний соціальний конструкт, що постійно відтворюється через публічний дискурс, зокрема в комунікативних практиках вищого політичного керівництва.

Метою статті виступає дослідження механізмів конструювання політичної легітимності через дискурсивні стратегії в публічних зверненнях Президента України Володимира Зеленського у період 2019–2025 років, зокрема щодо їх впливу на внутрішню та зовнішню аудиторії в контексті військової агресії РФ проти України.

Методологічну основу дослідження становить критичний дискурс-аналіз у поєднанні з якісними методами. Теоретична рамка інтегрує класичні та сучасні теорії легітимності (М. Вебер, Ю. Габермас), класифікацію дискурсивних стратегій легітимації Т. ван Леувена та модель «ідеологічного квадрату» Т. ван Дейка для виявлення практик та побудовування стратегій політичного дискурсу.

Отримані результати свідчать про динамічну трансформацію легітимаційного дискурсу. У внутрішньополітичному вимірі спостерігається еволюція від популістської риторики, що базувалася на опозиції «народ – еліта», до нарративу консолідованої нації, який героїчно чинить опір зовнішній агресії, з комплексним застосуванням усіх чотирьох дискурсивних стратегій. У зовнішньополітичній комунікації домінуючими виявилися стратегії авторизації через апеляцію до спільних демократичних цінностей та міжнародно-правових норм, моралізації боротьби та міфологічного включення України в історичний нарратив європейської цивілізації. Таким чином, публічний дискурс В. Зеленського продемонстрував високий ступінь адаптивності, забезпечивши подвійну легітимаційну рамку: для внутрішньої аудиторії, як національного лідера, що консолідує політичну еліту та народ в спільній боротьбі, а для міжнародної спільноти – символу глобальної боротьби за демократичні ідеали та верховенство права.

Ключові слова: легітимність, дискурсивна стратегія, криза легітимності, публічний дискурс, політичні цінності, політична еліта, політична влада, політична культура, публічна дипломатія.

Вступ. Стабільність політичної системи сучасних держав тісно пов'язана із упевненістю громадян в легітимності чинної влади, правомірності генерованих нею рішень. Довіра до інститутів, на думку Ю. Хабермаса, забезпечується їхньою відповідністю ідеалізованим уявленням, попри те, що такі «ідеалізації певною мірою [...] не співпадають із реальною практикою» [22, с. 17]. В умовах реалізації деліберативної політики, вони затверджуються у публічному дискурсі, отже вивчення практик дискурсивної легітимації влади стає важливою частиною вивчення політичного процесу як такого.

Необхідність формування та систематичної підтримки певного рівня легітимності політичної влади становить фундаментальну передумову функціонування держави та детермінує постійну проблему і нагальну потребу для політичної еліти. Процес легітимації виконує ключову інституційну роль, виступаючи механізмом, який забезпечує стабільність та відтворюваність політичної системи, а також зберігає свою конститутивну значущість незалежно від типу політичного режиму. Критична вага цього процесу знаходить свою підтримку і в політичній теорії, зокрема, М. Доган стверджував, що саме «лише легітимність може перетворити

жорстоку владу на визнане правління» [19, с. 116]. Особливого значення практики дискурсивної легітимації політичної влади набувають в кризові для розвитку держави періоди.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року створило екзистенційну загрозу для української державності та суспільного ладу. Ця подія стала не лише військовим та гуманітарним викликом, але й суттєвим випробуванням для усієї соціальної (за Т. Парсонсом) системи України. З боку системної теорії, зазначену сукупність подій можна інтерпретувати як зовнішній вплив, які потребують адаптативних реакцій політичної системи. В умовах, коли політична система опиняється під загрозою, її здатність підтримувати лояльність та довіру громадян на рівні їхнього повсякденного «життєсвіту» проходить найсуворіше випробування. У такій ситуації ключовим актором, що артикулює відповідь держави на кризу, стає політичне керівництво країни. Відповідно, публічні звернення Президента України Володимира Зеленського стали одним із важливих інструментів комунікації з нацією та світом, формуючи рамки сприйняття війни та акумулюючи підтримку. Публічну комунікацію Президента України,

з огляду на онлайн формат її представлення, який детермінує загальносвітову доступність, можна розглядати, з одного боку, як важливий засіб публічної дипломатії, а з іншого, – як інструмент, який суттєво посилює його позицію в процесі боротьби за символічну інтерпретацію соціальної дійсності, наділяючи можливостями визначати рівень легітимізації владних стратегій.

Мета та завдання. Сукупність зазначених обставин, пов'язана із критичною значимістю способів легітимізації політичної влади в умовах кризи, обумовлює мету цієї розвідки, а саме: вивчення легітимізації через реалізацію дискурсивних стратегій публічних звернень Президента України в період повномасштабного військового конфлікту, а також дослідження того, яким чином вони конструюють його політичну легітимність як на внутрішню, так і на зовнішню аудиторію.

Методи дослідження. Методологічну рамку дослідження становлять якісні методи, зокрема, дискурс-аналіз, в контексті якого дискурс розглядається не як пасивне відображення реальності, а як активна соціальна практика, що формує об'єкти, про які говорить, а також конструє соціальну реальність та утверджує відносини влади. Таким чином, легітимність влади виступає динамічним способом конструювання, що виробляється та підтримується через дискурсивні практики. Зазначеної мети, – розкриття складної природи дискурсивної стратегії, дозволяє досягнути поєднання низки рівнів інтерпретації легітимності. Їхню структуру, в межах даної розвідки, формують: 1) розуміння легітимності (задане дослідженнями М. Вебера М. Догана, Д. Істона та Ю. Хабермаса); 2) класифікація дискурсивних практик, представлена в роботах Т. ван Леувена; 3) концепція «ідеологічного квадрату», запропонована Т. ван Дейком. Зазначене поєднання виступає основним аналітичним інструментарієм роботи, який дозволяє продемонструвати досягнення цілей через конкретні, класифіковані лінгвістичні вибори, спрямовані на конструювання образів «Нас» та «Їх». Виконання поставлених мети та завдань, уможливило використання MAXQDA 2026, програмного забезпечення, що дозволяє автоматизувати процес «кодування та категоризації даних, [проводити] аналіз закономірностей та значень у дискурсі» [18]. Саме типи дискурсивних практик Т. ван Леувена та різновиди ідеологічної поляризації Т. ван Дейка і створили основу для кодування текстів, обраних для аналізу.

Результати. Концепція легітимності є центральною для політичної теорії. Політична легітимність виступає складним феноменом політичного життя, передбачаючи суспільне визнання та прийняття, що базується на вірі громадян у справедливість і правильність існуючого порядку. Спираючись на веберівське визначення, усталеною в політичній науці є інтерпретація влади як «шанс[у] здійсню-

вати свою волю в межах певного соціального відношення, навіть попри спротив, на чому б такий шанс не був заснований» [26, с. 134], зокрема, на авторитеті, як підставі для добровільного підкорення пануванню, що ґрунтується на легітимності, як формі внутрішнього виправдання» [27, с. 312]. Класичний підхід до її розуміння запропонований М. Вебером, вирізняє три «ідеальних» типи легітимного панування (авторитету): традиційний, що спирається на віру в святість давно існуючих порядків; харизматичний, який ґрунтується на надзвичайних якостях, героїзмі чи святості особистості лідера; та раціонально-правовий, – базується на вірі у законність встановлених правил та право тих, хто обіймає посади, згідно з цими правилами, видавати накази [27, с. 312-314].

У другій половині ХХ століття теорія легітимності отримала розвиток у працях низки дослідників. З огляду на тему нашої розвідки, варто з зазначеного масиву виокремити ідеї Ю. Габермаса, М. Догана, Д. Істона, Ж.-Л. Кермонна тощо. Зокрема, евристично важливими виступають ідеї щодо відсутності у сучасних державах абсолютної легітимності і наявності лише «певного ступеня» легітимності [19, с. 114-115], що обумовлює можливість розглядати його як динамічну залежну змінну, чий рівень може ставати предметом окремого керування та піддаватись змінам в залежності від ефективності дій акторів. Легітимність обумовлена здатністю індивіда вбачати у діях влади відповідність своїм моральним принципам та розумінню того, що є правильним та належним порядком [20, с. 438-450], а також власним цінностям [25, с. 16]. Варто зазначити, що «легітимізація влади [може бути] пов'язана з ціннісними та культурними настановами [...], які не завжди [навіть] можуть бути навіть відрефлексовані» усіма учасниками політичного процесу [12, с. 63]. Разом із тим, процеси глобалізації та включеність держав у міжнародний контекст, обумовлюють «посилення важливості чинника міжнародного визнання владних інститутів тієї чи іншої країни, що, [як додатковий фактор, [...]] може слугувати підтвердженням легітимності режиму в очах громадян» [12, с. 65].

Юрген Габермас, розмірковуючи про фактори, що уможливлюють консенсус в «плюралістичних суспільствах, які не об'єднані спільною релігією або світоглядом», дійшов висновку, що секуляризація модерних суспільств обумовила проблему легітимізації [22, с. 20]. Знайдене вирішення цієї проблеми дослідник вбачав у поєднанні двох передумов: 1) залученні до процесу «формування політичної волі усіх, кого зачіпає можливе рішення»; 2) залежності ухвалюваних демократичних рішень від «дискурсивного характеру попередніх обговорень» [22, с. 21]. Тож, Ю. Хабермас напряду пов'язав легітимність із комунікативною раціональністю, тобто здатністю влади обґрунтовувати

свої рішення у відкритому, вільному від примусу дискурсі. Водночас, Ю. Габермас попереджав про можливість «кризи легітимації», яка виникає, коли держава втрачає здатність підтримувати належний рівень масової лояльності через неспроможність задовольняти соціальні очікування та раціонально виправдовувати свої дії [24, с. 171]. Таким чином, легітимність варто розглядати як динамічний соціальний конструкт, який постійно створюється, підтримується, оскаржується та відтворюється через соціальну комунікацію та публічний дискурс.

Тож, інструментами для забезпечення певного рівня легітимності, в умовах деліберативної демократії, виступають дискурсивні стратегії легітимації влади – мовленнєві практики, спрямовані на обґрунтування та виправдання певних дій, рішень чи політик, що роблять їх прийнятними в очах суспільства.

Відповідно, вивчення мовленнєвих практик виступає необхідним завданням при дослідженні легітимаційних моделей у публічному дискурсі. Разом із тим, таке вивчення потребує певної концептуалізації для відбору як джерельної бази, так і підходів для її опрацювання. Як вже зазначалось, в межах даного дослідження, ми спираємось на класифікацію дискурсивних практик, представлену Т. ван Леувенем у його роботі «Дискурс та практика. Нові інструменти для критичного дискурс-аналізу», яка дозволяє систематично ідентифікувати способи, якими актори виправдовують соціальні практики та дії. Т. ван Леувен пропонує вирізнити чотири основні дискурсивні стратегії:

– Авторизацію (Authorization), яка передбачає «легітимацію через посилання на авторитет», причому такий авторитет може бути: персоналізованим (харизма лідера, думка експертів), авторитетом рольової моделі, безособовим (закони, правила), традиційним (звичаї, усталені практики) або конформістським (посилання на думку більшості) [23, с. 106-109].

– Моралізацію (Moral evaluation), що забезпечує легітимацію через апеляцію до системи цінностей. Дії подаються як морально виправдані, правильні або етичні, спираючись на спільні для аудиторії норми та уявлення про добро і зло, що «не потребує подальшого обґрунтування» [23, с. 110-112].

– Раціоналізацію (Rationalization), тобто легітимацію через обґрунтування суспільної користі та ефективності дій, які виправдовуються тим, що вони є логічним, доцільним чи єдино можливим шляхом для досягнення певної мети [23, с. 113].

– Міфопоетику (Mythopoesis), до якої Леувен відносить легітимацію через поширення певного нарративу (storytelling). В такій стратегії дії вписуються у мотивуючі історії, які надають їм особливого, іноді сакрального чи доленосного значення, створюючи емоційний зв'язок та мобілізуючи аудиторію [23, с. 117-119].

Концептуально інший рівень розгляду дискурсивних практик легітимації політичної влади розкривається із залученням критичного дискурс-аналізу, – підходу, що вивчає мову як форму соціальної практики та розкриває приховані у тексті владні відносини, домінування та ідеологію та дозволяє зрозуміти, як дискурс не лише відображає, а й конструює соціальну реальність [21, с. 135-139].

Ключовим інструментом для нашого аналізу є концепція «ідеологічного квадрата», запропонована Т. ван Дейком, яка описує загальну стратегію ідеологічної поляризації, що реалізується через чотири тактики: підкреслення позитивних аспектів «Нас» (своїєї групи), применшення негативних аспектів «Нас», підкреслення негативних аспектів «їх» (чужої групи) та применшення позитивних аспектів «їх» [17, с. 267].

Для аналізу дискурсу внутрішньої легітимації була обрана низка текстів: основна увага була зосереджена на Інавгураційній промові, оскільки цей текст є фундаментальним для розуміння базової «граматики» легітимаційних стратегій В. Зеленського. Водночас, додатковими в аналізі внутрішнього напрямку дискурсу виступають промови Президента України, зокрема, його виступи у Верховній Раді України, які дозволяють прослідкувати динаміку дискурсу, а також зрозуміти, наскільки вибудована ним стратегія була сталою. Інавгураційна промова, виголошена 20 травня 2019 року, заклала основи комунікації В. Зеленського з українським суспільством і, в новому статусі, вже не героя телевізійного серіалу, формувала образ «президента з народу». Аналіз цієї промови дозволяє виявити ключові дискурсивні стратегії, спрямовані на встановлення зв'язку з громадянами та протиставлення себе попередній політичній еліті. Ці стратегії стали фундаментом, на якому згодом, особливо після повномасштабного вторгнення, вибудовувався образ національного лідера.

Як можемо бачити, основою легітимації В. Зеленського на початковому етапі його президентства стала популістська риторика, що вибудовувала чітку опозицію «Ми – Вони». У своїй промові він позиціонував «Нас» як «всі 100 відсотків українців», об'єднаних «спільн[ою] перемог[ою]» та «спільн[ою] мрі[єю]» [11]. Цій спільноті протиставлялись «Вони» – «досвідчен[і], системн[і], надут[і] політики», які створили «країну можливостей» – «[м]ожливостей “відкатів”, “потоків” і “дерибан[ів]”» [11]. Представлена стратегія виступала класичним прикладом реалізації «ідеологічного квадрату» Т. ван Дейка, адже вона конструювала легітимність через пряме оскарження встановленого раціонально-правового авторитету чинної політичної еліти, який делегітимізувався як корумпований та неефективний. Натомість, В. Зеленський утверджував власний харизматичний авторитет, що походив безпосередньо від народу, а не від інституційних

правил. Фактично, він намагався протиставити одні типи авторитету іншим, в той же час, продовжуючи піддавати сумніву маркери усталеного образу авторитету традиційного типу, який він метафорично представляв у вигляді «символів влади», – зокрема, практики розміщення портрету президента в кабінетах державних чиновників, та дискурсивно пов'язав її із представниками на той момент чинної політичної еліти. Логіка «я-ми-президент» мала на меті формування колективного політичного тіла, що дозволяло В. Зеленському поєднувати два типи легітимності: правовий та харизматичний. Ще не маючи підтримки адміністративного апарату, він намагався народну волю, як джерело політичної влади та суверенітету, протиставляти бюрократичній ієрархії.

Це була стратегія, яку наступного року, він, з об'єктивних причин, вже не міг собі дозволити. Тож, у наступних промовах В. Зеленського сталою лишалась популістська складова, але ідеологічні (за Т. ван Дейком) особливості риторики зазнали значних змін. Виступаючи у Верховній Раді України з нагоди 30-річчя ухвалення Декларації про державний суверенітет (2020) він закликав депутатів до єдності: «[Г]оді ділити українців та ділитися самим. На владу чи опозицію, лівих або правих, червоних або синіх. Потрібно перестати бути політиками» [7], – позиція яка радикально контрастувала із проголошеною у 2019 році «втом[о]у від досвідчених, системних, надутих політиків» та рішенням про розпуск Верховної Ради [11]. Отже, можна говорити, що в обох текстах В. Зеленський апелював до єдності, та спільній відповідальності, але у 2019 році – ця єдність була обмеженою, виключаючи правлячі еліти, натомість, в 2020 році, такої обмеженості вже не існувало.

Варто зазначити, що декларована єдність зі ста відсотками народу не завжди співпадала із суспільними настроями: скасування військового параду під час святкування Дня Незалежності 2019 року, обумовило виникнення контрруху, який показав свою сталість протягом наступних років: «Маршу захисників України», – комеморації, ініційованої низкою громадських організацій, яка стала альтернативою офіційним заходам [15].

Розглядаючи дискурсивні практики, притаманні інавгураційному виступу В. Зеленського, варто зазначити, що він активно використовував стратегію моралізації, апелюючи до етичних та ціннісних категорій. Найяскравішим прикладом такої відсилки виступає вже згадуваний заклик до чиновників: «я дуже хочу, щоб у ваших кабінетах не було моїх зображень. Бо Президент – не ікона, не ідол, Президент – це не портрет. Повісьте туди фотографії своїх дітей і перед кожним рішенням дивіться в очі їм» [11]. Цей символічний жест відмови від атрибутів влади конструював образ лідера, що керується не особистими амбіціями, а моральним обов'язком

перед майбутніми поколіннями. Легітимність тут ґрунтувалась не на статусі чи повноваженнях, а на моральній перевазі та служінні вищій меті.

Зазначену стратегію В. Зеленський риторично поєднував із міфопоетикою: наратив про «шестирічного сина», якому сповістили «по телевізору», що він – Президент, став лейтмотивом, який продовжувався в подальшому тексті промови, досягнувши кульмінації в твердженні «кожен з нас – Президент». Така стратегія розгортання дискурсу, уможливила подальше його «перегортання», коли кожен стає Президентом, а Президент отримує можливість тлумачити свою волю, як волю усього народу: «бо це кажу не я, а народ України» [11]. Слід зауважити, що поєднання окреслених вище стратегій: моралізації та міфопоетики, намагання у публічному виступі вибудувати певну історію, наситити її відсилками до окремих епізодів в історичному минулому країни, відповідним чином їх інтерпретувати, виступаючи з позицій морального авторитету – стали притаманною рисою майже кожної наступної урочистої промови В. Зеленського. Така семантика побудови дискурсу, вельми органічно поєднувалась із спробою представити український народ як «родину», – підхід, який практично не використовувався його попередниками на цій посаді. В інавгураційній промові, закликаючи українських мігрантів повертатись в країну, В. Зеленський звертався до них із закликом «їхати в Україну не в гості, а додому» [11], а вже у виступі під час святкування Дня Незалежності (2019) ця думка була сформульована експліцитно: «наша родина неповна. Та настане день, і ми обов'язково зберемося разом. Бо голос рідної крові перемаже!» [8].

Водночас, дискурсивно легітимність підкріплювалась й стратегією раціоналізації – обґрунтуванням необхідності конкретних та швидких дій. Володимир Зеленський наголошував, що «українці хочуть не слів, а дій» [11]. Його промова містила низку прямих вимог до Верховної Ради: «ухвалити [з]акон про скасування депутатської недоторканності», «[з]акон про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення», «Виборчий кодекс», а також «звільнити [...] Голову Служби Безпеки України, Генерального прокурора [та] Міністра оборони [11]. Ці заклики, що завершилися безпосереднім розпуском парламенту 21 травня 2019 року [13], подавались не як політична боротьба, а як інструментальна необхідність. Тож, розпуск Ради став перформативним актом влади, який максимально виразно продемонстрував його (Президента) єдність з «волею народу» у спільному протистоянні делегітимізованій інституції, тим самим, мав на меті зміцнити його харизматичний авторитет і продемонструвати втілення проголошеної обіцянки «дій, а не слів». Прояв раціональної стратегії можна побачити і у вимозі не «розповідати про стандарти [...], а творити ці стандарти» [11].

В умовах повномасштабного вторгнення РФ, міфопоетика, як стратегія внутрішньополітичного дискурсу, набувала все більшого поширення, що було обумовлено необхідністю вибудовувати наратив єдності та незламності українського народу. Тож, як можемо бачити, у своїх численних зверненнях В. Зеленський послідовно вимальовував образ нації як єдиного організму, що героїчно протистоїть агресії: «Дві цінності, нерозривно сплетені, як правий і лівий береги Дніпра. Як синій і жовтий кольори. Як слова Чубинського й музика Вербицького. Як дві нитки візерунка на вишиванці, де зашифровано наш генетичний код» [10]. Для посилення емоційного впливу ним активно використовуються синтаксичний паралелізм та лексичні повтори, які надають промова ритмічності та урочистості: «І тому ми витримаємо. Ми вистоїмо. [...] Ми все подолаємо. Пересилимо. Переживемо. Переможемо!» [10].

Вибудовуваний наратив виконував подвійну легітимізуючу функцію. По-перше, він став джерелом харизматичної легітимності у веберівському розумінні: Президент не просто керував, а втілював волю та дух нації, що бореться, його авторитет спирається на продемонстровані в кризі героїчні якості. По-друге, – виступав прямою відповіддю на «кризу легітимзації» (за Ю. Габермасом), відновлюючи зв'язок між «системою», що уособлює державу в особі Президента, та «життєсвітом», як повсякденним досвідом опору, страждань та єдності українських громадян. Перетворюючи травматичний досвід війни на доказ національної сили, повоєнний дискурс В. Зеленського легітимізував владу як невід'ємну частину стійкого народу.

Отже, легітимізація у внутрішньополітичному полі підтримувалась залученням усіх чотирьох дискурсивних стратегій: авторизації – через формальну вимогу ухвалення певних нормативно-правових актів та вибудовування образу харизматичного лідера, моралізації у поєднанні з міфопоетикою, – у ототожненні власних політичних вимог із вимогами народу, формуванні образу родини, а також раціоналізації – як вимоги доцільності, спрощення бюрократичних перепон та підвищення ефективності роботи державного механізму.

Водночас, початок повномасштабного вторгнення РФ, обумовив постановку проблеми конструювання зовнішньої легітимності, що стало для Президента України ключовим завданням. Особливої ваги це завдання набуло з огляду на постійну атаку пропаганди країни-агресора на легітимність президентської влади в Україні. Забезпечення міжнародної підтримки напряму залежало від здатності переконати світову спільноту у справедливості боротьби України та залучити підтримку, в тому числі, використовуючи засоби публічної дипломатії. Для аналізу стратегій легітимізації, спрямованих на зовнішню аудиторію, були обрані звернення до

Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 2022 та 2025 років та Генеральної Асамблеї ООН (2019-2025 рр.), як такі, що скеровані до найбільш широкої закордонної аудиторії.

Основною у зверненнях до міжнародних партнерів стала стратегія авторизації. Президент не просто апелював до спільних цінностей, а конструював образ загальної загрози для спільної ідентичності. У своїй промові до ПАРЄ він стверджував, що війна проти України є «боротьб[ою] проти [...] всієї Європи», а Україна в ній «захищає [...] всі ці цінності [...] права і свободи людей – громадян Європи» [6]. В своїх зверненнях до представників окремих груп міжнародної спільноти, В. Зеленський легітимізував прохання про військову та фінансову допомогу, апелюючи до авторитету спільних демократичних цінностей, міжнародного права та історичних прецедентів. Зокрема, виступаючи перед спільнотою провідних університетів Великої Британії, він посилався на історичний досвід цієї країни, що створювало потужний символічний зв'язок із поточною боротьбою України і боротьбою європейців за свою свободу в часи Другої світової війни [16]. Така риторика виводила боротьбу України за межі локального конфлікту, вона позиціонувала Україну як передову лінію захисту самої Європи, роблячи конфлікт екзистенційним для аудиторії. Таким чином, підтримка України легітимізувалась не як акт допомоги, а як акт самозбереження європейської спільноти.

Стратегія моралізації у зовнішній комунікації знаходила свій прояв у конструюванні образу України як морального актора, що стоїть на боці добра та справедливості. В. Зеленський позиціонував Україну як державу, що захищає не лише власну територію, а й «свободу, верховенство права, людські права, соціальну справедливість», заохочуючи представників європейської спільноти твердо стояти на «захист[і] принципів міжнародного права» [6]. Ця стратегія створювала чітку моральну дихотомію: Україна діє в рамках міжнародно визаних норм, тоді як агресор їх брутально порушує. Легітимність дій України ґрунтувалась на їхній моральній виправданості, а заклик до її підтримки став закликом до світової спільноти стати на бік справедливості.

Однією з найпотужніших стратегій публічного звернення до світової спільноти, так само, як і до внутрішньої аудиторії, стала міфопоетика. Президент послідовно у своїх зверненнях вписував боротьбу України у великий історичний наратив європейської цивілізації. Зокрема, в промові 2025 року зазначаючи, що «Європа засвоїла свої уроки» після двох руйнівних світових воєн і змогла «відбуд[уватись] як континент миру» [9]. Потенціал цього наративу полягав в тому, що він робив боротьбу України центральною для власної ідентичності усїєї європейської спільноти. Тож, в дис-

курсивно окреслених умовах, Україна виступала форпостом, який захищає світ від нової «жорстокої ідеології». А підтримка України, таким чином, перетворювалась на акт захисту власних історичних культурних здобутків та ідентичності Європи, а не лише на питання зовнішньої допомоги.

Варто зазначити, що в своїх публічних зверненнях, зокрема до Генеральної Асамблеї ООН, В. Зеленський знову ж поєднував усі чотири дискурсивні стратегії. Раціоналізуючи загрози від агресивних дій РФ для безпеки світу [2], він пов'язував цю аргументацію із апеляцією до порушення морально-етичних норм: викрадення дітей, депортації та масові вбивства мирного населення, катування військовополонених тощо [1; 5; 14].

Намагаючись вибудувати загальний наратив держави, що зазнала несправедливого нападу, він поєднував міфопоетичний дискурс із стратегією авторизації, і доповнював його окремими виразними прикладами героїчного спротиву та пам'яті про події минулого України і світу: «одн[ого] з найкращих баритонів [...] світу» Василя Сліпака (2019) [2]; події «конференції у Сан-Франціско» 1945 року (2020) [3]; трагедії Голодомору і Бабиного Яру (Голокосту) (2021) [4]; злочинів армії РФ у Маріуполі, Бучі та Ізюмі (2022) [5]; воєн РФ у Республіках Молдова та Грузія, Сирійській Арабській Республіці (2023) [14].

Висновки. Тож, розгляд навіть окремих промов дозволяє побачити гнучкість та адаптивність дискурсивних стратегій Президента В. Зеленського: протягом 2019-2025 років відбувалась не проста зміна акцентів, а динамічна трансформація: домінуюча популістська логіка («народ проти еліт»), що легітимізувала Президента на внутрішній арені, була ефективно переосмислена в умовах війни. Внутрішній ворог («еліти») був поглинутий у єдине національне «Ми», що протистоїть зовнішньому агресору, який став абсолютним «Вони», тотальним цивілізаційним значущим «Іншим». Зазначена адаптація дозволила трансформувати популістський імпульс у потужну силу національної консолідації.

Водночас, для зовнішньої аудиторії дискурсивна стратегія В. Зеленського від самого початку була іншою. Тут на перший план висувалось глобальне протистояння цінностей: демократії проти тиранії, дотримання міжнародного права проти його цинічного відкидання. Авторитетом тут виступали не емоції та воля народу, а спільні для усього європейського і загалом демократичного світу цінності та суспільно значимі уроки історії. Така еволюція демонструвала не просте використання різних стратегій для окремих аудиторій, а складну комунікативну здатність адаптувати базову легітимізаційну рамку до радикально відмінних контекстів. В. Зеленський успішно конструював у своїй публічній риторичній подвійну легітимність: для

українців його образ еволюціонував від «президента з народу» до національного лідера воєнного часу, а для світу – став символом глобальної боротьби за демократію.

Отже, можна стверджувати, що дискурс глави держави став складним та гнучким інструментом, який продемонстрував високий ступінь адаптивності, трансформувавшись від популістської риторики для здобуття внутрішньої легітимності до глобального ціннісного дискурсу, що забезпечив безпрецедентну міжнародну підтримку. Зрештою, дискурсивна еволюція Президента В. Зеленського демонструє, що у гібридній війні XXI століття політична легітимізація стає не просто продовженням державної влади, але критичним полем битви, стратегічним ресурсом, необхідним для національного виживання та отримання підтримки у сфері публічної дипломатії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виступ Президента під час загальних дебатів Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку 24 вересня 2025 року. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-zagalnih-debativ-generalnoyi-asam-100349>. (дата звернення: 12.12.2025).
2. Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477>. (дата звернення: 12.12.2025).
3. Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 75-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-63889>. (дата звернення: 12.12.2025).
4. Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 76-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-70773>. (дата звернення: 12.12.2025).
5. Виступ Президента України на загальних дебатах 77-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-77-yi-sesiyi-77905>. (дата звернення: 12.12.2025).
6. Виступ Президента України на пленарному засіданні осінньої сесії Парламентської асамблеї Ради Європи. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/vistup-prezidenta-ukrayini-na-plenarnomu-zasidanni-osinnoyi-3429>. (дата звернення: 12.12.2025).
7. Виступ Президента України на урочистому засіданні Верховної Ради з нагоди 30-річчя ухвалення Декларації про державний суверенітет. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL:

<https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-urochistomu-zasidanni-verhovno-62293>. (дата звернення: 02.12.2025).

8. Виступ Президента України під час урочистостей з нагоди Дня Незалежності 24 серпня 2019 року. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-urochistostej-z-nagodi-d-56937>. (дата звернення: 03.12.2025).

9. Гага чекає на здійснення правосуддя – виступ Президента України перед представниками парламентів країн – членів ПАРЕ. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/gaaga-chekaє-na-zdijsnennya-pravosuddya-vistup-prezidenta-u-98677>. (дата звернення: 12.12.2025).

10. Звернення Президента України з нагоди Дня Гідності та Свободи. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-gidnosti-ta-svo-79309>. (дата звернення: 03.12.2025).

11. Інавгураційна промова Президента України Володимира Зеленського. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>. (дата звернення: 02.12.2025).

12. Мендрін О. Криза легітимності політичної влади та основні чинники її подолання // *Політикус. Науковий журнал*. 2025. № 4. С. 61-66. DOI: <https://doi.org/10.24195/24149616.2025-4.9>.

13. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів: Указ Президента України від 21 травня 2019 р. № 303/2019 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2019#Text>. (дата звернення: 15.12.2025).

14. Сьогодні людство має діяти в повній солідарності, щоб урятувати життя – виступ Президента Володимира Зеленського під час загальних дебатів Генеральної Асамблеї ООН. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/sogodni-lyudstvo-maye-diyati-v-povnij-solidarnosti-shob-urya-85705>. (дата звернення: 12.12.2025).

15. У Києві розпочався Марш захисників України. // Новинарня. URL: <https://web.archive.org/web/20190824101749/https://novynarnia.com/2019/08/24/marsh-zahisnikiv-ukrayini/>. (дата звернення: 02.12.2025).

16. Україна воює за своє майбутнє, Росія – за чуже минуле, саме тому ми переможемо – звернення Президента Володимира Зеленського до студентської спільноти провідних університетів Великої Британії. // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-voyuє-za-svoє-majbutnye-rosiya-za-chuzhe-minule-s-75741>. (дата звернення: 03.12.2025).

17. Dijk T. v. *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: SAGE Publications, 2000. 374 p.

18. *Discourse analysis: Step-by-step guide with examples: Research Guides*. // MAXQDA Official website. URL: <https://www.maxqda.com/research-guides/discourse-analysis>. (дата звернення: 11.12.2025).

19. Dogan M. *Conceptions of Legitimacy* // *Encyclopedia of Government and Politics* / Edited by M. E. Hawkesworth and M. Kogan. London; New York: Routledge, 1992. Vol. 1. P. 116-128.

20. Easton D. *Re-Assessment of the Concept of Political Support* // *British Journal of Political Science*. 1975. Vol. 5, № 4. P. 435-457.

21. Forchtner B., and Wodak R. *Critical Discourse Studies: a critical approach to the study of language and communication* // *The Routledge Handbook of Language and Politics* / Edited by Ruth Wodak and Bernhard Forchtner. New York: Routledge, 2018. P. 135-150.

22. Habermas J. *Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die Jürgen Habermas*. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2022. 108 p.

23. Leeuwen T. v. *Discourse and practice : new tools for critical discourse analysis*. New York: Oxford University Press, 2008. 173 p.

24. *Legitimation Crisis* // *The SAGE Dictionary of Sociology* / S. Bruce and S. Yearley. London: SAGE Publications, 2006. P. 170-171.

25. Quermonne J.-L. *Les régimes politiques occidentaux*. Paris: Seuil, 2006. 345 p.

26. Weber M. *Economy and society: A New Translation*. Cambridge: Harvard University Press, 2019. 504 p.

27. Weber M. *The Profession and Vocation of Politics* // *Weber Political Writings* / P. Lassman, R. Speirs. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. P. 309-369.

REFERENCES:

1. Vystup Prezydenta pid chas zahalnykh debativ Heneralnoi Asamblei OON u Niu-Yorku. [Speech by the President During the General Debate of the UN General Assembly in New York]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-zagalnih-debativ-generalnoyi-asam-100349>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

2. Vystup Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho na zahalnykh debatakh 74-yi sesii Heneralnoi Asamblei OON. [Statement by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy at the General Debate of the 74th session of the UN General Assembly]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

3. Vystup Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho na zahalnykh debatakh 75-yi sesii Heneralnoi Asamblei OON. [Speech by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy at the general debate of the 75th session of the UN General Assembly]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-63889>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

4. Vystup Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho na zahalnykh debatakh 76-yi sesii Heneral-

noi Asamblei OON. [Speech by President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy at the general debate of the 76th session of the UN General Assembly]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-70773>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

5. Vystup Prezydenta Ukrainy na zahalnykh debatakh 77-yi sesii Heneralnoi Asamblei OON. [Speech by the President of Ukraine at the General Debate of the 77th session of the UN General Assembly]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zagalnih-debatah-77-yi-sesiyi-77905>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

6. Vystup Prezydenta Ukrainy na plenarnomu zasidanni osinnoi sesii Parlamentskoi asamblei Rady Yevropy. [Speech by the President of Ukraine at the autumn plenary session of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/vistup-prezidenta-ukrayini-na-plenarnomu-zasidanni-osinnoi-3429>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

7. Vystup Prezydenta Ukrainy na urochystomu zasidanni Verkhovnoi Rady z nahody 30-richchia ukhvalenia Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet. [Speech by the President of Ukraine at the solemn session of the Verkhovna Rada on the occasion of the 30th anniversary of the Declaration of State Sovereignty]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-urochystomu-zasidanni-verhovno-62293>. (access date: 02.12.2025). [in Ukrainian].

8. Vystup Prezydenta Ukrainy pid chas urochystosti z nahody Dnia Nezalezhnosti 24 serpnia 2019 roku. [Speech by the President of Ukraine during the Independence Day festivities]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-urochystostej-z-nagodi-d-56937>. (access date: 03.12.2025). [in Ukrainian].

9. Haaha chekaie na zdiisnennia pravosuddia – vystup Prezydenta Ukrainy pered predstavnykamy parlamentiv krain – chleniv PARle. [The Hague Is Waiting for Justice to Be Delivered – Speech by the President to the Representatives of the Parliaments of the PACE Member States]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/gaaga-che-kaie-na-zdijsnennya-pravosuddya-vistup-prezidenta-u-98677>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

10. Zvernennia Prezydenta Ukrainy z nahody Dnia Hidnosti ta Svobody. [Address by the President of Ukraine on the Day of Dignity and Freedom]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-gidnosti-ta-svo-79309>. (access date: 03.12.2025). [in Ukrainian].

11. Inavhuratsiina promova Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho. [Volodymyr Zelenskyy's Inaugural Address]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>. (access date: 02.12.2025). [in Ukrainian].

12. Mendrin, O. (2025). Kryza lehitymnosti politychnoi vlady ta osnovni chynnyky yii podolannia [The crisis of political legitimacy and key factors in its resolution]. *Politicus. The Scientific journal*. № 4. pp. 61-66. DOI: <https://doi.org/10.24195/24149616.2025-4.9>. [in Ukrainian].

13. Pro dostrokovye pryypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovykh vyboriv: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21 travnia 2019 r. № 303/2019 [On the early termination of the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine and the appointment of early elections]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2019>. (access date: 15.12.2025). [in Ukrainian].

14. Sohodni liudstvo maie diiaty v povnii solidarnosti, shchob uriatuvaty zhyttia – vystup Prezydenta Volodymyra Zelenskoho pid chas zahalnykh debativ Heneralnoi Asamblei OON. [Nowadays humanity must act in full solidarity to save lives – President Volodymyr Zelenskyy's speech during the General Debate of the UN General Assembly]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/sogodni-lyudstvo-maye-diyati-v-povnij-solidarnosti-shob-urya-85705>. (access date: 12.12.2025). [in Ukrainian].

15. U Kyievi rozpochavsia Marsh zakhysnykiv Ukrainy. [The March of Defenders of Ukraine has begun in Kyiv]. *Novynarnia*. URL: <https://web.archive.org/web/20190824101749/https://novynarnia.com/2019/08/24/marsh-zahisnikiv-ukrayini/>. (access date: 02.12.2025). [in Ukrainian].

16. Ukraina voiuie za svoje maibutnie, Rosiia – za chuzhe mynule, same tomu my peremozhemo – zvernennia Prezydenta Volodymyra Zelenskoho do studentskoi spilnoty providnykh universytetiv Velykoi Brytanii. [Ukraine is fighting for its future, Russia is fighting for someone else's past, which is why we will win – President Volodymyr Zelenskyy's address to the student community of leading British universities]. *President of Ukraine. Official website*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-voyuye-za-svoje-majbutnye-rosiya-za-chuzhe-minule-s-75741>. (access date: 03.12.2025). [in Ukrainian].

17. Dijk, T. v. (2000). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: SAGE Publications. [In English].

18. Discourse analysis: Step-by-step guide with examples: Research Guides. // MAXQDA Official website. URL: <https://www.maxqda.com/research-guides/discourse-analysis>. (access date: 11.12.2025). [In English].

19. Dogan, M. (1992). Conceptions of Legitimacy. *Encyclopedia of Government and Politics*. Vol. 1 / Edited by M. E. Hawkesworth, M. Kogan. London; New York: Routledge. pp. 116-128. [In English].

20. Easton, D. (1975). A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*. vol. 5, no. 4. pp. 435-457. [In English].

21. Forchtner, B., and Wodak, R. (2018). Critical Discourse Studies: a critical approach to the study of language and communication. *The Routledge Handbook*

of *Language and Politics* / Edited by Ruth Wodak and Bernhard Forchtner. New York: Routledge. pp. 135-150. [In English].

22. Habermas, J. (2022). Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die Jürgen Habermas. Berlin: Suhrkamp Verlag. [In German].

23. Leeuwen, T. v. (2008). Discourse and practice : new tools for critical discourse analysis. New York: Oxford University Press. [In English].

24. Bruce, S., Yearley, S. (2006). Legitimation Crisis. *The SAGE Dictionary of Sociology* / Steve Bruce

and Steven Yearley. London: SAGE Publications. pp. 170-171. [In English].

25. Quermonne, J.-L. (2006). Les régimes politiques occidentaux. Paris: Seuil. [In French].

26. Weber, M. (2019). Economy and society: A New Translation. Cambridge: Harvard University Press. [In English].

27. Weber, M. (1994). The Profession and Vocation of Politics. *Weber Political Writings* / P. Lassman, R. Speirs. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 309-369. [In English].

Discursive legitimation of political power in Ukraine (2019-2024)

Mendrin Oleksii Viktorovych

PhD in Political Science,
Senior Lecturer at the Department
of International Relations and Strategic
Studies
State University "Kyiv Aviation Institute"
Lyubomyr Huzar Ave., 1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8458-6883

The article investigates the process of discursive legitimation of political authority in Ukraine during the period of 2019–2025. The research is situated within the theoretical understanding that the stability of a modern political system is fundamentally linked to citizens' belief in the legitimacy of the incumbent authority. Legitimacy is conceptualized not as a static attribute but as a dynamic social construct that is continuously produced, maintained, and contested through public discourse. This process gains critical importance during periods of state crisis, when the political system faces severe tests of its capacity to maintain public loyalty and trust. The full-scale invasion of Ukraine in 2022 created a systemic shock, demanding adaptive communicative responses from the political leadership. Consequently, the public addresses of President V. Zelenskyy emerged as a primary instrument for shaping domestic and international perceptions, making them a crucial object of analysis for understanding contemporary practices of political legitimation under extreme duress. The objective of this inquiry is to analyze how the discursive strategies employed in President V. Zelenskyy's public addresses function to construct his political legitimacy for both internal and external audiences during a period of comprehensive military conflict. The study aims to delineate the specific linguistic and rhetorical mechanisms through which this legitimacy is articulated and to trace its evolution in response to the shifting context of war.

The methodology is grounded in qualitative critical discourse analysis (CDA), which treats language not as a passive reflection of reality but as an active form of social practice that constitutes social realities and power relations. The analytical framework is tripartite. Firstly, it integrates classical and contemporary theories of legitimacy (Max Weber, Jürgen Habermas). Secondly, it applies Theo van Leeuwen's systematic taxonomy of four core discursive legitimation strategies: authorization, moral evaluation, rationalization, and mythopoesis. Thirdly, it utilizes Teun van Dijk's model of the «ideological square» to examine the discursive construction of in-group («Us») and out-group («Them») dichotomies.

The results demonstrate a significant and context-sensitive evolution in the presidential discourse. In the domestic political field, the analysis identifies a clear transformation. The initial, pre-war legitimation strategy was predominantly populist, leveraging a sharp «people versus the elites» dichotomy, challenging established rational-legal authority, and cultivating a charismatic «president from the people» persona. Following the full-scale invasion, this populist framework was successfully reconfigured. The internal «elite» other was subsumed into a consolidated national «We» confronting an external aggressor, now framed as the absolute «Them». This unification was achieved through the strategic deployment of all four T. van Leeuwen categories: mythopoetic narratives of national heroism and familial unity, moralization centered on sacrifice and defending the future, rationalization of wartime measures, and authorization through both formal appeals and cultivated charismatic leadership.

For the international audience, a distinct yet parallel discursive strategy was employed from the outset. Here, legitimation was constructed primarily through authorization by appealing to shared democratic values and international legal norms, moralization that positioned Ukraine as a defender of global justice against barbaric aggression, and a potent mythopoetic framing that inscribed Ukraine's struggle into the broader historical narrative of European civilization defending peace and freedom. President V. Zelenskyy's rhetoric consistently presented support for Ukraine not merely as foreign aid but as an act of self-preservation for the democratic world.

In conclusion, the research finds that President V. Zelenskyy's public discourse exhibited a high degree of adaptive flexibility, effectively constructing a dual legitimacy. For the domestic audience, he evolved from a populist outsider into a symbol of national consolidation and wartime leadership. For the international community, he became an icon of the global struggle for democratic order; it becomes a critical strategic battlefield and an indispensable resource for national survival and diplomatic success.

Key words: legitimacy, discursive strategy, crisis of legitimacy, public discourse, political values, political elite, political power, political culture, public diplomacy.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Наумкіна Світлана Михайлівна
Деревянкін Сергій Леонідович

Правове регулювання використання штучного інтелекту в умовах цифровізації соціально-політичних та правових відносин

УДК 341.1/8:004.8

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.7>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Наумкіна Світлана Михайлівна
доктор політичних наук,
завідувач кафедри політичних наук
та права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-1125-647X

Деревянкін Сергій Леонідович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-1406-0154

Стаття присвячена комплексному науковому аналізу сучасного стану та перспектив розвитку правового регулювання технологій штучного інтелекту (ШІ) в умовах глобальної цифровізації суспільних відносин. Актуальність дослідження зумовлена стрімким впровадженням алгоритмічних систем у сфері соціально-політичного управління, правосуддя, охорони здоров'я та фінансів, що створює принципово нові виклики для традиційної політико-правової доктрини. Автори детально розглядають еволюцію законодавчих підходів до визначення правової природи ШІ, аналізуючи ключові концепції: від сприйняття ШІ як простого об'єкта права (інструменту) до теоретичних дискусій про надання йому обмеженої «електронної правосуб'єктності». Особлива увага приділяється порівняльному аналізу європейського досвіду, зокрема Регламенту ЄС про штучний інтелект (EU AI Act 2024), який запроваджує ризико-орієнтований підхід. У роботі досліджуються критерії класифікації систем ШІ за рівнями ризику: від неприйнятних, що підпадають під повну заборону, до високих ризиків, що потребують жорсткої сертифікації.

Окремий розділ статті присвячено складній проблематиці юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну автономними інтелектуальними системами. Доведено, що класичні інститути цивільно-правової відповідальності потребують трансформації через проблему «чорної скриньки» та складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями розробника і результатом роботи алгоритму. Автори аналізують стан реалізації державної політики України у сфері ШІ, зокрема виконання положень «дорожньої карти» регулювання ШІ від Міністерства цифрової трансформації. Виявлено значні прогалини у чинному законодавстві щодо захисту персональних даних та інтелектуальної власності в контексті використання генеративних моделей. У висновках сформульовано конкретні пропозиції щодо гармонізації українського законодавства із нормами *acquis communautaire* Європейського Союзу. Обґрунтовано необхідність створення спеціалізованого наглядового органу та запровадження обов'язкових механізмів етичного аудиту алгоритмів, що дозволить мінімізувати ризики дискримінації та порушення прав людини у цифровому просторі. Дане дослідження є внеском у формування національної стратегії правового забезпечення цифрової економіки України та підвищення ефективності політико-правового регулювання.

Ключові слова: штучний інтелект, цифровізація, правове регулювання, ЄС, українське законодавство, юридична відповідальність, алгоритмічна прозорість, права людини, соціальна нерівність, правосуб'єктність штучного інтелекту, інтелектуальна власність, ризики, політичні рішення, політичне управління, політичний простір, національна стратегія.

Вступ. Сучасний етап розвитку людства характеризується переходом до четвертої промислової революції, де ключовим драйвером стає штучний інтелект (ШІ). Цифровізація соціально-політичних відносин змінила не лише економічні моделі, а й саму структуру правової реальності. Впровадження ШІ в політичну та юридичну практику, медицину, оборонний сектор та державну політику вимагає від відповідних наук швидкої адаптації. Питання про те, чи може алгоритм бути суб'єктом права, або хто має нести відповідальність за помилку безпілотного автомобіля, більше не є теоретичними. Пошук балансу між стимулюванням інновацій та захистом основоположних прав людини стає пріоритетом для законодавців у всьому світі.

Метою статті є комплексне наукове визначення сучасного стану та перспектив розвитку правового регулювання технологій штучного інтелекту (ШІ) в умовах глобальної цифровізації соціально-політичних та правових відносин. Зазначені для вирі-

шення наступні науково-дослідні завдання: розглянути еволюцію законодавчих підходів до визначення правової природи ШІ, аналізуючи ключові концепції від сприйняття ШІ як простого об'єкта права (інструменту) до теоретичних дискусій про надання йому обмеженої «електронної правосуб'єктності»; провести порівняльний аналіз європейського досвіду, зокрема Регламенту ЄС про штучний інтелект (EU AI Act 2024), який запроваджує ризико-орієнтований підхід; дослідити критерії класифікації систем ШІ за рівнями ризику: від неприйнятних, що підпадають під повну заборону, до високих ризиків, що потребують жорсткої сертифікації;

проаналізувати стан реалізації державної політики України у сфері ШІ, зокрема виконання положень «дорожньої карти» регулювання ШІ від Міністерства цифрової трансформації.

Об'єктом статті є регулювання технологій штучного інтелекту (ШІ) в умовах глобальної сучасної цифровізації.

Предмет дослідження – правове регулювання використання штучного інтелекту в умовах цифровізації соціально-політичних та правових відносин.

Методологія дослідження базується на системному підході, компаративному аналізі та методі аналізу змісту (content analysis) новітніх наукових праць (2021–2025 рр.), присвячених застосуванню обчислювальних методів (computational methods) у політико-правовій науці. Використано елементи кейс-стаді для ілюстрації глобальної сучасної цифровізації та її наслідків.

Результати. Актуальність теми дослідження зумовлена безпрецедентною швидкістю інтеграції систем штучного інтелекту (ШІ) в архітектуру суспільних відносин. Цифровізація, яка раніше сприймалася як допоміжний інструмент, сьогодні перетворилася на зміну парадигми правового регулювання. Як зазначає О. Баранов, технології ШІ створюють нові виклики для інформаційної безпеки, що вимагають негайного законодавчого реагування [1, с. 18]. Проблема полягає у консерватизмі правових норм, які базуються на принципах антропоцентризму, де суб'єктом завжди є людина.

Правове регулювання ШІ перебуває у центрі уваги як вітчизняних, так і закордонних науковців. Теоретико-методологічні засади дослідження цифрових прав закладені у працях О. Баранова, який акцентує увагу на безпекових аспектах ШІ [1]. Питання трансформації цивілістичної доктрини розглядають Є. Харитонов та О. Харитонova [4]. Міжнародний контекст та етичні виклики детально аналізуються у роботах Л. Флориді [6] та М. Гільдебрандт [7]. Попри значну кількість публікацій, прийняття Регламенту ЄС (EU AI Act) у 2024 році [See: 10; 11] створює нове підґрунтя для наукового дискурсу, яке потребує ретельного вивчення в контексті українського правового поля.

Правова природа та суб'єктність штучного інтелекту є однією з найбільш складних категорій у дослідженні ШІ для визначення його правового статусу. Традиційно право розглядає інтелектуальні системи як об'єкти – складні програмні продукти, що є інструментами в руках людини. Проте підвищення автономності систем ШІ змушує науковців звертатися до концепції «електронної особи». Так, наприклад, О. Ковальчук та В. Мельник зазначають, що надання ШІ елементів правосуб'єктності можливе лише за умови створення спеціального реєстру та обов'язкового страхування його діяльності [2]. Проте більшість дослідників схиляються до того, що відсутність свідомості та волі у ШІ унеможливує його повне прирівнювання до фізичних чи юридичних осіб. Як підкреслює вже цитований нами О. Баранов, правова фікція суб'єктності ШІ може бути корисною для вирішення питань інтелектуальної власності, але вона не повинна розмивати персональну відповідальність людини-розробника [1].

У цьому контексті варто розглянути ризико-орієнтований підхід, враховуючи сучасний європейський та національний досвід. У червні 2024 року набрав чинності Регламент (ЄС) 2024/1689 (EU AI Act), який став першим у світі комплексним законом про ШІ [5]. Основна ідея документа полягає в тому, що регулювання має залежати від рівня ризику, який створює система. До систем «неприйнятної ризику» віднесено технології соціального скорингу та масового біометричного спостереження в реальному часі. Системи «високого ризику» (використовувані в освіті, HR, критичній інфраструктурі) підлягають жорсткому аудиту. Для України цей досвід є визначальним. Згідно з Концепцією розвитку ШІ, Україна прагне гармонізувати своє законодавство з європейським [3]. Це передбачає не лише копіювання норм, а й створення «регуляторних пісочниць» (regulatory sandboxes) – спеціальних умов для тестування ШІ під наглядом держави. Такий підхід дозволяє виявляти потенційні загрози правам людини ще до масового виходу продукту на ринок.

Варто визначити і проблеми юридичної відповідальності в цифрову епоху. Так, класична модель відповідальності базується на вині. Однак у випадку з ШІ виникає явище «алгоритмічної непередбачуваності». Як зазначає Г. Цех, розробник може не усвідомлювати, якого саме результату досягне нейромережа після самонавчання на масивах Big Data [8]. Це створює так званий «розрив у відповідальності». У статті пропонується запровадження моделі суворої відповідальності (strict liability) для власників та операторів систем ШІ високого ризику. Це означає, що шкода має бути відшкодована незалежно від того, чи була помилка в коді навмисною. Водночас для розробників має діяти стандарт «due diligence» – якщо вони вжили всіх можливих заходів безпеки, передбачених законом, це має бути пом'якшувальною обставиною.

Запроваджена ЄС ризико-орієнтована модель регулювання класифікує системи ШІ за чотирма рівнями ризику. Системи високого ризику, що використовуються в освіті та охороні здоров'я, підлягають обов'язковій сертифікації [7, с. 45]. Україна, згідно з Концепцією розвитку ШІ, має на меті гармонізацію національного законодавства з цими стандартами [3].

Необхідно звернути увагу і на захист прав людини та етичні фільтри, аналізуючи використання ШІ. Зараз в науковій літературі з'явилося поняття «алгоритмічна дискримінація». Наприклад, системи автоматичного відбору кандидатів на роботу можуть успадковувати упередження, що містяться в історичних даних. Так, Ф. Зюйдервейн Боргезіус наголошує, що ШІ не є нейтральним; він дзеркально відображає соціальні нерівності [9].

Тому правове регулювання має включати вимогу про «пояснюваність» (explainability) – право людини отримати зрозумілу відповідь про причини прийняття того чи іншого алгоритмічного рішення.

Відтак, аналізуючи концептуальні підходи до правосуб'єктності ШІ, як вже зазначалось, центральним питанням залишається визначення суб'єктного статусу ШІ. На сьогодні виокремлюються три основні підходи: об'єктний, концепція «електронної особи» та гібридний підхід.

В цьому контексті доцільно розглянути поряд зі штучним інтелектом і таке поняття, як «інтелектуальна власність». Закон України «Про авторське право і суміжні права» (2022 р.) впроваджує право *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою [5, ст. 33]. Це означає, що хоча ШІ не є автором, особи, які організували створення об'єкта, отримують право на його викорис-

тання протягом 25 років. Проте Ф. Паскуале зазначає, що правова система має захищати людську експертизу від повної заміни алгоритмами [13, с. 89]. Крім того, впровадження алгоритмів у правосуддя створює загрозу «алгоритмічної дискримінації». С. Шепетько наголошує, що результати роботи ШІ в кримінальному процесі не можуть бути єдиною підставою для вироку без перевірки людиною [6, с. 48]. С. Вахтер та Б. Міттельштадт обґрунтовують «право на пояснення», згідно з яким громадянин має право знати логіку автоматизованого рішення [12, с. 310].

Для розуміння специфіки законодавчого процесу необхідно провести компаративістський аналіз моделей регулювання ШІ у світі.

Доцільною вважається, на думку авторів статті, і наступна таблиця 2.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що правове регулю-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика моделей регулювання ШІ

Критерії порівняння	Модель ЄС (EU AI Act 2024)	Модель США (AI Bill of Rights)	Модель України (Шляхова карта)
Основний підхід	Жорстке регулювання (<i>Hard Law</i>).	М'яке право (<i>Soft Law</i>).	Поступовий перехід до <i>Hard Law</i> .
Класифікація ризиків	4 рівня рівня (від заборони до мінімуму).	Захист прав без твердої сітки.	Адаптація європейських сітки ризиків.
Відповідальність	Суворі для систем високого ризику.	Традиційна деліктна.	На етапі розробки (орієнтир на ЄС).
Нагляд	Європейський офіс ШІ.	Галузеві органи (FTC, DOJ).	Мінцифри України.
Авторське право	Прозорість даних на навчання	Пріоритет людини-автора.	Право <i>sui generis</i> (25 років).

Таблиця 2

Порівняння класичної та пропонованої моделі відповідальності для ШІ

Характеристика	Класична модель (<i>Fault-based</i>)	Модель для ШІ (<i>Strict Liability</i>)
Підстава	Доведена вина особи	Факт заподіяння шкоди
Доказування	Складне (проблема «чорної скриньки»)	Спрощене для потерпілого
Відповідальна особа	Конкретний порушник	Оператор або власник системи

вання ШІ в Україні, як і у світі загалом перебуває на стадії активного формування. Основними векторами розвитку мають стати: імплементація ризико-орієнтованого підходу EU AI Act; визначення ШІ як об'єкта права з особливим режимом відповідальності оператора; створення законодавчих запобіжників проти алгоритмічної дискримінації. Необхідно закріпити статус ШІ як специфічного об'єкта права із запровадженням режиму суворої відповідальності оператора. Важливо забезпечити «алгоритмічну прозорість» та право громадян на оскарження рішень, ухвалених системами ШІ.

Трансформація права в умовах цифровізації повинна відбуватися за принципом «люди-

ноцентричності», де технології є лише засобом реалізації людського потенціалу, а не інструментом обмеження свобод. Аналіз показує, що Україна обрала шлях поступової адаптації до європейських стандартів, що є оптимальним для інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов О. А. Штучний інтелект: правове регулювання та безпека. *Правова інформатика*. 2021. № 2 (70). С. 15–26.
2. Ковальчук О. М., Мельник В. В. Сучасні виклики правового регулювання цифрових трансформацій в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 3. С. 112–119.

3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р (редакція від 12.05.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80>.

4. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільне право в умовах цифровізації: від класики до постмодерну. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 91. С. 45–58.

5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20>.

6. Шепетько С. А. Штучний інтелект у кримінальному судочинстві: теоретико-прикладні аспекти. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1. С. 45–56.

7. European Parliament. (2024). *Regulation (EU) 2024/1689 (Artificial Intelligence Act)*. Official Journal of the European Union.

8. Floridi, L. (2023). *The Ethics of Artificial Intelligence*. Oxford University Press.

9. Hildebrandt, M. (2021). *Law for Computer Scientists and Other Folk*. Oxford University Press.

10. Zech, H. (2021). Liability for AI: Public consultation of the European Commission. *JIPITEC*, 12(1), 53-62.

11. Zuiderveen Borgesius, F. (2022). *Discrimination, artificial intelligence, and algorithmic decision-making*. Council of Europe.

12. Wachter, S., & Mittelstadt, B. (2021). A Right to Reasonable Algorithmic Decision-Making. *International Data Privacy Law*, 11(3).

13. Pasquale, F. (2020). *New Laws of Robotics: Defending Human Expertise in the Age of AI*. Harvard University Press.

REFERENCES:

1. Baranov, O. A. (2021). Shtuchnyi intelekt: pravove rehuliuвання ta bezpeka. *Pravova informatyka*, (2), 15–26.

2. Kovalchuk, O. M., & Melnyk, V. V. (2022). Suchasni vyklyky pravovoho rehuliuвання tsyfrovoykh transformatsii v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (3), 112–119.

3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). *Pro skhva-lennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini*.

4. Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2021). Tsyvilne pravo v umovakh tsyfrovizatsii. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, (91), 45–58.

5. Law of Ukraine. (2022). *Pro avtorske pravo i sum-izhni prava*.

6. Shepetko, S. A. (2022). Shtuchnyi intelekt u kryminalnomu sudochynstvi. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, (1), 45–56.

7. European Parliament. (2024). *Regulation (EU) 2024/1689 (Artificial Intelligence Act)*.

8. Floridi, L. (2023). *The Ethics of Artificial Intelligence*. Oxford University Press.

9. Hildebrandt, M. (2021). *Law for Computer Scientists and Other Folk*. Oxford University Press.

10. Zech, H. (2021). Liability for AI. *JIPITEC*, 12(1), 53-62.

11. Zuiderveen Borgesius, F. (2022). *Discrimination, artificial intelligence, and algorithmic decision-making*. Council of Europe.

12. Wachter, S., & Mittelstadt, B. (2021). A Right to Reasonable Algorithmic Decision-Making. *International Data Privacy Law*, 11(3).

13. Pasquale, F. (2020). *New Laws of Robotics*. Harvard University Press.

Legal regulation of the use of artificial intelligence in the conditions of digitization of socio-political and legal relations

Naumkina Svitlana Mykhailivna

Doctor of Political Sciences,
Head of the Department of Political
Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1125-647X

Derevyankin Serhiy Leonidovych

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1406-0154

The article carries out a comprehensive scientific analysis of the current state and development prospects of the legal regulation of artificial intelligence (AI) technologies in the context of global digitalization of social relations. The relevance of the research is determined by the rapid implementation of algorithmic systems in public administration, justice, healthcare, and finance, which creates fundamentally new challenges for traditional legal doctrine. The author examines in detail the evolution of legislative approaches to defining the legal nature of AI, analyzing key concepts: from perceiving AI as a simple object of law (a tool) to theoretical discussions about granting it limited «electronic legal personality». Particular attention is paid to a comparative analysis of European experience, specifically the EU Artificial Intelligence Act (2024), which introduces a risk-based approach. The paper investigates the criteria for classifying AI systems by risk levels: from unacceptable, which are subject to a total ban, to high risks requiring strict certification.

*A separate section of the article is devoted to the complex issues of legal liability for damage caused by autonomous intelligent systems. It is proven that classical institutes of civil liability require transformation due to the «black box» problem and the difficulty of establishing a causal link between the developer's actions and the algorithm's output. The author analyzes the state of implementation of Ukraine's state policy in the field of AI, in particular the implementation of the «roadmap» for AI regulation by the Ministry of Digital Transformation. Significant gaps in the current legislation regarding personal data protection and intellectual property in the context of using generative models are identified. In the conclusions, specific proposals are formulated for the harmonization of Ukrainian legislation with the norms of the EU *acquis communautaire*. The necessity of creating a specialized supervisory body and introducing mandatory mechanisms for ethical audit of algorithms is substantiated, which will minimize the risks of discrimination and violation of human rights in the digital space. This research contributes to the formation of a national strategy for legal support of the digital economy of Ukraine.*

Key words: artificial intelligence, digitalization, legal regulation, EU, Ukrainian legislation, legal responsibility, algorithmic transparency, human rights, social inequality, legal personality of artificial intelligence, intellectual property, risks, political decisions, political governance, political space, national strategy.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Паталаха Валерій Федорович

Західні підходи до розуміння суспільної консолідації: концепції соціальної згуртованості

УДК 316.42:316.4

DOI [https://doi.org/10.24195/2414-](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.8)

9616.2025-6.8

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Паталаха Валерій Федорович
кандидат філософських наук, докторант
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького Національної академії
наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ,
Україна
ORCID: 0009-0000-7567-2985

У статті розглянуто дві універсалістські концепції соціальної згуртованості: Дж. Чана та Радар соціальної згуртованості німецьких дослідників. У першій під соціальною згуртованістю розуміється «стан справ, що стосується як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства, який характеризується набором установок і норм, що включає довіру, почуття приналежності та готовність брати участь і допомагати, а також їх поведінкові прояви. Друга розглядає соціальну згуртованість як якість соціальної співпраці та єдності в територіально визначеній спільноті. Її використання виявило, що найбільш соціально згуртованими країнами є країни Північної Європи, які лідирують майже за всіма показниками, традиційні імміграційні суспільства Північної Америки та Океанії, а також невеликі, заможні країни Західної Європи. Також було з'ясовано, що ступінь національної ідентичності не тотожний високому рівню соціальної згуртованості. Ці два універсалістські підходи підкреслюють необхідність створення вимірності та чітко визначеної концепції соціальної згуртованості, яка може слугувати орієнтиром для розробки державних програм та проведення наукових досліджень. Вони прагнуть надати чітке визначення соціальної згуртованості та визначити її найбільш необхідні компоненти, виміри або показники, але між ними є суттєва відмінність. Перший підхід може бути застосованим для аналізу різних суспільств та відкидає припущення, що соціальна згуртованість вимагає таких цінностей, як толерантність або повага до різноманітності, оскільки це може виключити суспільства, об'єднані іншими цінностями. Своєю чергою РСЗ враховує різноманіття сучасних поглядів та суперечностей. Він поєднує найважливіші аспекти щодо яких існує широка згода в науковій літературі. Пропоноване ним розуміння соціальної згуртованості є абстракцією або ідеалізацією, яка узагальнює популярні уявлення про те, що таке соціальна згуртованість, і відображає уявлення про те, якою вона повинна бути.

Контекстуальний підхід Е. Гріна та Я.Г.Янмаата прагне зрозуміти соціальну згуртованість як явище, що по-різному проявляється в різних соціальних і культурних контекстах. Такий підхід допомагає уникнути низки недоліків універсалістських підходів, зокрема змішування причин, складових і наслідків соціальної згуртованості, схильності до об'єднання різних позитивних рис, які в іншому випадку могли б бути не пов'язаними між собою. Їх підхід до соціальної згуртованості як до властивості, завдяки якій цілі суспільства та окремі особи в них пов'язані між собою через дію певних установок, моделей поведінки, правил та інститутів, що ґрунтуються на консенсусі, а не на чистому примусі, дає підстави виділити три режими соціальної згуртованості: ліберальний, соціальний ринок та соціал-демократичний.

Ключові слова: консолідація, соціальна згуртованість, демократія, ідентичність, солідарність, цінності, участь, довіра, толерантність, плюралізм.

Вступ. У вітчизняній політології проблематика консолідації суспільства почала розроблятися з перших років незалежності України, оскільки падіння соціалістичного режиму призвело до фрагментації соціальної тканини і аномія протягом десятиліття була однією з ключових характеристик українського суспільства. Оскільки у той же час закладалися основи демократичного режиму з перспективою створення консолідованої демократії, то це поняття почало застосовуватися і для позначення процесу солідаризації як всередині соціальних груп, так і між різними соціальними групами. Необхідність активізації суспільної консолідації особливо гостро була усвідомлена після Помаранчевої революції для подолання насамперед міжрегіональних суперечностей, які політизувалися напередодні президентських і парламентських виборів. Водночас західні суспільствознавці тривалий час розробляли концепції соціальної згуртованості, які недостатньо досліджувалися вітчизняними науковцями.

Мета і завдання. Метою статті є вивчення зарубіжних концепцій соціальної згуртованості, виділення їх переваг і недоліків.

Методи дослідження. Системний підхід застосовується для розгляду соціальної згуртованості як елементу ширшої системи: політичної стабільності, економічної інтеграції, культурної ідентичності. Для аналізу різних підходів до соціальної згуртованості у країнах Заходу використано порівняльно-аналітичний метод, а для класифікації західних моделей інтеграції суспільства застосовано метод типологізації. Порівняльно-аналітичний метод дав змогу виявити спільне і відмінне у різних концепціях соціальної згуртованості.

Результати. Найбільш цитовану універсалістську концепцію соціальної згуртованості була запропонована у 2006 році Дж. Чаном, Т. Хо-Понгом та Е. Чан. Під соціальною згуртованістю розуміється «стан справ, що стосується як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства, який характеризується набором установок

і норм, що включає довіру, почуття приналежності та готовність брати участь і допомагати, а також їх поведінкові прояви» [1, р. 290].

До переваг такого визначення його автори відносять те, що воно є мінімальним за обсягом, містить лише основні компоненти та не включає випадкові фактори, умови або цінності. Фактично вони ототожнюють згуртованість із довірою та готовністю допомагати, оскільки практично неможливо уявити ситуацію, в якій у згуртованому колективі його члени відмовляються довіряти, допомагати або співпрацювати один з одним. Також вони наполягають на тому, що соціальна згуртованість має просторовий вимір і базується на повторних взаємодіях у межах певного суспільства, яке своєю чергою повинно базуватися на суверенній державі як одиниці аналізу. Іншими словами, акцент на приналежності або спільній ідентичності має на меті відрізнити соціальну згуртованість від спонтанної короткострокової співпраці між незнайомими людьми, наприклад, у надзвичайних ситуаціях. Соціальна згуртованість розуміється як поєднання об'єктивних і суб'єктивних аспектів, оскільки вона має сенс лише в тому випадку, якщо ставлення проявляється в поведінці.

На їх думку соціальна згуртованість має суб'єктивний (внутрішні переконання членів) та об'єктивний виміри (поведінка членів щодо інших членів – горизонтальна взаємодія, так і щодо політичних та соціальних інституцій – вертикальна взаємодія) (див. Табл. 1).

Другим прикладом універсального підходу є Радар соціальної згуртованості (РСЗ), розроблений німецькими дослідниками [3; 4]. Він є багатоаспектним інструментом для вимірювання об'єктивних і суб'єктивних чинників, що поєднує різні виміри згуртованості. Соціальна згуртованість розуміється як якість соціальної співпраці та єдності в територіально визначеній спільноті. Згуртованому суспільству притаманні міцні соціальні відносини, позитивні емоційні зв'язки між його членами та спільнотою, а також виражена орієнтація на спільне благо [7, р. 13]. Таке розуміння дає можливість виділити три сфери, кожна з яких складається з трьох вимірів [7, р. 16]:

I) соціальні відносини: соціальні мережі (люди мають сильні та стійкі соціальні мережі), довіри до людей (високий рівень довіри іншим) та прийняття різноманітності (люди приймають індивідів з іншими цінностями та способом життя як рівних членів спільноти);

II) зв'язаність (підтримує згуртованість через позитивну ідентифікацію з країною, вищий рівень довіри до її органів та сприйняття соціальних умов як справедливих): ідентифікація (люди відчувають сильний зв'язок з державою та ідентифікують себе з нею); довіра до інституцій (високий рівень довіри до соціальних та політичних інституцій) та сприйняття справедливості (люди вірять, що суспільні блага розподіляються справедливо і що до них ставляться справедливо);

III) зосередження уваги на спільному блазі (сприяє згуртованості завдяки діям і ставленням, які допомагають слабким, відповідають правилам суспільства і дозволяють застосовувати спільний підхід до організації суспільства): солідарність і готовність допомагати (люди відчувають відповідальність за інших і готові їм допомагати), повага до соціальних правил (люди дотримуються основних правил суспільства) та громадянська участь (люди беруть участь у суспільному та політичному житті, вступають у публічні дискусії). Автори концепції свідомо відмовилися від включення до аналізу матеріального становища, соціальної нерівності та добробуту заради спрощення концепції, яка має відображати конкретну властивість суспільства, а не загальний стан забезпечення сприятливих умов для життя.

РСЗ є не лише концепцією, а й методологічним підходом до вимірювання цього феномена у 34 країнах ОЕСР протягом 1989-2012 років [7]. Згодом її використання поширили не лише на західні, а й на азійські суспільства [2; 9]. Аналіз 34 країн ОЕСР дав підстави зробити висновок, що найбільш соціально згуртованими країнами є країни Північної Європи, які лідирують майже за всіма показниками, традиційні імміграційні суспільства Північної Америки та Океанії, а також невеликі, заможні країни Західної Європи [7, р. 50].

Найвищий ступінь соціальної згуртованості був зафіксований в Данії, Норвегії, Фінляндії та Швеції [7, р. 26-27]. Наступними йдуть англомовні неєвропейські країни, які посідають 5-8 місця (Нова Зеландія, Австралія, Канада, США). Нижчі позиції посіли відносно невеликі й розвинені країни Західної Європи (Швейцарія, Люксембург, Нідерланди, Ірландія, Австрія), а також Німеччина та Велика Британія. До середнього рівня належать дві великі країни ЄС: Франція та Іспанія. Четвертий рівень складається з країн східної Центральної Європи та Середземноморського регіону: найнижчий рівень

Таблиця 1

	Суб'єктивний вимір	Об'єктивний вимір
Горизонтальна взаємодія	Ставлення до інших членів	Поведінка щодо інших членів
Вертикальна взаємодія	Ставлення щодо політичних та соціальних інституцій	Поведінка щодо політичних та соціальних інституцій

згуртованості зафіксовано у Румунії, дещо кращі показники мають Греція, Болгарія, Латвія, Литва, Кіпр, Ізраїль та Словаччина. Серед постсоціалістичних країн найкраще згуртованими виявилися Естонія, Польща, Словенія, Чехія та Угорщина. Тобто рейтинг має чіткий географічний поділ: у лідерах Північна Європа; Північна Америка та Океанія; Західна Європа; а відстають Південна Європа та Східна Центральна Європа; Балтійський регіон; Південно-Східна Європа. Ця картина збігається з результатами інших глобальних компаративних досліджень, що вивчають якість життя чи суб'єктивні уявлення про добробут.

Дослідники виявили, що за 9 вимірами у кожній країні рівень окремих аспектів згуртованості може відрізнятися. Наприклад, Норвегія та Швеція входять до групи лідерів за майже всіма вимірами, але займають середні позиції за рівнем ідентифікації своїх громадян зі своєю країною. Аналогічно, Нідерланди, Німеччина та Велика Британія займають друге місце за багатьма вимірами, але рівень ідентифікації є низьким. Аналогічно Нідерланди, Німеччина та Велика Британія знаходяться у другій групі за багатьма показниками, але рівень ідентифікації є низьким, що виводить їх у третю групу. І навпаки, країни з відносно низьким загальним показником згуртованості можуть мати хороші результати в певних сферах: наприклад, Португалія та Румунія мають значно вищий показник прийняття різноманітності, ніж більшість інших країн, і в цьому відношенні вони випереджають багато західноєвропейських країн.

Автори звіту відзначають, що інформація про те, наскільки сильно громадяни ідентифікують себе зі своєю країною, не обов'язково свідчить про загальну силу соціальної згуртованості [6, р. 27]. Іншими словами, хоча більшість вимірів тісно корелюють між собою, ідентифікація та прийняття різноманітності є винятками, а особливо тісний зв'язок виявлено між соціальними мережами, довірою до інших людей та сприйняттям справедливості. Так на Кіпрі, в Болгарії та Греції люди сильно ідентифікують себе зі своєю країною; вони входять до верхньої групи за цим показником попри загалом низький рівень згуртованості. Однак загалом картина є досить узгодженою: соціальна згуртованість проявляється подібним чином у різних сферах. Тобто ідентифікація з власною країною відображає радше механічну солідарність за Е. Дюркгеймом, що характерна для традиційних спільнот і базується на однорідності: схожих релігійних віруваннях, цінностях та сильній колективній свідомості. Однак в умовах постіндустріальних суспільств вона втрачає свою актуальність у порівнянні з іншими 8 аспектами соціальної згуртованості, що стосуються органічної солідарності за Е. Дюркгеймом, яка наголошує на індивідуальній гідності, рівності можливостей та соціальній справедливості»

[4, р. 50]. При цьому для Е. Дюркгейма органічна солідарність не асоціювалася з рівністю та соціальною справедливістю, оскільки провідною ознакою органічної солідарності є функціональна незалежність, яка не виключає нерівності чи несправедливості

У звіті також підкреслюється надзвичайна стабільність: показники практично не змінювалися протягом четверті століття – з 1989 по 2012 роки. Тобто соціальна згуртованість є відносно постійною характеристикою суспільства, її досить складно змінити. Незначне покращення зафіксовано у випадку Фінляндії, Нової Зеландії, Австралії, Німеччини, Естонії та Словаччини. Найбільше погіршення було зафіксовано щодо Канади, Великої Британії, Мальти, Литви, Болгарії, Греції. Найбільш сприятливими чинниками для соціальної згуртованості є процвітання, справедливий розподіл доходів та технологічний прогрес на шляху до створення суспільства знань. Водночас високий рівень релігійності має радше негативний вплив, але згуртованість не підривається глобалізацією, етнічним розмаїттям чи культурою конкуренції. Загалом «Згуртованість – це щастя», оскільки у згуртованих суспільствах люди частіше відчувають суб'єктивне щастя, що виявляється в таких речах, як задоволеність життям [7, р. 51].

Отже, ці два універсалістські підходи підкреслюють необхідність створення вимірюваної та чітко визначеної концепції соціальної згуртованості, яка може слугувати орієнтиром для розробки державних програм та проведення наукових досліджень. Ці два підходи прагнуть надати чітке визначення соціальної згуртованості та визначити її найбільш необхідні компоненти, виміри або показники, але між ними є суттєва відмінність. Перший підхід може бути застосовним для аналізу різних суспільств та відкидає припущення, що соціальна згуртованість вимагає таких цінностей, як толерантність або повага до різноманітності, оскільки це може виключити суспільства, об'єднані іншими цінностями. Цілом можна уявити суспільство, в якому соціальна згуртованість не сприятиме толерантності або повазі до плюралізму. Зарубіжний досвід свідчить, що більш згуртованими є гомогенні спільноти, що зазвичай означає нетерпимість та виключення інодумців. Прихильники цього підходу також прагнуть до вузького розуміння соціальної справедливості. Своєю чергою РСЗ враховує різноманіття сучасних поглядів та суперечностей. Він поєднує найважливіші аспекти щодо яких існує широка згода в науковій літературі. Пропоноване ним розуміння соціальної згуртованості є абстракцією або ідеалізацією, яка узагальнює популярні уявлення про те, що таке соціальна згуртованість, і відображає уявлення про те, якою вона повинна бути.

Альтернативним розглянутим вище універсалістським підходам є контекстуальний підхід

Е. Гріна та Я.Г.Янмаата, які прагнуть зрозуміти соціальну згуртованість як явище, що по-різному проявляється в різних соціальних і культурних контекстах. Такий підхід допомагає уникнути низки недоліків універсалістських підходів, зокрема змішування причин, складових і наслідків соціальної згуртованості, схильності до об'єднання різних позитивних рис, які в іншому випадку могли б бути не пов'язаними між собою.

Вони відмовляються від використання соціальної згуртованості «як ознаки позитивного стану, до якого ми повинні прагнути» [6, р. 3]. Окрім загальних методологічних питань щодо взаємозв'язку між нормативними поняттями та об'єктивністю, вони особливо наголошують на тому, що такий підхід призводить або до ігнорування важливих аспектів згуртованості, які виключаються нормативним визначенням, або до припущення, що згуртованість є беззаперечним благом.

На їх думку соціальна згуртованість є властивістю, завдяки якій цілі суспільства та окремі особи в них пов'язані між собою через дію певних установок, моделей поведінки, правил та інститутів, що ґрунтуються на консенсусі, а не на чистому примусі [6, р. 18]. Тобто вони наголошують на тому, що суспільства, засновані на примусі, яке переважно здійснюється органами влади, не є згуртованими.

Такий підхід дозволив дослідникам розробити класифікацію режимів соціальної згуртованості. Під ними вони розуміють «відносно стійкі (але не незмінні) конфігурації соціальних ставлень та поведінки, що сприяють формуванню соціальних зв'язків у суспільстві, які підкріплюються конкретними інституційними механізмами» [6, р. 64], що є радше ідеальними конструкціями, які можуть і не втілюватися на практиці.

Вони виділяють три режими: ліберальний, соціальний ринок та соціал-демократичний.

1. Ліберальний режим, реалізований у Великій Британії та США, характеризується сильним акцентом на індивідуальних правах власності і вважають, що соціальна згуртованість виникає з громадянського суспільства та вільного ринку. Втручання в ринок зводиться до мінімуму, необхідного для стабілізації ринку та компенсації його найбільших недоліків. Ринки праці є гнучкими, а заробітна плата визначається переважно попитом і пропозицією, а не галузевими колективними угодами. Соціальна політика зазвичай не має універсального підходу і залежить від рівня доходів конкретного громадянина. Високий рівень нерівності є прийнятним і виправдовується сильним почуттям меритократії, а також зростанням заробітної плати та добробуту завдяки високому рівню зайнятості та швидких темпів економічного розвитку.

2. Режим соціального ринку характерний для Німеччини і Франції, де держава відіграє значну роль у забезпеченні умов для соціальної згуртова-

ності. Цей режим схильний до інституціоналізації джерел соціальної згуртованості [6, р. 75], а компанії несуть відповідальність перед своїми працівниками та суспільством через ширше поняття «зацікавлених сторін», а не просто «акціонерів». Це також передбачає існування широко поширених колективних угод, які сприяють солідарності між різними групами та сприяє вирівнюванню заробітних плат у різних секторах. Політика соціального забезпечення часто ґрунтується на складній мережі страхування, пов'язаного з зайнятістю, і відносно невеликим перерозподілом, поєднуючи солідарність серед зайнятих і відносно виключення безробітних.

3. Соціал-демократичні режими, що зустрічаються у країнах Північної Європи, характеризуються ідеологічною прихильністю до рівності та активним прагненням до її досягнення як цінності самої по собі. Вони мають багато спільних елементів солідарності з соціальним ринком, але відрізняються значно вищим рівнем рівності доходів та набагато активнішим втручанням держави у стимулювання зайнятості та перерозподілі багатства. Це підкріплюється глибоким переконанням у необхідності всебічної освіти на всіх етапах життєвого циклу. Такі суспільства також характеризуються високим рівнем довіри, що є однією з характерних рис соціал-демократичного режиму соціальної згуртованості» [6, р. 82].

Якщо РСЗ порівнює соціальну згуртованість на основі одного і того ж набору показників, що дозволяє порівнювати рівні соціальної згуртованості між цими режимами та класифікувати їх як більш або менш згуртовані, то підхід соціальних режимів дає змогу враховувати значущість певного чинника залежно від соціального контексту. Так довіра, що вимірюється за результатами соціопитувань, і рівність, що визначається на основі об'єктивного аналізу економічних даних, визначені як складові соціально-демократичних режимів, тоді як соціально-ринкові режими мають негативний зв'язок з довірою і не мають жодного зв'язку з рівністю, а ліберальні режими мають негативний зв'язок з рівністю і не мають жодного зв'язку з довірою [6, р. 94-96].

Цей метод аналізу поширюється на інші складові режими соціальної згуртованості, включаючи перевагу свободи над рівністю (або навпаки), злочинність (яка вважається невіддільною частиною ліберального режиму), гендерну рівність (вимірювану суб'єктивними ставленнями і розглядається як компонент ліберальних і соціал-демократичних режимів, відсутній у режимах соціального ринку) та етнічна толерантність (вважається складовою ліберального режиму, але є другорядною порівняно з двома іншими) [6, р. 94]. На їх думку виділені режими стоять перед низкою викликів, зумовлених «глобалізацією, індивідуалізацією, індивідуалізмом,

нерівністю, демографічними змінами та розривом між поколіннями» [6, р. 172].

Що стосується майбутнього режимів, то на основі аналізу тенденцій у показниках соціальної довіри, політичної довіри, толерантності та сприйняття конфлікту між групами, то «тенденції у різних аспектах соціальної згуртованості вказують на поєднання як конвергенції, так і дивергенції» [6, р. 172]. Також вони аналізують декілька загроз, характерних для конкретних режимів, таких як зниження віри в меритократію в ліберальних режимах, етнічне та культурне розмаїття в режимах соціального ринку та тривалий тиск на державу загального добробуту в соціал-демократичних режимах. Вони констатують зниження рівня довіри в усіх регіонах, крім тих, що належать до соціал-демократії. Хоча раніше довіра взагалі не вважалася необхідною рисою ліберальних режимів, однак зростання поляризованості у США демонструє, як недовіра негативно впливає на соціальну згуртованість громадян. У 2024 році рівень довіри громадян до уряду у США опустився до 28%, у Великій Британії до 34,5% [8]. Найвищий показник довіри у Швейцарії (82,5%), Фінляндії (70,5%) та Норвегії (58%).

Таким чином контекстуальний підхід намагається уникнути універсалістських пасток і запропонувати більш описовий, формалістичний і конкретний підхід до соціальної згуртованості. Замість того щоб припускати, що певний фактор сприяє соціальній згуртованості однаково в усіх суспільствах, його можна розуміти як такий, що взаємодіє по-різному в різних контекстах, утворюючи особливі комбінації, які проте сприяють соціальній стабільності. Таким чином, це протистоїть виокремленню соціальної згуртованості в єдину суть та нормативній надмірній детермінації, яка завищує цінність соціальної згуртованості, і водночас робить більш видимим її зв'язок з ідеологічними цінностями в конкретних контекстах.

Висновки. У статті розглянуто розглянули три підходи до концептуалізації соціальної згуртованості в контексті соціальних досліджень. Перші дві універсалістських підходи безпосередньо реагують на актуалізацію соціальної згуртованості як політичної концепції, намагаючись розробити вимірювану та операціоналізовану концепцію для розробки державної політики. Однак такі підходи посилюють деякі проблеми політичної літератури, представляючи суперечливі та історично специфічні уявлення про соціальне як про вимірювані

та об'єктивні властивості, а також перебільшують значення соціальної згуртованості, одночасно деполітизуючи та зрівнюючи складні форми соціальної участі, зводячи їх до засобів соціальної згуртованості. Своєю чергою контекстуальний підхід протистоїть прагненню звести соціальну згуртованість до єдиного поняття, яке можна легко порівнювати та відстежувати в різних соціальних контекстах. У порівнянні з вітчизняними підходами до суспільної консолідації, західні концепції соціальної згуртованості схильні ігнорувати важливість ідентифікації, зокрема національної, або ж дослідження, зокрема Радар соціальної згуртованості, демонструють його мінімальний вплив на інтегрованість суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Chan, J., To, H.-P., Chan, E. (2006). Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research. *Social Indicators Research*, vol. 75, no. 2, pp. 273-302.
2. Delhey J., Boehnke, K., Dragolov, G., Ignácz, Z., Larsen, M., Lorenz, J., Koch, M. (2018). Social Cohesion and Its Correlates: A Comparison of Western and Asian Societies. *Comparative Sociology*, vol. 17, no. 3–4, pp. 426–455.
3. Dragolov G., Ignácz Z., Lorenz, J., Delhey, J., Boehnke, K. (2013). *The Social Cohesion Radar: Measuring Common Ground: An International Comparison of Social Cohesion*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
4. Dragolov G., Ignácz Z., Lorenz, J., Delhey, J., Boehnke, K., Unzicker, K. (2016). *Social Cohesion in the Western World: What Holds Societies Together: Insights from the Social Cohesion Radar*. Dordrecht: Springer.
5. Dragolov, G., Ignácz, Z., Lorenz, J., Delhey, J., Boehnke, K., Green, A., Janmaat, J. G. (2011). *Regimes of Social Cohesion: Societies and the Crisis of Globalisation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
6. Green, A., Janmaat, J.G. (2011). *Regimes of Social Cohesion: Societies and the Crisis of Globalisation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
7. Social Cohesion Radar Measuring Common Ground. An International Comparison of Social Cohesion (2013). URL: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Social_Cohesion_Radar.pdf
8. Trust in government [% of population aged 15+, 2024]. URL: <https://www.oecd.org/en/data/indicators/trust-in-government.html>
9. *What Holds Asian Societies Together? Insights from the Social Cohesion Radar* (2018). URL: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/What_holds_Asian_Societies_together_Methods_Report.pdf

Western approaches to understanding social consolidation: concepts of social cohesion

Patalakha Valerii Fedorovych

Candidate of Philosophy, Postdoctoral Student

V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0009-0000-7567-2985

The article considers two universalist concepts of social cohesion: J. Chana and the Radar of social cohesion (RSC), developed by German researchers. The first concept understands social cohesion as a state of affairs concerning both vertical and horizontal interactions between members of society, characterized by a set of attitudes and norms, including trust, a sense of belonging, and a willingness to participate and help, as well as their behavioral manifestations. The second considers social cohesion as the quality of social cooperation and unity in a geographically defined community. Its application has revealed that the most socially cohesive countries are those of Northern Europe, which lead in almost all indicators, the traditional immigrant societies of North America and Oceania, and the small, wealthy countries of Western Europe. It was also found that the degree of national identity is not synonymous with a high level of social cohesion.

These two universalist approaches emphasize the need to create a measurable and clearly defined concept of social cohesion that can serve as a benchmark for the development of government programs and scientific research. They seek to provide a clear definition of social cohesion and identify its most essential components, measures, or indicators, but there is a significant difference between them. The first approach can be applied to the analysis of different societies and rejects the assumption that social cohesion requires values such as tolerance or respect for diversity, as this may exclude societies united by other values. In turn, the RSC takes into account the diversity of contemporary views and contradictions. It combines the most important aspects on which there is broad agreement in the scientific literature. Its proposed understanding of social cohesion is an abstraction or idealization that generalizes popular ideas about what social cohesion is and reflects ideas about what it should be.

The contextual approach of A Green and J.G. Janmaat seeks to understand social cohesion as a phenomenon that manifests itself differently in different social and cultural contexts. This approach helps to avoid a number of shortcomings of universalist approaches, in particular the mixing of causes, components, and consequences of social cohesion, and the tendency to combine various positive traits that might otherwise be unrelated. Their approach to social cohesion as a property through which the goals of societies and individuals within them are linked through the action of certain attitudes, behavior patterns, rules, and institutions based on consensus rather than pure coercion gives grounds for distinguishing three modes of social cohesion: liberal, social market, and social democratic.

Key words: consolidation, social cohesion, democracy, identity, solidarity, values, participation, trust, tolerance, pluralism.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Petrakov Mykyta Oleksandrovych

Historical policy and memory policy in Ukraine: the evolution of discourse through the narratives of decolonization and mnemonic sovereignty

UDC 323.4 + 94(477) + 316.6

DOI [https://doi.org/10.24195/2414-](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.9)

9616.2025-6.9

Стаття поширюється на умовах ліцензії

CC BY 4.0

Petrakov Mykyta Oleksandrovych
PhD in Political Science,
Postdoctoral Student at the Department
of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa,
Ukraine
ORCID: 0009-0006-9373-5111

The article examines contemporary trends in historical policy and memory politics in Ukraine in the context of war and resistance to Russian aggression. Special attention is paid to the analysis of the interaction between state institutions, civic initiatives, and international discursive practices in shaping the narrative of the past. In particular, the study explores approaches that combine the development of a national historical narrative with global trends in decolonization discourse. At the same time, the article points to the potential transformation of the original logic of the decolonization approach: instead of ensuring polyphony and multiplicity of experiences, it is sometimes used to consolidate a single state narrative. A key analytical concept is mnemonic sovereignty, which reflects the right of each group and individual to form their own vision of the past, preserve personal memory, and represent it beyond standardized or dominant models. The article presents contemporary theoretical approaches to memory politics and historical policy, as well as an analysis of Memory Studies concepts, including decolonization discourse, which is considered a methodological basis for polyphony and the multiplicity of experiences. The research demonstrates that the contemporary Ukrainian memory space is shaped by complex transformational processes, where the interaction of local, national, and transnational practices creates a potential tension between the aspiration for a unified narrative and the logic of preserving multiple voices. The article emphasizes that the methodological problem of decolonization discourse is an important factor for understanding current trends in memory politics and the formation of national identity, as well as for assessing the influence of theoretical models on practical memory policy in Ukraine. The author notes that contemporary Ukraine actively implements inclusive state initiatives in the culture of memory – from memorials and media projects to digital platforms – which combine the commemoration of past heroism with the representation of ongoing war events. The process of constructing memory policy highlights the importance of balancing the right to collective memory with the risk of monopolizing symbolic power. Such a balance creates a space for scholarly reflection, discussion, and the potential development of a more polyphonic approach, where diverse voices, experiences, and perspectives can coexist in the public sphere, forming a democratic culture of memory.

Key words: memory politics, historical policy, decolonization discourse, political process, Ukraine, local and national narratives, mnemonic sovereignty.

Introduction. In the contemporary Ukrainian political and societal context, the issue of historical memory has gained particular relevance due to profound transformations of the memory space under the influence of Russian aggression, the transnational decolonization discourse, and the growing public demand for rethinking the past amid historical, civilizational, and spatial disorientation and chaos. Historical policy and memory policy have become multilayered, encompassing a wide spectrum of actors – from state institutions to local initiatives, expert communities, and marginalized groups – resulting in narrative competition and diverse models of interpreting events.

The transnational trend toward the expansion of the decolonization discourse, which represents the third stage in the development of Memory Studies, is oriented in the countries of the developed West toward ensuring polyphony of voices, multiplicity of experiences, and interaction among different forms of memory, rather than establishing a new hierarchy or hegemony. Within this discourse, the concept of mnemonic sovereignty signifies the right of each group or individual to preserve and cultivate their own memory, enriched by personal recollections and experience,

to form their own vision of the past, and to interpret it in their own way. This right enables memory to exist beyond imposed “single” or standardized models and underscores the value of living, personal memory that is not subordinated to any dominant group or official version of history.

Analyzing mnemonic sovereignty makes it possible to understand how a coherent, institutionally embedded narrative of the past is formed and how the interaction of historiographical and memorial practices influences the modernization of memory policy in Ukraine.

The study aims to analyze the evolution of the discourse of historical policy and memory policy in Ukraine through the lens of decolonization and mnemonic sovereignty, particularly to identify the specificities of the formation and institutional consolidation of mnemonic sovereignty and to assess its impact on constructing memory policy models that ensure the polyphony of voices and the multiplicity of individual and collective memories.

The methodological framework of the study is based on an interdisciplinary approach that combines historiographical analysis, theories of collec-

tive and cultural memory (M. Halbwachs, P. Nora, J. and A. Assmann), P. Bourdieu's concept of symbolic power, and comparative analysis of historical policy models in various countries. The research employs structural-functional and discourse-analytical methods to examine the interaction among institutional actors, historical narratives, and memory practices; includes analysis of political conflicts surrounding history (such as the Historikerstreit); and problematizes the relationship between scholarly history and socially constructed forms of memory. This methodology makes it possible to reveal how official instruments of historical policy interact, compete, or conflict with broader societal processes of memory politics.

Historical policy and memory policy occupy a central place in political discourse

According to H. V. Kasianov, approaches to understanding the relationship between history and memory can be reduced to three: 1) history and memory are equated; 2) history and memory are contrasted, even viewed as incompatible phenomena; 3) history and memory are treated as forms of understanding, interpreting, and representing the past that exist in a state of constant interaction and mutual complementarity [3, p. 119].

The first approach – equating history with memory – is typical of socio-political, journalistic, and ideological discourses, while the other two are characteristic of academic research.

According to H. Kasianov, the idea of opposing history and memory was formulated most radically by the French scholar Pierre Nora, who viewed history as a representation of the past grounded in objectively proven facts – one that often debunks the myths of memory and reconstructs the past according to the principles of objectivity and critical analysis. Memory, on the other hand, operates selectively and subjectively, making it vulnerable to censorship; it can survive either in codified (and recognized by history) traces and remnants (*lieux de mémoire*) or by being integrated into historical narratives [31, p. 3]. With the disappearance of living “*milieux de mémoire*,” the need arises to create “sites of memory” that artificially replace them. Interaction and interpenetration of history and memory do occur, but only in the era of archives, “sites of memory,” and professional historiography. Studying *lieux de mémoire*, historians turn not to the past itself but to its representations.

Meanwhile, American historians P. Hutton and A. Megill, reflecting on the relationship between history and memory, emphasized that historians work not with the past as such but with its images represented in memory [21; 29]. Megill identified three types of historiography – affirmative, didactic, and analytical – arguing that it is affirmative historiography that tends to equate history with memory, striving to “affirm and glorify a certain tradition,” which leads to mythologization. Didactic history, oriented toward “lessons

from the past,” departs from this logic but still relies on memory [29]. Only analytical history positions itself in opposition to memory, seeking to distance itself from conflicting recollections in the pursuit of objectivity.

According to H. Kasianov, in the process of constructing political systems, different uses of historiography can be observed. For example, in post-Soviet societies the affirmative model prevails; in Central and Eastern Europe there is a combination of affirmative and didactic models with selective use of analytical history; in Western Europe conflicts between analytical history and politicized versions of the past are common – from the German Historikerstreit to the French movement “Liberty for History!” [26]. Thus, historical policy rarely corresponds to “pure types”; rather, it reveals situational disproportions and competition between different historiographical models.

As for the term “*historical memory*,” it is inherently contradictory, since individual or group recollections rarely coincide with what any unified historical narrative proposes. This discrepancy was noted as early as the 1940s by Maurice Halbwachs, who emphasized that history inevitably ignores the diversity of memories held by individuals and groups. He introduced the concepts of “*social frameworks of memory*” and “*collective memory*,” thereby underscoring that *historical memory* is merely a subtype of the broader notion of collective memory [20].

The ideas of *social memory* were further developed at the beginning of the 20th century by the Annales School historian Marc Bloch [11]; the German art historian Aby Warburg [18; 3, p. 123]; the British philosopher R. G. Collingwood [4; 1]; and in the second half of the 20th century by the French historian Pierre Nora, who introduced the concept of “*sites of memory*” into scholarly discourse [31; 32]. Significant contributions were also made by: Jean-Louis Le Goff, a proponent of the concept of a unified European history and a representative of the “New History” school [25]; American historian P. Hutton, who argued that historical scholarship is merely one form of collective memory – an officially recognized memory [21]; British anthropologist P. Connerton, who investigated not only how societies remember but also how they forget [13; 14; 15]; American sociologist Jeffrey Olick, who distinguished between *collective memory* as a system of representations maintained by institutions, and *collected memory* as a set of individual memories [33]; German scholars Jan and Aleida Assmann, who differentiated between communicative memory – linked to everyday individual experience – and cultural memory, which is institutionalized, normative, and applied in political practices [9]; French philosopher Paul Ricœur, who viewed memory as a selective construction capable of performing both destructive and emancipatory functions, where mechanisms of forgetting serve to renew cultural memory and prevent its oversaturation [35].

Equally significant are the works of French sociologist Pierre Bourdieu [12], who approached memory not merely as an intellectual act but as a form of social discipline and a kind of political capital, access to which is unevenly distributed among actors. These actors employ *symbolic power* to transmit the “correct” ways of remembering through rituals, language, gestures, temporal frameworks, and disciplinary practices [12, p. 89].

In the context of distinguishing between the concepts of historical policy and memory policy, it is important to recognize that various theories of collective memory – from M. Halbwachs’s “social frameworks” and P. Nora’s “sites of memory” to the cultural memory model of J. and A. Assmann – demonstrate the polycentric and multilayered nature of representations of the past. Against this background, historical policy emerges as the state’s institutional attempt to organize and normatively consolidate a particular version of collective memory, either integrating or neutralizing other forms of mnemonic practices.

Memory policy, by contrast, encompasses a broader space in which the state, scholars, local communities, media, and civic initiatives interact. It reflects the diversity, competition, and conflictuality of interpretations of the past, shaping a polyphonic symbolic landscape. This is precisely where Pierre Bourdieu’s concept of symbolic power becomes evident, as it determines which versions of the past gain legitimacy and which become marginalized.

Thus, historical policy is only one form of memory policy but is distinguished by its state-centered and instrumental character. Memory policy reflects the dynamics of societal representations and often enters into tense interaction with official historical narratives. This makes the field of memory a space of struggle over the interpretation of the past, while historical policy functions as a mechanism for regulating this struggle.

According to the German historian Stefan Troebst, the related notions “politics of history” (German: *Geschichtspolitik*, English: politics of history) and “politics of the past” (French: *politique du passé*) became widespread in academic discourse in the late 1990s–early 2000s, reflecting the growing European attention to the political uses of history [43].

At the same time, H. Kasianov emphasizes that the term historical policy has a nearly fifty-year history, beginning with the work of the American historian Howard Zinn carrying this exact title (1970) [48; 3, p. 122]. Zinn criticized the academic establishment’s claims to “objective” history and called for “radical history,” socially engaged and responsive to contemporary challenges. The term gained broader popularity later, in the 1980s, during the German *Historikerstreit* (1986–1989) – a major public dispute sparked by a controversial article by the historian of fascism Ernst Nolte, who questioned the notion of Germany’s unique

guilt for Nazi crimes, relativizing them by referring to similar practices (genocide, camps, deportations) in other countries during 1933–1945; claimed that Nazi death camps were a reaction to Stalin’s Gulag (a thesis supported by historian Michael Stürmer, adviser to Chancellor Helmut Kohl); argued that the post-war narrative imposed on Germans deprived them of a “normal” collective memory; insisted that Germans deserved a past they could take pride in.

This position was sharply criticized by left-leaning and liberal intellectuals, especially Jürgen Habermas, who saw it as an attempt to revise German responsibility for Nazism and to articulate the official stance of the ruling neoconservatives. The debate soon escalated into a nationwide conflict [17; 10].

In this context, according to Troebst [43], the term historical policy was first used by historian Klaus Meyer, who referred to G. Schmidt’s claim that the term had already appeared in journalistic writing of the 1930s in connection with manipulations of the past for political purposes [38; 17; 3, p. 127].

In his 1999 work “*Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur westdeutschen Erinnerung, 1948–1990*,” Edgar Wolfrum offered the first scholarly definition of historical policy as a type of activity through which various actors use history for legitimization, mobilization, scandalization, politicization, or delegitimization; and where the key question concerns who politically actualizes the past, by what methods, and for what purpose [46].

In the early 21st century, the term became firmly established in academic vocabulary, its growing relevance linked to the EU’s enlargement and to the widespread processes of reconceptualizing the past in Central and Eastern Europe [42]. This trend became especially pronounced in Poland after the right-conservative party Law and Justice came to power in 2005, proclaiming the idea of a “new historical policy” (*polityka historyczna*) as a state project aimed at strengthening national identity [41; 23]. The director of the Institute of National Remembrance, Jan Kurtyka, advocated turning to Poland’s historical experience and its special role dating back to the 16th century, and called for “normalizing” the national past [34]. Debates surrounding this project, in both scale and intensity, resembled the German *Historikerstreit*.

As H. Kasianov notes, “the irony of history lay in the fact that in Germany the term ‘historical policy’ was used in public discourse mostly by critics of such policies, carrying a negative connotation and marked by irony and sarcasm. In Poland, by contrast, the promoters of ‘historical policy’ invested it with affirmative meaning in their quest to elevate national identity” [3, p. 129].

In Ukraine, discussions about historical policy began in the late 1980s–early 2000s. H. Kasianov identified three potential models of such policy [22]:

– *Exclusive model*, aimed at removing from “common” memory those myths and representations of the past that obstruct the formation of a “proper,” homogeneous version of memory – i.e., cleansing memory of “foreign” elements. In Ukraine, this manifested in the confrontation between nationalist and Soviet-nostalgic narratives. By its nature, this model presupposes conflict and a sharp “us versus them” divide, functioning as a form of cultural or political tribalism.

– *Inclusive model*, based on integrating diverse versions of memory into a unified memorial space and consolidating them into a broader narrative (e.g., of civic patriotism). According to Kasianov, collective memory of the Revolution of Dignity bears features of this model, as does the recognition of the genocide of the Crimean Tatar people (Verkhovna Rada resolution, 2015).

– *Mixed (ambivalent) model*, involving the coexistence of incompatible versions of memory due to a lack of societal interest or due to policies aimed at neutralizing their ideological content. A visual example is Kyiv’s Ivan Mazepa Street, where symbols of Soviet and national narratives coexist in the same urban space.

According to Kasianov, historical policy in Ukraine has been shaped by the interaction of all three models. In the late 1980s–early 1990s, the conflict between two exclusive versions predominated; in the 1990s–2000s, the mixed model prevailed, accompanied by a latent conflict between the aforementioned exclusive variants. The period from 2005 to the present is characterized by the intensification of the conflict between the two exclusive models of memory, escalating into “memory wars” that have shifted from the symbolic and political realms into the sphere of armed conflict [22].

A similar chronology in the development of memory policy is followed by the Ukrainian scholar A. Kyrydon, who identifies the following stages: 1980s–1990s – the awakening of interest in the national past at the end of the Soviet period; 1990s–2000s – eclectic combinations of Soviet and national historical paradigms during President L. Kuchma’s tenure; 2005–2010 – the nationally oriented course of V. Yushchenko, marked by the institutionalization of historical policy through the establishment of the Ukrainian Institute of National Memory; 2010–2014 – a memory policy aimed at the restoration of Russo-centric and “internationalist” narratives under V. Yanukovich; 2014–2019 – a memory policy defined by decommunization and the condemnation of the crimes of the totalitarian regime [2, pp. 244–249].

Continuing Kyrydon’s chronological logic, the Ukrainian researcher I. Vdovychyn proposes distinguishing a sixth stage—from 2019 to the present – as a period of the revival of approaches characteristic of the second half of the 1990s, with their inherent

fluctuations and indecision. According to him, this indicates state weakness, unresolved worldview issues, hesitancy of the ruling class regarding the foundations of Ukrainian subjectivity, and the uncertainty of identity policy [2, p. 281].

I. Vdovychyn proceeds from the understanding that “historical memory” is the ability of social consciousness to reproduce the past, objectified in cultural forms and shaping the historical consciousness of the nation. The full-scale war launched on 24 February 2022, in his view, clearly demonstrated the need to revise and renew Ukraine’s state memory policy, since it exposed serious problems in the selection of historical reference points and highlighted the weakness of the state’s identity framework [2, pp. 241–242].

Vdovychyn criticizes “objectivist” approaches to defining historical memory, particularly the concepts of H. Kasianov, “who interprets it as a mythologized form of group representations of the past, functioning through stereotypes, symbols, and sites of memory, and acquiring in the information society the status of hyperreality” [2, p. 134]. According to Vdovychyn, such interpretations risk becoming tools for delegitimizing national memory under the rhetoric of “scientific objectivity,” downplaying the importance of historical narratives that enable society to respond to contemporary challenges.

Vdovychyn’s position exemplifies the defense of a politically engaged history – one intended to serve the national need for consolidation and mobilization. In this model, a significant role is played by new actors – civil society representatives, who increasingly assume the function of articulating a “nationwide position,” as codified in the 2022 Law “On the Basic Principles of State Policy for Affirming Ukrainian National and Civic Identity.”

Such dynamics were described by Pierre Bourdieu as mechanisms of “performative representation” and “the alchemy of representation,” wherein “the spokesperson, endowed with the authority to speak and act on behalf of the group (the nation), becomes a substitute for the group itself” [12, p. 106]. In this context, memory politics becomes a struggle for symbolic power – renaming, revising toponymy, dismantling imperial monuments, or altering historical canons as part of the fight for the right to classify and define [12, p. 105].

In colonial structures, the right of representation was historically usurped by imperial elites, who imposed their own interpretations and classificatory schemes on subordinate groups. Today, memory decolonization is understood as the process of returning the right of representation to the group embodied in the individual – the right “to cease being a fictitious construct of the imperial discourse” and to construct alternative collective memory.

Vdovychyn emphasizes that discussions about the “mythological nature” of historical memory are

often intended to diminish its significance. In a context where three types of historical memory – Ukrainian, Russian, and Communist – continue to coexist and compete, attempts by some Ukrainian authors to “balance” historical memory, in practice, may blur the criminal nature of the totalitarian system and foster misleading perceptions of its supposed “effectiveness” [2, p. 211].

From his perspective, memory policy must proceed from the historical fact that Ukrainian lands were part of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth for much longer than under Moscow rule, where – despite estate-based limitations – legal practices existed that were fundamentally incompatible with Muscovite despotism. The principle “no one shall be imprisoned without a court verdict” was in force [2, p. 211]. Therefore, Vdovychyn argues that Ukraine’s memory policy should be structured around a clearly articulated distinction between the European legal type of memory and the tradition of arbitrary power characteristic of the Russian political space.

At the same time, as Bourdieu notes, within the construction of historical policy the danger lies in the fact that a spokesperson may “consider themselves” to be the group they represent, creating a risk of monopolizing symbolic power. In memory politics, this manifests in the tendency of states to speak “on behalf of the nation,” effectively constructing it in a hierarchical way. Meanwhile, the right to memory is a central element of mnemonic sovereignty – the ability of different social groups to define their own past and establish their own boundaries between remembrance and forgetting. For memory politics, this means that renaming, revising toponymy, dismantling imperial monuments, or changing historical canons are not merely symbolic gestures but forms of political action aimed at restructuring the perception of the past.

The Ukrainian discourse on historical policy and memory politics is embedded in the contemporary so-called “third wave of Memory Studies,” in the context of decolonizing history, symbolic struggles for mnemonic sovereignty, and for the “power to name” and “to create social reality,” through processes of selecting facts and narratives that are recognized as “history” [19].

However, while the global wave of decolonial discourse, according to E. Laclau and Ch. Mouffe, proceeds from the assumption that history is not a single rational process and that classical notions of universal collective memory projects have lost their self-evident status due to the “plural and polymorphic character of social struggles,” where this very polyphonic nature opens the way to decolonization as a transformation of the very structure through which history is signified [24, p. 2], national versions of decolonizing memory (including the contemporary Ukrainian one) often implement a simple replacement of symbols

or canons, transforming the structures that regulate the regimes of remembering and forgetting – something Foucault warned about [19, p. 142]. For example, Indian scholar B. Sarkar [37], analyzing the transformations of India’s memory politics, emphasizes that under the slogans of decolonizing memory, the country is witnessing an obsessive romanticized reconstruction of Hindutva as a politicized and simplified past, instead of the expected decolonization that requires a pluralistic understanding of heritage and tradition, and the realization of multidirectional memory following M. Rothberg’s concept [36].

A genuine discourse of decolonizing memory, understood as a global process of the transnationalization of memory, is built upon ideas of coexistence and interaction among local, regional, national, and transnational versions of memory. This is precisely the focus of works by A. Sierp [39]; A. Sierp and J. Wüstenberg [40]; A. Littos-Monnet [27]; L. Neumayer [30]; P. Verovšek [44], among others. These authors highlight transcultural orientations in contemporary memory cultures that challenge the dominance of national structures, as well as the shift from methodological nationalism to multilayered and polyphonic constellations of memory, demonstrating the erosion of the monopoly over national historical narratives.

The legal and ethical dimension centers on the balance between the right to privacy and society’s right to information. The concept of the “right to be forgotten,” established in the practice of the European Court [16], is at the center of debates concerning the protection of dignity and privacy [45] on the one hand, and freedom of expression and historical truth [28] on the other. The scholarly discourse in this context is shaped between two approaches: the first protects the individual against the “tyranny of memory,” while the second warns of the dangers of a “gap-ridden history.”

Multilayeredness as the Basis of the Decolonial Discourse of Memory Politics in Ukraine

The multilayered nature of the historical discourse of memory politics in Ukraine is shaped through the interaction of local, national, and transnational levels, which together determine the dynamics of decolonial processes and contribute to the restoration of historical subjectivity.

At the local level, models of memory have remained regionally fragmented: in Galicia, a national and nationalist narrative associated with the legacy of the liberation movement dominated; in Donbas and Crimea, a Soviet-nostalgic model prevailed, emphasizing “labor heroism” and the symbols of the Soviet victory; in Central and South-Eastern Ukraine, synthetic, mixed models emerged in which Ukrainian and Soviet elements overlapped and coexisted. Local communities adapted their mnemonic practices to their own historical experiences, so narratives often acquired a hybrid character – for instance,

in the varied interpretations of the UPA's role or in the diverse local forms of commemorating the victims of the Holodomor.

At the national level, the decolonial discourse manifested itself in attempts to create a unified historical narrative that would overcome imperial and Soviet interpretations of the past. A telling example of this process is the construction of memory about the Holodomor of 1932–1933, interpreted as a form of “restoring historical memory,” with historiography itself serving as an instrument for shaping collective memory after decades of Soviet silencing. The expansion of a shared symbolic field – from the heroes of liberation struggles to large-scale national tragedies – was intended to integrate regional variants of memory into a broader Ukrainian context and strengthen historical-cultural autonomy.

This logic underpinned, for example, a special media project launched in 2008 on the Inter TV channel – the Ukrainian version of the “Greatest Nationals” format – under the title Great Ukrainians, in which viewers selected “the greatest Ukrainian of all time” through telephone and SMS voting. After the first stage, a list of one hundred candidates was compiled and later narrowed to a final ten. Yaroslav the Wise won the competition, receiving over 648,000 votes – about 40% of all votes cast in the final round. His main competitors in the final ranking were Mykola Amosov and Stepan Bandera, while Taras Shevchenko and Bohdan Khmelnytskyi took fourth and fifth place. The top ten also included Valeriy Lobanovskyi, Viacheslav Chornovil, Hryhorii Skovoroda, Lesia Ukrainka, and Ivan Franko.

This list demonstrates that the competition for the status of “national hero” involved figures from various epochs, social groups, and spheres of activity: from the princely era (Yaroslav the Wise), through the Cossack and hetman periods (Bohdan Khmelnytskyi), to the classics of culture and science (Shevchenko, Franko, Skovoroda, Lesia Ukrainka), as well as twentieth-century political, intellectual, medical, and cultural leaders (Bandera, Chornovil, Amosov, Lobanovskyi). Yaroslav the Wise's victory carried symbolic significance, reflecting the desire of part of Ukrainian society to return to the Kyivan Rus' roots and emphasize the historical depth, statehood, and cultural-civilizational foundations of national identity. At the same time, the structure of the final ranking revealed that conceptions of the national hero in Ukraine remain highly diverse and consist of multiple, often contradictory, elements of collective memory.

Since 2014, the culture of memory in Ukraine has been represented through state-established “sites of memory,” including the Maidan of 2013–2014, where the Memorial to the Heroes of the Heavenly Hundred in Kyiv has become a key space for both state and public commemoration of the participants in the Revolution of Dignity. Since 2022, projects hon-

oring the heroism of defenders have been actively developing in Ukraine. A particularly significant initiative is the creation of the Memorial of Ukrainian Heroes, which serves as a physical symbol of remembrance for those who gave their lives for the country's independence and territorial integrity. In addition, numerous cultural and media initiatives document and popularize the heroism of those killed or affected by the war that has been ongoing since 2022. Documentary series and films, such as Ukrainian Heroes and Cities and Their Heroes, tell the stories of contemporary defenders, while online memorials, such as the Zavdyaky platform, record information about fallen soldiers, providing digital preservation of memory and broad public access. Inclusive cultural initiatives, such as The Strength of the Nation: Heroes and Children, bring together veterans and children, creating educational and cultural spaces for transmitting experiences and values of heroism. The contemporary national memory discourse forms a unified system of symbolic representation of the struggle for freedom and statehood.

At the transnational level, Ukraine's memory policy operates under conditions of both competition and interaction among different historical narratives that cross borders. Ukraine integrates the European model of commemoration, which emphasizes a broader international context of World War II, rejects the triumphalist Soviet myth, and highlights human losses and the crimes of totalitarian regimes. In this sense, state policies have been implemented to commemorate the Holocaust, transition to the European model of May 8, and reinterpret May 9 as the Day of Victory over Nazism. The 2015 decommunization legislation institutionally formalized the departure from the Soviet and imperial legacy, systematically transforming public spaces through the dismantling of Soviet symbols.

The decolonization of memory politics has primarily focused on processes of derussification and de-Sovietization, involving the removal of symbols, signs, monuments, and toponyms that represented Russian presence. In 2015, a series of laws was passed banning Soviet symbols and encouraging renaming initiatives. Since then, over 51,000 objects have been renamed, and thousands of monuments dismantled. After 2022, Ukraine actively renamed toponyms, removed Russian symbols, and withdrew Soviet and Russian literature from libraries and schools. In 2023, the Law of Ukraine On the Condemnation and Prohibition of Russian Imperial Propaganda in Ukraine and the Decolonization of Toponymy was enacted, prohibiting geographic names that glorify Russia, the empire, or totalitarian practices [7]. The national narrative is built on the premise that “Ukraine is not Russia,” as articulated in the book of the same title by Ukraine's second president, L. Kuchma, and on the understanding that the Russian invasion is carried out not only on the bat-

tlefield but also in the realm of historical memory—a sphere in which Ukraine faces an existential threat of de-Ukrainization and Russification.

In European countries and the United States, the decolonial discourse—accompanied by demands for the removal of symbols of imperial domination and figures representing the heroization of colonizers and slave traders (such as Christopher Columbus, Jefferson Davis, and Robert E. Lee in the USA; Edward Colston and Cecil Rhodes in the UK; Leopold II in Belgium, among others) – has recently found expression in government policies such as Retain and Explain [47]. For example, a government guideline in the United Kingdom (October 2023) proposes leaving monuments in place while supplementing them with extended historical explanations – contextualization based on consultations with local communities – while still allowing relocation or other interventions if carried out through a fully transparent planning process. This Retain and Explain policy represents an attempt to regulate tensions between heritage preservation advocates and proponents of decolonization (removal). Critics argue that it serves as a tool to block calls for representation, whereas supporters view it as a means of protecting historical heritage.

In Ukraine, the issue of removing monuments containing imperial and Soviet symbols is regulated by the 2015 Law of Ukraine On the Condemnation of the Communist and Nationalist (Nazi) Totalitarian Regimes and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols and the 2023 Law of Ukraine On the Condemnation and Prohibition of Russian Imperial Policy Propaganda in Ukraine and the Decolonization of Toponymy. The 2023 law prohibits glorification and justification of Russian imperial policies, the use of products containing symbols of Russian imperialism, and the public denial of crimes and repressions against the Ukrainian people [6]. The Expert Council of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine on Overcoming the Consequences of Russification and Totalitarianism supported the determination of local authorities to comply with these laws. The Ukrainian Institute of National Memory published on its official page Recommendations on Monuments and Memorials Related to Russian and Soviet Imperial History. The Institute recommends that authorities, when addressing issues related to monuments and memorials associated with the history of the Russian Empire and the USSR, adhere to current legislation and Ukraine's international obligations, particularly concerning cultural heritage and UNESCO World Heritage sites; preserve monuments of historical and artistic value in museums or in contextualized form; remove propagandistic markers by replacing Soviet and Russian terms with historically accurate ones; maintain World War II military memorials, emphasizing the contribution of the Ukrainian people to the victory over Nazism; and use memory sites for

educational and outreach purposes, avoiding unauthorized demolition or destruction [8].

Since 2022, civil society organizations and initiatives in Ukraine have become increasingly active in transforming public spaces through the removal of Soviet and Russian/imperial symbols. Among the new actors in memory politics are NGOs such as Decolonization. Ukraine, the Freedom Space Movement, the Ukrainian Helsinki Group, We Make You Nervous, Green Leaf, and others.

For example, in Odesa, the City Council allocated UAH 200,000 for the development of project documentation to dismantle twelve such monuments. On the eve of his resignation, the former Head of the Department of International Cooperation, Culture, and Marketing, Ivan Liptuga, explained the reasons for delays in this demolition at the request of the NGO Decolonization. Ukraine:

«Out of respect for the families of fallen heroes, the veteran community, and all those participating in the defense of Ukraine regarding alleged manipulations of UNESCO status and calls for my dismissal, I want to emphasize that the city of Odesa's decisions regarding any monuments are not acts of allegiance to imperial symbols or law evasion. All actions were coordinated with current Ukrainian legislation and the state's international obligations, including the 1972 UNESCO Convention, its Operational Guidelines, and national norms on cultural heritage protection. Delays in demolition were due to the need to follow procedures ensuring the preservation of outstanding universal value, polyphonic representation of history, and integration of monuments into the concept of a 'Museum of Contested Memory' as a civilized alternative to removal. No decision on relocation or demolition could be made without the approval of the World Heritage Centre, as this would have violated both international and national law and undermined Ukraine's reputation as a state that adheres to the principles of *pacta sunt servanda*» [5].

Conclusions. Historical policy and memory politics in Ukraine occupy a central place in the political discourse, serving as key instruments for shaping collective identity and regulating socio-political processes. At the same time, they perform different functions: while historical policy is largely state-centered and instrumental, aimed at creating a coherent narrative of the past, memory politics reflects a polyphonic social space in which the state, scholars, local communities, and civic initiatives interact. The concept of “historical memory” is multidimensional and contested, formed through the interaction of collective, communicative, and cultural memory, as well as through “sites of memory,” representations, and symbols that create a context for public discussion and identity formation.

In Ukraine, historical policy manifests in different models – exclusive, inclusive, and hybrid – depending on the period and political context, reflecting

struggles over the interpretation of the past and competition among “wars of memory.” The decolonial discourse of memory politics unfolds against the backdrop of efforts to restore national historical subjectivity and reassess the Soviet and colonial legacy. Unlike the European experience, where historians strive to protect a broad plurality of narratives and memory voices, the Ukrainian practice – especially within state programs of decolonization and derussification amid the Russian military invasion –transmits a single, nationwide narrative. This is facilitated by the activities of specific state institutions, civic organizations, and expert councils that coordinate the implementation of the state memory standard and monitor its enforcement. Such an approach creates a coherent system of symbols and narratives aimed at consolidating citizens and reinforcing national identity.

Contemporary Ukraine actively implements inclusive state initiatives in memory culture –from memorials and media projects to digital platforms that combine the commemoration of past heroism with the documentation of current events of the 2022 war. The process of constructing memory politics underscores the importance of balancing the right to collective memory with the risk of monopolizing symbolic power, demonstrating the interconnectedness of history, memory, and political mobilization. At the same time, it opens a space for scholarly reflection, public debate, and the potential development of a more polyphonic approach, where diverse voices, experiences, and perspectives could coexist in the public sphere, fostering a more resilient and mature democratic culture of memory.

BIBLIOGRAPHY:

1. Артюх В. Що таке історична пам'ять. *Сумський історичний портал*. 25.03.2016. URL: <https://history.sumy.ua/theoryofhistory/8847-shchotakeistorychnapamiat.html> (дата звернення: 09.12.2025).
2. Вдовичин І. Еволюція політики історичної пам'яті України після здобуття незалежності. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2025. Вип. 61. С. 241–250. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.29>.
3. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137
4. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії. Переглянуте видання з лекціями 1926–1928 рр. Пер. О. Мокровольського. Київ: Основи, 1996. 611 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Collingwood_Robin/Ideia_istorii.pdf. (дата звернення: 09.12.2025).
5. Ліптуга І. На звернення ГО «Деколонізація. Україна»... *Facebook*. 10.11.2025. URL: <https://www.facebook.com/ivan.liptuga> (дата звернення: 09.12.2025).

6. Пояснюємо деколонізацію: інфографіка, як буде реалізовуватися закон. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uin.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkivrusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/poyasnyuyemo-dekolonizaciyu-infografika-yak-bude-realizovuvatysya-zakon> (дата звернення: 09.12.2025).

7. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні...: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 65. Ст. 221. (Із змінами № 3097-IX від 03.05.2023; № 4579-IX від 21.08.2025).

8. Рекомендації щодо пам'ятників і монументів... Український інститут національної пам'яті. URL: <https://chatgpt.com/c/6935ab69-dd54-8328-ade4-2aa4a1682964> (дата звернення: 09.12.2025).

9. Assmann J. Communicative and Cultural Memory. In: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin; New York, 2008. P. 109–118

10. Berger S. German History Politics and the National Socialist Past. In: Miller A., Lipman M. *Convolutions of Historical Politics*. New York; Budapest, 2012. P. 24–41.

11. Bloch M. Mémoire collective, traditions et coutumes. *Revue de synthèse historique*. 1925. №118/120. P. 72–83

12. Bourdieu P. Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity Press, 1991. 292 p. URL: https://monoskop.org/images/4/43/Bourdieu_Pierre_Language_and_Symbolic_Power_1991.pdf. (дата звернення: 09.12.2025).

13. Connerton P. How Modernity Forgets. Cambridge University Press, 2009. 158 p.

14. Connerton P. How Societies Remember. Cambridge University Press, 1989. 121 p.

15. Connerton P. Seven types of forgetting. *Memory Studies*. 2008. № 1. P. 59–71.

16. Court of Justice of the European Union. Google Spain SL... Case C-131/12. 13 May 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131> (дата звернення: 30.09.2025).

17. Forever in the Shadow of Hitler?: Original Documents of the Historikerstreit. Transl. by J. Knowlton, T. Cates. New York, 1993. 282 p.

18. Forster K. Aby Warburg's History of Art: Collective Memory and Social Mediation of Images. *Daedalus*. Winter 1976. P. 169–176.

19. Foucault M. Truth and Power. In: Foucault M. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977* / ed. C. Gordon; transl. C. Gordon, L. Marshall, J. Mepham, K. Soper. New York: Pantheon Books, 1980. P. 109–133. URL: https://monoskop.org/images/5/5d/Foucault_Michel_Power_Knowledge_Selected_Interviews_and_Other_Writings_1972-1977.pdf. (дата звернення: 09.12.2025)

20. Halbwachs M. *La mémoire collective*. Paris, 1950; вид. 1997. URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.html. (дата звернення: 09.12.2025).

21. Hutton P. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, 1993. 229 p.

22. Kasianov G. How a War for the Past Becomes a War in the Present. *Kritika*. 2016. № 1. P. 149–155. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kasianov/How_a_War_for_the_Past_Becomes_a_War_in_the_Present_anhl.pdf (дата звернення: 09.12.2025).
23. Kosman M. Robert Traba, Przyszłość w teraźniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009, ss. 325. *Przegląd Politologiczny*. 2018 P. 291. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pp/article/view/15200/14957> (дата звернення: 09.12.2025).
24. Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso, 1985. 217 p. URL: <https://files.libcom.org/files/ernesto-laclau-hegemony-and-socialist-strategy-towards-a-radical-democratic-politics.compressed.pdf>. (дата звернення: 09.12.2025)
25. Le Goff J. History and Memory. *Teaching History A Journal of Methods*. 1993 April. Vol.18, Is.1. P. 27–28. DOI:10.33043/TH.18.1.27-28
26. Liberté pour l'Histoire. URL: <http://www.lph-asso.fr/> (дата звернення: 09.12.2025).
27. Litzo-Monnet A. The EU Politics of Remembrance... *West European Politics*. 2012. Vol. 35, Is. 5. P. 1182–1202. DOI: 10.1080/01402382.2012.706416.
28. Mason R. Right to be forgotten... *The Guardian*. 25.07.2014. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2014/jul/25/wikipedia-chief-internet-censorship-row-right-to-be-forgotten>. (дата звернення: 09.12.2025).
29. Megill A. *Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice*. University of Chicago Press, 2007. 288 p.
30. Neumayer L. *The Criminalisation of Communism in the European Political Space after the Cold War*. London: Routledge, 2019. 256 p.
31. Nora P. Between Memory and History. In: *Realms of Memory*. Vol. 1. New York, 1996. P. 1-21. URL: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH230/PierreNora.pdf> (дата звернення: 09.12.2025).
32. Nora P. *Realms of Memory*. 3 vols. New York, 1996–1998. 776 p.
33. Olick J. K. *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility* New York; London, 2007. 238 p.
34. Polityka historyczna: historycy – politycy – prasa. ред. L. Cichońka, A. Paneska. Warszawa, 2005. 272 p.
35. Ricoeur P. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éditions du Seuil, 2000. 676 p.
36. Rothberg M. *Multidirectional Memory*. Stanford University Press, 2009. 408 p.
37. Sarkar B. The Politics of Memory: Tradition, Decolonization and Challenging Hindutva, a Reflective Essay. *Religions*. 2024. Vol. 15(5). Art. 564. DOI: 10.3390/rel15050564. URL: <https://www.mdpi.com/2077-1444/15/5/564> (дата звернення: 09.12.2025).
38. Schmid H. Vom publizistischen Kampfbegriff zum Forschungskonzept. Zur Historisierung der Kategorie „Geschichtspolitik“ In: *Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis* 2009. S. 53–75.
39. Sierp A. The Politics of Memory: Between History, Identity and Conflict. *Government and Opposition*. 2025. Vol. 60, Is.4 . P. 1464-1483. doi:10.1017/gov.2025.10011
40. Sierp A., Wüstenberg J. Linking the Local and the Transnational: Rethinking Memory Politics in Europe. *Journal of Contemporary European Studies*. 2015. Vol. 23(3). P. 321–329. DOI: 10.1080/14782804.2015.1058244.
41. Traba R. *Przeszłość w obecnym stuleciu. Polskie debaty o historii na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009. 325 s.
42. Troebst S. Troebst S. Die Europäische Union als »Gedächtnis und Gewissen Europas«? Zur EU-Geschichtspolitik seit der Osterweiterung* In: *Geschichtspolitik in Europa seit 1989 Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*. Herausgegeben von Etienne François, Kornelia Kończal, Robert Traba und Stefan TroebstWallstein Verlag, Göttingen. 2013, S. 94-159. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3892420-147b710056.pdf> (дата звернення: 09.12.2025).
43. Troebst S. Geschichtspolitik. Politikfeld, Analyserahmen, Streitobjekt In: *Geschichtspolitik in Europa seit 1989 Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich* Herausgegeben von Etienne François, Kornelia Kończal, Robert Traba und Stefan TroebstWallstein Verlag, Göttingen, 2013. S. 15-34. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3892420-147b710056.pdf> (дата звернення: 09.12.2025).
44. Verovšek P. J. *Memory and the future of Europe: Rupture and integration in the wake of total war*. Manchester University Press, 2020. 240 p.
45. Weber R. H. The Right to Be Forgotten More Than a Pandora's Box? *JIPITEC*. 2011. Vol. 2(2). P. 120–130. URL: <https://www.jipitec.eu/jipitec/article/view/73/69> (дата звернення: 09.12.2025).
46. Wolfrum E. *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland : der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948-1990*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999. 532 s.
47. Wong L. Museums as social action: Building equity in marginalised communities. *ICOFOM Study Series*. 2025. Vol. 53(1–2). P. 157–169. DOI: 10.4000/14f8p.
48. Zinn H. *The Politics of History*. 2nd ed. Chicago; Urbana, 1990. 392 p.

REFERENCES:

1. Artukh, V. (2016, March 25). Shcho take istorychna pam'iat' [What is historical memory]. Sums'kyi istorychnyi portal. Retrieved December 9, 2025, from <https://history.sumy.ua/theoryofhistory/8847-shchotakeistorychnapamiat.html>
2. Vdovych, I. (2025). Evolutsiia polityky istorychnoi pam'iaty Ukrainy pislia zdobuttya nezalezhnosti [The evolution of historical memory policy in Ukraine after gaining independence]. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya filosof'sko-politykolohichni studii*, 61, 241–250. <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.29>

3. Kasianov, H. V. (2016). Istorychna pam'iat' ta istorychna polityka: do pytannia pro terminohiiu i henealohiiu poniat [Historical memory and historical policy: On terminology and genealogy of concepts]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (2), 118–137.
4. Collingwood, R. G. (1996). *Idea istorii*. Perehliadene vydannia z leksiimy 1926–1928 rr. [The idea of history: Revised edition with lectures 1926–1928] (O. Mokrovol'skyi, Trans.). Kyiv: Osnovy.
5. Liptuga, I. (2025, November 10). Na zvernennia HO «Dekolonizatsiia. Ukraina»... [In response to NGO "Decolonization. Ukraine" ...]. Facebook. Retrieved December 9, 2025, from <https://www.facebook.com/ivan.liptuga>
6. Ukrainskyi instytut natsional'noi pam'iaty. (n.d.). Poyasniuemо dekolonizatsiui: infografika, yak bude realizovuvatysia zakon [Explaining decolonization: Infographic on how the law will be implemented]. Retrieved December 9, 2025, from <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/poyasnyuemо-dekolonizaciyu-infografika-yak-bude-realizovuvatysia-zakon>
7. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023). Pro zasudzhenia ta zaboronu propagandy rosiiskoi imperiiskoi polityky v Ukraini...: Zakon Ukrainy [On condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine...: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 65, 221. (With amendments No. 3097-IX of 03.05.2023; No. 4579-IX of 21.08.2025).
8. Ukrainskyi instytut natsional'noi pam'iaty. (n.d.). Rekomendatsii shchodo pam'iatnykiv i monumentiv... [Recommendations on monuments and memorials]. Retrieved December 9, 2025, from <https://chatgpt.com/c/6935ab69-dd54-8328-ade4-2aa4a1682964>
9. Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin; New York, 109–118.
10. Berger, S. (2012). German History Politics and the National Socialist Past. In: Miller A., Lipman M. *Convolutions of Historical Politics*. New York; Budapest, 24–41.
11. Bloch, M. (1925). Mémoire collective, traditions et coutumes. *Revue de synthèse historique*, 118/120, 72–83
12. Bourdieu, P. (1991). Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity Press. Retrieved December 9, 2025, from https://monoskop.org/images/4/43/Bourdieu_Pierre_Language_and_Symbolic_Power_1991.pdf.
13. Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge University Press.
14. Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
15. Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1, 59–71.
16. Court of Justice of the European Union. Google Spain SL... Case C-131/12. 13 May 2014. Retrieved December 9, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131>
17. Forever in the Shadow of Hitler?: Original Documents of the Historikerstreit. (1993) Transl. by J. Knowlton, T. Cates. New York.
18. Forster, K. (1976). Aby Warburg's history of art: Collective memory and social mediation of images. *Daedalus*, Winter, 169–176.
19. Foucault, M. (1980). Truth and power. In M. Foucault, *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977* (C. Gordon, Ed.; C. Gordon, L. Marshall, J. Mepham, & K. Soper, Trans.) (pp. 109–133). New York: Pantheon Books. Retrieved December 9, 2025, from https://monoskop.org/images/5/5d/Foucault_Michel_Power_Knowledge_Selected_Interviews_and_Other_Writings_1972-1977.pdf
20. Halbwachs, M. (1950/1997). *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires. Retrieved December 9, 2025, from http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.html
21. Hutton, P. (1993). *History as an art of memory*. New Hampshire: University Press of New England.
22. Kasianov, G. (2016). How a war for the past becomes a war in the present. *Kritika*, (1), 149–155. Retrieved December 9, 2025, from https://shron1.chtyvo.org.ua/Kasianov/How_a_War_for_the_Past_Becomes_a_War_in_the_Present_anhl.pdf
23. Kosman, M. (2018). [Review of the book *Przyszłość w teraźniejszości*. Polskie spory o historię na początku XXI wieku, by R. Traba]. *Przegląd Politologiczny*, 291. Retrieved December 9, 2025, from <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pp/article/view/15200/14957>
24. Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy*. London: Verso. Retrieved December 9, 2025, from <https://files.libcom.org/files/ernesto-laclau-hegemony-and-socialist-strategy-towards-a-radical-democratic-politics.compressed.pdf>
25. Le Goff, J. (1993). History and memory. *Teaching History: A Journal of Methods*, 18(1), 27–28. <https://doi.org/10.33043/TH.18.1.27-28>
26. Liberté pour l'Histoire. (n.d.). Retrieved December 9, 2025, from <http://www.lph-asso.fr/>
27. Littoz-Monnet, A. (2012). The EU politics of remembrance. *West European Politics*, 35(5), 1182–1202. <https://doi.org/10.1080/01402382.2012.706416>
28. Mason, R. (2014, July 25). Right to be forgotten. *The Guardian*. Retrieved December 9, 2025, from <https://www.theguardian.com/technology/2014/jul/25/wikipedia-chief-internet-censorship-row-right-to-be-forgotten>
29. Megill, A. (2007). *Historical knowledge, historical error: A contemporary guide to practice*. Chicago: University of Chicago Press.
30. Neumayer, L. (2019). *The criminalisation of communism in the European political space after the Cold War*. London: Routledge.
31. Nora, P. (1996). Between memory and history. In P. Nora, *Realms of memory* (Vol. 1, pp. 1–21). New York: Columbia University Press. Retrieved December 9, 2025, from <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH230/PierreNora.pdf>
32. Nora, P. (1996–1998). *Realms of memory* (3 vols.). New York: Columbia University Press.
33. Olick, J. K. (2007). *The politics of regret: On collective memory and historical responsibility*. New York; London: Routledge.

34. Cichocka, L., & Panecka, A. (Eds.). (2005). *Polityka historyczna: Historycy – politycy – prasa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe.
35. Ricoeur, P. (2000). *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éditions du Seuil.
36. Rothberg, M. (2009). *Multidirectional memory*. Stanford, CA: Stanford University Press.
37. Sarkar, B. (2024). The politics of memory: Tradition, decolonization and challenging Hindutva, a reflective essay. *Religions*, 15(5), 564. <https://doi.org/10.3390/rel15050564>
38. Schmid, H. (2009). Vom publizistischen Kampfbegriff zum Forschungskonzept: Zur Historisierung der Kategorie „Geschichtspolitik“. In *Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis: Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis* (pp. 53–75).
39. Sierp, A. (2025). The politics of memory: Between history, identity and conflict. *Government and Opposition*, 60(4), 1464–1483. <https://doi.org/10.1017/gov.2025.10011>
40. Sierp, A., & Wüstenberg, J. (2015). Linking the local and the transnational: Rethinking memory politics in Europe. *Journal of Contemporary European Studies*, 23(3), 321–329. <https://doi.org/10.1080/14782804.2015.1058244>
41. Traba, R. (2009). *Przeszość w obecnym stuleciu: Polskie debaty o historii na początku XXI wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
42. Troebst, S. (2013). Die Europäische Union als „Gedächtnis und Gewissen Europas“? Zur EU-Geschichtspolitik seit der Osterweiterung. In E. François, K. Kończal, R. Traba, & S. Troebst (Eds.), *Geschichtspolitik in Europa seit 1989 Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich* (pp. 94–159). Göttingen: Wallstein Verlag. Retrieved December 9, 2025, from <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3892420-147b710056.pdf>
43. Troebst, S. (2013). Geschichtspolitik: Politikfeld, Analyserahmen, Streitobjekt. In E. François, K. Kończal, R. Traba, & S. Troebst (Eds.), *Geschichtspolitik in Europa seit 1989 Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich* (pp. 15–34). Göttingen: Wallstein Verlag. Retrieved December 9, 2025, from <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3892420-147b710056.pdf>
44. Verovšek, P. J. (2020). *Memory and the future of Europe: Rupture and integration in the wake of total war*. Manchester: Manchester University Press.
45. Weber, R. H. (2011). The right to be forgotten: More than a Pandora's box? *JIPITEC*, 2(2), 120–130. Retrieved December 9, 2025, from <https://www.jipitec.eu/jipitec/article/view/73/69>
46. Wolfrum, E. (1999). *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
47. Wong, L. (2025). Museums as social action: Building equity in marginalised communities. *ICOFOM Study Series*, 53(1–2), 157–169. <https://doi.org/10.4000/14f8p>
48. Zinn, H. (1990). *The politics of history* (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.

Історична політика та політика пам'яті в Україні: еволюція дискурсу через наративи деколонізації та мнемонічного суверенітету

Петраков Микита Олександрович

кандидат політичних наук,
докторант кафедри політичних наук
та права

ДЗ «Південноукраїнський національний
університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0006-9373-5111

У статті розглядаються сучасні тенденції історичної політики та політики пам'яті в Україні в умовах війни та протидії російській агресії. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії державних інституцій, громадських ініціатив та міжнародних дискурсивних практик у формуванні наративу минулого. Зокрема, розглядаються підходи, які поєднують розвиток національного історичного наративу із глобальними трендами деколонізаційного дискурсу. Водночас стаття вказує на потенційну трансформацію початкової логіки деколонізаційного підходу: замість забезпечення багатоголосся та множинності досвідів він іноді використовується для консолідації єдиного державного наративу. Ключовим аналітичним поняттям є мнемонічний суверенітет, що відображає право кожної групи та кожного індивіда формувати власне бачення минулого, зберігати особисту пам'ять і репрезентувати її поза рамками стандартизованих або домінуючих моделей. У статті представлені сучасні теоретичні підходи до політики пам'яті та історичної політики, а також аналізуються концепції Memory Studies, включно з деколонізаційним дискурсом, що розглядається як методологічна основа поліфонії та множинності досвідів. Дослідження демонструє, що сучасний український простір пам'яті перебуває під впливом складних трансформаційних процесів, де взаємодія локальних, національних та транснаціональних практик створює потенційну напругу між прагненням до єдиного наративу та логікою збереження множинності голосів. Стаття підкреслює, що методологічна проблема деколонізаційного дискурсу є важливим чинником для розуміння сучасних тенденцій у політиці пам'яті та формуванні національної ідентичності, а також для оцінки впливу теоретичних моделей на практичну політику пам'яті в Україні. Автор зазначає, що сучасна Україна активно реалізує інклюзивні державні ініціативи в культурі пам'яті – від меморіалів і медіа-проектів до цифрових платформ, які поєднують вшанування героїзму минулого та відображення актуальних подій триваючої війни. Процес конструювання політики пам'яті підкреслює важливість балансу між правом на колективну пам'ять і небезпекою монополізації символічної влади. Такий баланс створює поле для наукового осмислення, дискусії та потенційного розвитку більш поліфонічного підходу, де різні голоси, досвіди та перспективи могли б співіснувати у суспільному просторі, формуючи демократичну культуру пам'яті.

Ключові слова: політика пам'яті, історична політика, деколонізаційний дискурс, політичний процес, Україна, локальні та національні наративи, мнемонічний суверенітет.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Примаков Каміль Юрійович

Політична медіація у постконфліктних суспільствах: можливості застосування європейського досвіду для післявоєнній Україні

УДК 32:005.574

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.10>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Примаков Каміль Юрійович
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри політології,
соціології та публічного управління
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0002-6143-8474

Політична медіація як інструмент урегулювання конфліктів набуває дедалі більшого значення в сучасних умовах як для демократичної трансформації суспільства, так і для процесів відновлення держав після кризових ситуацій. У європейських країнах накопичений великий досвід застосування інструментів медіації для розв'язання політичних конфліктів / спорів. Цей досвід буде корисним для післявоєнній Україні у справі відновлення як інфраструктурного потенціалу країни, так і людського капіталу українського суспільства.

Метою статті є з'ясування можливостей імплементації зарубіжного досвіду впровадження інструментів політичної медіації для розв'язання конфліктних / спірних ситуацій для післявоєнного відновлення України.

Визначено, що політична медіація являє собою процес, у якому неупереджена особа (політичний медіатор) допомагає налагодити політичну комунікацію та сприяє примиренню між сторонами конфліктної / спірної ситуації, що врешті решт дозволить їм досягти взаємоприйнятної згоди. Доведено, що досвід Франції щодо запровадження інституту муніципальної медіації доцільно враховувати у просуванні в медіаційний процес України принципу «адміністрації довіри», упровадивши інститут місцевих медіаторів (принаймні у великих містах), що має сприяти швидкому та ефективному врегулюванню конфліктів / спорів між громадянами та органами та посадовцями місцевого самоврядування. Показано, що досвід Італії щодо запровадження обов'язкової медіації в цивільних та комерційних справах може бути корисним для України, зокрема, для законодавчого регулювання медіації (включаючи і політичну медіацію), встановлення чітких строків проведення медіації та економічних стимулів для сторін. Розкрито, що досвід Великобританії у запровадженні процедури медіації у цивільному процесі може сприяти запровадженню онлайн-медіації в Україні для комерційних та адміністративних спорів, а також підвищенню доступності й економії часу для сторін конфліктів / спорів. З'ясовано, що досвід Німеччини дуже цінний для України, зокрема, щодо підготовки та сертифікації медіаторів, інтеграції медіації в національну судову систему. Встановлено, що європейський досвід застосування інструментів політичної медіації особливе значення набуває для післявоєнній Україні, що продемонстровано на прикладі запровадження післякризової медіації у Боснії і Герцеговині, Косовому і Сербії.

Ключові слова: політична медіація, політичний медіатор, муніципальна медіація, обов'язкова медіація, онлайн-медіація, навчання і сертифікація медіаторів, післякризова медіація.

Вступ. Серед альтернативних способів урегулювання спорів (конфліктів) особливе місце посідає медіація, яка активно розвивається та набирає популярності. В умовах післявоєнного розвитку українського суспільства особливої актуальності набуває переосмислення публічної політики крізь призму людиноцентризму, що зумовлює потребу в подальшому поширенні практик медіації. Держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, зобов'язана формувати свої інститути та політичні практики на засадах соціальної справедливості, довіри й поваги до гідності громадянина. Саме людиноцентричний підхід є методологічною основою побудови стійкої системи державного управління, здатної забезпечити не лише ефективність управлінських рішень, а й суспільний консенсус у складних соціально-політичних умовах [12, с. 39]. Дедалі більшої актуальності набувають позаправові інструменти відновлення довіри, зокрема інституціоналізація медіації та діалогу як складників демократичного врядування. Такі практики дають змогу враховувати багатови-

мірність конфліктів, підтримуючи горизонтальні зв'язки між громадянами, що особливо важливо в процесі післяконфліктної трансформації. Сьогодні політична медіація розглядається як один із найперспективніших інструментів досягнення консенсусу, запобігання конфліктам і забезпечення сталого розвитку політичної системи, як інноваційного механізму врегулювання політичних процесів і забезпечення інституційної стабільності держави.

Політична медіація як інструмент урегулювання конфліктів набуває дедалі більшого значення в сучасних умовах як для демократичної трансформації суспільства, так і для процесів відновлення держав після кризових ситуацій. Європейські держави мають успішні практики застосування інструментів медіації у вирішенні різноманітних конфліктів / спорів, зокрема і в політичній сфері. На рівні Євросоюзу було ухвалено низку нормативних актів, які були транспоновані в законодавче поле держав-членів ЄС. Зокрема, йдеться про Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про деякі аспекти медіа-

ції у цивільних та комерційних справах [10]. І хоча положення Директиви спрямовані на транскордонні спори держав-членів ЄС, проте не виключається можливість адаптувати їх для внутрішнього використання країн Європи. Директива зобов'язує кожну державу-члена ЄС сприяти навчанню та підготовці медіаторів з метою забезпечення високої якості медіації; уповноважує суддю запропонувати сторонам спору застосувати медіацію, якщо він вважає, що це з огляду на обставини справи є доречним; передбачає, що угода, досягнута в результаті медіації, за бажання сторін може набути обов'язкової сили після її схвалення судом або засвічення нотаріусом; передбачає, що головним принципом медіації є конфіденційність; гарантує сторонам можливість продовження судового провадження медіації. Отже, європейський досвід застосування інструментів політичної медіації буде корисним саме для післявоєнної України і вже зараз доцільно замислюватися над тим, як можна цей досвід застосовувати для відновлення як інфраструктурного потенціалу країни, так і людського капіталу українського суспільства.

Мета та завдання. Метою статті є з'ясування можливостей імплементації зарубіжного досвіду впровадження інструментів політичної медіації для розв'язання конфліктних / спірних ситуацій для післявоєнного відновлення України. Завдання передбачають: 1) визначення суті політичної медіації; 2) розкриття досвіду європейських країн у запровадженні інструментів медіації при вирішенні конфліктних / спірних ситуацій у публічній сфері; 3) виявлення можливостей запровадження досвіду європейських країн у розвиток політичної медіації у післявоєнній Україні.

Методи дослідження. У роботі використано порівняльний політико-правовий метод наукових досліджень, а також нормативно-ціннісний, структурно-функціональний, інституціональний методи.

Результати. Спочатку необхідно дати визначення політичної медіації. Її варто відносити до сфери взаємовідносин різних соціальних груп та окремих індивідів з приводу використання органів держави та місцевого самоврядування задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб. В англійській традиції ця сфера відноситься до сфери politics, яка характеризується динамічністю, боротьбою за доступ до влади, правлячих функцій у державі та місцевому самоврядування. Політична медіація являє собою процес, у якому неупереджена особа (політичний медіатор / посередник) допомагає налагодити політичну комунікацію та сприяє примиренню між сторонами конфліктної / спірної ситуації, що врешті решт дозволить їм досягти взаємоприйнятної згоди. Політичний медіатор / посередник як нейтральний, неупереджений актор, який допомагає сторонам політичного конфлікту якнайкраще провести про-

цес перемовин та відшукати взаємоприйнятне рішення. По суті, політичний медіатор діє як каталізатор між сторонами політичного конфлікту / спору, одночасно модеруючи та керуючи переговорним процесом, щоб уникнути подальшої конфронтації (ескалації); він намагається зрозуміти, що саме сторонам політичного конфлікту заважає дійти згоди та має допомогти побачити цей конфлікт як спільну проблему, а не як конфлікт протилежних сторін (позиційний конфлікт) [9, с. 200].

У світовій практиці накопичений великий досвід застосування інструментів політичної медіації для розв'язання різноманітних конфліктних / спірних ситуацій, починаючи від муніципального рівня у Франції і закінчуючи інтеграцією інституту медіації в судові системи Італії, Великобританії, Німеччини та інших країн.

Аналізуючи цей досвід, можна визначити основні механізми, які можуть бути адаптовані для українського суспільства, зокрема, при врегулюванні регіональних конфліктів, з метою підвищення довіри громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, під час вирішення соціально-економічних та екологічних спорів.

Показовим у цьому напрямку є досвід Франції щодо запровадження інституту муніципальної медіації [11]. Так, у 2008 році була запроваджена посада медіатора міста Париж як «незалежний орган, відповідальний за покращення своїми діями відносин громадян з муніципальною владою Парижа». Цей посадовець покликаний активно втручатися в конфлікти / спори між мешканцями міста і муніципальними службами, намагаючись запропонувати найбільш прийнятний, консенсусний варіант для їхнього мирного вирішення. Місія медіатора полягає в наданні допомоги будь-якому клієнтові, який вступає в конфлікт / спір з будь-якою муніципальною службою, департаментом мерії або розпорядником міської власності. При цьому звернення до медіатора можливе лише після того, як початкове звернення особи вже було подане до відповідної служби, але відповідь її не задовольнила. Також варто відзначити, що послуги з медіації є для всіх безоплатними [2].

Приклад Парижа став зразком для наслідування іншими муніципалітетами і тепер застосування медіації є складовою критерієм сертифікації муніципальних послуг, а отже, міські служби краще співпрацюють у вирішенні конфліктних / спірних ситуацій. Подібна новація сприяла створенню у 2013 р. Асоціації медіаторів територіальних громад (АМСТ), яка об'єднує щільну мережу медіаторів на місцевому рівні. АМСТ було видано Білу книгу з медіації в межах програми «Місцева медіація» (фр. Collectif Médiation). Цілями діяльності АМСТ, визначеними у її Статуті, є такі: 1) сприяння інституційному посередництву з місцевою владою; 2) розвиток обміну досвідом між членами асоці-

ації загалом, сприяння поширенню та розвитку практики медіації; 3) професіоналізація надання адміністративних послуг членам місцевих громад; 4) налагодження активного партнерства з іншими посередницькими структурами [6].

Діяльність муніципальних медіаторів була регламентована на законодавчому рівні. Так, у грудні 2019 р. було ухвалено Закон № 2019-1461 «Про взаємну довіру між громадянами та адміністрацією» (фр. Loi relative à l'engagement dans la vie locale et à la proximité de l'action publique), яким закріплено сучасну концепцію надання адміністративних послуг як публічного сервісу, а не владного інструменту. Зокрема, цим актом було упроваджено принцип «адміністрації довіри», відповідно до якого проголошується таке: якщо громадянин уже надав адміністрації певні документи, повторне подання не вимагається; адміністрація повинна діяти добросовісно й орієнтуватися на потреби користувача [3]. Також у ст. 81 цього Закону визначено: щороку місцевий медіатор надає дорадчому органу територіальної громади чи громадській установі з питань міжмуніципального співробітництва із власним податковим органом, який його призначив, та омбудсмену звіт про свою діяльність, складений відповідно до принципу конфіденційності медіації. Звіт має містити пропозиції, спрямовані на покращення функціонування місцевого органу влади чи громадської установи міжмуніципального співробітництва із власною податковою системою». Без шкоди для існуючих механізмів медіаторства, муніципалітети, департаменти, регіони та громадські установи міжмуніципального співробітництва із власним оподаткуванням можуть за рішенням дорадчого органу створювати посаду територіального медіатора.

Про дієвість муніципальних медіаторів свідчать красномовні статистичні дані: за період з 1 квітня 2018 р. по 31 березня 2021 р. місцеві медіатори отримали понад 1,7 тис. звернень про обов'язкову попередню медіацію. Щодо більш як 1,5 тис. запитів процес фактично було ініційовано місцевими медіаторами, а 243 справи було закрито після розгляду щодо їх прийнятності з різних причин. Серед осіб, які не отримали задовільної відповіді наприкінці медіації, понад 200 осіб потім не зверталися до адміністративного суду [5].

Для України було б доцільним скористатися досвідом Франції у просуванні принципу «адміністрації довіри», упровадивши інститут місцевих медіаторів (принаймні у великих містах), що має сприяти швидкому та ефективному врегулюванню конфліктів / спорів між громадянами та органами та посадовцями місцевого самоврядування.

Досвід Італії щодо запровадження обов'язкової медіації в цивільних та комерційних справах також може бути корисним для України, зокрема, для законодавчого регулювання медіації (включаючи

і політичну медіацію), встановлення чітких строків проведення медіації та економічних стимулів для сторін. Справа в тому, що в Італії у деяких категоріях справ (сімейні, трудові, споживчі спори) медіація є обов'язковим етапом перед зверненням до суду, а сторона, яка без поважних причин відмовляється від медіації, може бути зобов'язана сплатити судові витрати. Шлях до визнання обов'язковості процедури медіації в Італії був складний і тривалий. У порівнянні з іншими європейськими країнами процедура медіації в Італії неодноразово зазнавала коригування та змін. Так, виділяють п'ять етапів реформування даної сфери: 1) з кінця 1990-х рр. до 2004 р. медіація була добровільною; 2) у період з 2005 р. по 2011 р. послуга з медіації у комерційних спорах між компаніями надають акредитовані медіатори, а також встановлена обов'язковість проведення процедури медіації з широкої категорії цивільних справ (про нерухомість, заповіти та успадкування, банківські договори та збитки, заповідяні внаслідок медичної недбалості); 3) з 4 березня 2011 р. по 20 жовтня 2012 р. запроваджується обов'язкова медіація у окремих цивільних і комерційних спорах; 4) з 20 жовтня 2012 р. по 20 вересня 2013 р. повернення до добровільної системи медіації за рішенням Конституційного суду Італії; 5) з 20 вересня 2013 р. обов'язковість попередньої сесії медіації повертається [3, с. 87-88]. Базовим є Закон № 69 (2009) [1], який встановлює обов'язковість застосування медіації у певних випадках; добровільна або обов'язкова медіація застосовується залежно від судового рішення або договору; медіаційний процес обмежується строком до 3-х місяців; витрати покладаються на сторону, яка відмовилася від мирного врегулювання (процедури медіації).

У Великобританії процедура медіації у цивільному процесі була запроваджена Законом 1998 р. [7], який також відомий як Цивільно-процесуальні правила лорда Вульфа. Цей закон, крім іншого, включає положення про медіацію в цивільних справах і встановлює процедури для судів щодо медіації, а також цим законом визначаються права та обов'язки сторін і медіаторів під час медіаційного процесу. Зокрема, запроваджується обов'язковий розгляд альтернативних методів урегулювання спорів; відмова від медіації тягне певні санкції. Цікавим є те, що цим законом детально регламентується онлайн-медіація, що зробило цей різновид медіації дуже популярним: 64% комерційних справ урегульовуються в онлайн-режимі, з яких – 92% закінчуються угодою. На нашу думку, досвід Великобританії може сприяти запровадженню онлайн-медіації в Україні для комерційних та адміністративних спорів, а також підвищенню доступності й економії часу для сторін конфліктів / спорів.

Широке застосування медіації набуло у Німеччині. Законом «Про медіацію» від 21 липня 2012 р.

визначено сфери правовідносин, у яких можуть застосовуватися процедури медіації – а це: корпоративні спори, трудові конфлікти, сімейні та спадкові спори, спори щодо будівництва, банкрутства, страхування, інтелектуальної власності, адміністративних відносин, охорони довкілля [4]. У Німеччині дуже поширеною є судова медіація, за згодою сторін, суддя, в провадженні якого перебуває справа, може передавати її своєму колезі – судді-медіатору, який зобов'язаний зв'язатися зі сторонами і домовитися про час проведення процедури примирення. При цьому суд повинен сприяти мирному вирішенню правового спору, спрямовуючи сторони на слухання з примирення, на час тривалості яких суд своїм рішенням призупиняє провадження. За результатами вирішення спору приймається медіаційна угода, яка може бути засвідчена як обов'язкова до виконання нотаріусом. Отже, для України досвід Німеччини дуже цінний, зокрема, щодо підготовки та сертифікації медіаторів, інтеграції медіації в національну судову систему.

Європейський досвід застосування інструментів політичної медіації особливе значення набуває для післявоєнної України. Післякризова медіація, яка впроваджується з 2003 р. у Боснії і Герцеговині, фінансується Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC, International Finance Corporation) та Світовим банком. За цим проєктом була створена Національна асоціація медіаторів, яка має повноваження здійснювати реєстрацію медіаторів, розроблено законодавство з медіації, за яким медіація визначається як структурована процедура, до медіаційного процесу можуть бути залучені іноземні посередники за принципом взаємності, медіаційні угоди мають обов'язкову силу. Тобто в постконфліктній Боснії і Герцеговині була запроваджена модель інституційної медіації під наглядом міжнародних організацій, зокрема, ОБСЄ. Основними інструментами цієї моделі є офіси омбудсменів, міжетнічні комісії, участь іноземних посередників. Для післявоєнної України досвід Боснії і Герцеговини цінний тим, що він наголошує на тому, що недостатньо лише зовнішньої медіації, надзвичайно важлива реальна участь громад у розв'язанні конфліктних / спірних питань.

Косово, яке як і Україна, є кандидатом до вступу до ЄС, почало шлях євроінтеграції у 2008 р., в т.ч. і з гармонізації свого законодавства з Директивою 2008/52 щодо інституціоналізації медіації. Цей напрямок передбачав акредитацію медіаторів, їх навчання, додержання ними етичного кодексу; прозорість і звітність медіаційного процесу; участь до медіації доступна як для громадян, так і для іноземців. Досвід Косово для післявоєнної України важливий для впровадження прозорих стандартів медіації, застосування практики публікації звітів для підвищення довіри громадян.

Аналогічні процеси відбувалися і в Сербії. Тут з 2014 р. інструменти медіації інтегруються в судовий

процес, зокрема, поширюються на екологічні, майнові та комерційні спори на початкових етапах їх судового розгляду. Внаслідок цього спостерігається зниження судових зборів (за умов раннього досягнення згоди). Медіація також успішно застосовується в транскордонних спорах; до медіаційного процесу активно залучаються іноземні посередники за принципом взаємності. Досвід Сербії може бути використаний для розв'язання екологічних конфліктів і компенсаційних спорів в Україні. Модель медіації, яка застосовується в Сербії, буде в нагоді під час інтеграції інструментів медіації на початкових етапах судового процесу для майнових та комерційних справ.

Висновки. Аналіз практик європейських країн демонструє, що ефективна система медіації ґрунтується на комплексному підході, що охоплює законодавче регулювання, підготовку та сертифікацію медіаторів, інтеграцію медіації в судову систему, державну підтримку та прозорість процесу. Україна, особливо в післявоєнний період, має значний потенціал для запозичення таких практик. Серед можливих кроків варто виокремити такі, як розширення місцевих ініціатив, впровадження онлайн-медіації, залучення іноземних фахівців у регіонах, що потребують відновлення та стабілізації, а також застосування медіації у справах щодо інтелектуальної власності, екологічних та майнових спорів. Адаптація міжнародного, зокрема європейського, досвіду сприятиме створенню ефективної системи медіації, підвищенню довіри громадян до державних інституцій, а також дасть їй змогу стати важливим інструментом відновлення й розвитку країни в післявоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Disposizioni per lo sviluppo economico, la semplificazione, la competitività nonché in materia di processo civile: Legge 18 giugno 2009, n. 69. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2009-06-18;69>.
2. Le rôle et l'action du Médiateur de la Ville de Paris. *Le Médiateur de Paris*. 2024. 23 août. URL: <https://www.paris.fr/pages/le-mediateur-de-paris-2687#:~:text=Nomm%C3%A9%20en%202014%20par%20la,pour%20ou%C2%B7te%C2%B7s>.
3. Loi n 2019-1461 du 27 décembre 2019 relative à l'engagement dans la vie locale et à la proximité de l'action publique. *Légifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000039706134/>.
4. Mediationsgesetz vom 21. Juli 2012. *Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_mediationsg/
5. Recours à la médiation préalable obligatoire: étude auprès des réclamants. *Observatoire du Défenseur des droits*. 2021. 8 Juin. URL: <https://www.defenseurdesdroits.fr/fr/rapports/2021/06/observatoire-du-defenseur-des-droits-recours-a-la-mediation-prealable-obligatoire>.

6. Statuts de l'association des médiateurs des collectivités territoriales (AMCT). *L'association des médiateurs des collectivités territoriales*. URL: https://www.amct-mediation.fr/_files/ugd/5dbf7b_25a8b0f2ebb549dab0ffe175b67f1c01.pdf.

7. The Civil Procedure Rules 1998: Law No. 3132 (L. 17). Legislation. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/1998/3132/contents>.

8. Бондаренко К.С. Досвід медіації зарубіжних країн та вдосконалення системи позасудового вирішення спорів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 86-88. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/19>.

9. Примаков К.Ю. Політична медіація versus публічна медіація: розмежування предметних полів посередницьких практик у політиці. *Грані*. 2025. Т. 28 (5). С. 197-203. DOI: <https://doi.org/10.15421/172618>.

10. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008. Український центр медіації. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.

11. Самотуга А.В. Муніципальна медіація: досвід Франції. *Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 30 листопада 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 264-266.

12. Чепік-Трегубенко О. Медіація в умовах воєнного стану в Україні: сучасність та перспективні напрями дослідження. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 38-44. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-5-6>.

REFERENCES:

1. Disposizioni per lo sviluppo economico, la semplificazione, la competitività nonché in materia di processo civile: Legge 18 giugno 2009, n. 69. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2009-06-18;69>. (in Italian)

2. Le rôle et l'action du Médiateur de la Ville de Paris. *Le Médiateur de Paris*. 2024. 23 août. URL: <https://www.paris.fr/pages/le-mediateur-de-paris-2687#:~:text=Nomm%C3%A9%20en%202014%20par%20la,pour%20tou%C2%B7te%C2%B7s>. (in French)

3. Loi n 2019-1461 du 27 décembre 2019 relative à l'engagement dans la vie locale et à la proximité de l'action publique. *Légifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000039706134/>. (in French)

4. Mediationsgesetz vom 21. Juli 2012. *Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz*.

URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_mediationsgf/. (in German)

5. Recours à la médiation préalable obligatoire: étude auprès des réclamants. *Observatoire du Défenseur des droits*. 2021. 8 Juin. URL: <https://www.defenseurdesdroits.fr/fr/rapports/2021/06/observatoire-du-defenseur-des-droits-recours-a-la-mediation-prealable-obligatoire>. (in French)

6. Statuts de l'association des médiateurs des collectivités territoriales (AMCT). *L'association des médiateurs des collectivités territoriales*. URL: https://www.amct-mediation.fr/_files/ugd/5dbf7b_25a8b0f2ebb549dab0ffe175b67f1c01.pdf. (in French)

7. The Civil Procedure Rules 1998: Law No. 3132 (L. 17). Legislation. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/1998/3132/contents>. (in English)

8. Bondarenko, K.S. (2025). Dosvid mediaciji zarubizhnykh krajin ta vdoskonalennja systemy pozasudovogho vyrishennja sporiv v Ukraini (Mediation experience of foreign countries and improvement of the out-of-court dispute resolution system in Ukraine). *Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*. 2, 86-88. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/19>. (in Ukrainian)

9. Prymakov, K.Ju. (2025). Politychna mediacija versus publiczna mediacija: rozmezhuвання предметnykh poliv poserednycykykh praktyk u polityci (Political mediation versus public mediation: delimiting the subject fields of mediation practices in politics). *Ghrani*. 28 (5), 197-203. DOI: <https://doi.org/10.15421/172618>. (in Ukrainian)

10. Pro dejaki aspekty mediaciji u cyvilnykh ta ghospodarsykykh pravovidnosynakh (On some aspects of mediation in civil and commercial legal relations): Dyrektyva 2008/52/JeS Jevropejskoghho Parlamentu ta Rady vid 21.05.2008. *Ukrainskyj centr mediaciji*. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>. (in Ukrainian)

11. Samotugha, A.V. (2022). Muncypaljna mediacija: dosvid Franciji (Municipal mediation: the French experience). *Mediacija jak sposib vyrishennja pryvatno- ta publichno-pravovykh sporiv: materialy Mizhnarodnoji nauково-praktychnoji konferenciji* (m. Dnipro, 30 lystopada 2021 r.). Dnipro: DDUVS. 264-266. (in Ukrainian)

12. Chepik-Treghubenko, O. (2024). Mediacija v umovakh vojennogho stanu v Ukraini: suchasnistj ta perspektyvni naprjamy doslidzhennja (Mediation under martial law in Ukraine: modernity and promising research directions). *Naukovyj visnyk Dniprovskoghho derzhavnogho universytetu vnutrishnykh sprav*. 2024, 1, 38-44. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-5-6>. (in Ukrainian)

Political mediation in post-conflict societies: possibilities of applying European experience to post-war Ukraine

Prymakov Kamil Yuriyovych

Candidate of Legal Sciences,
 Doctoral Student at the Department
 of Political Science, Sociology
 and Public Administration
 Oles Honchar Dnipro National University
 Nauky Ave., 72, Dnipro, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-6143-8474

Political mediation as a conflict resolution tool is becoming increasingly important in modern conditions both for the democratic transformation of society and for the processes of state recovery after crisis situations. European countries have accumulated extensive experience in using mediation tools to resolve political conflicts / disputes. This experience will be useful for post-war Ukraine in restoring both the country's infrastructure potential and the human capital of Ukrainian society.

The aim of the article is to clarify the possibilities of implementing foreign experience in implementing political mediation tools to resolve conflict / dispute situations for the post-war recovery of Ukraine.

It is determined that political mediation is a process in which an impartial person (political mediator) helps to establish political communication and promotes reconciliation between the parties to a conflict / dispute situation, which will ultimately allow them to reach a mutually acceptable agreement. It is proven that the experience of France in introducing the institution of municipal mediation should be taken into account in promoting the principle of "trust administration" in the mediation process of Ukraine by introducing the institution of local mediators (at least in large cities), which should contribute to the rapid and effective resolution of conflicts / disputes between citizens and local government bodies and officials. It is shown that the experience of Italy in introducing mandatory mediation in civil and commercial cases can be useful for Ukraine, in particular, for the legislative regulation of mediation (including political mediation), establishing clear deadlines for mediation and economic incentives for the parties. It is revealed that the experience of the United Kingdom in introducing the mediation procedure in civil proceedings can contribute to the introduction of online mediation in Ukraine for commercial and administrative disputes, as well as increasing accessibility and saving time for the parties to conflicts / disputes. It was found that the experience of Germany is very valuable for Ukraine, in particular, in terms of training and certification of mediators, integration of mediation into the national judicial system. It was established that the European experience in the application of political mediation tools is of particular importance for post-war Ukraine, which is demonstrated by the example of the introduction of post-crisis mediation in Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Serbia.

Key words: *political mediation, political mediator, municipal mediation, mandatory mediation, online mediation, training and certification of mediators, post-crisis mediation.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Пустовар Владислав Володимирович

Трансформація політико-економічних інститутів України: безпековий вимір та виклики воєнного часу

УДК 32:33:351/354:338.2:355.02(477)

DOI [https://doi.org/10.24195/2414-](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.11)

9616.2025-6.11

Стаття поширюється на умовах ліцензії

CC BY 4.0

Пустовар Владислав Володимирович
докторант кафедри політичних наук
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
ORCID: 0009-0001-9790-0210

Актуальність дослідження визначається масштабною трансформацією політичних та економічних інститутів України під впливом війни та гібридних загроз. Воєнні умови змінюють формат державного управління, посилюючи значення економічної стійкості, інституційної взаємодії та ефективного стратегічного контролю. Економічна безпека дедалі більше інтегрується у політичну архітектуру національної безпеки.

Метою статті є аналіз трансформації політико-економічних інститутів України в умовах війни, визначення особливостей нової моделі інституційної координації та ролі ключових державних органів у забезпеченні економічної безпеки. Дослідження також спрямоване на оцінку політичної відповідальності у сфері управління ризиками та безпековими процесами.

Методологічну основу становлять системний та інституційний підходи, доповнені порівняльним аналізом, структурним аналізом та елементами сценарного прогнозування. Значна увага приділена аналізу нормативних актів та наукових праць, що дозволило реконструювати ключові напрями інституційних змін у сфері економічної безпеки.

Результати дослідження показують суттєве розширення функцій РНБО, яка перетворилася на центр кризового управління, відповідальний за санкції, фінансову координацію та захист критичної інфраструктури. Міністерство економіки перейшло до режиму оперативного управління воєнною економікою, а Міністерство фінансів і НБУ зміцнили позиції як суб'єкти фінансової та монетарної безпеки, формуючи нову модель міжінституційної взаємодії.

Стаття обґрунтовує необхідність створення єдиного координаційного центру економічної безпеки для об'єднання прогнозування, моніторингу та реагування на загрози. Показано потребу у змінній моделі політичної відповідальності, що включає незалежний аудит, посилений парламентський і громадський контроль та інтеграцію стратегічного планування у процес ухвалення рішень.

У висновках зазначено, що модернізація інститутів економічної безпеки можлива за умов поєднання політичного лідерства, професійності державного апарату та міжнародної підтримки. Війна прискорила перехід до адаптивної моделі управління, однак довгострокова стійкість вимагає переходу до стратегічної моделі та інституційного закріплення нових практик. Перспективним напрямом подальших досліджень є формування комплексної системи політико-економічної безпеки у післявоєнний період.

Ключові слова: економічна безпека, політичні інститути, інституційна координація, національна стійкість, воєнна економіка, гібридні загрози, публічна політика.

Вступ. Сучасні умови повномасштабної війни спричинили безпрецедентну трансформацію політичних та економічних інститутів України, що безпосередньо вплинуло на ефективність системи економічної безпеки. Традиційні механізми державного управління, побудовані на нормативно-бюрократичній моделі, виявилися недостатніми для реагування на багатовимірні воєнні та гібридні загрози. Відсутність цілісної та узгодженої моделі координації між ключовими інституціями створює ризики фрагментації політики, зниження оперативності та нестачі стратегічної передбачуваності у сфері економічної безпеки.

Проблема ускладнюється дисбалансом між зростаючою політичною централізацією, необхідною в умовах війни, та потребою у збереженні демократичних механізмів контролю й відповідальності. Водночас немає інституційно закріпленої системи стратегічного планування та оцінювання рішень, що впливають на економічну стійкість держави. Це формує потребу в науковому аналізі трансформації політико-економічних інститутів,

переосмисленні їхніх функцій та обґрунтуванні створення єдиного координаційного центру економічної безпеки як умови підвищення ефективності державної політики в умовах тривалих безпекових загроз.

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз трансформації політико-економічних інститутів України в умовах війни та гібридних загроз та визначення особливостей нової моделі інституційної координації у сфері економічної безпеки. Для досягнення цієї мети сформульовано такі завдання: охарактеризувати зміни у функціях ключових органів державної влади, оцінити посилення міжінституційної взаємодії, визначити чинники переходу до кризового управління, обґрунтувати необхідність створення єдиного координаційного центру економічної безпеки та проаналізувати оновлені підходи до політичної відповідальності у сфері безпекового управління.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системний та інституційний підходи, які дозволяють розглядати політичні й економічні

інститути як взаємопов'язані елементи державного механізму, що трансформуються під впливом воєнних та гібридних загроз. У роботі застосовано методи порівняльного аналізу для зіставлення функцій ключових органів державної влади в довоєнний та воєнний періоди, структурно-функціональний метод для визначення змін у їхній інституційній ролі, а також елементи сценарного прогнозування для оцінки можливих моделей розвитку системи економічної безпеки. Крім того, використано аналіз нормативно-правових актів, офіційних документів, аналітичних звітів і наукових досліджень, що забезпечило комплексне відтворення інституційних процесів в Україні.

Результати. Інституційна модернізація системи економічної безпеки України постає як ключовий процес, від якого залежить результативність державного управління, рівень політичної стійкості та здатність національної економіки реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. У сучасних умовах економічна безпека розглядається не лише як набір макроекономічних чи фінансових параметрів, а як комплексна характеристика державного механізму, що охоплює політичні, інституційні, правові, комунікаційні та безпекові виміри.

Сучасні виклики інституційній архітектурі економічної безпеки зумовлені комплексом системних загроз. Йдеться про воєнну агресію, знищення промислового потенціалу, дестабілізацію логістичних ланцюгів, зростання державного боргу, міграційні втрати трудових ресурсів і енергетичну вразливість. Однак основна проблема полягає не лише в матеріальних збитках, а у функціональній напрузі між державними інститутами, що забезпечують економічну стабільність. У мирний період ця система ґрунтувалася на нормативно-бюрократичній моделі управління, де компетенції були чітко розмежовані. Воєнні умови вимагали створення більш гнучкої системи прийняття рішень, що базується на кризовому менеджменті, швидкій координації та політичній волі [5].

Одним із важливих викликів постала потреба у новому осмисленні ролі Ради національної безпеки і оборони України як провідного координаційного центру в системі національної безпеки. Історично діяльність РНБО була зосереджена переважно на питаннях оборони та безпеки, а також на широкому спектрі їхніх проявів у державній політиці.

В умовах війни її роль значно розширилася, охопивши стратегічне управління економічними процесами, що безпосередньо впливають на національну стійкість. РНБО стало інституційним ядром кризового управління, у межах якого формується політика санкцій, контроль за критичною інфраструктурою, координація фінансових потоків оборонного призначення і протидія економічним злочинам, пов'язаним із державним сектором. У цьому контексті економічна безпека інтегрується в політичну

архітектуру національної безпеки як стратегічна функція держави.

Важливою особливістю стала активізація взаємодії РНБО з Національним банком України, Міністерством фінансів та Міністерством економіки, що сформувало нову модель міжінституційної координації. Такий формат співпраці демонструє зміщення центру ухвалення стратегічних рішень у бік політико-безпекового рівня, де економіка трактується як ключовий фронт державної стійкості. Ця динаміка узгоджується зі світовою тенденцією securitization есопому, у межах якої економічні процеси дедалі більше розглядаються як складова національної безпеки, а не лише економічного розвитку.

Другим суттєвим аспектом виступає зміна ролі Міністерства економіки України, яке в умовах війни фактично перейшло від стратегічного планування до режиму кризового управління. Його пріоритетами стали забезпечення базових економічних процесів, підтримка підприємницької діяльності, посилення експортних можливостей та розроблення інструментів функціонування воєнної економіки.

Міністерство економіки перетворилося на ключову інституцію-посередника між державними структурами, бізнесом і міжнародними партнерами. Саме воно координує взаємодію з провідними міжнародними фінансовими інституціями, зокрема Світовим банком, ЄБРР, ЄІБ та МВФ, що має вирішальне значення для збереження макрофінансової стабільності. У такому форматі Міністерство фактично перебрало на себе функції, які в класичних воєнних моделях виконували спеціальні урядові економічні штаби.

Особливої уваги заслуговує еволюція функцій Міністерства фінансів України, яке в умовах воєнної економіки стало центральним координатором фінансової стійкості держави. Його діяльність зосереджена на забезпеченні платоспроможності державного сектору, управлінні борговими зобов'язаннями та контролі за ефективним використанням міжнародної допомоги. У воєнний період фінансова політика спрямовується не на розвиток, а на підтримання життєздатності держави, тому Міністерство фактично виконує роль кризового центру мобілізації ресурсів.

У цьому контексті посилилися функції Національного банку України, який взяв на себе завдання, що виходять за межі традиційної монетарної політики. НБУ виступає не лише регулятором банківської системи, а й провідним суб'єктом забезпечення фінансової безпеки держави. У перші місяці повномасштабного вторгнення він стабілізував національну валюту шляхом запровадження адміністративних обмежень, зупинив відтік капіталу та створив механізми валютної підтримки для критично важливого імпорту. Антикризові рішення НБУ стали прикладом інтеграції монетарних інструментів із завданнями національної безпеки.

Окремий виклик становить інституційна втома державного апарату, що проявляється у надмірній концентрації повноважень і ризику втрати прозорості. Політична централізація в умовах війни є природним процесом, однак вона потребує контролю і балансів. Дослідники, зокрема В. Липкан, звертають увагу на необхідність формування системи стратегічного управління, у якій економічна безпека поєднується з демократичним контролем. Йдеться про створення сталих механізмів підзвітності, які дозволять уникнути деградації інституцій після завершення війни. Без формування таких механізмів ризику авторитарного ухилу та олігархічного реваншу залишаються високими [6].

У воєнних умовах відбувається і переосмислення значення міжнародної підтримки як складової інституційної архітектури економічної безпеки держави. Українські інституції адаптували свою діяльність до режиму постійного залучення зовнішнього фінансування, що вимагає високого рівня довіри з боку міжнародних партнерів. Міністерство фінансів та Міністерство економіки у взаємодії з Національним банком створили систему прозорого обліку та звітності щодо використання міжнародної допомоги.

Ця практика має не лише економічну, а й політичну вагу, оскільки засвідчує спроможність України діяти як відповідальний актор у глобальній системі безпеки. У такому контексті інституційна модернізація означає не тільки внутрішнє укріплення державних структур, а й поступову інтеграцію в європейську модель економічного управління.

Післявоєнна перспектива розвитку інституцій економічної безпеки передбачає поступовий перехід від кризового управління до стратегічного планування, заснованого на принципах відкритості, стійкості та відповідальності. Відновлення інфраструктури, формування системи воєнних і післявоєнних гарантій, реструктуризація боргу та створення сприятливого інвестиційного середовища вимагатимуть оновлення управлінських механізмів [13].

У цьому контексті важливого значення набуває роль РНБО як органу, що забезпечує стратегічне прогнозування та інтеграцію безпекової й економічної політики. Міністерство економіки має відігравати функцію центру формування оновленої моделі інклюзивного економічного розвитку, тоді як Міністерство фінансів та Національний банк України виступатимуть гарантами фінансової стійкості й інституційної довіри.

Сучасна інституційна архітектура економічної безпеки України формується у динамічному середовищі, де політичні рішення мають безпосередні економічні наслідки. Це створює нову якість взаємозалежності між політикою, економікою і безпекою. Модернізація відбувається не шляхом створення нових структур, а через перегляд функцій,

механізмів і логіки взаємодії між наявними інститутами [2].

Кінцевим результатом цього процесу має стати формування адаптивної держави, здатної не лише оперативно реагувати на загрози, а й передбачати їхній розвиток. Український досвід свідчить, що інституційна модернізація в умовах війни можлива лише за умови поєднання політичного лідерства, технократичної спроможності та зовнішньої підтримки. У таких умовах вибудовується нова парадигма економічної безпеки як політичного процесу, у якому стійкість держави постає результатом взаємодії інституцій, суспільної довіри та стратегічного бачення.

Потреба у створенні єдиного координаційного центру економічної безпеки зумовлена складністю сучасної системи управління безпековими процесами, фрагментарністю відповідальності різних органів державної влади та необхідністю інтеграції стратегічного аналізу, моніторингу і реагування на загрози. У структурі українського державного управління питання економічної безпеки наразі розпорошені між різними інституціями, що належать до сфери економічної, фінансової, енергетичної, митної та правоохоронної політики.

Єдиний координаційний центр економічної безпеки має розглядатися як системоутворюючий політичний інститут, покликаний забезпечити взаємодію між урядовими структурами, правоохоронними органами, аналітичними інституціями та приватним сектором. У сучасних умовах гібридних загроз, економічних диверсій, фінансових маніпуляцій і зовнішнього тиску економічна безпека не може бути предметом лише секторального управління. Вона потребує інтегративного підходу, який об'єднає прогнозування, запобігання, протидію і відновлення у межах єдиного аналітичного циклу.

Україна, зіштовхуючись із багатомірними загрозами (від російської агресії та енергетичної вразливості до корупції і тіньових фінансових потоків) має особливо гостру потребу в інституціоналізації такого органу. Його створення підсилить не лише аналітичну спроможність держави, а й рівень підзвітності суб'єктів, що ухвалюють політичні рішення.

Політична доцільність створення координаційного центру визначається також переходом до моделі мережевого управління, коли горизонтальні зв'язки між державними, громадськими та приватними структурами замінюють традиційні ієрархічні форми. Такий центр міг би стати ядром інформаційно-аналітичної мережі, що забезпечує обмін даними між регіонами, міністерствами і секторами. Його завданням було б не лише реагування на кризи, а й формування довгострокової політики економічної безпеки, інтегрованої у загальну систему національної безпеки.

Разом з тим, реформа політичної відповідальності за безпекові рішення є важливою передумо-

вою ефективного функціонування системи економічної безпеки. В умовах зростання комплексності ризиків традиційні механізми політичної відповідальності виявляються недостатніми. Економічна безпека вимагає створення спеціалізованих форм політичної відповідальності, які враховують довготривалі наслідки рішень, що ухвалюються у сфері макроекономічного прогнозування, державних фінансів, інвестиційної політики та протидії економічним злочинам [4].

В українських умовах простежується брак цілісного та системного підходу до оцінювання результативності рішень у сфері безпеки. Політичні діячі фактично несуть лише політичну, але не інституційну відповідальність за наслідки своїх дій у площині економічної безпеки. Це створює ризик домінування короткострокової логіки ухвалення рішень, продиктованої поточними політичними інтересами, а не орієнтацією на довгострокову стабільність.

Реформування механізмів політичної відповідальності вимагає запровадження чітких критеріїв оцінки рішень, що впливають на безпекові параметри, створення незалежних наглядових та аудиторських структур, а також правового закріплення процедур парламентського і громадського контролю. Такий підхід сприятиме підвищенню прозорості, передбачуваності та стратегічності державної політики у сфері економічної безпеки [1].

Важливу роль у формуванні нової моделі політичної відповідальності відіграє інституціоналізація стратегічного планування. Рішення у сфері безпеки повинні ґрунтуватися на сценарному аналізі, прогнозах та індикаторах ризику. Такий підхід передбачає розширення компетенцій аналітичних центрів і створення експертних рад при урядових структурах. У цьому контексті слід враховувати досвід скандинавських країн, де політична відповідальність за ризикові рішення реалізується через прозорість процедур, обов'язкову публікацію стратегічних оцінок і незалежний аудит результатів політики. Упровадження подібних стандартів в Україні сприятиме підвищенню довіри до політичних інститутів і зміцненню демократичного контролю над процесами забезпечення безпеки [3].

Реформування політичної відповідальності неможливе без модернізації політичної культури. Відповідальність у сфері безпеки має розглядатися не лише як юридичний чи адміністративний інструмент, а як складова етичного виміру політики. Політичні діячі повинні усвідомлювати довготривалі наслідки прийнятих рішень, а громадськість – вимагати прозорості, професійності та стратегічності в управлінні безпековими процесами. Такі зміни здатні трансформувати політичну відповідальність у дієвий механізм формування якісної та передбачуваної політики економічної безпеки.

Висновки. Війна спричинила глибоку трансформацію політичних та економічних інститутів

України, змінивши їхню функціональну логіку та посиливши потребу в оперативному, скоординованому та безпеково орієнтованому управлінні. РНБО, Міністерство економіки, Міністерство фінансів та Національний банк України отримали розширені повноваження, перейшовши до режиму кризового менеджменту, що забезпечив стабілізацію ключових секторів та підвищення стійкості держави. Міжінституційна координація стала центральним інструментом забезпечення економічної безпеки, інтегруючи політичні, фінансові та монетарні рішення у єдиний управлінський контур.

Доведено доцільність створення єдиного координаційного центру економічної безпеки як системуючого інституту, здатного забезпечити прогнозування, моніторинг і оперативне реагування на комплекс загроз. Встановлено, що ключовими умовами стійкості державної політики у цій сфері є прозорість процедур, баланс централізації та демократичного контролю, професійність державного управління та достатній рівень політичної відповідальності. Інституційна модернізація повинна ґрунтуватися на довгострокових стратегічних підходах і поєднанні внутрішнього реформування з міжнародною підтримкою.

Перспективними напрями майбутніх наукових розвідок є розроблення комплексної моделі політико-економічної безпеки України у післявоєнний період, оцінювання ефективності міжінституційної взаємодії в умовах відбудови, дослідження впливу міжнародних партнерств на стійкість державних інститутів, а також формування критеріїв та показників оцінки політичної відповідальності у сфері безпекового управління. Це дозволить доповнити теоретичні засади та виробити практичні рекомендації для побудови сучасної системи економічної та політичної стійкості України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аудиторська політика суб'єктів аудиторської діяльності в умовах сталого розвитку / Л. Г. Ліпич та ін. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. Т. 2, № 43. С. 39–45. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3580>
2. Бервено О., Броницький О., Бервено С. Актуалізація інституційної методології дослідження економічної безпеки в умовах глобальної невизначеності. *Комунальне господарство міст*. 2023. Т. 2, № 176. С. 19–28. URL: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2023-2-176-19-28>
3. Воротилова І. С. Трансформація стратегії національної безпеки Скандинавських країн: досвід для України. *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 31–40. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.4>
4. Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків та глобальної нестабільності / Я. Базилук та ін. *Нац. ін-т стратег. дослідж.*, 2025. URL: <https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2025.03>

5. Калініченко Л. Л., Багмут Л. С., Єгорова Ю. В. Інституціоналізація економічної безпеки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2021. № 72-73. С. 56–66. URL: <https://doi.org/10.18664/btie.72-73.280362>

6. Ліпкан В. Геостратегія сучасної української держави: чинники впливу. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 4(64). С. 70–84. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-4\(64\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-4(64)-10)

7. Петруненко Я. Міжнародні безпекові угоди України: економічна архітектура підтримки та перспективи реалізації. *Social development: economic and legal issues*. 2025. № 6. URL: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.10>

8. Про внесення змін до Положення про Міністерство економіки України : Постанова Каб. Міністрів України від 27.09.2022 № 1064 : станом на 24 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2022-п#Text>

9. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : Постанова Каб. Міністрів України від 20.08.2014 № 375 : станом на 13 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-п#Text>

10. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

11. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР : станом на 30 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text>

12. Савіцька С. І. Інвестиційна складова економічної безпеки України в умовах війни. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2023. № 38. С. 150–153. URL: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2023-1.22>

13. Соколов О. Економічна безпека України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Т. 1, № 86. С. 277–281. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.41>

14. Сімахова А. О., Грицик Т. О. Сучасна транснаціоналізація економіки України. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 4(98). С. 64–68. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2021-4\(98\)-64-68](https://doi.org/10.26642/ema-2021-4(98)-64-68)

15. Kalyuzhna N., Khodzhaian A., Baron I. Economic security of Ukraine under the destructive influence of exogenous determinants. *Naukovyi visnyk natsionalnoho hirnychoho universytetu*. 2023. № 2. С. 161–170. URL: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/161>

16. Motyl A. J. Can Ukraine have a history?. *Problems of Post-Communism*. 2010. Т. 57, № 3. С. 55–61. URL: <https://doi.org/10.2753/ppc1075-8216570305>

17. Rosetti N. Do European trade unions foster social solidarity? Evidence from multilevel data in 18 countries. *Industrial relations journal*. 2019. Т. 50, № 1. С. 84–101. URL: <https://doi.org/10.1111/irj.12242>

18. Stiglitz J. Interest rates, risk, and imperfect markets: puzzles and policies. *Oxford review of economic policy*. 1999. Т. 15, № 2. С. 59–76. URL: <https://doi.org/10.1093/oxrep/15.2.59>

REFERENCES:

1. Lypych, L. H., et al. (2022). Audytorska polityka subiektiv audytorskoj diialnosti v umovakh staloho rozvytku [Audit policy of audit entities in conditions of sustainable development]. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 2(43), 39–45. <https://doi.org/10.55643/fcaptrp.2.43.2022.3580> [in Ukrainian].

2. Berveno, O., Bronytskyi, O., & Berveno, S. (2023). Aktualizatsiia instytutsiinoi metodolohii doslidzhennia ekonomichnoi bezpeky v umovakh hlobalnoi nevyznachennosti [Actualization of the institutional methodology of economic security research under global uncertainty]. *Komunalne Hospodarstvo Mist*, 2(176), 19–28. <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2023-2-176-19-28> [in Ukrainian].

3. Vorotilova, I. S. (2024). Transformatsiia stratehii natsionalnoi bezpeky Skandinavskykh krain: dosvid dlia Ukrainy [Transformation of the national security strategy of Scandinavian countries: experience for Ukraine]. *Politychne Zhyttia*, (2), 31–40. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.4> [in Ukrainian].

4. Bazyliuk, Ya., et al. (2025). Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh vysokokh voiennykh ryzykiv ta hlobalnoi nestabilnosti [Economic security of Ukraine under high military risks and global instability]. *Natsionalnyi Instytut Stratehichnykh Doslidzhen*. <https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2025.03> [in Ukrainian].

5. Kalinichenko, L. L., Bahmut, L. S., & Yehorova, Yu. V. (2021). Instytutsionalizatsiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Institutionalization of Ukraine's economic security]. *Visnyk Ekonomiky Transportu i Promyslovosti*, (72–73), 56–66. <https://doi.org/10.18664/btie.72-73.280362> [in Ukrainian].

6. Lipkan, V. (2023). Heostrategiia suchasnoi ukrainskoi derzhavy: chynnyky vplyvu [Geostrategy of the modern Ukrainian state: factors of influence]. *Naukovi Pratsi MAUP. Politychni Nauky ta Publichne Upravlinnia*, 4(64), 70–84. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-4\(64\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-4(64)-10) [in Ukrainian].

7. Petrunenko, Ya. (2025). Mizhnarodni bezpekaovi uhody Ukrainy: ekonomichna arkhitektura pidtrymky ta perspektyvy realizatsii [International security agreements of Ukraine: economic architecture of support and prospects for implementation]. *Social Development: Economic and Legal Issues*, (6). <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.10> [in Ukrainian].

8. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022). Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Ministerstvo ekonomiky Ukrainy: Postanova № 1064 [On amendments to the Regulation on the Ministry of Economy of Ukraine: Resolution No. 1064]. Retrieved July 24, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2022-п#Text> [in Ukrainian].

9. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy: Postanova № 375 [On approval of the Regulation on the Ministry of Finance of Ukraine: Resolution No. 375]. Retrieved May 13, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-п#Text> [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (1999). Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy № 679-XIV [On the

National Bank of Ukraine: Law No. 679-XIV]. Retrieved August 28, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada Ukrainy. (1998). Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Zakon Ukrainy № 183/98-VR [On the National Security and Defence Council of Ukraine: Law No. 183/98-VR]. Retrieved August 30, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> [in Ukrainian].

12. Savitska, S. I. (2023). Investytsiina skladova ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh viiny [Investment component of Ukraine's economic security during the war]. *Podilskyi Visnyk: Silske Hospodarstvo, Tekhnika, Ekonomika*, (38), 150–153. <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2023-1.22> [in Ukrainian].

13. Sokolov, O. (2025). Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Economic security of Ukraine under martial law]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 1(86), 277–281. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.41> [in Ukrainian].

14. Simakhova, A. O., & Hrytsyk, T. O. (2021). Suchasna transnatsionalizatsiia ekonomiky Ukrainy [Modern transnationalization of Ukraine's economy]. *Ekonomika, Upravlinnia ta Administruvannia*, 4(98), 64–68. [https://doi.org/10.26642/ema-2021-4\(98\)-64-68](https://doi.org/10.26642/ema-2021-4(98)-64-68) [in Ukrainian].

15. Kalyuzhna, N., Khodzhaian, A., & Baron, I. (2023). Economic security of Ukraine under the destructive influence of exogenous determinants. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (2), 161–170. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/161> [in English].

16. Motyl, A. J. (2010). Can Ukraine have a history? *Problems of Post-Communism*, 57(3), 55–61. <https://doi.org/10.2753/ppc1075-8216570305>

17. Rosetti, N. (2019). Do European trade unions foster social solidarity? Evidence from multilevel data in 18 countries. *Industrial Relations Journal*, 50(1), 84–101. <https://doi.org/10.1111/irj.12242>

18. Stiglitz, J. (1999). Interest rates, risk, and imperfect markets: Puzzles and policies. *Oxford Review of Economic Policy*, 15(2), 59–76. <https://doi.org/10.1093/oxrep/15.2.59>

Transformation of Ukraine's political and economic institutions: security dimension and challenges of wartime

Pustovar Vladyslav Volodymyrovych

Doctoral Student at the Department of Political Science
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-9790-0210

The relevance of this study is determined by the large-scale transformation of Ukraine's political and economic institutions under the influence of war and hybrid threats. Wartime conditions are changing the format of public administration, increasing the importance of economic stability, institutional interaction and effective strategic control. Economic security is becoming increasingly integrated into the political architecture of national security. The purpose of this article is to analyse the transformation of Ukraine's political and economic institutions in wartime, identify the features of the new model of institutional coordination and the role of key state bodies in ensuring economic security. The study also aims to assess political accountability in the field of risk and security management.

The methodological basis consists of systemic and institutional approaches, supplemented by comparative analysis, structural analysis and elements of scenario forecasting. Considerable attention is paid to the analysis of normative acts and scientific works, which made it possible to reconstruct the key directions of institutional changes in the field of economic security.

The results of the study show a significant expansion of the functions of the National Security and Defence Council, which has become a crisis management centre responsible for sanctions, financial coordination and critical infrastructure protection. The Ministry of Economy has switched to operational management of the war economy, while the Ministry of Finance and the NBU have strengthened their positions as actors in financial and monetary security, forming a new model of inter-institutional interaction.

The article justifies the need to create a single coordination centre for economic security to combine forecasting, monitoring and responding to threats. It shows the need for a changed model of political accountability, including independent auditing, enhanced parliamentary and public control, and the integration of strategic planning into the decision-making process. The conclusions indicate that the modernisation of economic security institutions is possible under conditions of political leadership, professionalism of the state apparatus, and international support. The war has accelerated the transition to an adaptive management model, but long-term sustainability requires a transition to a strategic model and institutional consolidation of new practices. A promising area for further research is the formation of a comprehensive system of political and economic security in the post-war period.

Key words: economic security, political institutions, institutional coordination, national resilience, military economy, hybrid threats, public policy.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Скриль Сергій Анатолійович

Політико-правові проблеми відповідальності в сферах міжнародної та національної безпеки

УДК 341.1/8:351.86

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.12>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Скриль Сергій Анатолійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-8850-0883

*У статті здійснено концептуальний аналіз сутності та змісту такого міжнародного та національного політико-правового явища як «безпекове середовище». Одним із елементів такого середовища визначається морське безпекове середовище. Досліджуються механізми політичної та юридичної відповідальності держави-агресора за шкоду, завдану державі-жертві, а також юридичним та фізичним особам. Особливою перешкодою на шляху ефективного притягнення агресора до відповідальності визнається міжнародно-правовий інститут державного судового імунітету. Так, «фундамент» судового імунітету держав (*par in parem non habet imperium* – рівний над рівним не має влади) – принцип суверенної рівності – виступає «захисним бар'єром» (фактично – перешкодою) у випадках необхідності стягнення справедливої сатисфакції з держави-агресора у національних судових органах. Автором показано можливості стягнення збитків, завданих державою-агресором із застосуванням певних механізмів. В статті обґрунтовуються найбільш авторитетні і впливові: Міжнародний Суд ООН, який зазначений міжнародний орган є найавторитетнішим серед інших судових та позасудових інституцій. Водночас, розгляд міждержавних спорів затягується на довгі роки, що нівелює ефективність принципу невідворотності міжнародно-правової відповідальності; Спеціальні Комісії щодо збитків. Такі позасудові міжнародні інституції (*International Claims Commissions*) можуть мати договірний характер або створюватись за Рішенням Ради Безпеки ООН; Європейський Суд з прав людини; Інвестиційний арбітраж. Цей правовий інструмент може бути застосований для відшкодування збитків, завданих російською агресією бізнесу (виключно на тимчасово окупованих територіях); Іноземні та національні судові органи. Застосування цього механізму можливе у разі прийняття національними парламентами держав нормативних актів щодо незастосування принципу судового імунітету стосовно держави-агресора. Водночас, законодавче скасування судового імунітету держави-агресора потребує прийняття світовим співтовариством відповідних міжнародно-правових актів та формування прецедентної практики міжнародними судовими органами.*

Ключові слова: агресія, безпекове середовище, міжнародна безпека, морська безпека, судовий імунітет, політичний консенсус.

Вступ. Проблематика формування міжнародного та національного безпекового середовища, зокрема в сфері захисту морського простору, є однією із актуальних в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Безпекова складова існування держави як суверенного суб'єкта міжнародних відносин передбачає інституційне, нормативне та соціально-політичне забезпечення. Окрім того, мають діяти ефективні механізми притягнення до відповідальності держав-порушниць «матриці» міжнародного та національного безпекових середовищ. В іншому випадку світовий правопорядок деформується та руйнується, а принципи його сталого функціонування та розвитку набувають рис фіктивності.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у виявленні цивілізаційних та геополітичних причин міжнародних збройних конфліктів, а також в аналізі існуючих політичних та правових інструментів захисту територіальної цілісності держави (зокрема – морського простору), а також механізмів притягнення до відповідальності за порушення принципів міжнародного права, закріплених в Статуті ООН. Особлива увага приділяється дослідженню аспектів застосування у міжнародній та національній судовій практиці інституту судового імунітету як перешкоди у гарантуванні

невідворотності юридичної відповідальності за спричинену в результаті агресії шкоди державі-жертві, а також юридичним особам, які мають безпосереднє відношення до забезпечення сталого економічного безпекового морського простору.

Для досягнення мети передбачено такі завдання: дослідити систему сучасного правопорядку, визначити особливості ресурсної складової національного безпекового середовища, з'ясувати важливість морських кордонів держави у геополітичному сенсі, а також юридичні механізми притягнення до відповідальності за їх порушення.

Методи дослідження. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує цивілізаційний, філософсько-політичний аналіз стану сучасного світового правопорядку. Також використовується догматичне тлумачення юридичних принципів при вирішенні питань відповідальності за порушення міжнародного права.

Цивілізаційний вимір міжнародних відносин знайшов відображення у працях С. Гантингтона, З. Бжезінського, Ф. Фукуями та ін. «Живе догматичне тлумачення» принципів відповідальності за порушення міжнародного права відзеркалюється у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, в рішеннях національних українських та зарубіжних судів.

Результати. Систему сучасного міжнародного правопорядку слід розглядати як стан протистояння різних соціокультурних систем. Таке протистояння має конфліктні прояви та визначається наступними рисами. По-перше, глобалізаційні процеси у найбільшій мірі охоплюють економічні відносини та загострюють боротьбу за ресурси. По-друге, політична вестернізація значно відстала від економічної і, окрім держав західної культури, зіткнулася з жорстким протистоянням або «м'яким несприйняттям» з боку держав незахідних історико-культурних традицій. По-третє, культурна вестернізація призводить до загострення міжцивілізаційних конфліктів, а також до руйнації «нестійких соціокультурних систем» (держави колишнього СРСР, країни тропікоафриканської цивілізації) без формування нової – сталої, адаптованої до західних зразків, соціокультурної системи. За таких умов міжнародний правопорядок втрачає риси єдності та стабільності. Йдеться про співіснування в світі декількох самостійних правопорядків/квазіправапорядків на різних рівнях взаємодії (співробітництва – конфлікту) держав.

«Західний правопорядок», заснований на ліберально-демократичних цінностях та неухильному дотриманні принципів міжнародного права, охоплює країни відповідної цивілізаційної спільноти. У XXI столітті ці держави увійшли в стан «інформаційного суспільства». «Східний правопорядок» – це правопорядок, заснований на традиційних (системоцентристських) цінностях та «стриманій повазі» до імперативів міжнародного права. Правопорядок проміжних цивілізацій (євразійської, латиноамериканської) має внутрішньоконфліктний характер. За таких умов норми міжнародного права (зокрема, *jus cogens*) втрачають інтегруючу стабілізаційно-безпекову функцію. Глобалізаційні процеси фактично призводять до розхитування світового політичного порядку, поглиблення протиріч між різними соціокультурними системами. Це збільшує вірогідність «хвилі воєнних потрясінь» світового правопорядку.

Цілком логічним наслідком зазначених тенденцій стала агресія російської федерації проти України у 2022 р. з метою зміни світового порядку, який сформувався після закінчення Другої світової війни та створення ООН. Загострення протистояння між різними цивілізаційними системами продемонструвало нездатність «західної спільноти» за допомогою міжнародного права зупинити та покарати державу-агресорку. Перед світовим співтовариством постали проблеми створення нового ефективного механізму міжнародно-правової відповідальності. Їх вирішення потребує політичних зусиль як на рівні кожної держави – прийняття відповідних актів щодо застосування санкцій

проти агресора, так і на міжнародному – формування нової парадигми міжнародного права – ієрархії принципів *jus cogens* у випадках колізії їх застосування в результаті агресії однієї держави проти іншої. Тобто, у разі міжнародного визнання (Генеральною Асамблеєю ООН) акту агресії (і як наслідок – порушення принципу територіальної цілісності) однієї із держав, статутний оонівський принцип суверенної рівності відносно цієї держави не має діяти.

Існування та стабільний розвиток держави можливі у разі ефективного виконання нею класичних функцій, серед яких особливе місце займає формування безпекового середовища – умова самосбереження будь-якої політико-територіальної організації суспільства.

Варто зазначити, що безпекове середовище як соціально-політичне явище має внутрішню, зовнішню складові та пов'язано з реалізацією державою фундаментальних національних інтересів («національної ідеї»).

В Україні ці інтереси визначені в статті 3 Закону України «Про національну безпеку України»:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [1].

Фактично у зазначеній нормі закону перелічені не тільки національні інтереси, але й умови (зовнішні та внутрішні) формування безпекового середовища та існування держави.

Зовнішні умови безпекового середовища необхідно розглядати в контексті тенденцій співіснування цивілізацій. Світовий порядок, побудований на статутних принципах міжнародного права (*jus cogens*), у XXI столітті ввійшов у стадію «біфуркаційної невизначеності», втрати єдності та стабільності. Внутрішні умови формування безпекового середовища пов'язані з військово-політичною, економічною та соціальною стійкістю спільноти у конкретний історичний період.

Отже, можна визначити наступні умови «життєздатності» держави в «глобальному суспільстві» XXI століття.

По-перше, інтегрованість у цивілізаційний простір, що передбачає приєднання до міжнародних організацій та військово-політичних блоків колективної безпеки. У сучасному світі конкуруючих та конфліктуєчих цивілізацій (Західної,

Арабо-мусульманської, Китайської, Євразійської) неможливо сформувати безпекове середовище та навіть зберегти державність будь-якій політичній нації, яка опинилась поза межами «системи цивілізаційної підтримки». Російська агресія проти України є прямим доказом того, що ізольованість держави від єдиного європейського політичного, правового, економічного, безпекового простору робить її легкою здобиччю для географічного сусіда з іншими цивілізаційними цінностями. Маючи кордони з «імперським російським утворенням», Україні не можна конституційно проголошувати статус нейтральної держави.

По-друге, сталий розвиток економіки як матеріальної складової національної безпеки. Зрозуміло, що економічно нерозвинені держави не здатні фінансувати виконання безпекової функції. Історичний досвід свідчить, що перевага у збройному конфлікті значно більше у економічно самодостатньої сторони такого конфлікту.

По-третє, системна стратегічна підтримка сектору безпеки та оборони. Особливо важливо розвивати свої військові формування та військово-промисловий комплекс тим державам, які мають кордони з народами інших цивілізацій. Яскравий приклад – Ізраїль, який формує систему воєнної безпеки в оточенні арабських країн.

По-четверте, політична стабільність у державі як невід’ємна складова ефективного управління сектором безпеки та оборони. В умовах міжнародного збройного конфлікту політичні інститути мають «працювати як годинник». В іншому випадку виникає загроза територіальній цілісності, яка є наслідком неспроможності державної влади виконувати класичні функції. Легітимність та легальність влади набувають особливого значення в умовах правового режиму воєнного стану.

По-п’яте, консолідованість суспільства. Єднання навколо спільних національних інтересів під час збройної агресії є обов’язковою складовою збереження державності. Варто зазначити, що формування безпекового середовища є функцією не тільки держави, але й громадянського суспільства.

Отже, у XXI столітті для всіх держав, незалежно від їх цивілізаційної приналежності, існують спільні універсальні умови «безпекової життєздатності».

Важливим елементом «матриці» національного безпекового середовища виступають механізми позасудового та судового захисту інтересів держави, а також фізичних та юридичних осіб (зокрема тих, які забезпечують економічне зростання держави в морській сфері). Під час збройної агресії проти України збройні сили російської федерації намагаються перешкоджати використанню морських шляхів Чорного моря українськими перевізниками. Окрім того, системно наноситься шкода портовій інфраструктурі. За таких обставин постає проблема створення ефективного механізму при-

тягнення до відповідальності держави-агресора та стягнення завданої шкоди.

На національному рівні механізм відшкодування передбачений Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання гарантій компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та воєнних дій на території України, фрахтувальникам, операторам та/або власникам морських суден та суден внутрішнього плавання, що ходять під прапором України та під прапорами іноземних держав» №361 від 29.03.2024 р.

Умови застосування Порядку наступні:

По-перше, відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна суднам під час перебування таких суден у територіальному морі України.

По-друге, для отримання компенсації в судовласника повинен бути наявний та дієвий страховий поліс чи P&I поліс, який не покриває такі збитки або не розповсюджує свою дію на територію бойових дій [2].

Однак зазначений позасудовий механізм (за рахунок української держави) майже не використовується.

Водночас, окремими Постановами Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, прийнятими у 2022 році, визнано можливість відступу від принципу суверенного (юрисдикційного) імунітету у випадку держави-агресора.

Станом на жовтень 2025 року українські суди винесли більше 1500 рішень у справах щодо відшкодування збитків, завданих збройною агресією рф. Зокрема, щодо відшкодування збитків, спричинених інфраструктурі морських портів, розташованих в Одеській області, ухвалено майже 100 рішень. У абсолютній більшості випадків суди повністю або частково задовольнили позовні вимоги. Найбільша присуджена сума відшкодування для фізичних осіб становить 328 млн грн, а для бізнесу – 180 млрд. грн.

Але росія не визнає ці рішення й буде заперечувати проти них. Ефективних юридичних інструментів змусити її до виконання не існує. Виконання рішень в Україні також наразі неможливе – насамперед через відсутність достатньої кількості російських суверенних активів на території держави. До того ж немає визначеного рішення уряду щодо подальшої долі активів рф, вилучених у межах національного механізму конфіскації.

Іноземні суди (Франції, Німеччини, Бельгії, Великої Британії) відмовляються визнавати рішення українських судів щодо стягнення шкоди з рф та надавати дозвіл на їх примусове виконання на своїй території, посилаючись на:

1. Доктрину суверенного (юрисдикційного) імунітету держав, яка захищає майно однієї держави від юрисдикції іншої, а саме – на рішення Міжнародного Суду ООН Німеччина проти Іта-

лії 2012 р. у справі про юрисдикційні імунітети. У цьому рішенні Суд визнав, що «міжнародне звичаєве право продовжує вимагати надання державі імунітету під час розгляду справ про делікти, які ймовірно вчинені на території іншої держави її збройними силами та іншими державними органами під час ведення збройного конфлікту» [3].

2. Порушення ст. 6 Конвенції 1950 р. – права на справедливий суд (доступ до суду), що виникають в таких справах, зокрема:

1) відсутність належного повідомлення відповідача про справу;

2) відсутність представників відповідача або призначення такого за рахунок держави й здійснення активного захисту; фактично справа розглядається виключно в межах позовної заяви;

3) відсутність документів в справі мовою відповідача;

4) ненадсилання рішення суду відповідачу;

5) неможливість подальшого оскарження рішення відповідачем.

Отже, ефективного судового механізму стягнення з агресора шкоди, завданої інфраструктурі морських портів, на міжнародному та національному рівнях не створено.

Окремої уваги заслуговує судова прецедентна практика Європейського Суду з прав людини у справах, пов'язаних з порушенням прав людини під час міжнародних збройних конфліктів. Наприклад, Рішення у справі «Грузія проти росії» (38263/08) від 21 січня 2021 р., в якому зазначено, що за обстріли збройними силами РФ неконтрольованої росією території Грузії (під час активної фази військових дій з 8 по 12 серпня 2008 р.) відповідальність не настає: «...у випадку військових операцій, включаючи, наприклад, збройні напади, бомбардування або обстріли, які здійснюються в ході міжнародного збройного конфлікту, взагалі не можна говорити про «ефективний контроль» над тим чи іншим районом. Сама реальність збройного протистояння і бойових дій між ворожими збройними силами, які прагнуть встановити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала, що жодного контролю над місцевістю не було» [4]. Фактично Суд визнав, що відсутність «ефективного контрол»

над територіями звільняє державу-агресора від відповідальності.

Окрім того, РФ вийшла із складу Ради Європи та на конституційному рівні не визнає рішень ЄСПЛ.

Висновки. Міжнародні збройні конфлікти є квінтесенцією XXI століття. Причинами їх виникнення є не тільки боротьба за ресурси (за вихід до морських просторів, зокрема), але й ціннісні (цивілізаційні) протиріччя. Одним із інструментів припинення конфліктів є інститут юридичної відповідальності держави-агресора. Однак у сучасному міжнародному праві відсутні ефективні механізми притягнення до відповідальності за агресію. Питання потребує міжнародного політичного вирішення з подальшою правовою регламентацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про національну безпеку України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

2. Про затвердження Порядку надання гарантій компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та воєнних дій на території України, фрахтувальникам, операторам та/або власникам морських суден та суден внутрішнього плавання, що ходять під прапором України та під прапорами іноземних держав. Постанова КМУ від 29.03.2024 р. №361. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2024-%D0%BF#Text>

3. Germany vs. Italy. URL: <https://www.icj-cij.org>

4. «Georgia v. Russia» URL: <https://www.echr.coe.int>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

2. Pro zatverdzhennya Poryadku nadannya harantiy kompensatsiyi shkody, zapodiyanoi vnaslidok zbroynoyi ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrainy ta voyennykh diy na terytoriyi Ukrainy, frakhtuval'nykam, operatoram ta/abo vlasnykam mors'kykh suden ta suden vnutrishn'oho plavannya, shcho khodyat' pid praporom Ukrainy ta pid praporamy inozemnykh derzhav. Postanova KМУ vid 29.03.2024r. №361. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2024-%D0%BF#Text>

3. Germany vs. Italy. URL: <https://www.icj-cij.org>

4. «Georgia v. Russia» URL: <https://www.echr.coe.int>

Political and legal issues of responsibility in the spheres of international and national maritime security

Skryl Serhiy Anatoliiovych

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of State and Legal Disciplines
Odesa State University of Internal Affairs
Uspenska str., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8850-0883

The article provides a conceptual analysis of the essence and content of such an international and national political and legal phenomenon as the «security environment». One of the elements of such an environment is the maritime security environment. The mechanisms of political and legal responsibility of the aggressor state for the harm caused to the victim state, as well as to legal entities and individuals are investigated. The international legal institution of state judicial immunity is recognized as a separate obstacle to the effective holding of the aggressor to account. Thus, the «foundation» of the judicial immunity of states (par in parem non habet imperium – an equal over an equal has no power) – the principle of sovereign equality – acts as a «protective barrier» (in fact – an obstacle) in cases of the need to exact just satisfaction from the aggressor state in national judicial bodies. In modern conditions, recovery of damages caused by an aggressor state is possible using the following mechanisms: The International Court of Justice of the United Nations. This international body is the most authoritative among other judicial and extrajudicial institutions. At the same time, the consideration of interstate disputes is delayed for many years, which reduces the effectiveness of the principle of the inevitability of international legal responsibility; Special Commissions on damages. Such extrajudicial international institutions (International Claims Commissions) may be of a contractual nature or established by a UN Security Council Decision; European Court of Human Rights. In resolving both interstate disputes and complaints and private entities against the aggressor state – Russia in connection with the latter's violation of the rights and freedoms protected by the 1950 Convention, the ECHR mechanism loses its effectiveness, since in 2022 Russia was excluded from the Council of Europe; Investment arbitration. This legal instrument can be used to compensate for losses caused by Russian aggression to businesses (exclusively in temporarily occupied territories); Foreign and national judicial bodies. The application of this mechanism is possible in the event that national parliaments of states adopt regulations on the non-application of the principle of judicial immunity in relation to the aggressor state. At the same time, the legislative abolition of the judicial immunity of the aggressor state requires the adoption by the world community of relevant international legal acts and the formation of precedent practice by international judicial bodies.

Key words: aggression, security environment, international security, maritime security, judicial immunity, political consensus.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Стойко Олена Михайлівна

Європейський підхід до розуміння цифрового суверенітету

УДК 327:004.056(477:061.1 ЄС)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.13>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Стойко Олена Михайлівна
доктор політичних наук, провідний
науковий співробітник
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького Національної академії
наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0002-1021-5270

Розглянуто еволюцію розуміння цифрового суверенітету у нормативно-правових документах Євросоюзу та політичних деклараціях лідерів. Протягом останнього десятиліття ЄС прийняв низку регуляторних актів щодо використання цифрових технологій, однак питання утвердження свого суверенітету у цій сфері набуло актуальності з 2019 року. ЄС був одним із глобальних лідерів у правовому регулюванні інформаційно-комунікаційних технологій, прийнявши у 2016 році Загальний регламент про захист даних. Особливістю вузького підходу до цифрового суверенітету, характерного для цього етапу, є його розгляд у контексті інфраструктури та програмного забезпечення. Найбільшу увагу за вузького розуміння цифрового суверенітету ЄС приділяв захисту даних та приватності, кібербезпеці та підтримці конкурентоспроможності європейських технологічних компаній. Однак пандемія, російсько-українська війна виявила загрози залежності ЄС від зовнішніх акторів та вразливості, зокрема і в суспільно-політичних процесах. Прийняття Берлінської декларації (2025) стало важливою віхою у захисті демократії та європейських цінностей як важливої складової цифрового суверенітету у широкому його розумінні. Запропонований Єврокомісією Європейський щит демократії передбачає низку заходів у таких ключових напрямках як: 1) захист цілісності інформаційного простору; 2) зміцнення європейських інституцій, забезпечення чесних і вільних виборів та вільних і незалежних ЗМІ та 3) підвищення стійкості суспільства та залучення громадян. Особливу роль відведено громадянському суспільству, організації якого отримують фінансову, організаційну та інформаційну підтримку з боку ЄС.

Ключові слова: цифровий суверенітет, цифровізація, демократія, медіаграмотність, кібербезпека, дані, штучний інтелект, ЄС, євроінтеграція, громадянське суспільство.

Вступ. За останнє десятиліття цифровий або технологічний суверенітет став однією з провідних тем європейського політичного дискурсу, що зумовлено прагненням ЄС зменшити структурну залежність від іноземних технологій та забезпечити більший контроль над своєю цифровою інфраструктурою, критичними ресурсами, потоками даних та інноваційними екосистемами.

Цифрова політика була визначена одним із ключових політичних пріоритетів Європейської комісії на 2019–2024 роки [1], а її голова У. фон дер Ляєн пообіцяла, що Європа має досягти «технологічного суверенітету» у критично важливих сферах [2].

У нещодавньому звіті Комісії про медіа суверенітет (2019) підкреслено, що конкуренція з боку глобальних технологічних гравців, які не завжди дотримуються європейських правил і фундаментальних цінностей і які ставлять привласнення та оцінку даних в центр своєї стратегії, становить серйозний політичний виклик для Європи [17]. У 2019 році Європейська Рада наголосила, що ЄС необхідно продовжувати розвивати конкурентоспроможну, безпечну, інклюзивну та етичну цифрову економіку з підключенням до мережі світового класу, та закликала приділяти особливу увагу питанням безпеки даних та штучного інтелекту (ШІ) [9]. У жовтні 2025 року депутати Європарламенту обговорили з представниками Ради та Єврокомісії шляхи просування та захисту цифрових правил ЄС і зменшення технологічної залежності від суб'єктів,

що не входять до ЄС [15]. Особливу увагу було приділено обговоренню важливості побудови безпечної та автономної цифрової економіки та повного впровадження цифрових правил ЄС, зокрема законів про цифрові послуги та цифрові ринки, про штучний інтелект, про кіберстійкість, про дані, про мікросхеми та правила щодо криптоактивів.

Однак російсько-українська війна, посилення конкуренції у глобальному технологічному змаганні з дедалі очевиднішим відставанням ЄС від Китаю та США змушує Євросоюз перейти від вузького до широкого розуміння цифрового суверенітету. Тому **метою статті** є вивчення зміни у підході ЄС до утвердження свого цифрового суверенітету.

Методи дослідження. Для досягнення цієї мети було використано системний підхід для розгляду цифрового суверенітету як частини ширшого феномена, що включає в себе безпеку, економіку, технологію, політику та геополітику, а також комплекс якісних методів дослідження, зокрема контент-аналіз для вивчення нормативно-правових документів Євросоюзу, що регулюють цифрову сферу, прогностичний метод для оцінки перспектив розвитку цифрового суверенітету в ЄС.

Результати. Можна виділити два розуміння цифрового суверенітету: вузьке і широке. У вузькому розумінні цифровий суверенітет обмежується такими технологіями, як наноелектроніка, фотоніка, робототехніка, 5G, високопродуктивні обчислення, великі дані, хмарні обчислення, штучний інтелект

та сферою економіки даних Інтернет речей (IoT). Найбільшу стурбованість ЄС викликають захист даних та приватності, а також кібербезпека.

Що стосується даних, то ЄС прийняв дуже суворі рамки щодо конфіденційності та захисту даних, в основі яких лежить Загальний регламент про захист даних (ЗРЗД, 2016), який набув чинності в 2016 році, і запровадив захисне «право на забуття» та право на перенесення даних, щоб посилити контроль осіб над своїми власними даними [5]. Крім того, Єврокомісія визначила стратегію щодо просування міжнародних стандартів захисту даних. ЄС вважається розробником стандартів у сфері конфіденційності та захисту даних, оскільки різні країни включили положення ЗРЗД до свого національного законодавства, а деякі транснаціональні корпорації вирішили прийняти ЗРЗД як свій глобальний стандарт діяльності [7].

У 2025 році була прийнята Стратегія Євросоюзу щодо даних [11], яка визначає три пріоритетні напрямки дій, що базуються на: розширенні доступу до даних для штучного інтелекту, щоб забезпечити європейським підприємствам доступ до високоякісних даних, необхідних для інновацій [3]; вдосконаленні правил щодо даних, щоб надати підприємствам правову визначеність та зменшити витрати на дотримання вимог; захисті суверенітету ЄС у сфері даних, щоб зміцнити позицію Союзу щодо міжнародних потоків даних.

У сфері кібербезпеки ще у 2019 році залежність від китайської інфраструктури 5G була визначена як критична слабкість ЄС, а також було підкреслено ризик того, що відсутність єдиного європейського кіберпростору робить спільноту вразливою перед зовнішнім впливом. Держави-члени ЄС опублікували звіт, в якому застерігають від надмірної залежності від одного постачальника обладнання, що збільшує ризик потенційного переривання поставок і створює загрозу безпеці [12].

Ще однією проблемою, яка викликає занепокоєння держав-членів ЄС, є відсутність контролю над даними, що генеруються на їхній території. Останнім часом європейські уряди почали відмовлятися від хмарних рішень, що пропонуються компаніями, які не є членами ЄС, і натомість впроваджувати хмарні рішення, розроблені в Європі.

Крім того, великі онлайн-платформи, які переважно базуються за межами ЄС, дедалі частіше розглядаються як такі, що домінують у цілих секторах економіки ЄС і позбавляють держави-члени ЄС їх суверенітету в таких сферах, як авторське право, захист даних, оподаткування або транспорт. Ця проблема поширилася на інші сфери, такі як електронна комерція та дезінформація в Інтернеті, де законодавство ЄС не в змозі протидіяти впливу іноземних високотехнологічних компаній.

У відповідь, починаючи з 2014 року, ЄС запровадив низку інструментів для боротьби з кібера-

таками. Одним з перших стала Директива про безпеку мереж та інформації (2016), яка покращила можливості та співробітництво держав-членів у сфері кібербезпеки і визначила для компанії заходи щодо запобігання та повідомлення про інциденти безпеки та кібератаки в ключових секторах (тобто енергетика, транспорт, банківська справа, інфраструктура фінансових ринків, охорона здоров'я, водопостачання та цифрова інфраструктура). Європейський закон про кібербезпеку (2019) [8] запроваджує (необов'язкову) загальноєвропейську систему сертифікації кібербезпеки для продуктів ІКТ, щоб забезпечити захист споживачів та підприємств від загроз кібербезпеки.

В результаті ЄС почав утверджуватися як орган, що встановлює стандарти в галузі кібербезпеки, оскільки країни, що не входять до ЄС, а також приватні компанії, які ведуть бізнес або мають дочірні компанії в ЄС, оновили свої практики та політики в галузі кібербезпеки, щоб забезпечити відповідність цим новим і розширеним законодавчим вимогам.

Для посилення кібербезпеки ЄС необхідно вжити заходів у трьох напрямках:

1) переглянути систему сертифікації кібербезпеки ЄС, яка забезпечує гармонізований набір правил для захисту споживачів та підприємств в ЄС. Так впровадження обов'язкової, а не добровільної, системи сертифікації в масштабах ЄС стало б кроком вперед у забезпеченні справді безпечного середовища і сприяло б утвердженню ЄС як органу, що встановлює стандарти в галузі кібербезпеки;

2) покращити координацію у питаннях кібербезпеки. Хоча уже було оголошено про створення нового Спільного підрозділу з кібербезпеки для забезпечення посиленої співпраці між державами-членами, у звіті Європейської рахункової палати наголошується, що ЄС необхідно вжити додаткових заходів для усунення непослідовності у транспортуванні або прогалин у законодавстві ЄС (наприклад, обмежені та різноманітні правові рамки щодо обов'язків дбайливості; директиви ЄС з корпоративного права не містять конкретних вимог щодо розкриття інформації про кіберризик) [10]. Важливим кроком також стало прийняття пропозиції Єврокомісії щодо створення європейських центрів компетенції з кібербезпеки у галузі промисловості, технології та досліджень, перший з яких було відкрито 8 травня 2023 року у Бухаресті (Румунія).

3) удосконалення процедури закупівель в ЄС. Резолюція Європейського парламенту від 2019 року закликає зробити безпеку обов'язковим аспектом у всіх процедурах державних закупівель для відповідної інфраструктури як на рівні ЄС, так і на національному рівні. Держави-члени повинні розробити конкретні вимоги безпеки, які могли б застосовуватися в контексті державних закупівель, пов'язаних з мережами 5G, включаючи обов'язкові

вимоги щодо сертифікації кібербезпеки. У більш загальному плані можна було б розглянути можливість перегляду правил державних закупівель ЄС та положень про надання грантів з метою кращого врахування критичних аспектів цифрових технологій у чутливих секторах. Це означало б надання достатньої ваги міркуванням безпеки при оцінці тендерних пропозицій та більший акцент на диверсифікації постачальників ІКТ, а також на прозорості ланцюгів постачання мережевого обладнання.

На рівні ЄС було запропоновано або вже обговорюється низка ініціатив, спрямованих на прискорення процесу цифровізації та посилення стратегічної автономії Європи в цифровій сфері, які базуються на трьох основних елементах: 1) створенні системи управління даними; 2) сприянні створенню надійного середовища; 3) адаптації правил конкуренції та регулювання.

1. Контроль над неперсональними даними має вирішальне значення. ЄС може отримати вигоду від своїх великих промислових ресурсів даних. З цією метою надзвичайно важливим є створення безпечної загальноєвропейської системи обробки даних та сприяння інвестиціям у передові технології.

2. Для створення надійного цифрового середовища необхідно запровадити європейську хмарну та інформаційну інфраструктуру для зміцнення суверенітету Європи в галузі даних і розв'язання проблеми домінування на ринку хмарних технологій і зберігання даних неєвропейських постачальників, що може мати негативні наслідки для безпеки та прав громадян ЄС. Відповідно до європейської стратегії у сфері даних, на рівні ЄС можуть бути запропоновані подальші заходи для сприяння впровадженню загальноєвропейської хмарної інфраструктури (наприклад, встановлення спільних стандартів хмарних технологій, еталонної архітектури та вимог до взаємодії).

3. Сприятливе регулятивне середовище передбачає оновлення та адаптацію політики ЄС у сфері конкуренції та нормативно-правову базу до цифрової ери. Наразі обговорюється перехід до більш захисних та обережних механізмів, включаючи нові правила щодо іноземної державної власності та практик великих технологічних компаній, що спотворюють конкуренцію. Також триває робота над розробкою нових інструментів ЄС для досягнення конвергенції механізмів перевірки інвестицій та оцінки поглинання високотехнологічних європейських компаній. Крім того, створення робочої групи ЄС з питань стратегічних галузей та технологій, завданням якої буде визначення стратегічно важливих галузей, для яких будуть запроваджені обмеження на іноземні інвестиції та винятки з державної допомоги та політики конкуренції, може забезпечити координацію між державами-членами та ЄС у цьому питанні.

З огляду на стрімкий технологічний розвиток необхідно адаптувати інструменти політики ЄС

у сфері конкуренції та регулювання. У низці досліджень та звітів міститься заклик доповнити оцінку ex-post ex-ante правилами, які б краще регулювали поведінку великих цифрових платформ, що передбачає адаптацію перспективного підходу до регулювання цифрових ринків та забезпечення більшої відкритості, справедливості та передбачуваності екосистем онлайн-платформ та онлайн-діяльності. У довгостроковій перспективі розглядається можливість створення власних цифрових інструментів та рішень (наприклад, операційних систем та мобільних платформ), які дозволять уникнути технологічної залежності та сприяють створенню відкритих, але при цьому безпечних цифрових екосистем в ЄС. Крім того, в рамках конкуренції та регуляторної бази для досягнення більшої технологічної автономії бажаним видається перехід до більш захисних та обережних механізмів, включаючи нові правила щодо власності іноземних держав та практик великих технологічних компаній, що спричиняють спотворення ринку.

Широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну, активізація гібридної війни щодо європейських держав, дедалі більше значення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та ШІ для суспільних процесів зумовило перехід до широкого розуміння Євросоюзом цифрового суверенітету, яке включає і політичну сферу. Знаковим у цьому сенсі стало підписання 18 листопада 2025 року в Берліні під час Саміту з питань європейського цифрового суверенітету Декларації про європейський цифровий суверенітет (так звана Берлінська декларація) [6]. Підписанти взяли на себе політичне зобов'язання забезпечити спільну основу для посилення цифрових можливостей Європи. Берлінська декларація є ще однією віхою в спробах Союзу та його держав-членів сформулювати узгоджене бачення свого цифрового майбутнього.

У ній під цифровим суверенітетом розуміється «забезпечення того, щоб Європа могла діяти незалежно та самостійно на основі міжнародного права, власних законів, цінностей та інтересів безпеки, одночасно розвиваючи міжнародне співробітництво зі своїми партнерами, які поділяють європейські цінності та принципи». Це означає здатність держав-членів регулювати свою цифрову інфраструктуру, дані та технології, а фізичних і юридичних осіб: діяти незалежно у цифровому світі, що дозволяє приймати автономні рішення щодо використання, управління та розвитку цифрових систем без надмірної залежності від зовнішніх суб'єктів з метою захисту європейських демократій та європейських цінностей. У ній викладено такі основні принципи:

– уникнення дублювання регуляторних актів та реалізація послідовної політики. При цьому цифровий суверенітет не слід помилково тлумачити як протекціонізм, а скоріше як спільний європейський

підхід, що зміцнює нашу здатність діяти вільно, залишаючись у співпраці з глобальними ринками та партнерами; як відкритість Європи для глобальних партнерів зі спільними цінностями;

- створення сприятливого інвестиційного клімату та справедливої нормативно-правової бази, яка сприятиме інноваціям та конкурентоспроможності, з урахуванням інтересів малого, середнього і великого бізнесу;

- забезпечення суверенітету даних: найбільш чутливі дані Європи повинні бути ефективно захищені від надмірного зовнішнього втручання або позаєвропейських законів;

- залучення довгострокових інвестицій у стратегічні галузі, такі як високопродуктивні обчислення, напівпровідники, комунікаційні мережі нового покоління, супутникова інфраструктура, квантові технології, кібербезпека, хмарні технології та штучний інтелект;

- політика відкритих рішень, якщо вони відповідають високим стандартам кібербезпеки та доповнюються надійними запатентованими технологіями, де це доречно;

- створення спільних європейських активів у сфері штучного інтелекту, даних, хмарних потужностей та космічної інфраструктури, зокрема через державно-приватні партнерства та рішення з відкритим кодом;

- проактивна позиція ЄС на міжнародній арені для створення динамічної глобальної цифрової екосистеми. Співпраця в таких сферах, як безпечна та надійна цифрова інфраструктура, нові технології, стійкість ланцюгів постачання, сировина, кібербезпека, потоки даних, цифрові стандарти та цифрові навички, має вирішальне значення для зміцнення європейської економічної стійкості та забезпечення її значущості в глобальному цифровому порядку;

- посилення системи управління: замість створення нових чи дублюючих структур слід зосередитися на оптимізації та інтеграції чинних, забезпечуючи ясність і ефективність. Управління повинно зміцнювати довіру, зменшувати фрагментацію та забезпечувати прозорий механізм колективного прийняття рішень, виходити з принципу інклюзивності;

- розвиток людського капіталу: інвестиції в освіту та дослідження, цифрові навички та цифрову грамотність громадян необхідно для розширення можливостей європейської робочої сили, громадян, державних адміністрацій та підприємств. Медіа- та інформаційна грамотність є необхідною для підвищення рівня знань про цифрове середовище та навчання безпечній навігації в ньому, і її необхідно розвивати через навчання протягом усього життя, щоб забезпечити нашу стійкість та конкурентоспроможність;

- захист демократії.

Акцент на розвитку людського капіталу і захисті демократичних механізмів є відображенням широкого розуміння ЄС цифрового суверенітету й у цьому напрямі було зроблено низку важливих кроків. По-перше, це прийняття Плану дій щодо європейської демократії (2020) [14], який мав за мету сприяти проведенню вільних і чесних виборів та активній демократичній участі; підтримувати вільні та незалежні засоби масової інформації; та протидіяти дезінформації.

По-друге, це пакет заходів «Про захист демократії» (2023) [13], який був прийнятий напередодні виборів до Європарламенту 2024 року задля забезпечення прозорості представництва іноземних інтересів в ЄС. Для запровадження узгодженого підходу до усунення перешкод на внутрішньому ринку та оснащення ЄС інструментами прозорості, які дозволять йому захищати демократію, залишатися відкритим суспільством та захищати основні права, зокрема свободу вираження поглядів та доступ до інформації, була запропонована Директива про гармонізацію вимог щодо прозорості представництва інтересів, що здійснюється від імені третіх країн [16]. Вона має на меті забезпечити загальний високий рівень прозорості та демократичної підзвітності в усьому ЄС щодо лобістських кампаній, що надаються як послуга, а також подібних заходів, що здійснюються суб'єктами від імені уряду третьої країни, які намагаються вплинути на розробку, формулювання або впровадження державної політики чи законодавства, або на процеси прийняття державних рішень.

По-третє, це впровадження Європейського щита демократії. У середині листопада 2025 року Єврокомісія представила Європейський щит демократії, що містить низку заходів для зміцнення, захисту та просування сильних і стійких демократій у всьому ЄС [4]. Ця програма передбачає низку заходів за трьома основними напрямками: 1) захист цілісності інформаційного простору; 2) зміцнення європейських інституцій, забезпечення чесних і вільних виборів та вільних і незалежних ЗМІ та 3) підвищення стійкості суспільства та залучення громадян.

В її рамках планується створення нового Європейського центру демократичної стійкості, який об'єднає досвід і ресурси ЄС та держав-членів для посилення колективної спроможності передбачати, виявляти та реагувати на загрози і зміцнювати демократичну стійкість. Центр має стати платформою для сприяння обміну інформацією та підтримки розбудови спроможності протистояти новим спільним загрозам, зокрема іноземним маніпуляціям інформацією та втручанням і дезінформації. У рамках Центру буде створено платформу для зацікавлених сторін, щоб сприяти діалогу з перевіреними зацікавленими сторонами, такими як організації громадянського суспільства

(ОГС), дослідники та науковці, перевіряльщики фактів та медіапровайдери.

1. Захист цілісності інформаційного простору є передумовою для реалізації громадянами своїх прав та участі у демократичному процесі. Комісія продовжить співпрацю з підписантами Кодексу поведінки щодо дезінформації та підготує протокол щодо інцидентів та кризових ситуацій у рамках Закону про цифрові послуги, щоб сприяти координації між відповідними органами та забезпечити швидке реагування на масштабні та потенційно транснаціональні інформаційні операції.

2. Зміцнення європейських інституцій, забезпечення чесних та вільних виборів, а також сприяння діяльності вільних і незалежних ЗМІ передбачає інтенсифікацію зусиль в рамках Європейської мережі співпраці з питань виборів шляхом налагодження систематичного обміну інформацією з ключових тем, що стосуються цілісності виборчих процесів. Планується створення незалежної Європейської мережі фактчекерів для протидії поширенню дезінформації усіма офіційними мовами ЄС, а Європейська обсерваторія цифрових медіа розробить нові підходи для здійснення незалежного моніторингу та аналізу для оцінки ситуації у ході виборчої кампанії або в кризових ситуаціях. Для підтримки незалежної журналістики Єврокомісія планує виділити додаткове фінансування для медіа для посилення стійкості ЗМІ. У ході перегляду Директиви про аудіовізуальні медіапослуги Комісія планує посилити роль медіапослуг та удосконалив правила розміщення реклами для сприяння сталому розвитку медіа в ЄС. Також буде переглянуто Рекомендації Комісії щодо безпеки журналістів та посилено заходи для підтримки системи боротьби з неправомірними судовими позовами проти участі громадськості.

3. Підвищення стійкості суспільства та залучення громадян передбачає насамперед підвищення медіаграмотності та цифрової грамотності для всіх вікових груп, щоб допомогти їм розпізнавати та протидіяти маніпулюванню інформацією. Також планується низка заходів для активізації залучення громадян до демократичних процесів, зокрема шляхом широкого впровадження консультацій. Для підвищення раціональності процесу прийняття політичних рішень Єврокомісія розробить Рекомендації щодо підтримки наукових даних у процесі формування політики.

У рамках Європейського щита демократії також запропоновано Стратегію ЄС щодо громадянського суспільства, спрямовану на посилення залучення, захисту та підтримки організацій громадянського суспільства (ОГС). Оскільки громадянське суспільство відіграє важливу роль у демократичних процесах, сприяючи розробці політики, надаючи соціальні та громадські послуги, підвищуючи обі-

знаність про важливі соціальні питання та представляючи різні групи, то Єврокомісія прагне до посилення взаємодії з ОГС, що буде здійснюватися по трьох напрямках:

1) створення нової платформи громадянського суспільства для подальшого сприяння діалогу щодо захисту та просування цінностей ЄС.

2) створення онлайн-центру знань про громадянський простір для полегшення доступу до активних проєктів та інструментів, включаючи доступні заходи захисту;

3) збільшення фінансування (орієнтовно втричі – до 3,6 млрд євро у наступному бюджеті ЄС) та полегшення доступу до фінансових інструментів ОГС.

Висновки. Дедалі більше проникнення сучасних цифрових технологій у всі сфери суспільного життя та посилення глобальної гонки за технологічне лідерство між різними політичними режимами зумовило необхідність появи цифрового суверенітету. Євросоюз поступово відмовляється від вузького його розуміння, насамперед технологічного виміру – комунікаційна інфраструктура, дані, ШІ, до ширшого – політичного (захист демократичних інституцій) та людського (розвиток людського капіталу, медіаграмотність). Україна як кандидат на членство в Євросоюзі повинна враховувати таке широке розуміння цифрового суверенітету, зміцнення якого є особливо нагальним з огляду на російсько-українську війну.

ЛІТЕРАТУРА:

1. A Europe fit for the digital age: Empowering people with a new generation of technologies. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en
2. A Union that strives for more: My agenda for Europe. URL: https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_en?filename=political-guidelines-next-commission_en.pdf
3. Communication From The Commission To The European Parliament And The Council Data Union Strategy Unlocking Data For AI. COM/2025/835 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/?uri=COM%3A2025%3A835%3AFIN>
4. Communication on the European Democracy Shield. URL: https://commission.europa.eu/document/2539eb53-9485-4199-bfdc-97166893ff45_en General publications12 November 2025
5. Data protection. Rules for the protection of personal data inside and outside the EU. URL: https://commission.europa.eu/law/law-topic/data-protection_en
6. Declaration for European Digital Sovereignty. https://cdn.table.media/assets/europe/declaration-for-european-digital-sovereignty_final.pdf
7. Digital Single Market – Communication on Exchanging and Protecting Personal Data in a Globalised World Questions and Answers, 2017. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_17_15

8. EU Cybersecurity Act. Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) № 526/2013 (Cybersecurity Act) (Text with EEA relevance). PE/86/2018/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj>

9. European Council meeting (21 and 22 March 2019) – Conclusions. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2019-INIT/en/pdf>

10. European Court of Auditors Report Review № 02/2019: Challenges to effective EU cybersecurity policy (Briefing Paper) 2019. URL: <https://www.eca.europa.eu/en/publications?did=49416>

11. European Data Union Strategy. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/data-union>

12. Member States publish a report on EU coordinated risk assessment of 5G networks security (2019). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6049

13. On Defence of Democracy. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee And the Committee Of the Regions. Strasbourg, 12.12.2023. COM(2023) 630 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0630>

14. On the European democracy action plan. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee And the Committee Of the Regions. Brussels, 3.12.2020. COM(2020) 790 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790>

15. Promoting and protecting digital sovereignty in the EU. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/agenda/plenary-news/2025-10-06/3/promoting-and-protecting-digital-sovereignty-in-the-eu>

16. Proposal for a Directive Of the European Parliament And Of the Council establishing harmonised requirements in the internal market on transparency of interest representation carried out on behalf of third countries and amending Directive (EU) 2019/1937. COM/2023/637 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52023PC0637>

17. Towards European media sovereignty: An Industrial Media Strategy to leverage Data, Algorithms and Artificial Intelligence. URL: https://commission.europa.eu/document/download/8edef798-23c6-421b-a5a8-23dfa89ce4a4_en?filename=guillaume_klossa_special_report-european_media_sovereignty-executive_summary.pdf

The European approach to understanding digital sovereignty

Stoiko Olena Mykhailivna

Doctor of Political Science, Leading Research Fellow
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1021-5270

The evolution of the understanding of digital sovereignty in EU regulatory documents and political declarations by leaders is considered. Over the past decade, the EU has adopted a number of regulatory acts on the use of digital technologies, but the issue of asserting its sovereignty in this area has become relevant since 2019. The EU has been one of the global leaders in the legal regulation of information and communication technologies, adopting the General Data Protection Regulation in 2016. A distinctive feature of the narrow approach to digital sovereignty of this stage is its consideration in the context of infrastructure and software. The EU's narrow understanding of digital sovereignty focused on data protection and privacy, cybersecurity, and supporting the competitiveness of European technology companies. However, the pandemic and the Russian-Ukrainian war revealed the EU's threatening dependence on external actors and its vulnerability, particularly in socio-political processes. The adoption of the Berlin Declaration (2025) was an important milestone in the protection of democracy and European values as an important component of digital sovereignty in its broadest sense. The European Democracy Shield proposed by the European Commission provides for a series of measures in key areas such as: 1) protecting the integrity of the information space; 2) strengthening European institutions, ensuring fair and free elections and free and independent media; and 3) increasing the resilience of society and engaging citizens. A special role is assigned to civil society, whose organisations will receive financial, organisational and informational support from the EU.

Key words: digital sovereignty, digitalisation, democracy, media literacy, cybersecurity, data, artificial intelligence, EU, European integration, civil society.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Тесля Андрій Віталійович

Інституціоналізація публічно-приватного партнерства як інструменту реалізації публічної політики в Україні

УДК 351:338.246

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.14>

9616.2025-6.14

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Тесля Андрій Віталійович
аспірант кафедри політології
та державного управління
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна
ORCID: 0009-0009-4553-4181

У контексті сучасних викликів та перспективних завдань післявоєнної відбудови України інститут публічно-приватного партнерства (далі – ППП) набуває особливого значення як інструмент оновлення публічної політики. ППП дозволяє органам влади залучати приватні інвестиції для розвитку інфраструктури, підвищення якості публічних послуг і реалізації стратегічних проєктів, що сприяє модернізації державного управління. У статті розглянуто теоретичні засади ППП та вітчизняний досвід його застосування. Проаналізовано інституціоналізацію ППП через призму нормативно-правового, організаційного і професійно-кваліфікаційного вимірів, здійснено аналіз сучасного стану нормативно-правової бази України у сфері ППП, зокрема діючі закони та нещодавно ухвалені зміни, які спрямовані на гармонізацію з практиками ЄС та спрощення процедур. Виявлено, що попри більш ніж 200 укладених договорів на умовах ДПП, реалізується лише 22 проєкти, решта – не виконуються або припинені [11], що свідчить про наявність істотних проблем у цій сфері. Визначено основні бар'єри розвитку ППП в Україні: недосконале нормативно-інституційне забезпечення, брак політичної волі, складність та непрозорість процедур, нестабільність законодавства щодо інвестицій. Особливу увагу приділено значенню ППП для післявоєнної відбудови – через механізм партнерства держава може отримати додатковий ресурс для відновлення критичної інфраструктури та забезпечення громадсько значущих потреб. На основі аналізу актуальних досліджень і практики в українському контексті запропоновано напрями вдосконалення державної політики у сфері ППП: запровадження ефективних механізмів державної підтримки проєктів, усунення нормативних колізій, підвищення гарантій захисту прав інвесторів, розвиток інституційної спроможності публічних партнерів. Висновки містять рекомендації щодо подальшого оновлення публічної політики шляхом інтенсивного використання ППП для забезпечення сталого розвитку та післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, публічна політика, нормативно-правове забезпечення, державно-приватне партнерство, інституційні механізми, післявоєнне відновлення, інвестиції, державна влада, громадський контроль, інститути, ефективність держави.

Вступ. Сучасна публічна політика України функціонує в умовах комплексних і взаємопов'язаних викликів політичного, економічного, соціального та інфраструктурного характеру. До політичних належать триваюча військова агресія, геополітична нестабільність та ерозія довіри до державних інститутів. Економічні виклики охоплюють значне скорочення ВВП, хронічний дефіцит бюджету й високий рівень інфляції. Соціальні проблеми проявляються у масштабній вимушеній міграції та демографічній кризі. Інфраструктурні виклики пов'язані з руйнуванням критичних об'єктів енергетики, транспорту та житлового фонду. Ці фактори зумовлюють потребу в розробленні та впровадженні нових інструментів і підходів до розв'язання суспільно значущих проблем.

Традиційно держава виступала основним поставальником публічних послуг та головним інвестором у розвиток критичних об'єктів. Проте гостра обмеженість бюджетних ресурсів, нагальна потреба в масштабній модернізації та завдання повоєнного відновлення країни актуалізують широке залучення приватного сектору.

Публічно-приватне партнерство розглядається як один із найбільш ефективних механізмів забез-

печення синергії між державою та бізнесом, що дає змогу об'єднати фінансові, технологічні й управлінські ресурси сторін для досягнення суспільно важливих цілей на принципах балансу інтересів, справедливого розподілу ризиків і взаємної вигоди. Урядові стратегічні документи визначають розвиток публічно-приватного партнерства одним із ключових пріоритетів економічної політики у повоєнний період.

Водночас на практиці темпи впровадження публічно-приватного партнерства в Україні залишаються низькими. Станом на початок 2025 року укладено близько 200 договорів, проте реально реалізується лише 22 проєкти; решта або припинені, або перебувають у стані тривалого замороження. Така ситуація свідчить про наявність системних бар'єрів і потребує суттєвого оновлення публічної політики, вдосконалення нормативно-правової бази та створення реальних стимулів для інвесторів з метою підвищення ефективності державно-приватних партнерств.

Постановка проблеми. Ключова наукова проблема полягає у суперечності між формальною інституціоналізацією ППП в Україні та його низькою

практичною дієвістю. Незважаючи на те, що законодавча база для ППП була закладена ще у 2010 році та зазнала подальших удосконалень, цей механізм залишається недостатньо використовуваним інструментом реалізації публічно значущих проєктів.

Це значною мірою зумовлено домінуванням традиційних (та часто неефективних) підходів державного управління, за яких держава ієрархічно намагається самотужки фінансувати та оперувати інфраструктурою. Існуючі нормативні та інституційні механізми виявляються недостатніми для створення сприятливого середовища для успішного партнерства з приватним сектором.

Актуальність цього дослідження зумовлена нагальною необхідністю інтеграції приватних інвестицій та управлінських інновацій у публічний сектор, особливо в контексті післявоєнної відбудови України, задля підвищення якості публічних послуг та модернізації інфраструктури.

Таким чином, постає ключове дослідницьке питання: які саме інституційні бар'єри та регуляторні недоліки перешкоджають повноцінній трансформації ППП з формальної норми на дієвий інструмент публічної політики, та як його розвиток може сприяти модернізації національної моделі управління?

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

ППП є предметом глибокого наукового аналізу як у світовій, так і у вітчизняній літературі. На міжнародному рівні, теоретичну основу ППП заклали праці Е.С. Саваса (E.S. Savas), який одним з перших окреслив спектр публічно-приватних взаємодій, та Д. Ходжа і К. Греве (G.A. Hodge, C. Greve), які проаналізували ППП як специфічний інститут управління, що відрізняється від традиційної приватизації чи державних закупівель. Дослідження Е.Г. Кляйна та Г.Р. Тейсмана (E.H. Klijn, G.R. Teisman) зосереджені на ППП як формі складного мережевого врядування (network governance), де успіх залежить від якості інституційного дизайну.

У вітчизняному науковому дискурсі фундаментальні теоретичні засади ППП як форми взаємодії держави і бізнесу закладено у працях П. Надолішнього та Н. Пироженка, які одними з перших обґрунтували умови інституціоналізації ППП в Україні. Подальший розвиток наукових підходів відображено в монографії В. Круглова, де проаналізовано механізми державного регулювання розвитку ППП [5]. Автор підтверджує, що ППП виступає дієвим інструментом довгострокового діалогу влади і бізнесу, проте водночас наголошує на необхідності удосконалення інституційного середовища.

Новітній етап досліджень характеризується посиленням уваги до практичних аспектів упровадження ППП та виявленням перешкод, які обмежують ефективність цього інструменту в українських умовах. Зокрема, Т. Сокольська та співавт. (2020) дослідили формування публічної політики

щодо розвитку ППП в умовах децентралізації [13]. Важливим висновком їхнього дослідження стало виявлення низки стримуючих факторів: недосконалість нормативно-інституційного забезпечення, брак політичної волі, відсутність прозорих процедур та нестабільність законодавства [13]. На подібних інституційних перешкодах наголошує і Г. Комарницька [3].

Важливою складовою вітчизняного наукового дискурсу є також аналіз нормативно-правових та порівняльних аспектів розвитку ППП. М. Карпа та А. Левченко здійснили аналіз сучасного стану та проблем здійснення ППП через призму нормативних та інституційних аспектів [2]. О. Никифорук відзначив необхідність адаптації найкращих міжнародних практик до українських умов [7]. Ґрунтовний порівняльний аналіз надано у монографії С. Єгоричевої та М. Лахижі «Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах», де вони окреслили проблеми, спільні для країн перехідного типу, зокрема недостатню спроможність державних інституцій до партнерства [1].

Узагальнюючи наведені підходи, слід констатувати, що, попри наявність значного доробку українських дослідників у теоретичному, інституційному та порівняльному вимірах, інституціоналізація ППП як інструменту реалізації публічної політики, особливо в контексті післявоєнної відбудови та зміцнення державної спроможності, залишається недостатньо опрацьованою, що зумовлює наукову необхідність подальшого комплексного дослідження цього інституту.

Аналіз актуальних публікацій свідчить, що як світові, так і вітчизняні науковці детально окреслили теоретичні засади ППП та (що особливо важливо) ідентифікували ключові стримуючі фактори його розвитку: *нормативну недосконалість, інституційну слабкість* та низький рівень довіри і слабку інформованість акторів публічного процесу щодо інституту ППП. Проте, більшість досліджень фокусується на статичному аналізі цих проблем. Залишається недостатньо розкритою саме динаміка, тобто сам процес інституціоналізації ППП в Україні в його часовому розвитку, та його реальний (а не лише потенційний) вплив на публічну політику. Ця стаття покликана заповнити цю прогалину, проаналізувавши ППП не просто як набір проблем, а як еволюційний процес становлення нового інструменту управління.

Питання державно-приватного партнерства привертає значну увагу вітчизняних науковців, економістів та фахівців з державного управління. Теоретичні засади ППП як форми взаємодії держави і бізнесу закладені у працях П. Надолішнього та Н. Пироженка (2012), які обґрунтували умови інституціоналізації ППП в Україні. Подальший розвиток наукових підходів відображено в монографії В. Круглова (2019), де проаналізовано механізми

державного регулювання розвитку ППП в Україні [5]. Автор відзначає, що ППП виступає дієвим інструментом довгострокового взаємовигідного діалогу влади і бізнесу, проте наголошує на необхідності удосконалення інституційного середовища для його ефективної реалізації [5].

В останні роки з'явилися численні публікації, присвячені окремим аспектам ППП. Зокрема, Т. Сокольська та співавт. (2020) дослідили формування публічної політики щодо розвитку ППП в умовах децентралізації влади. Вони визначили ППП як найефективнішу форму взаємодії публічної влади, бізнесу і науки на принципах рівноправності, окреслили його мету, форми і сфери реалізації, а також вигоди для громад (залучення додаткових фінансових ресурсів, відновлення інфраструктури, отримання якісних послуг тощо) [13]. Важливим висновком їхнього дослідження стало виявлення низки факторів, що стримують розвиток ППП в Україні: це недосконалість нормативно-інституційного забезпечення, брак політичної волі, відсутність стандартних прозорих процедур та нестабільність законодавства для іноземних інвесторів [13]. Подібні перешкоди називає і Г. Комарницька (2019), аналізуючи активізацію ППП в інвестиційно-інноваційній діяльності: серед головних проблем – нерегульованість питання власності об'єктів партнерства, дублювання функцій органів влади та низька інформованість потенційних партнерів [3].

Окремий напрям досліджень присвячений нормативно-правовим аспектам ППП. М. Карпа та А. Левченко (2024) у своїй праці здійснили аналіз сучасного стану та проблем здійснення ППП через призму нормативних та інституційних аспектів [2]. Важливий внесок у розробку питань розвитку ППП зробили і інші науковці. О. Никифорок та співавт. (2018) дослідили інституційне середовище для розвитку та модернізації інфраструктури за допомогою ППП, відзначивши необхідність адаптації найкращих міжнародних практик до українських умов [7]. С.Б. Єгоричева та М.І. Лахижа (2020) в монографії «Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах» проаналізували зарубіжний досвід і окреслили проблеми, спільні для країн перехідного типу, зокрема недостатню спроможність державних інституцій до партнерства [1].

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження – проаналізувати процес інституціоналізації публічно-приватного партнерства в Україні як інструменту реалізації публічної політики та виявити системні проблеми, що обмежують його ефективне застосування, зокрема в контексті післявоєнного відновлення.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

– проаналізувати сутність та теоретичні засади публічно-приватного партнерства, його роль у системі публічної політики;

– дослідити еволюцію та сучасний стан нормативно-правового забезпечення ППП в Україні, включаючи останні законодавчі новації;

– виявити основні проблеми та бар'єри, що стримують розвиток державно-приватних партнерств, на основі аналізу актуальних досліджень і практичного досвіду;

– розглянути успішні приклади реалізації проєктів ППП в Україні (зокрема, у форматі концесій) та практичні висновки для оновлення публічної політики;

– сформулювати рекомендації щодо вдосконалення державної політики та нормативної бази у сфері ППП, з акцентом на післявоєнне відновлення та залучення приватного капіталу в економіку.

Реалізація зазначених завдань дозволить оцінити потенціал ППП для модернізації державного управління та виробити практичні пропозиції з оновлення публічної політики України шляхом активізації партнерства держави і бізнесу.

Методи дослідження. У процесі дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечили всебічний аналіз проблематики та формування обґрунтованих висновків. Аналіз і синтез використано для систематизації теоретичних підходів до визначення сутності ППП, узагальнення концептуальних засад його функціонування та оцінки ролі партнерства у формуванні сучасної публічної політики. Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження ступеня відповідності українського законодавства у сфері ППП європейським стандартам та практикам, а також для визначення напрямів його гармонізації. Метод документального аналізу дозволив виявити особливості національного нормативно-правового регулювання, визначити динаміку законодавчих змін та з'ясувати ключові положення, що впливають на ефективність реалізації проєктів ППП. Системний підхід забезпечив можливість комплексного розгляду ППП як елемента публічного управління, інструмента реалізації державної політики та механізму залучення інвестицій у стратегічні сфери розвитку. Статистичний аналіз використано для оцінювання фактичного стану реалізації ППП в Україні: співвідношення укладених договорів і проєктів, які перебувають у стадії виконання; виявлення структурних диспропорцій; визначення тенденцій розвитку партнерських механізмів. Структурно-функціональний аналіз дав змогу встановити ключові бар'єри розвитку ППП, зокрема недоліки нормативно-інституційного забезпечення, процедурну непрозорість, нестабільність інвестиційного середовища та недостатню інституційну спроможність органів влади. Прогностичний метод застосовано для формування перспективних напрямів удосконалення державної політики у сфері ППП, особливо в контексті завдань післявоєнного відновлення.

енної відбудови, модернізації критичної інфраструктури та забезпечення сталого розвитку. Використання зазначених методів дозволило сформувати цілісне бачення сучасного стану ППП в Україні, оцінити його потенціал для повоєнного відновлення та обґрунтувати рекомендації щодо підвищення ефективності державної політики у цій сфері.

Результати. ППП є особливою формою співробітництва між органами публічної влади (державними чи муніципальними) та приватними партнерами, що здійснюється на довгостроковій основі для спільної реалізації суспільно важливих проєктів. У науковій літературі наголошується, що ППП поєднує риси державного регулювання та ринкових механізмів, виступаючи інноваційним інструментом публічної політики, орієнтованим на результат та ефективність використання ресурсів.

Основна мета впровадження інституту ППП у політичні системи – це підвищення якості та доступності публічних послуг, прискорення розвитку інфраструктури та зменшення навантаження на державний бюджет через залучення приватних інвестицій. До характерних ознак ППП відносять довгостроковість відносин, розподіл ризиків між партнерами, інноваційні підходи до управління проєктами та створення взаємної вигоди: держава отримує фінансові ресурси і експертизу, а бізнес – гарантований ринок і підтримку публічного партнера [13, с.192]. За інституційною теорією, ППП формує новий інститут у публічному управлінні, що базується на партнерських відносинах замість ієрархічного контролю [13, с.193]. Це відповідає концепції «good governance», яка передбачає участь приватного сектору і громад у вирішенні суспільних питань.

Інституціоналізація ППП в Україні почалась із законодавчим оформленням Державно-приватного партнерства (далі – ДПП), а саме прийняттям Закону України «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI від 01.07.2010 р., де ДПП визначалось, як співробітництво між державним партнером (органом влади або уповноваженим підприємством) та приватним партнером, що здійснюється на основі договору та на принципах розподілу ризиків, винагород і відповідальності з метою залучення приватних ресурсів у розвиток об'єктів, що мають суспільне значення [8]. Цей закон заклав базові принципи та механізми співпраці держави і бізнесу. Зокрема, ним визначено можливі форми ППП (концесія, спільна діяльність, інші договори), сферу застосування (транспорт, ЖКГ, енергетика, ін. – всього близько 20 напрямів) та основні вимоги до конкурсного відбору приватних партнерів. У наступні роки закон неодноразово доповнювався та змінювався. Важливим кроком стало ухвалення Закону «Про концесію» № 155-IX від 03.10.2019 р., який оновив правові умови концесій як окремої форми ППП [9]. Цей закон спрос-

тив процедури концесійних конкурсів і забезпечив можливість концесії об'єктів державної і комунальної власності. На основі закону у 2019–2020 рр. були успішно реалізовані перші масштабні проєкти: зокрема, укладено концесійні договори щодо морського порту «Ольвія» (передача в концесію катарській компанії QTerminals) та Херсонського морського порту [4]. Ці проєкти продемонстрували практичну реалізацію ППП: приватні інвестори взяли на себе зобов'язання щодо розвитку портової інфраструктури, а держава забезпечила їм довгострокові гарантії користування об'єктом та стабільності умов договору.

Втім, аналіз практики виявив низку недоліків у чинному регулюванні. На середину 2020-х років стало очевидно, що закон 2010 р. застарів та не повною мірою відповідав на той час потребам держави, бізнесу та суспільства, особливо в контексті післявоєнного відновлення. Тому було розроблено і прийнято нову редакцію закону – Закон України «Про публічно-приватне партнерство» № 4510-IX від 19.06.2025 р., який набрав чинності з 31.10.2025 р. [10]. Новий закон суттєво вдосконалив правові засади ППП, наближаючи їх до європейських стандартів. Зокрема, він:

1) розширив коло публічних партнерів – до них віднесено державні та комунальні підприємства в визначених випадках, господарські товариства, у статутному капіталі яких >50% акцій належить державі або громаді;

2) ввів електронну систему для конкурсних процедур ППП (запровадження електронної торговельної системи для концесійних конкурсів) з метою прозорості та зручності;

3) посилив гарантії інвесторів і кредиторів – держава гарантує стабільність умов договору, захист прав приватних партнерів від дискримінації, можливість прямої підтримки проєктів міжнародними донорами;

4) спростив підготовку невеликих проєктів – проєкти вартістю до ~5,5 млн євро можуть ініціюватися без детального техніко-економічного обґрунтування, достатньо концептуальної записки, що особливо актуально для громад;

5) передбачив особливий режим для проєктів відбудови інфраструктури, зруйнованої війною – Кабінет Міністрів отримав право встановлювати спрощений порядок підготовки таких проєктів на період воєнного стану + 7 років після нього [12].

Нове законодавство також усунуло термінологічні неузгодженості (перехід від терміну «державно-приватне» до «публічно-приватне» партнерство, що відображає участь не лише державних, а й комунальних органів). Загалом, Закон № 4510-IX створює сучасну нормативну рамку для ППП, зорієнтовану на залучення приватного капіталу до післявоєнної відбудови та модернізації інфраструктури.

Отже, новий Закон України «Про публічно-приватне партнерство» 2025 р. зберіг сутність закону 2010 р., але розширив коло можливих публічних партнерів, включаючи державні та комунальні підприємства, а також ввів сучасну термінологію відповідно до практики Європейського Союзу (далі – ЄС) [10].

Крім законів, нормативну базу ППП доповнили підзаконні акти. Зокрема, Кабінет Міністрів України затвердив Методику аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства (наказ Мінекономіки № 1967 від 14.12.2021р.), що встановлює порядок оцінки доцільності кожного проєкту ППП. Прийняті постанови уряду щодо конкурсних процедур, наприклад, Порядок заміни приватного партнера (концесіонера) за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства (концесійним договором) (постанова КМУ № 541 від 01.07.2020 р.). Однак, як зазначає В. Круглов, нормативно-правова база ППП залишалася недосконалою, що і зумовило проблеми та ускладнення розвитку ППП [5, с.140]. Варто відзначити, що останні законотворчі зусилля все ж таки спрямовані на систематизацію і оновлення регуляцій у цій сфері (див. Табл.1).

Проте, до позитивів слід віднести те, що нормативна інституціоналізація ППП в Україні створила формальні передумови для його використання, як інструменту, що дозволяє державі перейти від прямого надання благ до управління наданням – шляхом стимулювання приватної ініціативи і капіталу на користь суспільства.

Ефективність механізму публічно-приватного партнерства (ППП) визначається не лише якістю нормативно-правової бази, а й організаційним рівнем цього інституту, готовністю бізнесу та державної політики до взаємодії на партнерських засадах. Досвід України у сфері ППП наразі залишається обмеженим і фрагментарним [14]. Попри понад чотирнадцятирічну дію спеціалізованого законодавства укладено лише близько двохсот угод,

переважна більшість з яких або стосується дрібних проєктів комунального рівня, або не перейшла до стадії практичної реалізації. Наведені дані щодо лише 22 активних проєктів із приблизно 200 укладених договорів станом на початок 2025 року красномовно свідчать про те, що значна частина угод ППП залишилася декларативною.

Аналіз організаційних чинників низької ефективності виявляє одну з ключових проблем – дублювання та розпорошеність функцій між різними органами влади. Як зазначають М. Карпа та А. Левченко, протягом тривалого часу в Україні паралельно функціонували кілька інституцій, відповідальних за розвиток ППП: Державне агентство з інвестицій та управління національними проєктами (zareєстровано у 2011 р.), профільні підрозділи Міністерства економічного розвитку і торгівлі (нині – Міністерства економіки), а також галузеві міністерства та органи місцевого самоврядування, які часто виступали державним партнером у проєктах своєї сфери [2, с. 68]. З 2015 року агентство перебуває у стані припинення в результаті прийняття рішення щодо його ліквідації, а його функції передано Мінекономіки, проте фрагментація відповідальності зберігається: окремі центральні органи виконавчої влади та місцеві адміністрації продовжують самостійно супроводжувати проєкти ППП у своїх галузях [2, с. 69].

Така розпорошеність функцій, повноважень і відповідальності ускладнює формування та реалізацію єдиної державної політики у сфері публічно-приватного партнерства, призводить до втрати експертизи, дублювання процедур і зниження довіри інвесторів.

Отже, інституційний аспект є критичним для успішного розвитку ППП в Україні: без створення єдиного координаційного центру (наприклад, спеціалізованої Агенції з розвитку ППП або посиленого профільного підрозділу в Мінекономіки), який би акумулював експертизу, стандартизував процедури, супроводжував проєкти на всіх етапах і забезпечу-

Таблиця 1

Основні етапи розвитку нормативно-правової бази публічно-приватного партнерства в Україні

Рік	Нормативний акт	Ключові положення	Значення для розвитку ППП
2010	Закон України «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI	Визначення основних принципів і форм ППП (концесія, спільна діяльність, оренда)	Формування первинної законодавчої бази
2019	Закон України «Про концесію» № 155-IX	Спрощення конкурсних процедур, розширення сфер застосування концесій	Створення механізму реалізації великих інфраструктурних проєктів
2021	Методика аналізу ефективності здійснення ППП (Наказ Мінекономіки № 1967 від 14.12.2021р.)	Визначення показників доцільності та оцінки результативності ППП	Стандартизація процедур аналізу ефективності
2025	Закон України «Про публічно-приватне партнерство» № 4510-IX	Уніфікація термінології, розширення кола публічних партнерів, електронні процедури, гарантії інвесторам	Оновлення та євроінтеграція правового поля ППП

Джерело: складено автором на основі джерел 8-12.

вав навчання кадрів на центральному та місцевому рівнях, подальше нарощування ефективності механізму ППП залишатиметься малоюмовірним. Водночас проблема інституційної спроможності постає не лише на центральному, а й на місцевому рівні, де органи місцевого самоврядування дедалі частіше розглядаються як потенційно ключові суб'єкти розвитку ППП.

На місцевому рівні, у рамках проведення децентралізації, виникли нові можливості і одночасно виклики для ППП. Об'єднані територіальні громади отримали більшу ресурсну базу та повноваження, що дозволяє їм виступати ініціаторами партнерств. В Україні до публічних партнерів законодавство відносить не лише державу, а й органи місцевого самоврядування та створені ними комунальні підприємства [10]. Таким чином, громади можуть укладати договори ППП у сферах місцевої інфраструктури – наприклад, модернізації систем водопостачання, поводження з відходами, будівництва соціального житла тощо. Проте на практиці успішних прикладів небагато. Серед відомих можна назвати проєкт у місті Житомир, де в рамках ППП реалізовано реконструкцію теплокомуненерго з встановленням енергоефективного обладнання за участю приватного інвестора. Більшість громад зіштовхнулися з тим, що не мають достатньої експертизи для підготовки якісних проєктів, а приватний бізнес остерегається ризиків. Сокольська Т.В. та колеги (2020) підкреслюють, що для успішної реалізації ППП на місцях потрібне залучення науковців та експертів до підготовки документації, а органам влади – створення необхідних передумов (стандартні конкурсні процедури, типові договори тощо) [13, с.195]. Їхнє дослідження також вказує на нерозвиненість інфраструктури в сільській місцевості як стримуючий фактор: у багатьох громадах потенційні проєкти ППП відсутні через малий масштаб економіки і низьку інвестиційну привабливість [13, с.200]. Таким чином, проблема участі органів місцевого самоврядування в розвитку ППП зумовлена не лише дефіцитом експертизи, а й обмеженістю ресурсів, слабкою стратегічною спроможністю, низькою інвестиційною привабливістю територій та високим рівнем сприйняття ризиків з боку бізнесу. У сукупності ці чинники звужують реальний простір для застосування ППП на місцевому рівні та істотно знижують потенціал органів місцевого самоврядування як одного з ключових суб'єктів інституціоналізації цього інструменту публічної політики.

Новий етап розвитку ППП в Україні пов'язаний з завданнями відбудови, що виникли унаслідок воєнних руйнувань з початком повномасштабного вторгнення росії у 2022 р. Масштаб потреб у фінансуванні відбудови критичної інфраструктури, житла, комунальних об'єктів перевищує можливості державного бюджету та обсяги міжнародної допо-

моги. За таких умов ППП розглядається урядом як один з ключових механізмів мобілізації приватного капіталу для відновлення країни. Перехід від «державно-приватного» до «публічно-приватного» партнерства на законодавчому рівні теж не випадковий – це розширює простір для залучення інвесторів у проєкти відбудови не лише державного, а й місцевого рівня. Нове законодавство прямо вказує мету – спрощення участі бізнесу у відновленні України через механізм ППП [12]. Уже сьогодні реалізуються окремі пілотні проєкти в оборонній сфері на засадах ППП: наприклад, спільні виробництва з іноземними компаніями для виготовлення військової техніки [6]. У сфері житлового будівництва плануються проєкти державно-приватної взаємодії для швидкого зведення житла для переселенців із залученням приватних девелоперів та фінансуванням під державні гарантії [12].

Очікується, що повноцінне запровадження оновленого законодавства (з кінця 2025 р.) дасть змогу ініціювати десятки нових проєктів ППП у різних секторах. Прогнозується, що спрощення процедур та покращення інвестиційного клімату через додаткові гарантії дозволить залучати до 8–10 млрд грн приватних інвестицій щорічно в економіку України, за умови реалізації хоча б 5 проєктів у кожній області щороку [12]. Найперспективнішими сферами для ППП у післявоєнний період є: транспортна інфраструктура (автодорожні проєкти, мости, залізниця), енергетика (в т.ч. відновлювальні джерела), житлово-комунальне господарство (відбудова тепло- та водопостачальних систем), охорона здоров'я (модернізація лікарень) та освіта (будівництво сучасних закладів освіти).

Таким чином, можна виділити кілька ключових проблем, що перешкоджають повноцінному використанню публічно-приватного партнерства як інструменту публічної політики в Україні. Однією з головних перешкод залишається недосконалість нормативно-правової бази та її неузгодженість. Попри прийняття нового закону, лишаються вторинні акти, які необхідно оновити – типові договори, методики оцінки ефективності та механізми державної підтримки. Водночас існує проблема взаємного узгодження закону про ППП із суміжними актами – зокрема, із законодавством про державні закупівлі та інвестиційну діяльність [2, с.72]. Усунення цих суперечностей вимагатиме активної нормотворчої роботи, системної координації органів влади й подальшого вдосконалення підзаконного регулювання.

Не менш суттєвою є проблема надмірної зарегульованості та бюрократичних перепон. На етапі підготовки й реалізації проєктів ППП часто виникають затягування, спричинені складністю погоджувальних процедур і необхідністю отримання численних дозволів, наприклад щодо переоформлення земельних ділянок під об'єкти партнерства [2, с.68].

Посадові особи місцевого рівня нерідко не мають достатньої кваліфікації для ведення таких проєктів або уникають прийняття рішень через ризик перевірок та персональної відповідальності. Ці фактори суттєво уповільнюють розвиток інституційної спроможності у сфері ППП.

Наступною системною проблемою є високий рівень фінансових ризиків для приватних інвесторів у проєктах публічно-приватного партнерства в Україні. Ці ризики зумовлені насамперед тривалими термінами окупності проєктів (зазвичай 10 – 30 років), політичною та геополітичною нестабільністю, валютними коливаннями, а також непередбачуваністю регуляторної політики. У сукупності зазначені фактори суттєво підвищують вартість залучення капіталу та знижують інвестиційну привабливість більшості проєктів ППП. До недавнього часу держава практично не застосовувала дієвих механізмів мінімізації таких ризиків: фактично були відсутні державні фінансові гарантії, інструменти співфінансування чи страхування воєнно-політичних ризиків, що робило участь приватного сектору економічно невиправданою для значної частини потенційних інвесторів.

Деякі позитивні зрушення відбулися з ухваленням нового Закону України «Про публічно-приватне партнерство», який ввів низку захисних механізмів: гарантії стабільності умов договорів, захист прав інвесторів і кредиторів, можливість компенсаційних виплат за певних обставин, а також залучення донорського співфінансування (грантів міжнародних партнерів), що дозволяє розподілити фінансові ризики між державою, приватним партнером і донорами [12]. Проте ефективність цих нововведень залежатиме від швидкого прийняття підзаконних актів Кабінету Міністрів України, створення відповідних фінансових інструментів та успішної апробації на пілотних проєктах повоєнного відновлення.

Ще однією системною проблемою залишається низький рівень обізнаності потенційних учасників та недостатня мотивація до конкуренції в сфері ППП. Бізнес-середовище в Україні недостатньо поінформоване про переваги та процедурні особливості механізму ППП, що призводить до слабкої конкуренції під час тендерів: на окремі проєкти не надходить жодної заявки через брак інформаційно-роз'яснювальної роботи або побоювання щодо прозорості умов [13, с. 198]. Водночас недостатня обізнаність громадськості з економічними та соціальними вигодами ППП часто породжує суспільний спротив, особливо коли приватних інвесторів залучають до об'єктів соціальної інфраструктури (лікарень, шкіл, комунальних підприємств). Таким чином, подолання інформаційного дефіциту та формування стійкої мотивації всіх стейкхолдерів – держави, бізнесу й суспільства – є необхідною умовою для подальшої інституціоналізації механізму публічно-приватного партнерства в Україні.

Для подолання зазначених проблем необхідні комплексні зміни у державній політиці розвитку ППП. Перш за все, потребує гармонізації та деталізації нормативна база. Необхідно затвердити всі підзаконні акти, передбачені новим законом, зокрема порядок проведення конкурсів з використанням електронної системи, механізми державної підтримки у вигляді компенсації частини витрат, гарантій за кредитами та критерії відбору проєктів відбудови, для яких діятиме спрощений режим. Важливим завданням є також приведення у відповідність галузевого законодавства у сферах житлово-комунального господарства, транспорту, енергетики, освіти, щоб усунути необґрунтовані обмеження для участі приватних партнерів там, де це не несе ризиків безпеці.

Подальший розвиток ППП неможливий без інституційного зміцнення та підвищення рівня міжінституційної координації публічних партнерів. Доцільним є створення при Міністерстві економіки спеціалізованого офісу публічно-приватного партнерства, який забезпечуватиме методичну підтримку, супровід проєктів і накопичення експертизи. На регіональному рівні необхідно створити підрозділи або визначити відповідальних осіб за розвиток ППП та залучення інвестицій. Важливо також налагодити функціонування єдиної бази даних проєктів (нині її веде Мінекономіки [11]) і впровадити систему постійного моніторингу ефективності їх реалізації.

Особливої уваги заслуговує проблема кадрового забезпечення реалізації механізму публічно-приватного партнерства (ППП). Однією з ключових причин низької ефективності підготовки та оцінювання проєктів ППП є гострий дефіцит кваліфікованих кадрів у органах державної та місцевої влади. Більшість державних службовців не володіють достатніми знаннями щодо фінансового моделювання, оцінки ризиків, структурування контрактів та моніторингу виконання довгострокових угод ППП, що призводить до помилок на етапі попереднього обґрунтування доцільності проєкту, заниження або завищення очікуваних результатів та, як наслідок, до відмови потенційних інвесторів від участі [13, с. 195].

Експерти наголошують на необхідності системного та регулярного навчання державних службовців, відповідальних за підготовку, оцінювання й супровід проєктів ППП. Таке навчання має охоплювати не лише теоретичні аспекти, а й практичні кейси, зокрема з міжнародного досвіду. Важливу роль у формуванні професійних компетентностей можуть відіграти профільні заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку за спеціальностями «Публічне управління та адміністрування», «Публічне адміністрування», «Менеджмент організацій», які мають запропонувати нові освітні програми щодо цього інституту. Водночас одержання

формальної освіти має поєднуватися з безперервним професійним розвитком чинних державних службовців і, ширше, зі становленням нової культури партнерської взаємодії між основними акторами публічного процесу – органами влади, бізнесом і громадянським суспільством.

Наступною важливою проблемою, що впливає на якість підготовки та відбору проєктів, є стан експертного середовища у сфері публічно-приватного партнерства. В Україні кількість фахівців, які поєднують знання у галузі публічного управління, фінансів, права та менеджменту організацій, залишається обмеженою, що звужує можливості для комплексної оцінки проєктів ППП. За таких умов одним із ключових інструментів підвищення якості оцінювання проєктів є системне залучення незалежних експертів і науковців до процедур техніко-економічного обґрунтування та конкурсного відбору. Такий підхід не лише забезпечує об'єктивність і наукову обґрунтованість рішень, а й суттєво підвищує рівень прозорості та довіри з боку приватного сектору [13, с. 193].

Важливо також розробити заходи для активного стимулювання участі бізнесу у проєктах ППП. Державна політика повинна містити чіткі економічні стимули – податкові пільги на період окупності проєктів, спрощення дозвільних процедур, пріоритетне підключення до інфраструктури та інформаційну підтримку. Для інвесторів необхідно створювати зрозумілі бізнес-моделі. У дорожній сфері, наприклад, може застосовуватися механізм оплати за принципом «оплата за доступність», коли держава здійснює виплати після введення об'єкта в експлуатацію, як це передбачено новим законом [12]. У соціальних проєктах можливе запровадження довгострокових договорів із гарантованим мінімальним доходом для приватного партнера.

Висновки. Інституціоналізація публічно-приватного партнерства (ППП) є необхідною умовою його перетворення на ефективний інструмент публічної політики та повоєнного відновлення України. ППП забезпечує синергію ресурсів держави й приватного сектору для розв'язання суспільно значущих проблем в умовах обмеженого бюджету та руйнування інфраструктури. Водночас процес інституціоналізації цього інструменту публічної політики гальмується системними проблемами: нормативного, організаційно-адміністративного, бюрократичного та експертно-кадрового характеру. Повна інституціоналізація можлива лише за комплексного підходу: створення спеціалізованої Агенції чи посиленого підрозділу Міністерства економіки, запровадження механізмів розподілу ризиків, системного навчання кадрів, залучення незалежних експертів і активізації інформаційної роботи. Лише цілеспрямована інституціоналізація перетворить ППП на реально дієвий інструмент стійкого розвитку України.

Публічно-приватне партнерство виступає одним з ключових інструментів, здатних суттєво оновити підходи до формування та реалізації публічної політики в Україні. Проведене дослідження показало, що ППП поєднує можливості держави та ринку, забезпечуючи синергетичний ефект у вирішенні суспільно важливих завдань. В українському контексті актуальність ППП стрімко зросла у зв'язку з потребами післявоєнного відновлення країни, модернізації інфраструктури та обмеженістю бюджетних ресурсів.

Публічно-приватне партнерство може стати ефективним інструментом оновлення публічної політики в Україні за умови усунення виявлених перешкод. ППП дасть змогу запровадити в управління інфраструктурними та соціальними проєктами нові принципи – довгострокове планування, розподіл ризиків, орієнтацію на результат та залучення інновацій від приватного сектору. Реалізація навіть кількох показових успішних проєктів ППП (наприклад, у рамках післявоєнної відбудови регіонів) матиме мультиплікативний ефект: продемонструє переваги співпраці, підвищить довіру бізнесу до держави і громади до реформ. У висновку слід наголосити, що оновлена нормативна база та державна підтримка ППП є лише інструментами – їхня цінність визначається практичним використанням. Влада всіх рівнів повинна проявити проактивність у ініціюванні партнерств, а приватний сектор – соціальну відповідальність та готовність інвестувати у проєкти розвитку. Тільки за таких умов партнерство держави і бізнесу стане дієвим механізмом розвитку, сприятиме економічному зростанню та підвищенню добробуту громадян України в довгостроковій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єгоричева С. Б. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах : монографія / С. Б. Єгоричева, М. І. Лахижа. Київ : ІПК ДСЗУ, 2020. 284 с. URL: <https://surl.li/ycntsb>
2. Карпа М. І. Сучасний стан та основні проблеми розвитку державно-приватного партнерства в Україні: нормативно-інституційні аспекти / М. І. Карпа, А. Левченко // Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2024. № 7. С. 66–73. URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/123>
3. Комарницька Г. О. Сутність державно-приватного партнерства та його активізація в умовах розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності / Г. О. Комарницька // Проблеми економіки. 2019. № 1(39). С. 46–51. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-1_0-pages-46_51.pdf
4. Криклій В. Укладено договір концесії морського порту «Ольвія» / В. Криклій. Міністерство інфраструктури України. 20.08.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukladeno-dogovir-koncesiyi-morskogo-portu-olviya-vladislav-kriklij>

5. Круглов В. В. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: механізми державного регулювання : монографія / В. В. Круглов. Харків : Марістр, 2019. 252 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Vitalii-Kruhlov/publication/342871827_Rozvitok_derzavno-privatnogo_partnerstva_v_Ukraini_mehanizmi_derzavnogo_reguluvanna_links/5f11f4a34585151299a1f177/Rozvitok_derzavno-privatnogo_partnerstva-v-Ukraini-mehanizmi_derzavnogo_reguluvanna.pdf

6. Круглов В. В. Державно-приватне партнерство як інструмент інфраструктурного відновлення українських міст / В. В. Круглов // Актуальні проблеми державного управління. 2022. № 1(60). С. 63–77. URL: https://www.researchgate.net/publication/365744069_Derzavno-privatne_partnerstvo_ak_instrument_infrastrukturного_vidnovlenna_ukrainskih_mist

7. Никифорул О. І. Державно-приватне партнерство: інституціональне середовище для розвитку та модернізації інфраструктури України / О. І. Никифорул, Ю. В. Гусев, Л. Ю. Чмирова // Економіка і прогнозування. 2018. № 3. С. 80–103. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=econprog_2018_3_6

8. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2404-17>

9. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text>

10. Про публічно-приватне партнерство : Закон України від 19.06.2025 № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text>

11. Проекти державно-приватного партнерства. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство економіки України : офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>

12. Публічно-приватне партнерство: Верховна Рада вдосконалила механізм залучення приватних інвестицій для відбудови України: прес-реліз Міністерства економіки України від 19.06.2025. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0f8683a2-e7d3-46cb-a9ba-78be782b0e7d>

13. Сокольська Т. В. Державно-приватне партнерство як інструмент публічної політики в умовах децентралізації влади в Україні / Т. В. Сокольська, В. І. Панасюк, С. П. Поліщук, Б. Р. Осипенко // Аспекти публічного управління. 2020. Т. 8, № 6. С. 192–204. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/837/815/>

14. Тесля А. В. Сучасний стан нормативно-правового регулювання державно-приватного партнерства як інституту публічної політики в Україні / А. В. Тесля // Політичне життя. 2025. № 2. С. 63–69. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/17857>

REFERENCES:

1. Yehorycheva, S. B., & Lakhyzha, M. I. (2020). Publicly-private partnership in postcommunist countries: Monograph]. IPK DSZU. <https://surl.li/ycntsb> [in Ukrainian]

2. Karpa, M. I., & Levchenko, A. (2024). Suchasnyi stan ta osnovni problemy rozvytku derzhavno-privatnogo partnerstva v Ukraini: Normatyvno-instytutsiini aspekty [Current state and main problems of public-private partnership development in Ukraine: Regulatory and institutional aspects]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia*, vol. 7, pp. 66–73. <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/123> [in Ukrainian]

3. Komarnytska, H. O. (2019). Sutnist derzhavno-privatnogo partnerstva ta yoho aktyvizatsiia v umovakh rozvytku investytsiino-innovatsiinoi dialnosti [Essence of public-private partnership and its activation in conditions of investment-innovation activity development]. *Problemy ekonomiky*, vol. 1(39), pp. 46–51. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-1_0-pages-46_51.pdf [in Ukrainian]

4. Kryklii, V. (2020, August 20). Ukladeno dohovir kontsesii morskoho portu "Olviia" [Concession agreement of Olvia seaport signed]. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukladeno-dogovir-koncesiyi-morskogo-portu-olviya-vladislav-kriklij> [in Ukrainian]

5. Kruhlov, V. V. (2019). Rozvytok derzhavno-privatnogo partnerstva v Ukraini: Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання: Monohrafiia [Development of public-private partnership in Ukraine: Mechanisms of state regulation: Monograph]. Mahistr. <https://www.researchgate.net/profile/Vitalii-Kruhlov/publication/342871827> [in Ukrainian]

6. Kruhlov, V. V. (2022). Derzhavno-privatne partnerstvo yak instrument infrastrukturoho vidnovlennia ukrainskykh mist [Public-private partnership as a tool for infrastructure recovery of Ukrainian cities]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1(60), pp. 63–77. <https://www.researchgate.net/publication/365744069> [in Ukrainian]

7. Nykyforuk, O. I., Husiev, Yu. V., & Chmyrova, L. Yu. (2018). Derzhavno-privatne partnerstvo: Instytutsionalne seredovyshche dlia rozvytku ta modernizatsii infrastruktury Ukrainy [Public-private partnership: Institutional environment for the development and modernization of Ukraine's infrastructure]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 3, pp. 80–103. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv [in Ukrainian]

8. Verkhovna Rada Ukrainy. (2010). Pro derzhavno-privatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 № 2404-VI [On public-private partnership: Law of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2404-17>

9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019). Pro kontsesiiu: Zakon Ukrainy vid 03.10.2019 № 155-IX [On concession: Law of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> [in Ukrainian]

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2025). Pro publichno-privatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06.2025 № 4510-IX [On public-private partnership: Law of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20> [in Ukrainian]

11. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. (n.d.). Proekty derzhavno-privatnogo partnerstva. Stan zdiisnennia

DPP v Ukraini [Public-private partnership projects: State of PPP implementation in Ukraine]. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26> [in Ukrainian]

12. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. (2025, June 19). Publichno-pryvatne partnerstvo: Verkhovna Rada vdoskonalya mekhanizm zaluchennia pryvatnykh investytsii dlia vidbudovy Ukrainy [Public-private partnership: Parliament improved the mechanism for attracting private investment for reconstruction]. <https://me.gov.ua/News/Detail?id=0f8683a2-e7d3-46cb-a9ba-78be782b0e7d> [in Ukrainian]

13. Sokolska, T. V., Panasiuk, V. I., Polishchuk, S. P., & Osypenko, B. R. (2020). Derzhavno-

pryvatne partnerstvo yak instrument publichnoi polityky v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini [Public-private partnership as a tool of public policy under decentralization in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 8(6), pp. 192–204. <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/837/815/> [in Ukrainian]

14. Teslya A. V. (2025). Suchasnyi stan normatyvno-pravovoho rehuliuвання derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak instytutu publichnoi polityky v Ukraini [Current state of regulatory framework for PPP as an institution of public policy in Ukraine]. *Politychne zhyttia*, vol. 2, pp. 63–69. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/17857> [in Ukrainian]

Institutionalization of public-private partnership as a tool for implementing public policy in Ukraine

Teslya Andriy Vitaliiovich

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Public Administration

Vasyl' Stus Donetsk National University
600-richia str., 21, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: 0009-0009-4553-4181

*In the context of modern challenges and tasks of the post-war reconstruction of Ukraine, public-private partnership (hereinafter – PPP) acquires special importance as a tool for updating public policy. PPP allows authorities to attract private investments for infrastructure development, improving the quality of public services and implementing strategic projects, which contributes to the modernization of public administration. The article analyzes the theoretical foundations of PPP and the domestic experience of its application. The institutionalization of PPP is analyzed through the prism of regulatory and legal, organizational and professional-qualification dimensions. The current state of the regulatory and legal framework of Ukraine in the field of PPPs is considered, in particular the current laws and recently adopted changes aimed at harmonization with EU practices and simplification of procedures. It was found that despite more than 200 concluded contracts under the terms of PPP, only 22 projects are implemented, the remaining – are not implemented or terminated [11], which indicates the presence of significant problems in this area. The main barriers to the development of PPPs in Ukraine have been identified: imperfect regulatory and institutional support, lack of political will, complexity and opacity of procedures, instability of legislation on investments. Particular attention is paid to the importance of PPP for post-war reconstruction – through the partnership mechanism, the state can obtain an additional resource for restoring critical infrastructure and providing publicly significant needs. Based on the analysis of current research and practice in the Ukrainian context, directions for improving state policy in the field of PPP are proposed: introduction of effective mechanisms of state support for projects, elimination of regulatory conflicts, improvement of guarantees for the protection of investors' rights, development of institutional capacity of public partners. The conclusions contain recommendations for further updating of public policy through intensive use of PPPs to ensure sustainable development and post-war recovery of Ukraine. **Key words:** public-private partnership, public policy, regulatory and legal support, public-private partnership, institutional mechanisms, post-war recovery, investments, state power, public control, institutions, state efficiency.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Fayrushina Leyla Tahir

The influence of media and new technologies on politics: platform power, political communication, and governance

UDC 321

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.15>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Fayrushina Leyla Tahir
Lecturer at the Department of Ethics
of Artificial Intelligence
Baku State University
Academician Zahid Khalilov str., 23, Baku,
Azerbaijan
ORCID: 0009-0009-8503-7462

This article examines how digital platforms and new media are reshaping contemporary politics through platform power, transformations in political communication, and evolving forms of platform governance. The shift from traditional mass media to algorithmically driven digital environments has fundamentally altered how public agendas are formed, political visibility is distributed, and collective mobilization occurs. It uses a mechanism-based review and connects classic agenda-setting and framing research with platform studies, specifying indicators for empirical testing so. Recommendation systems, engagement metrics, and moderation practices increasingly determine which political messages gain prominence and which actors gain access to public attention. The analysis focuses on several core mechanisms of this influence, including algorithmic visibility, hybrid agenda and framing processes, networked mobilization, disinformation and synthetic media, and datafied forms of regulation. Together, these dynamics demonstrate that platforms operate not merely as communication channels but as infrastructures of power that reorganize access, control, and political influence within digital societies and across institutional boundaries. The platform-based political environment has a dual character: while it expands opportunities for participation, accelerates collective action, and lowers barriers to entry into the public sphere, it also intensifies risks of manipulation, polarization, declining trust, and weakened democratic accountability. The article therefore emphasizes the need for transparency, oversight, and public-interest-oriented governance of digital platforms as a condition for sustaining balanced, pluralistic, and legitimate political communication in the digital age. The thesis is substantiated that public opinion in modern societies is increasingly shaped not through open public debate, but through technologically mediated processes of selection, personalization, and dissemination of information.

Key words: political communication; platform power; hybrid media systems; algorithms; disinformation; platform governance.

Introduction. Media influence politics not only by transmitting messages but by shaping the infrastructures through which publics are formed, issues become salient, and authority is recognized. In the classical mass-media model, these processes were structured by editorial routines and institutional gatekeepers. In platform-based environments, however, visibility is governed by algorithmic ranking, recommendation systems, and moderation architectures that determine what content is seen, by whom, and under what conditions [11, c. 176–187; 7, c. 45–68].

The shift from broadcasting to digital platforms has therefore transformed agenda-setting and framing. Whereas earlier media systems relied on relatively stable professional norms, platform environments operate through personalization, real-time engagement metrics, and computational gatekeeping, which continuously reorganize the distribution of political attention [6, c. 51–58; 7, c. 45–68]. These mechanisms influence not only which issues enter public debate but also how they are interpreted and emotionally framed.

This article integrates scholarship on media and political influence across three interlinked domains: (a) platform power as control over the conditions of public communication; (b) transformations of political communication and mobilization within hybrid media systems; and (c) platform governance as a de facto regulatory layer alongside states

[4, c. 22–49; 18, c. 34–61]. Rather than treating “technology” as an abstract force, the analysis focuses on specific mechanisms through which platforms structure political interaction and redistribute communicative power.

From Mass Media to Platforms: Key Shifts

Two shifts define the contemporary media–politics relationship. First, political communication is hybrid: legacy media remain influential, but content is increasingly produced, circulated, and reinterpreted through platform infrastructures and networked publics [4, c. 22–49]. Second, platforms operationalize politics through data and computation: they measure engagement continuously, personalize distribution, and enforce rules through combined human and automated systems [7, c. 45–68].

Three concepts capture these changes. Platformization describes how public communication is reorganized around commercial platforms and their economic logic [18, c. 34–61]. Datafication refers to translating social action into data that can be analyzed and used to guide interventions [5, c. 17–39]. Algorithmic mediation denotes ranking, recommendation, and automated enforcement that shape visibility and salience. Together, these shifts create new political asymmetries: access to publics depends on infrastructures that are privately governed, often opaque, and monetized via advertising.

Theoretical Foundations

Agenda-Setting and Framing

Agenda-setting explains how media shape issue salience [11, c. 176–187]. Framing explains how media shape interpretation by selecting problem definitions, causal attributions, and remedies [6, c. 51–58]. In platform environments, salience and framing are co-produced by algorithms, users, and cross-platform circulation. The analytical task is to trace how recommender systems and network dynamics amplify some frames while suppressing others.

Mediatization and Hybrid Media Systems

Mediatization theory argues that politics adapts to media logic–formats and incentives favoring speed, personalization, conflict, and spectacle [16, c. 228–246]. Hybrid media systems research adds that older and newer media interact rather than replace one another; power is relational and depends on how actors navigate multiple media logics [4, c. 22–49]. Together, these approaches explain cross-platform campaign strategies, feedback loops between platform events and institutional politics, and the circulation of narratives between social media and journalism.

Platform Power and Attention Economies

Platform studies conceptualize major platforms as infrastructural actors shaping public communication through recommender systems, advertising architectures, and moderation regimes [7, c. 45–68; 18, c. 34–61]. Critical political-economy accounts emphasize asymmetries created through data extraction and behavioral prediction, which affect which actors can reach publics and how rules are enforced [19, c. 92–121; 5, c. 17–39].

Mechanisms of Political Influence in the Platform Era

To connect technological conditions to political outcomes without technological determinism, the review highlights five mechanisms that recur across the literature. These mechanisms operate across levels of analysis (micro, meso, macro) and interact in practice.

Table 1 summarizes the core mechanisms discussed in the review and links each mechanism to

key platform functions, typical political effects, and representative sources.

Algorithmic Visibility and Attention Allocation

Platforms govern political attention through ranking and recommendation. This produces a computational form of agenda-setting: issue salience is shaped not only by editorial decisions but also by engagement signals and recommender logics. Personalization can fragment shared agendas and create partially overlapping publics, while advertising systems allow political reach to be purchased. These dynamics can widen inequalities of voice and encourage strategic “optimization” by parties, candidates, and media organizations [7, c. 45–68; 18, c. 34–61].

Agenda and Frame Competition in Hybrid Environments

In hybrid media systems, political meaning is constructed through rapid circulation of fragments–clips, memes, screenshots, and short video. Frames are designed for replication and travel across platforms with different attention structures. Legacy media still provide validation, but platforms shape discoverability and interpretation. As a result, agendas and frames are co-produced by newsrooms, algorithms, and networked publics [4, c. 22–49; 6, c. 51–58].

Networked Mobilization and Connective Action

Digital platforms lower coordination costs and enable rapid mobilization, often via connective action–collective action organized through personalized, shareable content rather than stable membership structures [2, c. 1–36]. However, visibility does not guarantee institutional influence. Movements may face deficits in organizational capacity and are vulnerable to policy changes, harassment, and attention cycles [17, c. 64–98].

Manipulation, Disinformation, and Synthetic Media

New technologies expand manipulation capacities through automation, microtargeting, and disinformation strategies that aim to reshape information environments by producing confusion and distrust. While exposure does not automatically equal persuasion, high-volume circulation can overwhelm cor-

Table 1

Core mechanisms linking platforms to political outcomes

Mechanism	Platform function	Typical political effects	Key sources
Algorithmic visibility	Ranking, recommendations, metrics	Issue salience; selective exposure; unequal reach	[11, c. 176–187; 7, c. 45–68]
Hybrid agenda & framing	Cross-platform circulation and remix	Frame competition; narrative dominance	[6, c. 51–58; 4, c. 22–49]
Networked mobilization	Sharing, groups, hashtags, messaging	Rapid coordination; connective action	[2, c. 1–36; 17, c. 64–98]
Manipulation & disinformation	Virality, automation, targeting	Erosion of trust; legitimacy shocks	[Allcott & Gentzkow, 2017; Lazer et al., 2018]
Datafied governance	Moderation, ads, rule enforcement	Distributed regulation; accountability gaps	[1, c. 211–236; 9, c. 1094–1096]

rection mechanisms and erode trust in institutions [1, c. 211–236; 9, c. 1094–1096]. Computational propaganda research documents coordinated campaigns that exploit platform affordances to amplify narratives and harass opponents [10, c. 1–32].

Generative AI intensifies these risks by lowering the cost of producing persuasive, personalized content and synthetic audio-visual materials. Even debunked fabrications can generate a “liar’s dividend,” where genuine evidence is dismissed as fake. This shifts policy debates toward provenance, labeling, and credible signaling, but also raises censorship concerns.

Datafied Governance and Rule-Making

Platforms influence politics not only through communication but through governance: rule-making, enforcement, and the management of identity and access. Code functions as regulation insofar as it structures participation and constrains behavior [10, c. 1–32]. Moderation systems, advertising infrastructures, and automated enforcement raise risks of opacity, bias, and accountability gaps, especially when decisions are delegated to algorithmic systems [14, c. 1–44; 12, c. 1–38; 13, c. 1–29].

Platform Governance and Democratic Accountability

Platforms operate as quasi-institutional spaces for political participation, yet decision structures remain largely corporate and transnational. This produces governance problems that exceed the classic speech-versus-moderation debate. Three tensions recur. First, transparency versus opacity: rules may be public, while enforcement logic and moderation errors are difficult to audit. Second, efficiency versus accountability: automation scales enforcement but often weakens due process. Third, participation versus control: infrastructures that expand participation can also facilitate surveillance and behavioral prediction [19, c. 92–121].

Policy debates cluster around three models: self-regulation (fast but power-concentrating), co-regulation (public obligations with platform implementation), and stronger public oversight (audits, transparency requirements, and appeal mechanisms). Comparative research is needed to evaluate how these models perform across political regimes and media systems, and how state–platform bargaining shapes rights and legitimacy.

Conclusion and Research Agenda. The analysis shows that public opinion in platform-based societies is increasingly produced through infrastructures that rank, filter, and predict political information. Political influence is exercised less through speeches or media coverage alone and more through the organization of visibility, engagement, and behavioral data within platform ecosystems. This shifts power toward actors who control data, algorithms, and interfaces [7, c. 45–68; 18, c. 34–61].

For dissertation-ready research, priorities include: (a) measuring algorithmic visibility and its distributive

consequences; (b) mapping cross-platform agenda flows and frame competition; (c) distinguishing online visibility from organizational capacity and institutional influence; (d) evaluating synthetic media and AI-mediated persuasion; and (e) comparing governance models across regimes. Normatively, democratic politics increasingly depends on infrastructures governed by private actors and algorithmic systems, making accountability and oversight central topics for contemporary political science [10, c. 1–32; 14, c. 1–44].

BIBLIOGRAPHY:

1. Allcott H., Gentzkow M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2017. Vol. 31, No. 2. P. 211–236.
2. Bennett W. L., Segerberg A. *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 1–256.
3. Bradshaw S., Howard P. N. *The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation*. Oxford: Oxford Internet Institute, 2019, pp. 1–571.
4. Chadwick A. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 1–320.
5. Couldry N., Mejjas U. A. *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. Stanford: Stanford University Press, 2019, pp. 1–265.
6. Entman R. M. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm // *Journal of Communication*. 1993. Vol. 43, No. 4. P. 51–58.
7. Gillespie T. *Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media*. New Haven: Yale University Press, 2018, pp. 1–315.
8. Howard P. *Lie Machines*. New Haven: Yale University Press, 2020, pp. 1–256.
9. Lazer D. et al. The Science of Fake News. *Science*, 2018, Vol. 359(6380), pp. 1094–1096.
10. Lessig L. *Code and Other Laws of Cyberspace*. New York: Basic Books, 1999, pp. 1–297.
11. McCombs M., Shaw D. The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 1972, Vol. 36(2), pp. 176–187.
12. O’Neil C. *Weapons of Math Destruction*. New York: Crown, 2016, pp. 1–259.
13. Papacharissi Z. *Affective Publics*. Oxford: Oxford University Press, 2015, pp. 1–192.
14. Pasquale F. *The Black Box Society*. Cambridge: Harvard University Press, 2015, pp. 1–320.
15. Strömbäck J. Four Phases of Mediatization. *The International Journal of Press/Politics*, 2008, Vol. 13(3), pp. 228–246.
16. Tufekci Z. *Twitter and Tear Gas*. New Haven: Yale University Press, 2017, pp. 1–360.
17. van Dijck J., Poell T., de Waal M. *The Platform Society*. Oxford: Oxford University Press, 2018, pp. 1–240.

Вплив медіа та нових технологій на політику: влада платформи, політична комунікація та управління

Файрушина Лейла Тахір

викладач кафедри етики штучного інтелекту
Бакинського державного університету
вул. Академіка Західа Халілова, 23,
Баку, Азербайджан
ORCID: 0009-0009-8503-7462

У цій статті розглядається, як цифрові платформи та нові медіа змінюють сучасну політику через владу платформи, трансформації в політичній комунікації та розвиток форм управління платформами. Перехід від традиційних мас-медіа до алгоритмічно керованих цифрових середовищ фундаментально змінив те, як формуються публічні порядки денні, розподіляється політична видимість та відбувається колективна мобілізація. У ній використовується огляд на основі механізмів та поєднуються класичні дослідження встановлення та формулювання порядку денного з дослідженнями платформ, визначаючи показники для емпіричного тестування, таким чином. Системи рекомендацій, показники залученості та практики модерації все частіше визначають, які політичні повідомлення отримують помітне значення, а які актори отримують доступ до громадської уваги. Аналіз зосереджений на кількох основних механізмах цього впливу, включаючи алгоритмічну видимість, гібридний порядок денний та процеси фреймінгу, мережеву мобілізацію, дезінформацію та синтетичні медіа, а також форми регулювання, що базуються на даних. Разом ці динаміки демонструють, що платформи функціонують не просто як канали комунікації, а як інфраструктури влади, що реорганізують доступ, контроль та політичний вплив у цифрових суспільствах та через інституційні кордони. Політичне середовище, що базується на платформах, має подвійний характер: хоча воно розширює можливості для участі, прискорює колективні дії та знижує бар'єри для входу в публічну сферу, воно також посилює ризики маніпуляцій, поляризації, зниження довіри та послаблення демократичної підзвітності. Тому у статті наголошується на необхідності прозорості, нагляду та управління цифровими платформами, орієнтованого на суспільні інтереси, як умови для підтримки збалансованої, плюралістичної та легітимної політичної комунікації в цифрову епоху. Обґрунтовується теза про те, що громадська думка в сучасних суспільствах все більше формується не через відкриті публічні дебати, а через технологічно опосередковані процеси відбору, персоналізації та поширення інформації.

Ключові слова: політична комунікація; влада платформи; гібридні медіасистеми; алгоритми; дезінформація; управління платформами.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Юзьков Тарас Миколайович

Боротьба з корупцією в програмах політичних партій – програмні декларації та комунікативні стратегії з виборцем: український та польський досвід

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.16>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Юзьков Тарас Миколайович
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0009-0006-8626-637X

У статті представлено порівняльне дослідження антикорупційних стратегій та комунікативних практик політичних партій «Слуга народу» (Україна) та «Право і справедливість» (Польща) у період 2019–2024 років. Аналіз здійснено на основі вивчення офіційних програмних документів партій, які містять декларації про боротьбу з корупцією, а також на основі систематизації їхніх публічних комунікацій – заяв, звернень, інформаційних кампаній, присутності в медіа й соціальних мережах. У дослідженні розмежовано декларативний рівень (програмні цілі) та інструментальний рівень (реальні дії та форми донесення антикорупційного меседжу до виборця). З'ясовано, що політична партія «Слуга народу» будувала власну антикорупційну комунікацію навколо модернізаційного наративу (цифровізація, судова реформа, відкриті дані) та прагнула до формування прозорої взаємодії з громадянами через нові канали цифрової комунікації. Натомість партія «Право і справедливість» обирала конфронтаційний підхід, апелюючи до теми «очищення» від посткомуністичних еліт, дискредитації опозиції, а також використовуючи антикорупційний дискурс як частину ширшої ідеологічної боротьби. Показано, що ефективність комунікативної стратегії залежить не лише від формату політичної комунікації, а й від відповідності між змістом програмних декларацій, реальними політичними діями та суспільними очікуваннями. У висновках обґрунтовано доцільність системного аналізу партійних програм, медіаактивності та публічної риторики політичних сил у сфері боротьби з корупцією як інструменту демократичної легітимації та механізму відновлення суспільної довіри в умовах політичної нестабільності.

Ключові слова: антикорупційна політика, політичні партії, програма політичної партії, політична комунікація, комунікативна стратегія.

Постановка проблеми. Корупція залишається одним із ключових викликів для демократичної стабільності, економічного розвитку та суспільної довіри як в Україні, так і в Польщі. У політичному дискурсі антикорупційна тематика традиційно займає центральне місце, особливо під час виборчих кампаній, коли політичні партії намагаються мобілізувати виборців через риторичну «очищення влади», «нульової толерантності до корупції» та «перезавантаження системи». Упродовж 2019–2024 років, ці наративи були активно експлуатовані як українською партією «Слуга народу», так і польською партією «Право і справедливість». Обидві політичні сили декларували боротьбу з корупцією як стратегічний пріоритет та використовували цю тему для легітимації своїх політичних курсів.

Водночас, у науковому середовищі зростає увага до необхідності чіткого розмежування між реальним змістом програмних декларацій партій та їхньою публічною комунікацією. Часто партії використовують антикорупційну риторичку як інструмент політичного маркетингу, не забезпечуючи при цьому відповідного наповнення в офіційних програмах або дієвого механізму реалізації задекларованих намірів. Тому виникає потреба у системному аналізі, що дозволяє не лише зафіксувати зміст антикорупційної риторички, а й порівняти його з офіційними програмами, оцінити

послідовність у реалізації та характер комунікацій з виборцем.

Особливо актуальним є порівняння політичних партій країн з різним досвідом демократичного розвитку, зокрема України як держави з нестабільними інституціями та високим рівнем суспільного запиту на антикорупційні реформи, і Польщі як країни-члена ЄС, де боротьба з корупцією часто поєднується з популістськими практиками політичної конкуренції. Порівняльний аналіз дозволяє виявити, якою мірою політичні програми та комунікативні стратегії відповідають демократичним стандартам прозорості, відповідальності та ефективного управління.

Таким чином, проблема полягає у необхідності критичного осмислення антикорупційної тематички в офіційних програмах партій та в оцінці ефективності комунікативних стратегій у виборчому процесі, з урахуванням політичного контексту та очікування суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Примітно, що вагомий внесок у дослідження антикорупційної риторички та комунікативних стратегій у виборчому процесі зробили українські вчені. Серед них варто виокремити праці О. Романюк, О. Терещук, В. Циганов, В. Дем'янчук, І. Головань, Н. Костенко, Т. Пояркова, М. Зацерківна, О. Гоцур, О. Риженко, В. Березенко та інших. Зокрема,

О. Романюк зосереджується на впливі політичних комунікацій на формування електоральних установок, особливо в умовах трансформації суспільної довіри до політичних інститутів.

У контексті проблематики дослідження варто відзначити розвідки таких закордонних авторів з США, Швеції, Великої Британії, Франції, Німеччині, Нідерландах та інших розвинених країнах як Й. Штромбек, С. Кіусіс, Г. Кітшелт, К. Фріз, Д. Ледінгем та С. Брун, П. Харлоу, а також сучасними дослідниками, як-от Д. Ньюсом, А. Скоттом і Дж. Турком, які заклали методологічні підвалини для аналізу публічних комунікацій як інструменту управління довірою в демократичному суспільстві.

Мета дослідження полягає у виявленні спільних та відмінних рис антикорупційної риторики в офіційних програмних деклараціях та комунікативних стратегіях політичних партій «Слуга народу» (Україна) і «Право і справедливість» (Польща) у 2019–2024 роках.

Методологія дослідження поєднує порівняльний аналіз, критичний дискурс-аналіз, контент-аналіз, аналіз політичних наративів, текстів партійних програм і публічних виступів. Враховано міждисциплінарний характер теми, що дозволяє комплексно інтерпретувати антикорупційну риторику. Емпіричну базу становили офіційні партійні програми й документи, виступи лідерів і публічні заяви, матеріали ЗМІ та соціальних мереж, а також аналітичні звіти й інтерв'ю з експертами. Такий методологічний арсенал забезпечує системний аналіз відповідності між декларативними антикорупційними меседжами та реальними комунікативними практиками політичних сил України та Польщі.

Результати. У правовій площині антикорупційна політика трактується як специфічна форма державної політики, що здійснюється комплексно, системно й цілеспрямовано. Як зазначає В. Дем'янчук, антикорупційна політика – це спеціальний тип державної політики, який реалізується шляхом свідомої діяльності уповноважених суб'єктів виключно на підставі чинного законодавства з метою протидії корупції як негативному соціальному явищу. Її реалізація передбачає розробку нормативно-правових актів, а також впровадження організаційних заходів, спрямованих на утвердження прозорості, підзвітності та ефективного публічного управління [4, с. 57].

О. Терещук у своїх дослідженнях виокремлює два ключові аспекти феномену корупції. Перший аспект розглядається як протиправне діяння посадових осіб, спрямоване на особисте збагачення шляхом зловживання владними повноваженнями. Другий – як усталена форма взаємодії державного апарату з криміногенним середовищем, у межах якої останнє отримує можливість реалізовувати свою протиправну діяльність шляхом використання офіційних повноважень, делегованих владою. Осо-

бливо небезпечним, на думку дослідника, є саме другий аспект, оскільки за таких умов формуються стабільні корупційні зв'язки між державною владою та кримінальними структурами, що веде до інституціоналізації тіньових механізмів та підриву основ правової держави [8, с. 177].

Світовий банк визначає корупцію як «зловживання державною службою для приватної вигоди» [33], а за формулюванням антикорупційної організації Transparency International – це «зловживання довіреною владою в особистих інтересах» [32]. Обидва визначення підкреслюють інституційний характер цього явища, пов'язаний із викривленням функцій публічної влади.

Своєю чергою, вітчизняні науковці також звертають увагу не лише на правову, а й на легітимізаційну складову корупційних практик. Так, В. Циганов трактує політичну корупцію як «нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їхніх можливостей і повноважень з метою отримання особистих або групових вигод» [9, с. 63].

Таким чином, сучасне теоретичне осмислення корупції інтегрує як описову складову (зловживання владою), так і нормативну (порушення суспільного договору, делегованої легітимності), що дозволяє розглядати корупцію як одну з ключових загроз демократичному розвитку.

Антикорупційна риторика є важливим елементом партійних програм, особливо в країнах з високим суспільним запитом на боротьбу з корупцією. Соціологічні та контент-аналізи показують, що приблизно половина партійних маніфестів у європейських країнах містять пункти з антикорупційними обіцянками [18, с. 20]. При цьому у нових демократіях Центрально-Східної Європи частіше (63 %) ніж у Західній (45 %) партії заявляють про необхідність подолання корупції, хоча відсоток таких меседжів у загальному тексті програм залишається незначним (~1 %) [12, с. 22–23]. Політтехнологічно антикорупційна риторика є «валентним» питанням – вона приваблює електорат своєю позаідеологічністю. Багато партій використовують ці обіцянки в електоральних кампаніях, апелюючи до вимог прозорості та справедливості. Так, низка провідних партій прямо обіцяла ліквідувати корупційні схеми в силових структурах і провести реформи правоохоронних органів (зокрема, аналіз програм партій «Слуга народу» та «Голос»). Така риторика нерідко подається в популістичних формах (боротьба з «корумпованою елітою»), але може мати й більш фаховий вигляд (наприклад, оголошення інституційних реформ) [1].

У передвиборчих кампаніях стратегія комунікації щодо корупції може бути різноспрямованою. Часто спостерігається змагання у «перекладі провини» (обвинувачення опонентів у корупції) та в «солюванні теми» (надання найвищого пріоритету гас-

лам про прозорість влади). У країнах Центральної та Східної Європи явище «політизації корупції» стало звичним: майже в половині виборчих кампаній нових демократій звучали звинувачення у корупційних практиках, тоді як у західних країнах таке траплялося лише в кожній десятій виборчій кампанії [12, с. 7–9].

Слід виокремити також різні стилі антикорупційної риторики – наприклад, популістичну (заклики «геть еліту»), експертну (демонстрація готовності до конкретних реформ), емоційну (заклик до справедливості через емоційні образи) та інституційну (підкреслення зміцнення державних інститутів). Ефективність цих стратегій залежить від поєднання риторики й реальних дій: надмірно популістична комунікація без дотримання обіцянок швидко втрачає суспільну довіру. Теоретично комунікативні стратегії описуються через призму паблік рілейшнз, де антикорупційний дискурс розглядається як частина репутаційного менеджменту партії – засобу формувати імідж послідовності та відповідальності перед виборцями [23, с. 55–65].

Антикорупційні наративи часто перегукуються з популістською логікою. Популізм, за визначенням Каса Мадде, є «тонкою ідеологією», яка розділяє суспільство на два однорідні та антагоністичні табори: «чистий народ» і «корумповану еліту», стверджуючи, що політика повинна виражати загальну волю народу [24, с. 3]. У цьому контексті заяви про «боротьбу з корупцією» відповідають моралістичній складовій популізму.

Передвиборча програма партії «Слуга народу» на парламентських виборах 2019 року містить окремий блок, присвячений «знищенню системної корупції». У ньому партія пропонує комплекс інституційних змін, спрямованих на мінімізацію можливостей корупції в державному управлінні. Зокрема, програма передбачає переведення максимальної кількості державних послуг в онлайн-режим (щоб усунути «посередництво і людський фактор», які живлять корупцію), радикальне очищення та перезавантаження органів прокуратури, забезпечення реальної незалежності антикорупційних органів (з перезапуском неефективних чи скомпрометованих інституцій), запровадження обов'язкової конфіскації майна корупціонерів та матеріального заохочення громадян за викриття випадків хабарництва [6, с. 2]. Крім того, партія пропонує позбавити силові органи (СБУ, ГПУ, Нацполіцію) невластивих їм функцій тиску на бізнес, що має ліквідувати корупційні схеми в їх взаємодії з підприємцями [6, с. 2]. Таким чином, програмні положення «Слуги народу» орієнтовані на створення системних запобіжників корупції через цифровізацію, реформу правоохоронної та судової систем, посилення відповідальності посадовців.

Варто відзначити, що антикорупційні обіцянки української партії не обмежуються суто сферою

державного управління, а й поширюються на суміжні галузі. Так, у блоці щодо безпеки та оборони програма передбачає найжорстокіші покарання за корупцію та розкрадання в Збройних силах і Міністерстві оборони. У розділі про судову реформу ставиться завдання забезпечити справедливе та незалежне правосуддя шляхом кадрового оновлення суддівського корпусу на засадах доброчесності та професіоналізму, що також є частиною стратегії протидії корупції в судовій системі [6, с. 3].

Отже, «Слуга народу» у програмі 2019 року декларує всеосяжний підхід до боротьби з корупцією – від цифрових інновацій і реформи прокуратури до очищення судів та армії від корупційних практик.

Програмний документ партії «Право і справедливість» (ПіС) на парламентських виборах 2019 року («Polski model państwa dobrobytu») також приділяє увагу темі боротьби з корупцією, хоча підхід польської партії дещо інший. У розділі «Діагностика» програми ПіС характеризує корупцію як системне явище, що походить від спадщини комуністичної епохи. Згідно з програмою, корупція посткомуністичного періоду стала фактично «приватизацією функцій держави» – тобто неформальним ринковим обміном владних повноважень на вигоду. Така ситуація, на думку авторів програми, призвела до формування в Польщі «нової, але водночас старої» соціальної стратифікації, на верхівці якої опинилися вихідці зі старої партноменклатури, зміцнивши свій вплив через корупційні зв'язки та використання прогалин у системі [30, с. 24]. Партія акцентує, що після 1989 року не були повністю реалізовані механізми очищення влади – зокрема, *люстрація* і *декомунізація* – що, як наслідок, дозволило старим елітам зберегти тіньовий вплив і корупційні практики [30, с. 25]. Таким чином, ідеологічна передумова антикорупційної риторики ПіС – це боротьба з так званою «посткомуністичною системою», котра асоціюється з клановістю, кумівством і корупцією в структурах влади.

У програмі «Право і справедливість» 2019 року корупція згадується головно в контексті досягнень уряду ПіС у викоріненні найбільш масштабних зловживань минулого та зміцненні фінансової дисципліни держави. Партія наголошує на своїх успіхах у боротьбі з економічною корупцією: зокрема, йдеться про подолання «*VAT-мафії*» – схем розкрадання бюджетних коштів через ухилення від сплати ПДВ. Програма наводить статистичні дані, що рівень «податкової прогалини» (недонадходжень ПДВ) зменшився з ~24% у 2015 році до ~15% у 2017 році, а за оцінками Міністерства фінансів у 2018 році скоротився до 12,5%, що пояснюється активними антишахрайськими заходами уряду [30, с. 49]. За даними програми, за перші три роки правління PiS доходи бюджету від ПДВ зросли на 52 млрд зл. (проти приросту лише 21 млрд зл. за

попередні 8 років при владі опонентів), що подається як пряма ознака успішної боротьби з корупційними «витоками» бюджету [30, с. 50].

Таким чином, антикорупційний дискурс «Право і справедливість» у програмі зосереджений на прагматичних результатах: партія позиціонує себе як сила, що навела лад у фінансах та поклала край великим корупційним аферам попередників (як-то махінації з ПДВ). Водночас прямих нових ініціатив щодо запобігання корупції в програмі 2019 р. не деталізовано – ймовірно, тому що PiS акцентувала продовження раніше започаткованих реформ (реорганізація органів юстиції, посилення контролю за державними структурами) у руслі «відновлення справедливості» в державі.

Аналіз змісту програмних декларацій показує, що обидві партії декларують нульову толерантність до корупції, але роблять це під різними кутами зору. «Слуга народу» у 2019 році запропонувала цілісну антикорупційну програму, спрямовану на *системну перебудову держави*: цифровізація послуг, перезавантаження правоохоронних і судових інституцій, посилення відповідальності за незаконне збагачення. Це відповідає суспільному запиту в Україні після Революції Гідності, коли боротьба з корупцією вимагала створення нових інституцій (НАБУ, ВАКС тощо) та очищення старих структур. Натомість «Право і справедливість» у своїй програмі робить наголос на історичній місії викоринення корупційних мереж, та звітує про конкретні успіхи (ліквідація схем розкрадання бюджету, збільшення надходжень). Польська партія подає себе як реформатора, що повернув державі контроль над фінансами та покарав «багаторічну безкарність» попередників.

Ці відмінності відображають різний контекст: для України актуальним було «з нуля» будувати антикорупційну інфраструктуру та долати укорінену системну корупцію, а для Польщі – утримувати імідж уряду, що реально зменшує корупцію.

Аналізуючи комунікативну складову, слід зазначити, що стратегія партії «Слуга народу» та її лідерів щодо боротьби з корупцією відзначається акцентом на новизні підходів і особистому прикладі керівництва. Володимир Зеленський, як фактичний лідер партії та Президент України з 2019 р., став ключовим комунікатором антикорупційних меседжів. Команда Зеленського активно використала соціальні мережі, відеозвернення та інтерактивні формати для встановлення прямого зв'язку з виборцями, демонструючи відданість ідеям прозорості. У перший рік роботи Верховної Ради так звана «монобільшість» акцентувала увагу на скасуванні депутатської недоторканності, поновленні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та перезавантаженні органів прокуратури. Ці кроки активно висвітлювалися в офіційних пресрелізах і дописах партії, позиціонуючи їх як виконання програми [2].

Водночас комунікаційна стратегія не обмежувалася позитивним порядком денним. Коли у 2020–2023 роках виникали корупційні скандали за участі окремих членів команди (наприклад, справи щодо окремих народних депутатів від «Слуги народу», звинувачених у хабарництві), реакція партії була публічною і достатньо швидкою – зазвичай це публічне відмежування від фігурантів (відсторонення, виключення з фракції) та передача справ до правоохоронних органів, що подавалося як доказ принциповості влади [13].

Окремо слід розглянути комунікації антикорупційних зусиль в умовах повномасштабної війни (2022–2023). Президент Володимир Зеленський у своїх зверненнях до громадян та західних ЗМІ неодноразово наголошував, що навіть у воєнний час уряд не потерпить розкрадання ресурсів. Показовим прикладом стала хвиля відставок і звільнень наприкінці січня 2023 року, коли після викриття кількох корупційних випадків у центральній владі (зокрема, закупівлі продовольства для армії за завищеними цінами) Зеленський оголосив про «кадрові рішення» і невідкладно звільнив ряд високопосадовців – заступників міністрів, голів обласних адміністрацій, заступника Офісу Президента тощо [19].

Ці кроки широко висвітлювалися як українськими, так і міжнародними медіа, формуючи наратив про активне самоочищення влади. Аналітики відзначають, що така серія відставок була спланованою реакцією Зеленського для відновлення довіри публіки та демонстрації тримати ситуацію під контролем. У своїх зверненнях глава держави підкреслював, що справедливість буде забезпечено, і дякував журналістам та громадськості за пильність – фактично підтримуючи антикорупційний громадський контроль [31].

Отже, комунікативна стратегія «Слуги народу» в умовах війни ґрунтується на постійному публічному акцентуванні пріоритетності боротьби з корупцією (як через позитивні меседжі про реформи, так і через швидку реакцію на скандали) та на використанні сучасних медіа-каналів для прямого донесення цих меседжів до виборця.

Характерним прикладом використання антикорупційної риторики в політичних цілях є кампанія «Sprawiedliwe sądy» («Справедливі суди»), розгорнута у вересні 2017 року напередодні виборчого циклу за підтримки уряду партії «Право і справедливість» (PiS). Ця PR-кампанія охопила соціальні мережі, білборди, теле- та радіоефіри й була спрямована проти суддівського корпусу Польщі. Її метою було переконати громадськість у необхідності радикальної реформи судової системи: через демонізацію чинних суддів як корумпованої «касти» PiS заручалася підтримкою виборців для своїх дій із посилення контролю над судами. Кампанія фінансувалася державним Польським наці-

ональним фондом і включала білборди з гаслами, що дискредитували суддів, зображаючи їх як нечесних, поблажливих до злочинців та привілейованих осіб. Деякі з наведених прикладів були спростовані журналістами як неправдиві або вирвані з контексту [31, с. 15].

Другий важливий аспект комунікаційної стратегії партії «Право і справедливість» (PiS) – акцент на успіхах у відновленні економічної справедливості. Через урядові брифінги, виступи прем'єра та соціальну рекламу партія регулярно нагадувала виборцям про викриті корупційні скандали часів попередників (наприклад, так звана «афера VAT» – масштабні махінації з ПДВ до 2015 року) та про покарання винних. На державному телебаченні виходили сюжети, що підкреслювали збільшені бюджетні надходження від податків як доказ «припинення злочинства». Цей позитивний меседж підсилював образ PiS як захисника простих громадян [25].

Водночас випадки корупції серед власних кадрів PiS заперечувалися або мінімізувалися у публічному просторі. Наприклад, коли у 2019 році спалахнув скандал довкола Маріана Банася (голови Верховної палати контролю, соратника PiS, обвинуваченого у недекларованій нерухомості та можливих зв'язках зі злочинцями), партійна комунікація перейшла в оборону: медіа, лояльні до влади, подавали цю ситуацію як перебільшену атаку опозиції, а сам Банась відмовився піти у відставку. PiS намагалася вирішити справу непублічно, цей випадок показав межі антикорупційної риторики партії, адже визнання проблеми завдало б іміджевого удару. Подібним чином, звинувачення у корупції на адресу чиновників від PiS (наприклад, голів державних підприємств) зазвичай трактувалися партією як поодинокі випадки, а не системна проблема. [22]

Загалом, комунікаційна стратегія партії «Право і справедливість» (PiS) у 2019–2023 роках формувалася на двох рівнях. Для своєї електоральної бази партія транслювала меседж про відновлення порядку та справедливості: «Ми покінчили з корупцією, яка пронизувала державу в минулому». Цей меседж підкріплювався як фактичними досягненнями (зокрема, зменшенням втрат бюджету від ухилення від сплати податків), так і емоційно орієнтованими кампаніями, спрямованими проти представників колишньої політичної еліти, яких позиціонували як корумпованих. Для зовнішньої аудиторії (зокрема, європейських інституцій та міжнародних ЗМІ) дії уряду представлялися як необхідні кроки у межах зміцнення верховенства права, при цьому критика щодо політичної вмотивованості цих заходів рішуче відхилялася.

Незалежні аналітичні звіти, однак, засвідчують зміну акцентів у стратегії PiS: якщо в період 2005–2007 років (перша каденція партії при владі)

боротьба з корупцією дійсно визначалася як провідна ціннісна орієнтація, то після 2015 року антикорупційна риторика застосовувалась переважно вибірково, у спосіб, який відповідав тактичним політичним інтересам партії [14, с. 6]. Так, згідно з висновками GRECO, уряд PiS допустив надмірну політизацію діяльності Центрального антикорупційного бюро (СВА) та обмежив функціонування системи стримувань і противаг, прикриваючи це риторикою антикорупційної реформи [17, с. 11].

Таким чином, антикорупційна стратегія PiS поєднує елементи публічної мобілізації та внутрішньої централізації, що свідчить про її гібридний і політично зумовлений характер.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що обидві політичні сили – українська «Слуга народу» та польська «Право і справедливість» – активно використовують антикорупційну тематику у своїх програмних деклараціях та політичній комунікації. Водночас зміст, спрямованість і стиль реалізації цих стратегій суттєво різняться, що обумовлено політичними системами, соціальними запитами та рівнем інституційного розвитку обох країн.

Для партії «Слуга народу» антикорупційна програма набула форми структурованої дорожньої карти реформ, що включала створення нових інституцій (БАКС), скасування депутатської недоторканності та цифровізацію послуг. Комунікаційна стратегія виявилася інструментом залучення громадськості до процесу реформ та підтримання довіри до влади, зокрема через регулярну публічну звітність і активне використання соціальних мереж. Події 2022–2023 років, що припали на період повномасштабної війни, продемонстрували гнучкість комунікаційної стратегії: влада вчасно реагувала на репутаційні загрози, застосовуючи публічні санкції до посадовців, фігурантів корупційних скандалів.

Партія «Право і справедливість» (PiS) натомість використовувала антикорупційну риторіку як елемент ідеологічного позиціонування та політичного бренду, не завжди пов'язаний із послідовною інституційною реформою. Попри задекларовані успіхи у сфері фіскальної дисципліни, антикорупційна стратегія PiS дедалі частіше набула вибіркового характеру: з одного боку, дискредитація політичних опонентів і судової гілки влади, з іншого – замовчування скандалів у власних лавах. За даними міжнародних спостерігачів, така практика сприяла згортанню демократичних інститутів і підвищенню ризиків політичної корупції. Результати парламентських виборів 2023 року підтвердили зниження рівня суспільної довіри до PiS, що стало наслідком накопичених репутаційних втрат і зростання авторитарних тенденцій у стилі управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антикорупційний штаб. Антикорупція в програмах політичних партій. 2019. URL: <https://shtab.net/analytcs/view/antikorupciya-v-programah-politichnix-partij>.
2. BBC News Україна. (2021, 1 лютого). Дубінського виключили з фракції «Слуга народу». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55889170>
3. Гоцур О. Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*: журналістика. 2021. № 2 (2). С. 53–58. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/may/23701/10.pdf>
4. Дем'янчук В. Сучасні методологічні підходи до визначення поняття та юридичного змісту антикорупційної політики // *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Т. 15, № 6. С. 88–91.
5. Зеленський В. О. Цифрова трансформація як метод боротьби з корупцією: виступ на всеукраїнському форумі «Україна 30. Цифровізація», 17 травня 2021 р. // *Цензор.НЕТ*. 2021. URL: <https://censor.net/ua/news/3265656>
6. Політична партія «Слуга Народу». Передвиборча програма політичної партії «Слуга Народу» на позачергових виборах до Верховної Ради України 21 липня 2019 року. Київ, 2019. 4 с. URL: <https://sluga-narodu.com/program/>
7. Слуга народу. Звіт про виконання програми партії у 2019–2020 роках. 2020. URL: <https://sluganarodu.ua/news/zvit-za-2020-rik>
8. Терещук О. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2000. 177 с.
9. Циганов В. В. Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах // *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 4 (25). С. 63–67.
10. Balkan Insight. Report shows how previous Polish govt manipulated prosecutors to serve political agenda. 2025. URL: <https://balkaninsight.com/2025/01/14/report-shows-how-previous-polish-govt-manipulated-prosecutors-to-serve-political-agenda/>
11. Barigazzi J., & Wanat Z. Ukraine's new president gambles on snap elections. *Politico*. 2019. URL: <https://www.politico.eu/article/ukraines-new-president-gambles-on-snap-elections-volodymyr-zelenskiy/>
12. Bågenholm A. Anti-corruption parties and political manifestos in Europe 1945–2013. University of Gothenburg. 2009. URL: https://www.gu.se/sites/default/files/2020-05/2009_10_Bagenholm.pdf
13. Ber J. Ukraine: a wave of dismissals against a background of corruption. Centre for Eastern Studies (OSW) Analyses. 2023. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-01-31/>
14. Bertelsmann Stiftung. BTI 2024: Poland Country Report. 2024. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/POL>
15. Freedom House. Poland: Nations in Transit 2024 Country Report. 2024. URL: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2024>
16. Galloway C. S. *Packaging Politics*. Berkeley: University of California. 2012. URL: <https://escholarship.org/uc/item/3th639mx>
17. Group of States against Corruption (GRECO). Fifth evaluation round: Evaluation report Poland – preventing corruption and promoting integrity in central governments (top executive functions) and law enforcement agencies. Strasbourg. 2018. URL: <https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-evaluation-report-on-poland/16808b2c8>
18. Ibenskas R., & Polk J. Political parties and anti-corruption rhetoric in Eastern Europe: Working paper. Gothenburg: University of Gothenburg. 2017. URL: <https://www.gu.se/sites/default/files/2020-03/lbenskas%20and%20Polk%20WP%202017.2.pdf>
19. Isobel Koshiw. Zelenskiy ramps up anti-corruption drive as 15 Ukrainian officials exit. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jan/24/zelenskiy-anti-corruption-drive-15-ukrainian-officials-exit>
20. Ber J. Ukraine: a wave of dismissals against a background of corruption. OSW – Centre for Eastern Studies. 2023. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-01-31/ukraine-a-wave-dismissals-against-a-background-corruption>
21. Kitschelt H., & Freeze K. Programmatic party system structuration: Developing and comparing cross-national and cross-party measures with a new global data set. 2010. URL: https://sites.duke.edu/democracylinkage/files/2014/12/Kitschelt_Freeze.pdf
22. Kość W. Head of Poland's Supreme Audit Office refuses prime minister's call to resign. *Notes from Poland*. 2019. URL: <https://notesfrompoland.com/2019/11/29/head-of-polands-supreme-audit-office-refuses-prime-ministers-call-to-resign/>
23. Ledingham J. A., & Bruning S. D. Relationship management in public relations: Dimensions of an organization–public relationship. *Public Relations Review*, 1998. 24(1), 55–65. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0363811198800209>
24. Mudde C. Populism in the twenty-first century: An illiberal democratic response to undemocratic liberalism. The Andrea Mitchell Center for the Study of Democracy, 2025. p. 3. URL: <https://amc.sas.upenn.edu/cas-mudde-populism-twenty-first-century>
25. Notes from Poland. Poland records EU's second-largest improvement in VAT collection. 2022. URL: <https://notesfrompoland.com/2022/12/12/poland-records-eus-second-largest-improvement-in-vat-collection/>
26. OKO.press. Jak PiS zniszczyło sądy. Historia władzy i gniewu na “kastę”. 2023. URL: <https://oko.press/jak-pis-zniszczylo-sady-historia-wladzy-i-gniewu-na-kaste>
27. OKO.press. Morawiecki: “W DNA PiS jest walka z korupcją”. Czy na pewno? 2023. URL: <https://oko.press/morawiecki-w-dna-pis-jest-walka-z-korupcja-czy-na-pewno>
28. OSW. Ukraine: a wave of dismissals against a background of corruption. 2023. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-09-04/ukraine-dismissal-defence-minister>
29. OSW. Cluster, open up! Ukraine's opportunities and risks on the road to the EU. 2025. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2025-04-10/cluster-open-ukraines-opportunities-and-risks-road-to-eu>
30. Prawo i Sprawiedliwość. *Polski model państwa dobrobytu: Program Prawa i Sprawiedliwości 2019*. Warszawa, 2019. 232 s. URL: <https://pis.org.pl>

31. Szuleka M., Wolny M., & Kalisz M. The time of trial: How do changes in the justice system affect Polish judges? Helsinki Foundation for Human Rights. 2019. URL: https://hfhr.pl/upload/2022/01/the-time-of-trial_-how-do-changes-in-justice-system-affect-polish-judges-.pdf

32. Transparency International. What is corruption? URL: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>

33. World Bank. Helping countries combat corruption: The role of the World Bank. Washington, D.C.: World Bank. 1997. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/799831538245192753/pdf/Helping-Countries-Combat-Corruption-The-Role-of-the-World-Bank.pdf>

REFERENCES:

1. Antykoruptsiyni Shtab. (2019) Antykoruptsiia v prohramakh politychnykh partii [Anti-corruption in the programs of political parties] [in Ukrainian]. URL: <https://shtab.net/analytics/view/antikorupciya-v-programax-politichnix-partij>

2. BBC News Ukraina. (2021). Dubinskoho vykluchyly z fraktsii "Sluha narodu" [Dubynskyi expelled from the "Servant of the People" faction] [in Ukrainian]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55889170>

3. Hotsur O. (2021). Sotsialni merezhi i politychni PR v ukrainskykh ta zakordonnykh vyborchkykh kampaniakh [Social networks and political PR in Ukrainian and foreign electoral campaigns] [in Ukrainian]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhika": zhurnalistyka*, 2021, No. 2(2), pp. 53–58. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/may/23701/10.pdf>

4. Demianchuk V. (2016). Suchasni metodolohichni pidhody do vyznachennia ponyattia ta yurydychnoho zmistu antykoruptsiinoi polityky [Modern methodological approaches to defining the concept and legal content of anti-corruption policy] [in Ukrainian]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 15(6), 88–91.

5. Zelenskyi V. O. (2021). Tsifrova transformatsiia yak metod borotby z koruptsiuu: vystup na vseukrainskomu forumi "Ukrayina 30. Tsifrovizatsiia", 17 travnia 2021 r. [Digital transformation as a method of combating corruption: speech at the all-Ukrainian forum "Ukraine 30. Digitalization", May 17, 2021] [in Ukrainian]. Tsenzor.NET. URL: <https://censor.net/ua/news/3265656>

6. Politychna partiia "Sluha Narodu". (2019). Perevyborcha programa politychnoi partii "Sluha Narodu" na pozyachergovykh vyborakh do Verkhovnoi Rady Ukrainy 21 lypnia 2019 roku [The election program of the political party "Servant of the People" for the early elections to the Verkhovna Rada of Ukraine on July 21, 2019] [in Ukrainian]. Kyiv: Sluha Narodu. 4 pp. URL: <https://sluga-narodu.com/program/>

7. Sluha Narodu. (2020). Zvit pro vykonannia prohramy partii u 2019–2020 rokakh [Report on the implementation of the party program in 2019–2020] [in Ukrainian]. URL: <https://sluganarodu.ua/news/zvit-za-2020-rik>

8. Tereshchuk O. (2000). Administratyvna vidpovidalnist za koruptsiini pravoporushennia: Dys. kand. yuryd. nauk [Administrative liability for corruption offenses: dissertation for the Candidate of Law Sciences degree] [in Ukrainian]. Odesa. 177 pp.

9. Tsyhanov V. V. (2012). Zahroza politychnoyi koruptsii u demokratychnykh politychnykh rezhykh [Threat of political corruption in democratic political regimes] [in Ukrainian]. *Stratehichni priorytety*, No. 4(25), 63–67.

10. Balkan Insight. (2025). Report shows how previous Polish govt manipulated prosecutors to serve political agenda. URL: <https://balkaninsight.com/2025/01/14/report-shows-how-previous-polish-govt-manipulated-prosecutors-to-serve-political-agenda/>

11. Barigazzi J., & Wanat Z. (2019). Ukraine's new president gambles on snap elections. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/ukraines-new-president-gambles-on-snap-elections-volodymyr-zelenskiy/>

12. Bågenholm A. (2009). Anti-corruption parties and political manifestos in Europe 1945–2013. University of Gothenburg. URL: https://www.gu.se/sites/default/files/2020-05/2009_10_Bagenholm.pdf

13. Ber J. (2023). Ukraine: a wave of dismissals against a background of corruption. Centre for Eastern Studies (OSW) Analyses. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-01-31/>

14. Bertelsmann Stiftung. (2024). BTI 2024: Poland Country Report. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/POL>

15. Freedom House. (2024). Poland: Nations in Transit 2024 Country Report. URL: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2024>

16. Galloway C. S. (2012). *Packaging Politics*. Berkeley: University of California. URL: <https://escholarship.org/uc/item/3th639mx> (accessed 22.12.2025).

17. Group of States against Corruption (GRECO). (2018). Fifth evaluation round: Evaluation report Poland – Preventing corruption and promoting integrity in central governments (top executive functions) and law enforcement agencies. Strasbourg. URL: <https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-evaluation-report-on-poland/16808b2c8>

18. Ibenskas R., & Polk J. (2017). Political parties and anti-corruption rhetoric in Eastern Europe: Working paper. Gothenburg: University of Gothenburg. URL: <https://www.gu.se/sites/default/files/2020-03/Ibenskas%20and%20Polk%20WP%202017.2.pdf>

19. Koshiw I. (2023). Zelenskiy ramps up anti-corruption drive as 15 Ukrainian officials exit. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jan/24/zelenskiy-anti-corruption-drive-15-ukrainian-officials-exit>

20. Ber J. (2023). Ukraine: a wave of dismissals against a background of corruption. OSW – Centre for Eastern Studies. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-01-31/ukraine-a-wave-dismissals-against-a-background-corruption>

21. Kitschelt H., & Freeze K. (2010). Programmatic party system structuration: Developing and comparing cross-national and cross-party measures with a new global data set. URL: https://sites.duke.edu/democracylinkage/files/2014/12/Kitschelt_Freeze.pdf

22. Kość W. (2019). Head of Poland's Supreme Audit Office refuses prime minister's call to resign. Notes from Poland. URL: <https://notesfrompoland.com/2019/11/29/>

head-of-polands-supreme-audit-office-refuses-prime-ministers-call-to-resign/

23. Ledingham J. A., & Bruning S. D. (1998). Relationship management in public relations: Dimensions of an organization–public relationship. *Public Relations Review*, 24(1), 55–65. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0363811198800209>

24. Mudde C. (2025). Populism in the twenty-first century: An illiberal democratic response to undemocratic liberalism. *The Andrea Mitchell Center for the Study of Democracy*, p. 3. URL: <https://amc.sas.upenn.edu/cas-mudde-populism-twenty-first-century>

25. Notes from Poland. (2022, December 12). Poland records EU's second-largest improvement in VAT collection. URL: <https://notesfrompoland.com/2022/12/12/poland-records-eus-second-largest-improvement-in-vat-collection/>

26. OKO.press. (2023). Jak PiS zniszczyło sądy. *Historia władzy i gniewu na «kastę»*. URL: <https://oko.press/jak-pis-zniszczylo-sady-historia-wladzy-i-gniewu-na-kaste>

27. OKO.press. (2023). Morawiecki: «W DNA PiS jest walka z korupcją». Czy na pewno? URL: <https://oko.press/morawiecki-w-dna-pis-jest-walka-z-korupcja-czy-na-pewno>

28. OSW. (2023). Ukraine: a wave of dismissals against a background of corruption. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-09-04/ukraine-dismissal-defence-minister>

29. OSW. (2025). Cluster, open up! Ukraine's opportunities and risks on the road to the EU. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2025-04-10/cluster-open-ukraines-opportunities-and-risks-road-to-eu>

30. Prawo i Sprawiedliwość. (2019). *Polski model państwa dobrobytu: Program Prawa i Sprawiedliwości 2019*. Warszawa, 2019. 232 s. URL: <https://pis.org.pl>

31. Szuleka M., Wolny M., & Kalisz M. (2019). The time of trial: How do changes in the justice system affect Polish judges? Helsinki Foundation for Human Rights. URL: https://hfhr.pl/upload/2022/01/the-time-of-trial_-how-do-changes-in-justice-system-affect-polish-judges-.pdf

32. Transparency International. What is corruption? URL: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>

33. World Bank. (1997). *Helping countries combat corruption: The role of the World Bank*. Washington, D.C.: World Bank. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/799831538245192753/pdf/Helping-Countries-Combat-Corruption-The-Role-of-the-World-Bank.pdf>

Fighting corruption in political parties' programs – program declarations and communication strategies with voters: Ukrainian and Polish experience

Yuzkov Taras Mykolaiovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science

Ivan Franko National University of Lviv
Universitetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-8626-637X

This article presents a comparative analysis of anti-corruption approaches pursued by the political parties “Sluga narodu” (Ukraine) and “Prawo i Sprawiedliwość” (Poland) in the period from 2019 to 2024. The study focuses on two key components: the official party manifestos in terms of anti-corruption commitments, and the communication strategies used to engage the electorate. A clear distinction is made between the declarative content of anti-corruption measures enshrined in party programs and the formats of political communication applied to promote these messages through media, social networks, public speeches, and targeted information campaigns. The analysis reveals that the “Servant of the People” party emphasizes digital transformation, institutional reform, and direct engagement with citizens, presenting anti-corruption as part of broader modernization. In contrast, “Law and Justice” appeals to the notion of eradicating post-communist influences and often cites fiscal achievements as evidence of its anti-corruption credentials. The findings demonstrate that the effectiveness of an anti-corruption strategy largely depends on the consistency between the programmatic statements and actual communication practices. The study underscores the relevance of combining programmatic content with coherent messaging in the public sphere as a critical factor for enhancing democratic legitimacy and building trust among voters. Unlike previous works that focused primarily on rhetoric, this research integrates both programmatic and communicative dimensions, offering a more comprehensive understanding of how anti-corruption narratives function within electoral competition in Central and Eastern Europe.

Key words: anti-corruption policy, political parties, political party programme, political communication, communication strategy.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Франчук Андрій Всеволодович

Алгоритмічний герой: витоки нових форм наративу у політичній комунікації XXI ст.

УДК 32:141.72

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.17>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Франчук Андрій Всеволодович
аспірант
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького Національної академії
наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ,
Україна
ORCID: 0009-0000-6063-2534

У статті здійснено комплексне дослідження трансформації образу політичного героя від античності до цифрової доби XXI століття. Актуальність теми зумовлена зростаючим впливом соціальних мереж на процеси політичної комунікації та героїзації лідерів, що вимагає переосмислення традиційних моделей політичного лідерства. Від Платона й Арістотеля до Н. Макіавеллі та постреволюційних гуманістичних концепцій – образ героя зазнавав якісних змін, але лише цифрова епоха принципово змінила сам механізм його формування.

Метою дослідження є виявлення нових механізмів конструювання політичного героя у контексті алгоритмізованої комунікації, яка спирається на візуальні наративи, емоційну залученість та персональний бренд. Автором введено концепт «алгоритмічного героя» – фігури, що формується у взаємодії з цифровими платформами та аудиторіями, і яка репрезентує нові форми політичної присутності.

У методологічному плані використано історико-порівняльний аналіз, що дав змогу виявити етапи еволюції політичного героя, та дискурс-аналіз сучасної політичної комунікації в соціальних медіа. Джерельну базу склали публікації з DOI, авторитетні монографії та емпіричні дослідження цифрового лідерства.

У результаті встановлено, що у XXI столітті політичний герой дедалі менше пов'язаний із формальними інституціями, і дедалі більше залежить від гібридного симбіозу між медіаобразом, алгоритмами видимості та публічною репрезентацією повсякденності. Автором запропоновано багатофакторну формулу алгоритмічного героя, що враховує медіа-логіку, інституційний контекст і цифрову взаємодію з аудиторією. Також висвітлено потенційні ризики такого типу героїзації – поверховість, популізм, маніпуляції та розмитість політичного змісту.

Ключові слова: герой, лідерство, політична комунікація, цифровізація, соціальні мережі, наратив, алгоритм.

Вступ. У сучасну епоху глобальних комунікацій, цифрових технологій та медіатизації політики фігура політичного героя зазнає сутнісних змін. Традиційна модель героя, сформована в історичному та філософському контекстах – як виняткової постаті, що уособлює політичну доблесть, моральний авторитет і символічну легітимність, – більше не відповідає умовам мережевого суспільства. Замість цього формується новий тип лідера – алгоритмічного героя, що діє в цифровому середовищі, охопленому соціальними медіа, платформними алгоритмами та візуальними наративами.

Політична комунікація XXI ст. дедалі більше ґрунтується не на ідеологічному змісті чи формальних інституційних позиціях, а на здатності політика комунікувати через персональний бренд, емоційну автентичність та цифрову присутність. У таких умовах соціальні платформи (зокрема X, Instagram, TikTok, Facebook) стають не лише каналами політичної дії, а й конструкторами публічних образів, у межах яких відбувається героїзація або, навпаки, делегітимація публічних осіб.

На цьому тлі актуальним є переосмислення концепту героя – від класичних моделей, сформульованих у працях Платона, Арістотеля, Н. Макіавеллі, до сучасних підходів, що враховують вплив

цифрової культури, алгоритмів поширення інформації та нових форматів участі громадськості у політичному процесі.

Метою цієї статті є дослідити трансформацію образу політичного героя у XXI столітті в контексті цифрової комунікації, а також окреслити нові механізми героїзації, які ґрунтуються на інтерактивності, соціальному резонансі та алгоритмічному посередництві. Особливу увагу приділено феномену «алгоритмічного героя» як знакової фігури політичного побудови наративу героя в цілому.

Методи дослідження. Використано метод історико-порівняльного аналізу, що дає можливість простежити зміну уявлень про політичного героя від класичних до сучасних підходів: від нормативних моделей до конструктивістських. Джерельну базу становлять: наукові публікації з DOI, монографії, цифрові архіви.

Результатом проведеного дослідження є виявлення історичної динаміки формування політичного героя як наративного конструкта, що змінюється під впливом філософських, соціальних, культурних та технологічних факторів.

Виклад основного матеріалу. Образ героя виникає задовго до формалізованої політики як культурний архетип – фігура, що персоніфікує

чесноти, здатна здійснити трансцендентне перетворення соціального або морального порядку. У грецькому епосі героями є Ахілл та Одисей, які виступають не лиш борцями, але й носіями ціннісного світогляду. Герой – той, хто переходить межі людського і постає як символ божественного вибору або долі. Однак лише з появою грецької політичної філософії ми спостерігаємо спробу методологічного осмислення героя як політичного явища.

У трактаті «Держава» Платон [17, с. 23–27] вперше системно описує героя як політичного архітектора ідеальної держави. Це не воїн, а філософ-правитель, тобто людина, яка досягла пізнання істинного блага й здатна керувати полісом за законами справедливості. Такий герой виходить за межі персонального й уособлює метафізичний ідеал влади, позбавлений людських пристрастей. Він не обирається народом, а формується шляхом інтелектуального та морального відбору. Арістотель, на відміну від Платона, переносить увагу з ідеального на реальне. У праці «Політика» [20, с. 112–117] він формує уявлення про героя як громадянина, котрий діє відповідно до чеснот і бере участь у спільному управлінні полісом. Політичний герой Арістотеля – це не абсолютна фігура влади, а той, хто реалізує свою етику через політичну дію. Героїчність тут – це не божественна обраність, а здатність діяти відповідно до чеснот: розсудливості (*phronesis*), справедливості (*dikaiosyne*) та мужності (*andreia*). Таким чином, Платон формує метафізичну модель героя, а Арістотель – етичну та соціальну, яка буде ключовою для подальших європейських традицій політичного мислення.

У середньовічну епоху концепція політичного героя зазнає значної трансформації порівняно з античністю. Герой поступово зливається з образом монарха чи правителя, що покликаний уособлювати не лише військові здобутки, а й моральне панування, божественний мандат і політичну стабільність. У ранньому середньовіччі, де домінує християнська теократія, герой правителя нерідко ототожнюється з мораллю і спасінням душі підданих. Водночас у середніх віках розвивається ідея супер-етичної доблесті як основи легітимації монархічної влади.

Одним із ключових напрямків у середньовічній політичній думці стало усвідомлення влади правителя як моральної величі – *heroic virtue*. Цей концепт, запозичений із давньогрецької етичної традиції, отримав нове осмислення в рамках західноєвропейської політичної теології. У своїй праці Б. Тьоллен [3, с. 45–46] аналізує, як середньовічні мислителі сприймали і розвивали ідею геройської доблесті для обґрунтування легітимності монархічної влади, опираючись на інтерпретацію Арістотеля. За їхнім уявленням, для правителя було необхідно втілювати доблесть, що перевищує загальні

моральні стандарти (*superlative moral virtue*), оскільки він мусив діяти не лише як правитель, а й як моральний лідер для суспільства – майже «напівбожественний» у своїй ролі, що виправдовувало його політичну владу та домінування над іншими членами спільноти.

Саме це середньовічне поєднання давньогрецької етики з християнською теологією зумовило зміщення акценту від індивідуальної доблесті античного героя до монархічної доблесті короля як уособлення політичної та духовної влади. Така трансформація образу героя не була лише літературною або риторичною: вона мала важливі наслідки для політичної практики, де феодална система покладала значні очікування щодо безумовної відданості та морального авторитету правителя.

Іншим суттєвим виміром середньовічної політичної героїзації стає концепція королівської легітимації через релігійні образи та політичну теологію. У впливовій праці Е. Канторовіца [12 с. 89–93] досліджується, як у середньовічній юридико-теологічній традиції влада короля постає як єдність двох «тіл» – природного і політичного, тобто фізичної особи і символічного тіла монархії. Такий подвійний образ короля підсилює його статус як політичного героя, що стоїть над чисто людськими обмеженнями і водночас є вираженням політичного тіла держави. Сам твір став класичним у вивченні політичної теології середньовіччя та надає цілісного уявлення про сакралізовану легітимацію влади, яка також включає героїчні аспекти правителя як носія державної волі.

Середньовічні політичні трактати, наприклад у творчості Т. Аквінського, [2, с. 18–21] також відображають прагнення поєднати природний закон, християнську мораль і політичну практику. У роботі *De regno, ad regem Cypri* Т. Аквінський розглядає монарха як голову суспільства, покликаного забезпечувати спільне благо, узгоджене з природним і божественним законом. Хоча праця Аквінського не фокусується на героїчності як такій, її політичні висновки підсилюють уявлення про правителя не лише як управлінця, а як морального орієнтира для суспільства, що також підживлює середньовічний образ «політичного героя».

Н. Макіавеллі (1469–1527) стоїть на перехресті доби Відродження та становлення сучасної політичної думки. Його трактат «Державець» (*Il Principe*) [19, с. 37–42] – це не просто поради правителю, а систематизована модель політичного лідерства, заснована на реалістичному спостереженні поведінки людей і механізмів влади. Цей текст можна розглядати як першу спробу сформулювати алгоритм політичного героя – сукупність процедур та якостей, які визначають здатність здобувати і утримувати владу, а не як абстрактний етичний ідеал.

У «Державцеві» Н. Макіавеллі радить правителям виходити не з моральних абстракцій, а з дійсних умов політичного життя, яке підпорядковане прагматичній «фактичній істині» (*verità effettuale*). Він формує певну послідовність дій для успішного правителя (героя політики):

Вивчення дійсності (*diagnosis*): лідер повинен спиратись на реальний стан справ, а не на ідеали чи забобони. Це означає розуміння людської поведінки, властивостей людей і впливів сили чи страху на масову підтримку.

Набуття і збереження влади (*acquisition & maintenance*): Н. Макіавеллі описує механізми, як особисті чесноти правителя (*virtù*) у поєднанні з правильним використанням шансів (*fortuna*) дозволяють не лише здобути владу, а й утримувати її в складних умовах.

Настанови щодо народної підтримки (*popular support*): Н. Макіавеллі наголошує, що для стабільності правитель має уникати ненависті народних мас і намагатись здобути прихильність підданих через здобутки чи відчуття безпеки, навіть якщо це вимагає важких рішень

Прагматична етика: Він радить лідеру діяти так, щоб досягти цілі – збереження держави – використовуючи як моральні, так і неморальні засоби, коли це необхідно, тобто створює «практичний алгоритм» лідера, де рішення приймаються не на основі абстрактної моралі, а на основі ефективності.

У цій послідовності вже проглядається структурна логіка дій політичного героя, що нагадує алгоритмічну модель: спочатку вивчення ситуації, потім конструювання стратегії, і врешті – підтримка легітимності через конкретні дії.

У сучасній науковій літературі позиції щодо Н. Макіавеллі варіюються, але всі вони вказують на те, що «Державець» містить стійкі елементи аналізу лідерства, які сьогодні розглядають як прототип сучасних теорій політичного лідерства:

– етичний вимір лідерства. Ц. Коссан та Ц. Реена [4, с. 278–280] відстоюють думку, що Н. Макіавеллі не лише прагматично описує політичну поведінку, але й формує основи етики політичного лідерства, що включають боротьбу з корупцією й здобуття прихильності підданих.

– оцінка лідерських якостей і поведінки. Серйозні дослідження сучасних організаційних наук показують, що макіавеллійські лідери мають певні стабільні характеристики: прагнення до контролю, уміння маніпулювати соціальними контекстами, і вміння адаптуватись до змінних обставин, що можна розглядати як частини алгоритму успішного лідера. Метаналітичне дослідження А. Марбут [8, с. 941–944] підкреслює, що макіавеллійське лідерство є предметом інтенсивної дискусії через свій двоїстий характер: одночасно асоціюючись з успіхом у певних умовах і з негативними наслідками для підлеглих. Сучасні моделі політичного

героїзму, досліджені Х. Геннау [9, с. 5–6], демонструють, що макіавеллійські риси лідерства можуть сприяти трансформаційному стилю, якщо поєднані з високими політичними навичками – це вказує на те, що алгоритм політичного героя Макіавеллі може бути адаптований сучасними теоріями лідерства.

Сучасні дослідження поведінки макіавеллійських лідерів підтверджують, що алгоритмічна логіка, закладена Н. Макіавеллі у «Державцеві», має реальні організаційні наслідки. Наприклад, дослідження Д. Хуг та Д. Хартог демонструє, що лідери з високим рівнем макіавеллізму схильні до порушення правил, маніпуляції та стратегічної самопрезентації, що позитивно впливає на їхню кар'єрну ефективність, але погіршує моральний клімат у спільноті та посилює організаційні ризики. Це ще раз вказує, що модель успішного політичного героя за Н. Макіавеллі будується не на моральних чеснотах, а на ефективності застосованих стратегій [5, с. 3–4].

Таким чином, хоча Н. Макіавеллі не сформулював математичного алгоритму у сучасному розумінні, його «Державець» фактично є операціоналізацією логіки дій політичного героя, що поєднує: аналіз ситуації та поведінки людей, визначення серії стратегічних кроків для здобуття та утримання влади, практичний розрахунок на поведінкові реакції натовпу, націленість на підтримку підданих та легітимізацію влади. Це надає підстави вважати Н. Макіавеллі першим мислителем, який спробував описати «алгоритм» політичного героя як діяча, що здатен формувати політичний портрет та практичну модель дій для здобуття і збереження влади.

Французька революція 1789–1799 років стала не лише політичним переворотом, але й радикальною трансформацією образу політичного героя в європейській культурі та політичній уяві. Як історична подія, вона поставила під сумнів сакральну легітимізацію монарха – колись центральної фігури політичної ієрархії, що уособлювала стабільність, божественний правовий порядок і захист держави. На думку Д. Райта, революція зруйнувала традиційний монархічний образ героя і відкрила шлях до нових уявлень про політичного діяча, базованих на раціональних і гуманістичних ідеях рівності, народного суверенітету та прав людини [11, с. 81–85].

Традиційно монарх у старому режимі (*Ancien Régime*) розглядався як уособлення божественної волі та стабільності держави. Ця ідея була зумовлена теоретичними засадами божественного права правителів і логікою легітимізації, яка випливала з християнської політичної теології. Однак під впливом гуманістичних ідей Просвітництва, які поширювалися Європою в XVII–XVIII століттях, почали формуватися нові уявлення про політичну легітимність, що базувалися на раціональному розумінні прав і свобод людини, а не на спадкових привілеях і сакральності королівської влади.

Як зазначає Дж. Доутвейт [6, с. 197–199], одним із найважливіших кроків у цьому процесі стало прийняття Декларації прав людини і громадянина (1789) – документа, що проголосував універсальні принципи свободи, рівності перед законом і народного суверенітету. Ці принципи поставили під сумнів саме природу монархічного лідерства: зокрема, право короля управляти людьми визнавалось не як «божественне завдання», а як функція, що має виходити з волі народу. Як переконливо доводить Дж. Річмонд [13, с. 465–470], ці гуманістичні ідеї стали інтелектуальним фундаментом нової моделі політичного героя, де герой – це не народжений у палаці правитель, а громадянин, що діє в інтересах загальної волі та свободи.

У XXI ст. феномен політичного героя принципово змінився порівняно з попередніми епохами. Якщо раніше образ героя формувался через усталені культурні наративи, масову комунікацію й традиційні політичні інститути, то сьогодні він формується через взаємодію цифрових медіа, персональних брендів політиків, а також складних соціальних та політичних процесів глобалізації.

Сучасні дослідники наголошують, що політичний герой у XXI ст. включає не лише традиційні функції влади – владні повноваження, політичну програму чи ідеологію, але й здатність ініціювати, оркеструвати та взаємодіяти з різними суспільними групами та інституціями у процесі створення суспільної цінності та політичних рішень [8, с. 52–54]. Цей підхід підкреслює, що сучасний герой не просто домінує у політичних процесах, а створює нові політичні контексти разом з громадянами, активними громадськими групами та іншими стейкхолдерами, тим самим формуючи уявлення про політичного героя як про інтерактивного учасника спільної політичної творчості, а не лише як надособистість-вождя. Традиційні теорії політичного героя часто базувалися на уявленні про суверенного лідера – своєрідного «електронного короля» у демократіях або харизматичного вождя у популістських режимах. Однак сучасна політична ситуація вимагає іншого підходу. Як зазначають Д. Торфінг і Е. Сьоренсен, політичний лідер XXI ст. має не лише здійснювати владу, а й співтворити публічну цінність разом з громадянами, що зміщує фокус із централізації влади на кооперацію та деліберацію – ключові ознаки сучасного політичного героя.

Окремим аспектом сучасної науки про лідерство є взаємодія влади, легітимності та медіа-логіки, що суттєво впливає на образ політичного героя. За сучасними теоріями, політична легітимація дедалі більше залежить від того, як лідер представлений у цифрових медіапросторах, і як він маневрує між персональним брендом і суспільними очікуваннями, а не лише формальними інституційними повноваженнями [1, с. 2–3]. Цей медійний вимір зумовлює появу нових типів політичних героїв – не лише

тих, хто має формальну владу, а й тих, хто через соціальні мережі, вірусні меседжі й персональну комунікацію здобуває широку соціальну підтримку. Це означає, що політичний герой XXI ст. не лише управляє, а й комунікує, репрезентує та співпрацює з аудиторіями, формуючи уявлення про «героїчну» політичну дію у глобальному інформаційному полі. Сучасні політики, які успішно формують образ героя, частіше апелюють до співучасті, коаліційного мислення і здатності вирішувати комплексні суспільні проблеми, ніж до традиційних вертикальних моделей влади. Як зазначає Л. Хельмс [10, с. 263–267], політичне лідерство XXI ст. діє у складному полі транснаціональних викликів, делегітимізації традиційної влади та зростаючого впливу публічної думки. У таких умовах герой – це вже не автономна фігура, а гнучкий координатор, який балансує між очікуваннями публіки та обмеженнями інституцій.

У XXI ст. соціальні медіа кардинально змінили способи створення та сприйняття політичного героя. Соціальні мережі не лише забезпечили політикам новий канал комунікації, а й створили нову парадигму політичної ідентичності, в якій «герой» – це не лише носій формальної влади чи харизми, але й автентична медійна особистість, здатна демонструвати власне життя, цінності та емоційний контакт з аудиторією.

Цей зсув пояснюється тим, що соціальні платформи розширили традиційний політичний дискурс, дозволивши політикам демонструвати щоденні практики, сімейні моменти, культурні ритуали та «лексикон повсякденності», які раніше були поза політичним полем. Це означає, що створення політичного героя стало не лише репрезентацією ідеології або програми, а й персональним брендом – «історією життя», що резонує з емоційними очікуваннями аудиторії.

Наукові дослідження підкреслюють, що соціальні медіа дозволяють безпосередню, міжособистісну комунікацію між політичними лідерами та громадянами, що раніше була неможливою через традиційні медіа (телебачення, пресу). Зокрема було доведено, що вплив соціальних мереж на відносини між політиками і громадянами є позитивним та суттєвим: взаємодія через коментарі, лайки та реакції суттєво зміцнює емоційний зв'язок та сприйняття політичного героя як людини зі спільними цінностями та життєвим досвідом [8, с. 6–8].

Соціальні мережі скорочують розрив між офіційною політикою і повсякденним життям. Замість формальних промов у парламенті чи партійних з'їздах сучасний політичний герой транслює свої цінності через короткі відео, стріми, сторіс чи пости про власний ранок, сімейні події чи спортивні моменти – усе це створює ефект близькості та формує у свідомості виборця унікальний образ, що сприймається як автентичний.

Одним із ключових вимірів формування героя в цифрову добу є персональний бренд політика на соціальних платформах. Дослідження показують, що особистий бренд політика, сформований через соціальні мережі, значно впливає на підтримку певних демографічних груп, насамперед молоді. Політики, які здатні ефективно демонструвати себе як відкритих, щирих та сучасних осіб, отримують широку соціальну підтримку, оскільки їхній образ резонує з побажаннями цих груп щодо автентичності та «справжності» [18, с. 9–12].

У своїй праці С. Папатанасопулос та І. Джяннулі [16, с. 77] показують, що політична комунікація в епоху платформ зазнала фундаментальної трансформації: соціальні мережі відродили політичний дискурс насамперед у горизонтальному форматі, де політики, громадяни й інституції одночасно формують інформаційні наративи. Ці платформи перетворили політичну комунікацію з односпрямованої моделі (від лідера до мас) на багатозарову взаємодію, в якій контент випускається політиком, підсилюється алгоритмами та активно переробляється самими аудиторіями.

Порівняно з традиційними моделями, де роль героя переважно зумовлена формальною владою та політичною програмою, цифрове лідерство визначається трьома ключовими навичками: присутністю в мережі, здатністю до взаємодії та залучення аудиторії, а також довірою та здатністю бути зрозумілим і близьким для різних аудиторій досліджує Ф. Віллаплан та Д. Фіцпатрік [21, с. 4–6]. Це означає, що сьогоденний політичний герой будується не стільки від позиції влади, скільки від соціальної репрезентації особистості в цифровому полі, що резонує з емоціями та цінностями суспільства.

Окрім того, соціальні платформи моделюють новий тип політичного героя через контент, створений самими громадянами або лідерами думок, що взаємодіють із широкою аудиторією. Дослідження показують, що самовираження, взаємодія та участь у політичних дискусіях через соціальні мережі посилюють політичну ідентичність та відчуття належності до спільноти, що значно впливає на сприйняття політичних фігур як героїв, досліджує Н. Джія [22, с. 3–5]. Цей феномен особливо виразно проявляється серед молоді, яка використовує соціальні мережі для формування ідентичності, залучення в політичні дискусії та активну громадянську участь.

Роль соціальних медіа в персоналізації політичного повідомлення, тобто у виділенні індивідуальних лідерів через їхню присутність у стрічках користувачів, додає новий вимір героїчності – особистий бренд політика стає важливішим за офіційні політичні меседжі. Це не лише розширює доступ до політичної комунікації, але й робить її більш «людяною» та емоційно орієнтованою – чимало

досліджень показують, що політики, які демонструють віртуальну доступність, отримують ширшу підтримку від аудиторії, особливо у вікових групах цифрових аборигенів. До цього висновку приходять Д. Охмє [15, с. 25–27].

Проте важливо зазначити, що цифрові платформи несуть і ризики, які можуть підірвати демократичні процеси: вони можуть сприяти поляризації, посиленню квазі-героїчних образів без реального політичного змісту та маніпуляціям через алгоритмічні механізми просування контенту. Зазначає в дослідженні С. Дудкеас [7, с. 7–10]. Це ускладнює процес формування стабільного політичного героя, оскільки алгоритмічні логіки платформ часто підсилюють емоційність і суперечливість, а не раціональну громадянську дискусію.

Таким чином, алгоритмічний політичний герой XXI ст. – це не стільки продукт традиційної політичної кар'єри, скільки результат взаємодії цифрових платформ, аудиторій та контентних стратегій, що підсилюють персональність, емоційну ідентичність і суспільну увагу. Це означає, що сучасний політичний герой водночас функціонує як індивідуальний бренд, активно використовує соціальні платформи для безпосередньої комунікації, інтегрує повсякденний досвід і соціальні цінності у публічну політичну присутність, і водночас залежить від алгоритмічних механізмів, що визначають його медійний успіх.

Це нове покоління героїв не просто комунікує, а співтворить сенси разом зі своєю аудиторією, змінюючи саму сутність політичної участі та лідерства.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що трансформація образу політичного героя від античності до сучасності пов'язана з глибокими культурними, технологічними та комунікаційними зсувами. Якщо у класичній традиції герой виступав уособленням чесноти, мудрості або божественної легітимації, то в епоху цифрової політики герой постає як алгоритмічно сконструйований нарратив, що формується на перетині особистої медійної стратегії, соціальних очікувань і логіки цифрових платформ.

Застосування концепції алгоритмічного героя дозволяє окреслити нову модель лідерства, в якій визначальними є не лише політична програма чи моральна перевага, а здатність до візуального самопрезентування, цифрової присутності та емоційної взаємодії. Такий герой є продуктом багатозаровної формули, що включає персональний бренд, охоплення аудиторії, рівень залучення, здатність адаптуватися до змінних алгоритмічних контекстів та формувати спільні сенси разом з аудиторією.

Водночас, цифрова героїзація несе ризики: від фрагментарності та поверховості образу до маніпулятивного впливу, посилення популізму й розриву між політичною реальністю та її візуалізацією в мережах. Однак саме ці ризики і засвідчують, що

герой XXI ст. – це вже не стабільна ієрархічна фігура, а мережевий, динамічний конструкт, який постійно переглядається під тиском суспільної уваги, алгоритмів поширення і зміни форматів політичної участі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anheier H. K. The 21st Century Trust and Leadership Problem: Quoi faire? // *Policy & Society*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13162>.
2. Aquinas T. *De regno ad regem Cypri [On Kingship, to the King of Cyprus]* / trans. by G. B. Phelan. Toronto: The Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1949.
3. Арістотель. Політика. Харків : Фоліо, 2023.
4. Cosans C. E., Reina C. S. The Leadership Ethics of Machiavelli's Prince // *Business Ethics Quarterly*. 2018. Vol. 28, № 3. P. 275–300. DOI: <https://doi.org/10.1017/beq.2017.13>.
5. De Hoogh A. H. B., Den Hartog D. N., Kusters M., van Doorn S., van der Wal R. Showing One's True Colors: Leader Machiavellianism, Rules Breaking and Organizational Outcomes // *Journal of Organizational Behavior*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.2536>.
6. Douthwaite J. V. Jonathan Israel: Revolutionary Ideas: An Intellectual History of the French Revolution from "The Rights of Man" to Robespierre // *The Review of Politics*. 2015. Vol. 77, № 2. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0034670515000157>.
7. Dutceac Segesten A., Sandberg L. Data Driven Campaigning in Data Dense Small Multiparty Systems: A Party Level Analysis // *Media and Communication*. 2024. Vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.17645/mac.8634>.
8. Fatema S., Yanbin L., Fugui D. Social media influence on politicians' and citizens' relationship through the moderating effect of political slogans // *Frontiers in Communication*. 2022. Vol. 7, Art. 955493. DOI: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.955493>.
9. Genau H. A., Blickle G., Schütte N., Meurs J. A. Machiavellian Leader Effectiveness: The Moderating Role of Political Skill // *Journal of Personnel Psychology*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000284>.
10. Helms L. Global Political Leadership in the Twenty First Century: Problems and Prospects // *Contemporary Politics*. 2014. Vol. 20, № 3. P. 261–277. DOI: <https://doi.org/10.1080/13569775.2014.911499>.
11. Jia N. The influence of social media content on political identity formation // *Frontiers in Political Science*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1659804>.
12. Kantorowicz E. H. *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press, 1957.
13. Макиавеллі Н. Державець. Харків: Фоліо, 2019.
14. Marbut A. R., Harms P. D., Crede M. In the Service of the Prince: A Meta-Analytic Review of Machiavellian Leadership // *Journal of Organizational Behavior*. 2025. Vol. 46, № 6. P. 939–969. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.2877>.
15. Ohme J. When digital natives enter the electorate: political social media use among first-time voters and its effects on campaign participation // *Journal of Information Technology & Politics*. 2019. Vol. 16, № 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/19331681.2019.1613279>.

16. Papathanassopoulos S., Giannouli I. Political Communication in the Age of Platforms // *Encyclopedia*. 2025. Vol. 5, № 2. Art. 77. DOI: <https://doi.org/10.3390/encyclopedia5020077>.
17. Платон. Держава. Київ: A priori, 2021.
18. Purnama Yasa I. K. W. P. Personal Branding of Politicians through Social Media as Political Communication in Attracting Gen Z People // *Jurnal Pewarta Indonesia*. 2024. Vol. 6, № 1. DOI: <https://doi.org/10.25008/jpi.v6i1.145>.
19. Raimond J. *The French Revolution* // *The French Revolution*. Springer, 1980. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-22288-9_28.
20. Tjällén B. Aristotle's Heroic Virtue and Medieval Theories of Monarchy // *Shaping Heroic Virtue: Studies in the Art and Politics of Supereminence in Europe and Scandinavia*. Leiden : Brill, 2015. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004303782_005.
21. Villaplana F. R., Fitzpatrick J. Digital leaders: political leadership in the digital age // *Frontiers in Political Science*. 2024. Vol. 6, Art. 1425966. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2024.1425966>.
22. Wright J. K. Enlightenment and the French Revolution // *The Cambridge History of the Age of Atlantic Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. P. 80–105. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108567671.005>.

REFERENCES:

1. Anheier, H.K. (2023). The 21st Century Trust and Leadership Problem: Quoi faire? *Policy & Society*. DOI: <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13162>
2. Aquinas, T. (1949). *De regno ad regem Cypri [On Kingship, to the King of Cyprus]* (G. B. Phelan, Trans.). Toronto: The Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
3. Арістотел. (2023). *Polityka [Politics]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
4. Cosans, C.E., & Reina, C.S. (2018). The Leadership Ethics of Machiavelli's Prince. *Business Ethics Quarterly*, 28(3), 275–300. DOI: <https://doi.org/10.1017/beq.2017.13>
5. De Hoogh, A.H.B., Den Hartog, D.N., Kusters, M., van Doorn, S., van der Wal, R. (2021). Showing One's True Colors: Leader Machiavellianism, Rules Breaking and Organizational Outcomes. *Journal of Organizational Behavior*. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.2536>
6. Douthwaite, J. V. (2015). Jonathan Israel: Revolutionary Ideas: An Intellectual History of the French Revolution from "The Rights of Man" to Robespierre. *The Review of Politics*, 77(2). DOI: <https://doi.org/10.1017/S0034670515000157>
7. Dutceac Segesten, A., & Sandberg, L. (2024). Data Driven Campaigning in Data Dense Small Multiparty Systems: A Party Level Analysis. *Media and Communication*, 12. DOI: <https://doi.org/10.17645/mac.8634>
8. Fatema, S., Yanbin, L., & Fugui, D. (2022). Social media influence on politicians' and citizens' relationship through the moderating effect of political slogans. *Frontiers in Communication*, 7:955493. DOI: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.955493>

9. Genau, H.A., Blickle, G., Schütte, N., & Meurs, J.A. (2021). Machiavellian Leader Effectiveness: The Moderating Role of Political Skill. *Journal of Personnel Psychology*. DOI: https://doi.org/10.1027/1866_5888/a000284
10. Helms, L. (2014). Global Political Leadership in the Twenty-First Century: Problems and Prospects. *Contemporary Politics*, 20(3), 261–277. DOI: <https://doi.org/10.1080/13569775.2014.911499>
11. Jia, N. (2025). The influence of social media content on political identity formation. *Frontiers in Political Science*. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1659804>
12. Kantorowicz, E.H. (1957). *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press.
13. Makiiavelli, N. (2019). *Derzhavets [The Prince]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
14. Marbut, A.R., Harms, P.D., & Crede, M. (2025). In the Service of the Prince: A Meta-Analytic Review of Machiavellian Leadership. *Journal of Organizational Behavior*, 46(6), 939–969. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.2877>
15. Ohme, J. (2019). When digital natives enter the electorate: political social media use among first-time voters and its effects on campaign participation. *Journal of Information Technology & Politics*, 16(1). DOI: <https://doi.org/10.1080/19331681.2019.1613279>
16. Papathanassopoulos, S., & Giannouli, I. (2025). Political Communication in the Age of Platforms. *Encyclopedia*, 5(2), 77. DOI: <https://doi.org/10.3390/encyclopedia5020077>
17. Platon. (2021). *Derzhava [The Republic]*. Kyiv: A priori [in Ukrainian].
18. Purnama Yasa, I. K. W. P. (2024). Personal Branding of Politicians through Social Media as Political Communication in Attracting Gen Z People. *Jurnal Pewarta Indonesia*, 6(1). DOI: <https://doi.org/10.25008/jpi.v6i1.145>
19. Raimond, J. (1980). The French Revolution. In: *The French Revolution*. Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-22288-9_28
20. Tjällén, B. (2015). Aristotle's Heroic Virtue and Medieval Theories of Monarchy. In *Shaping Heroic Virtue: Studies in the Art and Politics of Supereminence in Europe and Scandinavia*. Leiden: Brill. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004303782_005
21. Villaplana, F.R., & Fitzpatrick, J. (2024). Digital leaders: political leadership in the digital age. *Frontiers in Political Science*, 6, Article 1425966. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2024.1425966>
22. Wright, J. K. (2023). Enlightenment and the French Revolution. *The Cambridge History of the Age of Atlantic Revolutions*, pp. 80–105. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108567671.005>

Algorithmic hero: the origins of new narrative forms in political communication of the 21st century

Franchuk Andrii Vsevolodovych

Postgraduate Student
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences
of Ukraine
Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-6063-2534

This article presents a comprehensive study of the transformation of the political hero from antiquity to the digital era of the 21st century. The relevance of the research stems from the growing influence of social media on political communication and the heroization of leaders, requiring a rethinking of traditional models of political leadership. From Plato and Aristotle to Niccolò Machiavelli and post-revolutionary humanist concepts, the image of the hero has undergone significant changes, yet only the digital age has fundamentally altered the mechanisms of its formation.

The aim of the study is to identify new mechanisms for constructing the political hero in the context of algorithmized communication, which is based on visual narratives, emotional engagement, and personal branding. The author introduces the concept of the "algorithmic hero"—a figure formed through interaction with digital platforms and audiences, representing new forms of political presence.

The methodological framework includes historical-comparative analysis, which enables the identification of the stages in the evolution of the political hero, and discourse analysis of modern political communication in social media. The source base consists of scholarly publications with DOIs, authoritative monographs, and empirical studies of digital leadership. The study concludes that in the 21st century, the political hero is increasingly detached from formal institutions and more dependent on a hybrid combination of media image, algorithmic visibility, and public representation of everyday life. The author proposes a multifactorial formula of the algorithmic hero, which accounts for media logic, institutional context, and digital audience interaction. Potential risks of this new heroization model are also addressed, including superficiality, populism, manipulation, and the blurring of political content.

Key words: hero, leadership, political communication, digitalization, social media, narrative, algorithm.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Войтович Олексій Іванович

Американо-британські відносини на початку «холодної війни» та її різкого загострення (1945–1953 рр.)

УДК 94(73:410):327"1945/1953"

DOI [https://doi.org/10.24195/2414-](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.18)

9616.2025-6.18

Стаття поширюється на умовах ліцензії

CC BY 4.0

Войтович Олексій Іванович
кандидат політичних наук, доцент
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0000-1524-9915

Розглядаються американо-британські відносини у період 1945–1953 рр. Метою статті є дослідження американо-британських відносин на етапі початку і різкого загострення «холодної війни» після завершення Другої світової війни. При цьому автором за допомогою аналізу мемуарної літератури, як основного та унікального джерела дослідження, вирішувались завдання: порівняти думки політичних діячів про американо-британські відносини та результати їхньої еволюції у зазначений період; надати оцінку політиці двох країн в кризових ситуаціях «холодної війни». Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано методи: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Американо-британські відносини у період діяльності президента Г. Трумена і прем'єр-міністрів К. Еттли та У. Черчилля були досить інтенсивними. За формою двосторонній альянс виглядав вагомим фактором міжнародних відносин і особливо в умовах «холодної війни», а лідери обох країн вважали, що спільні рішення визначають майбутнє повоєнного світу. Однак за змістом двосторонні відносини не завжди були паритетними і залишалися суперечливими. По-справжньому «особливі відносини» у роки війни, у повоєнний період залишались такими з певними застереженнями. США, використовуючи економічні обставини і своє домінування, нав'язували свої пріоритети Великобританії. Об'єктивні обставини (економічна слабкість Великобританії, початок розвалу її колоніальної імперії та інші), в яких відбулась подібна метаморфоза, доповнилися суб'єктивним фактором: Г. Трумен і К. Еттли, як політичні лідери, безумовно, програвали Ф.Д. Рузвельту і У. Черчиллю – неабияким лідерам воєнної пори.

Ключові слова: «особливі відносини», стратегія, стратегічний інтерес, «холодна війна», зовнішня політика, «німецьке питання», корейська війна, фінансово-економічні проблеми, американо-британські протиріччя.

Вступ. Американо-британські відносини як «особливі» беруть свій початок у роки Другої світової війни. Генерал Д. Ейзенхауер писав у червні 1942 р., що президент Ф.Д. Рузвельт і прем'єр-міністр У. Черчилль, «об'єднавши військову та економічну могутність» обох країн, встановили «ефективну модель безумовного партнерства» для досягнення «спільної мети» [22, р. 65]. А радник прем'єр-міністра генерал Х. Ісмей підкреслював, що основою американо-британського партнерства був «дух компромісу» [24, р. 363]. Однак у відносинах мали місце протиріччя, викликані, з одного боку, критикою Рузвельтом колоніалізму і наміром Сполучених Штатів взяти на себе лідерство, а з іншого – бажанням Великобританії не поступитись ним і своїми інтересами (зберегти панування у Британській Індії і, в цілому, не допустити після війни розпаду колоніальної імперії та іншими [3, р. 111–112], [14, р. 98]). Так, у січні 1943 р. начальник британського Імперського Генерального штабу генерал А. Брук не погодився з точкою зору американського адмірала Е. Кінга щодо стратегії ведення війни: зосередити проти Японії

30 процентів військових зусиль і вести проти неї тотальну війну, а решту 70% направити на всі інші країни [11, р. 359]. Безуспішна критика Бруком американських військових у листопаді того ж року і, зокрема, начальника штабу Армії США генерала Дж. Маршалла, за політичну недалекоглядність та невміння мислити стратегічно [11, р. 475, 490] була наміром британців зберегти своє довоєнне лідерство і грати провідну роль у двосторонніх та, в цілому, міжнародних відносинах для забезпечення своїх інтересів не тільки у воєнні, а що особливо, – у післявоєнні часи. Це проявилось і під час дискусії навколо відкриття другого фронту у Європі. Генерал Ісмей згадував, що Черчилль «люто і наполегливо відстоював позицію Великобританії»: просуватись через Італію і «досягти Праги і Відня раніше» радянського союзника. Але, не дивлячись на тиск прем'єр-міністра (Черчилль і після війни залишався з думкою, що було б «дуже зручно мати Відень» [25, р. 156]), переміг Рузвельт, який непохитно відстоював рішення Тегеранської конференції «великої трійки» про відкриття другого фронту на півночі Франції [24, р. 362–363]. (Слід

зауважити, що попри заяви недругів американського президента про погіршення його розумової активності в дні Ялтинської конференції, лідер демократичної більшості Сенату США О. Барклі, після завершення зустрічі «великої трійки» і особистої бесіди з Рузвельтом у лютому 1945 р., зазначив: «Хоча його фізичний стан почав погіршуватись, розум його залишався гострим» [5, р. 192]. Отже зміна лідера відбулась і британці змушені були це визнати. Фельдмаршал Брук писав у липні 1945 р., що американці «очевидно не хотіли надати британцям більшої частки контролю над стратегією у Тихому океані» [11, р. 706]. Тоді ж, у дні роботи Потсдамської конференції «великої трійки», Черчилль зробив висновок, що з появою атомної зброї могутність американців зростатиме, тому Великобританія зможе ще більше впливати на міжнародні відносини лише виключно разом зі Сполученими Штатами [11, р. 709]. В цьому полягатиме сутність «особливих відносин». Форму її прояву лейборист Дж. Каллаген (у майбутньому прем'єр-міністр) виклав наступним чином: «У 1945 році Америка і Великобританія разом утворили найпотужнішу та найвпливовішу комбінацію у світі. Спільні англо-американські рішення визначають майбутнє повоєнного світу» [7, р. 89–90].

Метою статті є дослідження американо-британських відносин на етапі початку і різкого загострення «холодної війни» після завершення Другої світової війни. При цьому автором за допомогою аналізу мемуарної літератури, як основного та унікального джерела дослідження, вирішувались **завдання:** порівняти думки політичних діячів про американо-британські відносини та результати їх еволюції у зазначений період; надати оцінку політиці двох країн в кризових ситуаціях «холодної війни».

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано **методи:** порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової роботи.

Результати. Г. Трумен став американським президентом після передчасної смерті Ф.Д. Рузвельта 12 квітня 1945 року. На його консервативних політичних поглядах, що сформувались переважно у довоєнні роки, позначилось створення атомної зброї. Трумен вважав, що зовнішня політика Сполучених Штатів повинна полягати у тому, щоб «діяти швидко і рішуче скрізь, де виникали проблеми»; користуючись атомною монополією, забезпечити міжнародний контроль і не допустити (або обмежити) розробку атомної зброї іншими країнами; підтримувати мир за столом переговорів, а по суті, нарощувати перевагу в силі [27, р. 461, 466, 498]. Саме за це президента Трумена критикував співробітник Державного департаменту у ті роки Дж.Ф. Даллес. Він писав, що США беруть участь

у гонці озброєнь, створюють численні військові бази за межами країни, а американська зовнішня політика набула мілітаристського характеру [9, р. 239].

Поворотним моментом у зовнішній політиці Америки президент вважав 1947 рік, коли Великобританія склала з себе «відповідальність» у Східному Середземномор'ї, а Сполучені Штати, проголосивши «доктрину Трумена», взяли цю «відповідальність» на себе. Згідно з доктриною, «де б агресія, пряма чи непряма, не загрожувала б світові, йшлося про безпеку США» [28, р. 111], [1, р. 220–221].

З президентством Трумена центр політичного життя країни помітно зміщувався «вправо», американське суспільство накривала «консервативна хвиля». Г. Хемфрі, у ті роки член Сенату США, писав, що в американському суспільстві було «посяяно насіння ненависті та розбрату» [16, р. 142]. Вважалося неприйнятним підтримувати экс-віце-президента Г. Уоллеса, який, за свідченням Дж. Картера, «був зятим критиком расової сегрегації» в країні і висловлювався проти «холодної війни» [8, р. 41–42]. Генерал Ісмей, знаходячись у вересні 1945 р. у США, констатував, що багато американців виступали з наклепами на адресу президента Рузвельта, який був «чудовим другом Великобританії» і «перебували у поганому настрою» від того, що британці не переобрали Черчилля, який «врятував вільний світ» [24, р. 405]. А про нового главу Білого дому фельдмаршал Брук писав у щоденнику, в дні Потсдамської конференції, що президент Трумен справив на нього в цілому приємне враження, але як особистість поступався своєму попереднику [11, р. 710]. Останнє підтвердилось дуже швидко.

Президент Трумен називав Британію «нашим головним союзником» і досконально знав про її скрутне фінансове становище [27, р. 409–410, 414]. Але, не дивлячись на це, він своїм рішенням наприкінці серпня припинив всі операції з ленд-лізу і тим самим підштовхнув її до фінансової катастрофи [1, р. 122]. «Сумніваюсь, – зазначав прем'єр-міністр К. Еттли, – що американська адміністрація усвідомлювала всю серйозність завданого ними удару» [4, р. 152]. За словами Дж. Каллагена, цей «катастрофічний удар» кидав тінь на економічну політику лейбористського уряду упродовж усіх шести років правління [7, р. 72]. (Член Палати громад лейборист П. Гордон Уокер писав наприкінці лютого 1947 р., що «уряд перебуває у стані конфлікту через економічні проблеми» [13, р. 166].) А у вересні розпочались американо-британські фінансові переговори з метою знайти альтернативу ленд-лізу [1, р. 127]. Британська сторона намагалась отримати безпроцентний кредит в 5 мільярдів доларів, з чим не могли погодитись американці, пропонуючи, у свою чергу, 3 мільярди під два проценти і вимагаючи до того ж рівноправної торгівлі

з країнами Британської Співдружності та «стерлінгового блоку» [27, р. 475].

На парламентських виборах у Великобританії у липні 1945 р. переконливу перемогу здобули «ліві» – лейбористи. За них проголосувала переважна більшість військовослужбовців. «Війна дала нам усім, – згадував учасник війни і провідний діяч партії Д. Хілі, – нову впевненість у собі та свої сили» [14, р. 68]. (Консерватор Е. Хіт писав, що внутрішня та зовнішня політика Консервативної партії у довоєнні роки значною мірою негативно позначилась на результатах виборів і що в партії «переоцінили ступінь, в якому вдячність і лояльність народу Уїнстону Черчиллю виражатимуться у формі голосів у мирний час» [15, р. 128]. Теза А. Дуглас-Х'юма «Черчилль фактично виграв війну та тріумфально виправдав довіру британського народу до свого керівництва» [26, р. 90] була характерною для того часу.) Однак у питаннях зовнішньої політики лейбористи виявились «правішими» за консерваторів. На Потсдамській конференції прем'єр-міністр К. Еттли відстоював жорстку лінію щодо СРСР і вважав, що новий уряд США не зовсім розуміє всієї складності ситуації у Європі, яка була прямим результатом досягнутих домовленостей у Тегерані та Ялті [4, р. 148–149]. Його підтримували міністр закордонних справ – «грубуватий та сердечний», «пихатий» Е. Бевін, «чий досвід у світових справах був обмеженим» [9, р. 28], [23, р. 24], [14, р. 102] і консерватори. Р. Батлер, один з них, писав, що наступність у зовнішній політиці «притупила кровопролитну гостроту партійної війни» [21, р. 131]. Однак, Г. Макміллан потім напише, що «Бевін багато в чому був дуже поганим міністром закордонних справ» [23, р. 64].

В США не всі поділяли занепокоєння К. Еттли. Дипломат Дж. Кеннан, до якого тоді прислуховувались не тільки у Державному департаменті, а й у Білому домі, не допускав думки, що Радянський уряд «коли-небудь, починаючи з 1945 року, хотів загальної світової війни» або мав «яку-небудь розумну політичну причину розпочати таку війну» [17, р. 52]. Так думав і Дж.Ф. Даллес, який писав, що «немає ніяких підстав вважати», що СРСР має намір використати свої війська «у якості реальної наступальної сили» [9, р. 12].

Ставлення до К. Еттли як прем'єр-міністра, між іншим, в самій Лейбористській партії тривалий час не було однозначним. Член Палати громад Дж. Браун вважав його некомпетентним і виступив разом з молодими членами парламенту за його усунення з посади [6, р. 49–50]. П. Гордон Уокер та інші хотів, щоб уряд очолив Е. Бевін [13, р. 167]. Член Палати громад Г. Вільсон навпаки зазначав майстерність прем'єр-міністра, з якою він контролював виконавчу і законодавчу владу та був здатним розглядати політичні проблеми з економічної точки зору, а «найчудовішою рисою Еттли була

його сміливість», яка проявилась в дні роботи Потсдамської конференції і тоді, коли «раптово припинився ленд-ліз» [29, р. 121–122, 125]. Прем'єр-міністр запропонував, а Трумен погодився провести спільне обговорення проблем «атомного партнерства». «Були й інші важливі питання, які я хотів обговорити з Еттли», – згадував американський президент [27, р. 475].

Г. Трумен і К. Еттли зустрілись у Вашингтоні 10 листопада 1945 р. У порядку денному були питання про міжнародні відносини, Палестину, фінансові та економічні проблеми Великобританії і двостороннє співробітництво в атомному проєкті. Прем'єр-міністр прагнув до повної співпраці у ньому, хоча не хотів бути повністю залежним від союзника по той бік Атлантики. Зрештою, співробітництво в атомному проєкті зазнало поразки [4, р. 164]. Д. Хілі вважав, що саме «Вашингтон порушив свою військову угоду про продовження ядерної співпраці з Лондоном» [14, р. 98]. А з точки зору Д. Ачесона, заступника державного секретаря, це сталося тому, що «медовий місяць англо-американських відносин, що існував під час війни, явно добігав кінця» [1, р. 166].

Тривале і важке обговорення фінансово-економічних проблем висвітило існуючі протиріччя між двома країнами. США, використовуючи економічні обставини і своє домінування, нав'язували свої пріоритети Великобританії [18, р. 236]. Зрештою, вона отримала кредит у розмірі 3,75 мільярдів доларів, який не відповідав її потребам – необхідному мінімуму в 5 мільярдів і приєдналась до Бреттон-Вудської угоди. Однак, за словами економіста Дж.М. Кейнса, Великобританія все ж уникла «фінансового Дюнкерка» [7, р. 72]. Член парламенту Дж. Каллаген з гиркотою згадував дебати у Палаті громад з американського кредиту і писав, що британська економіка перебувала в такому поганому стані, що їм доводилось позичати гроші в США на умовах, які демонстрували їхню слабкість [7, р. 75].

Щодо Палестини, де загострились відносини між арабським і єврейським населенням через масову імміграцію останнього. (Варто зазначити, що у Вашингтоні більше підтримували сіоністський рух, у той час, як у Лондоні вважали, що він зашкодить арабо-британським відносинам [14, р. 89–90].) Відповідно до мандату Ліги націй, Великобританія після Першої світової війни несла відповідальність за Палестину. Тепер, в складних умовах що склались, вона намагалась відмовитись від нього. В ході зустрічі було прийнято рішення про створення двома урядами Комітету для аналізу фактів і вироблення рекомендацій [9, р. 49]. Таким чином, обидві країни залишались на Близькому Сході та були там, як і раніше, впливовими. Стратегія США та Великобританії полягала у тому, щоб не допустити присутності СРСР у регіоні, а голо-

вний їх інтерес був тісно пов'язаний з контролем над нафтою [28, р. 159], про що свідчитимуть події в Ірані навколо Англо-Перської нафтової компанії [1, р. 499–500]. Втім, протиріччя між двома країнами матимуть місце у подальшому, зокрема у «палестинському питанні». Провідний співробітник Державного департаменту у ті роки Д. Раск називав це питання «емоціональним динамітом», а протиріччя пояснював не прорахунками його відомства, а тим, що «суперечності у зовнішній політиці впливали з суперечливих цілей (щодо Палестини. – О.В.) у свідомості самого Трумена» [3, р. 147].

У зовнішній політиці К. Еттлі запропонував Г. Трумену спільне лідерство двох країн у світових справах, щоб саме вони дали найкращу безпеку – «демократію, єдину форму правління, достойну вільних людей» [27, р. 473–480]. Багато хто з молодих американських політиків-законодавців – ветеранів війни, думав саме так. (Прем'єр-міністр пишався тим, що йому «випала честь виступати перед обома палатами Конгресу» [4, р. 164].) Конгресмен-демократ і майбутній спікер Палати представників К. Альберт вважав, що свобода, яку американці захищали у роки війни, «мала бути поширена» [2, р. 156]. Ізоляціоніст у недавньому, конгресмен-республіканець і майбутній президент Дж. Форд «відчував, що США повинні бути сильними», щоб разом з такими ж союзниками протистояти «комуністичній загрози» [12, р. 61]. Такі ж погляди поділяв майбутній віце-президент і президент США Р. Ніксон [25, р. 110]. Як конгресмен-республіканець і член Комітету з антиамериканської діяльності, він став відомим вже у другій половині 1940-х років, використовуючи, по суті, методи і тактику сенатора Джозефа Маккарті [2, р. 320], [14, р. 318–319]. У ході візиту К. Еттлі зустрівся з багатьма відомими діячами Америки та лідерами профспілок [4, р. 164].

Питання про Німеччину (з 1949 року «німецьке питання») було найбільш актуальним у післявоєнних міжнародних відносинах. Воно розглядалось країнами-переможницями на регулярних засіданнях Ради міністрів закордонних справ (РМЗС), створеної за рішенням Потсдамської конференції, та у ході зустрічей на найвищому рівні.

В американо-британських відносинах питання про Німеччину було разом і фактором тісної взаємодії двох англомовних країн, і загострення протиріч між ними. У грудні 1946 р. державний секретар Дж. Бірнс і його британський колега Е. Бевін оголосили про економічний союз американської та британської окупаційних зон у Німеччині. Це було відповіддю на відхід радянського керівництва, як вважали у Вашингтоні та Лондоні, від домовленостей у Потсдамі. А у травні наступного року «Бізонія» набула чинності [1, р. 260]. К. Еттлі писав, що у міру того, як тертя між СРСР, з одного боку, і Британією та США – з іншого, «наростали,

ми, природно, зближались зі Сполученими Штатами» [4, р. 172]. Блокаду західних секторів Берліну радянською стороною, яка почалась одразу після проведення 20–21 червня 1948 р. сепаратної грошової реформи в західних окупаційних зонах, К. Еттлі розцінив як «критичну фазу» у відносинах між Радянським Союзом і країнами Заходу, як акт «холодної війни». «Блокада була подолана, – писав він, – завдяки видатним досягненням американських та британських ВПС, які забезпечили постачання Берліна повітрям» [4, р. 175]. Д. Хілі розглядав блокаду як доцентрову силу в двосторонніх відносинах, яка «значно зблизила Сполучені Штати з Великобританією» [14, р. 118]. І за оцінкою Д. Ачесона Берлінська криза сприяла, не без труднощів, досягненню західними країнами «союзницької єдності» у політиці щодо Німеччини [1, р. 267]. Однак проблеми залишались.

У США та Великобританії неоднозначно ставились до Західної Німеччини, яка виникла у вересні 1949 р., і особливо до її переозброєння, після утворення НАТО. Так, згода британців на західнонімецьку державність залежала від американського членства в Північноатлантичному альянсі [10, р. 50]. Генерал Д. Ейзенхауер констатував у жовтні 1950 р. (після того як Франція не підтримала американо-британський план часткової ремілітаризації Західної Німеччини з метою її інтегрування в НАТО), що проблема переозброєння ФРН є «найбільш спірним питанням із усіх» [22, р. 179]. Таким воно було не тільки для французів, а й для британців, які під тиском американців (державний секретар Д. Ачесон по суті визнав, що це мало місце [1, р. 559]) і в важких соціально-економічних та фінансових умовах, у грудні того ж року, прийняли рішення про власне переозброєння [7, р. 107]. Д. Ачесон згадував слова Е. Бевіна, що в Британії «до Німеччини ставились з гіркою ворожнечею» [1, р. 338]. За словами Е. Хіта, його старший колега у Палаті громад Г. Макміллан (свого часу вони були прем'єр-міністрами від Консервативної партії) відчував гостру неприязнь до Німеччини та німців. «Я вважаю, – писав Хіт, – що це було зрозуміло в світлі його досвіду під час Першої світової війни» [15, р. 184]. Скептичний настрої Макміллана щодо німців відчувається у його щоденниковому запису від 19 грудня 1950 р., де він коментує зустріч міністрів закордонних справ Ачесона, Бевіна і Шумана у Брюсселі. Там була досягнута спільна згода у питанні переозброєння Західної Німеччини [23, р. 37]. Д. Ачесон так згадував цю зустріч: «Бевін хотів повільно просувався до домовленостей про оборону з німцями. ...Я втратив терпіння через такий підхід...» [1, р. 487]. Як цілком можливу розглядали загрозу західнонімецького реваншизму наступники Бевіна на посаді міністра закордонних справ лейборист Г. Моррісон, а потім консерватор А. Іден та їх європейські колеги

[1, р. 556, 584]. Такі настрої залишались характерними для британських правлячих кіл у подальшому. У 1989–1990 рр. прем'єр-міністр М. Тетчер разом з французьким президентом Ф. Міттераном (на відміну від американського президента Дж. Буша) відчувала занепокоєння перед «німецькою силою» і хотіла «зупинити або уповільнити» процес об'єднання Німеччини [20, р. 796–797].

Одним з завдань створеної у квітні 1949 р. НАТО, як вважали у Вашингтоні та Лондоні, було «тримати німців унизу» [10, р. 50]. Міністр закордонних справ і прем'єр-міністр (в різні часи) А. Дуглас-Х'юм потім зазначив з цього приводу, що Північно-атлантичний «альянс усунув всі підстави» вважати Німеччину «агресивною» [26, р. 149–150].

Британські джерела (К. Еттлі, П. Гордон Уокер, А. Дуглас-Х'юм, Дж. Каллаген, Д. Хілі) стверджують, що ідея Північноатлантичного альянсу та ініціатива його створення належала британській стороні, зокрема її міністру закордонних справ Е. Бевіну. Ще влітку 1945 р. він розумів необхідність такого союзу, в 1948 р. вже був переконаний в цьому, а потім назвав підписання договору НАТО однією з найбільших подій у його житті [18, р. 187]. Мета, яку переслідували британці полягала, на їх погляд, в протистоянні Радянському Союзу, контролюванні «німецької сили» і що головне (за словами А. Дуглас-Х'юма, «пріоритет британської дипломатії») в утримуванні США у Європі для захисту «вільного світу» [4, р. 172–173], [13, р. 185–186], [26, р. 145–146], [7, р. 76], [14, р. 114]. Але не тільки в цьому. На наш погляд, мета британців полягала і в тому, щоб зберегти «особливі відносини» зі Сполученими Штатами, граючи роль сполучної ланки між ними і континентальною Європою. В Британії розуміли (зокрема лейбористи), що в «особливих відносинах», не дивлячись на протиріччя між двома країнами, вони були зацікавлені більше ніж американці, оскільки лише у такий спосіб могли залишатись впливовою світовою державою. У зв'язку з цим «лівий» лейборист К. Лівінгстон писав, що політика «правих» лейбористів «була рабською в їхньому підпорядкуванні Сполученим Штатам» [18, р. 187].

В американо-британських відносинах війна у Кореї була одночасно доцентровою і відцентровою силою. Президент Г. Трумен писав, що у червні 1950 р., коли почалась війна на півострові, він мав з К. Еттлі та його кабінетом «схожі погляди на ситуацію в усьому світі» [28, р. 365]. Однак П. Гордон Уокер зазначав, що на Даунінг-стріт не було одностайної думки щодо підтримки Південної Кореї [13, р. 189–190]. Зрештою, британський уряд, за словами державного секретаря Д. Ачесона, «послужливо і лояльно» надав свої військові кораблі в японських водах у розпорядження американського генерала Д. Макарура [1, р. 416]. За пропозицією британської сторони Г. Трумен домо-

вився провести у липні двосторонні переговори у Вашингтоні.

Однак відцентровість у відносинах посилювалась. У жовтні КНР прийшла на допомогу Північній Кореї. І коли Головнокомандуючий військами ООН у Південній Кореї генерал Д. Макартур вирішив розв'язати конфлікт шляхом бомбардування материкового Китаю (К. Альберт писав, що у «цієї людини у крові була сталь» [2, р. 162]) війна, за словами Г. Вільсона, «раптово набула загрозливого характеру» [29, р. 114].

30 листопада 1950 р. прем'єр-міністр К. Еттлі звернувся до американського президента з проханням приїхати до Сполучених Штатів, маючи на меті «прояснити ситуацію» у Кореї і обговорити подальші кроки двох країн у війні. Він вважав, що ця «далекосхідна війна» не повинна вийти за межі півострова і не бути «боротьбою між європейцями та азіатами», а тому «було б великою помилкою виділяти великі сили для масштабної кампанії в Азії». Між британським та американським урядами існували розбіжності щодо Китаю. Кабінет К. Еттлі визнав «реальний та ефективний уряд» КНР, а, за словами прем'єр-міністра «американці продовжували підтримувати дискредитований уряд маршала Чан Кайши і захищати його війська на Формозі (Тайвані. – О.В.)» [4, р. 202]. Не дивлячись на те, що британці першими виступили на боці США у корейській війні, вони були занепокоєні можливістю застосування американцями в ній атомної зброї. Проти застосування виступила Палата громад, а сто депутатів-лейбористів, підписали протестний лист прем'єр-міністру [28, р. 420], [1, р. 478]. «Враховуючи розбіжності у поглядах між нашими країнами, – писав К. Еттлі, – мені здавалося, що зараз найкращий час відвідати Америку і зустрітися з президентом Труменом, щоб прояснити ситуацію» [4, р. 202–203].

Депутатів-лейбористів, по суті, підтримали провідні діячі Консервативної партії: У. Черчилль, А. Іден, Р. Батлер та інші. На засіданні «тіньового кабінету» 6 грудня, за свідченням Г. Макміллана, Черчилль висловив думку, що «тісні відносини між США та Великобританією не збереглися», оскільки його договір з Рузвельтом, за яким одна сторона не могла застосувати атомну зброю без згоди іншої був скасований [23, р. 34]. Р. Батлер, майбутній канцлер казначейства, згадував, що 1950–1951 фінансовий рік для Великобританії був невдалим. Війна в Кореї створила новий набір труднощів для економіки, включаючи величезні витрати на переозброєння, різке зростання цін і різку зміну сприятливих тенденцій у торгівлі [21, р. 154].

Офіційні переговори між президентом Г. Труменом та прем'єр-міністром К. Еттлі відбулись у Білому домі 4–7 грудня. Державний секретар Д. Ачесон писав, що «переговори йшли не дуже добре», а Еттлі, «очевидно, любив діяти за димо-

вою завісою» [1, р. 482–483]. Однак, два лідери підтвердили, що цілі їх країн у зовнішній політиці – «просувати демократичний спосіб життя» – збігаються. Сторони домовились терміново, в умовах війни, «нарощувати міць всього вільного світу» для власного захисту і провести консультації з метою «укріплення некомуністичної Азії». Британія зобов'язалась підтримувати США у корейській війні, яка не повинна поширитись на Далекий Схід. Економічні проблеми і питання постачання сировини до Великобританії, для активізації її оборонної програми, не були до кінця розв'язані, що спричинило зростання цін у Британії. (Член парламенту Г. Вільсон вважав нарощування військового потенціалу надтемпами (під тиском США витрати на озброєння повинні були зрости з 3,4 мільярдів фунтів стерлінгів до 4,7 мільярдів) важким тягарем для британської економіки [29, р. 115].) Зберігались розбіжності щодо КНР і уряду Чан Кайши, до того ж Британія виступила за прийняття КНР в ООН, а Сполучені Штати були проти [4, р. 203], [28, р. 426–438], [1, р. 478–485]. Дж.Ф. Даллес вважав, що тільки тоді, коли комуністичний уряд у КНР «дійсно доведе свою здатність управляти країною без серйозного внутрішнього спротиву», країна може бути прийнята в ООН [9, р. 190]. Щодо застосування атомної зброї, то президент заявив: він сподівається, що в мирних умовах цього не станеться, а коли умови зміняться – постійно триматиме прем'єр-міністра у курсі подій [1, р. 484]. «В цілому, я вважаю, що переговори були корисними і досягли своєї мети – прояснити позицію», – так оцінив результати візиту К. Еттли [4, р. 203]. «Ми говорили так, – згадував Г. Трумен, – як можуть говорити тільки два чоловіки, які все життя провели у політиці» [28, р. 434].

Двосторонні відносини на початку 1950-х років розвивались не тільки під впливом корейської війни. На них позначились кризи на великому Близькому Сході. У березні 1951 р. парламент Ірану прийняв рішення про націоналізацію Англо-Перської нафтової компанії, а 2 травня націоналізацію було узаконено. Г. Макміллан писав 17 травня: «Мені не подобаються новини із Персії, і ще менше – доволі недружелюбне ставлення американців» [23, р. 74]. Натякаючи на антиіранську політику Британії в нафтодобувній галузі, Д. Ачесон зазначив: «Ніколи ще так мало людей не втрачали так багато, так безглуздо і так швидко» [1, р. 503]. Втім, оцінка державного секретаря не була проіранською. Вона свідчила про зіткнення нафтових інтересів Великобританії і США у регіоні. На початку листопада Г. Макміллан записав у щоденнику: «Американці дуже погано поводитися з нами через Персію» [23, р. 116].

Разом з тим, дві англomовні країни об'єднувало небажання втратити свої позиції в цьому стратегічному регіоні. Жовтневі 1951 року записи Макміл-

лана у щоденнику свідчать про занепокоєння двох союзників ситуацією в зоні Суецького каналу, Ірану та Іраку. Він писав, що за допомогою США можна врятувати канал від націоналізації, створивши міжнародну компанію під спільним англо-американським контролем, оскільки тепер самі «американці починають хвилюватись» через бажання Іраку переглянути з ними договір. І взагалі, зазначав Макміллан, в США почали розуміти, що «всі ці роки вони завдавали нам (британцям. – О.В.) величезної шкоди своїми сентиментальними антиімперіалістичними доктринами» [23, р. 105–108]. Однак ситуація навколо Ірану і надалі залишалась складною. 16 серпня 1952 р. Г. Макміллан писав, що йому не подобаються «персидські телеграми», які надходили із Тегерану і особливо Вашингтону [23, р. 181]. 6 січня 1953 р. він зазначив, що американці сповнені рішучості підтримати значним фінансуванням Мосаддика, який здійснив націоналізацію Англо-Перської нафтової компанії, а потім отримувати нафту «для американських військових потреб» [23, р. 205].

У жовтні 1951 р., на парламентських виборах у Великобританії, перемогу здобули консерватори. Уряд країни втретє очолив У. Черчилль, а міністром закордонних справ став А. Іден. Державний секретар Д. Ачесон писав, що «Іден був найвірнішим союзником» [1, р. 590]. Їх зустріч відбулась на початку листопада у Парижі під час засідання там Генеральної Асамблеї ООН. Фактор дружби між ними сприяв досягненню згоди з багатьох розглянутих питань, де були спільні інтереси, окрім оцінки ситуації в Ірані (американці продовжували критикувати британську політику у цій країні) та в питанні європейської інтеграції [1, р. 578–579].

Наприкінці листопада прем'єр-міністр Черчилль висловив бажання до кінця року відвідати США і виступити на засіданні конгресу, але була досягнута домовленість про зустріч у січні, після скликання нової сесії американського законодавчого органу. Головнокомандуючий силами НАТО у Європі генерал Д. Ейзенхауер писав наприкінці грудня, що прем'єр-міністр «більше не сприймає нові ідеї», але «з усіх сил намагається домогтися визнання особливо тісних зв'язків між Америкою та Британією» [22, р. 208]. Для досягнення цієї мети У. Черчилль і вирушив до Сполучених Штатів на початку січня 1952 р. «Візит Черчилля, – згадував Г. Трумен, – був довгоочікуваною зустріччю зі старим другом, і я з нетерпінням чекав на це» [28, р. 275].

Під час візиту обидва лідери обговорили широке коло питань: відносини США з країнами Британської Співдружності, торгівлю з британськими портами у Китаї, відносини Японії з китайським націоналістичним урядом на Тайвані, Європейське оборонне співтовариство, Атлантичне командування, Близький Схід, кризу навколо Англо-Пер-

ської нафтової компанії, радянську зовнішню політику, ситуацію у Кореї, ставлення до ФРН, «тісні відносини» між США і Великобританією та інші. У. Черчилль розцінив відносини між двома країнами як «більш близькі та сердечні», а його виступ на спільному засіданні обох палат Конгресу США був сприйнятий законодавцями з захопленням [1, р. 597–602].

Серед обговорюваних тем було і фінансування НАТО. Оптимістичний запис Г. Макміллана у щоденнику 12 січня, що «Черчилль та Іден успішно проводять час у США та Канаді» [23, р. 132] не міг приховати фінансово-економічні труднощі країни. Прем'єр-міністр був змушений визнати, що «Сполученому Королівству марно вдавати, що воно може винести тягар, який воно не може винести», але почув від президента запевнення у фінансовій підтримці. «Ми хочемо зберегти вільний світ у робочому стані», – писав Г. Трумен [28, р. 275]. Але відбудова «вільного світу» не було альтруїстичним заходом, а завданням зі збереження американського капіталізму, який не зміг би тривалий час успішно працювати без стійкої економіки західноєвропейських країн.

Після обговорення результатів візиту на засіданні уряду Г. Макміллан писав, що А. Іден був приголомшений тим, як американці поведуться з британцями: за їхньою зовнішньою ввічливістю приховувались виключно американські інтереси. За його словами, поки Британія «не відновить власну фінансову та економічну незалежність, це, безсумнівно, буде продовжуватись» [23, р. 133]. На думку американського держсекретаря результати теж були не дуже райдужними. «У плані остаточної угоди мало що було досягнуто», – писав він. Вдалось підштовхнути британців ближче до Західної Німеччини, але «більшою мірою час був витрачений на те, щоб проникнути в думки один одного», – підвів такий підсумок Д. Ачесон [1, р. 596].

Лютий 1952 р. позначився кризою в НАТО. Неоднозначне ставлення французів до ФРН («потенційний союзник чи ворог?») загостило франко-західнонімецькі відносини. В пам'яті французів поразка у червні 1940 року залишилась, за словами Ф. Міттерана, «одним із самих чорних моментів» в історії Франції, і ніхто з її політиків не бажав його повторення [19, р. 111]. Громадська думка в Британії теж залишалась недружньою щодо німців. Криза співпала з передчасною смертю короля Великобританії Георга VI, і державний секретар Д. Ачесон прибув у Лондон. Свою бесіду з міністром закордонних справ А. Іденом, яка торкалась питання ремілітаризації ФРН, державний секретар оцінив як «дружню, але різку» [1, р. 610]. Невдовзі до них приєднався французький міністр закордонних справ Р. Шуман. Він разом з А. Іденом, на відміну від державного секретаря, виступив проти ремілітаризації «Боннської республіки». «Я категорично заперечував», –

згадував Д. Ачесон [1, р. 612]. Зрештою, 26 травня 1952 р. США, Великобританія, Франція і ФРН підписали у Бонні угоди, які, по суті, відкривали Західній Німеччині шлях до озброєння в межах Північноатлантичного альянсу [1, р. 646–647, 675].

А восени того ж року Г. Макміллан підвів певний підсумок еволюції американо-британських відносин. На його думку ситуація що склалась була не на користь Великобританії. Тим більше це було очевидним у порівнянні з ситуацією у 1945 році. «Тоді ми були на рівних, шановним союзником, – писав Макміллан. – ...Тепер американці ставляться до нас із сумішшю заступницької жалості та зневаги» [23, р. 186–188]. Між країнами посилювались торговельно-економічні протиріччя. США в своїх інтересах підривали політичний та економічний вплив Британії у світі. Її критикували за «британську впертість у чіплянні за залишки імперії» [1, р. 567]. І Макміллан ставив питання: а чи були американці, будучи здатними на дуже вузькі погляди, англосаксонським народом? [23, р. 187]

Зі свого боку, Великобританія поступалась Сполученим Штатам не в останню чергу через неефективність консервативного уряду і особисто прем'єр-міністра Черчилля. Це зазначив і обраний президент Д. Ейзенхауер. «Як би я не любив Уїнстона, – писав він у щоденнику 6 січня 1953 р., – і як би я не захоплювався ним за його минулі досягнення та лідерство, я б хотів, щоб він передав керівництво британською консервативною партією більш молодим людям» [22, р. 224]. Тут варто сказати, що і сам президент Трумен вже не користувався особливою популярністю, тому й не балотувався на переобрання у 1952 році [16, р. 178–179]. Цікаво що Р. Ніксон порівнював Г. Трумена у період «крайньої непопулярності» з Л. Джонсоном «у темні дні В'єтнаму» і з собою під час «уотергейтського скандалу» [25, р. 110].

У ході президентської кампанії 1952 року Р. Ніксон балотувався на посаду віце-президента і згадував, що кандидат в президенти Д. Ейзенхауер хотів, щоб вона велась як «хрестовий похід» проти корупції адміністрації Трумена і проти «її зовнішньої політики», яка була, на їх думку, недостатньо жорсткою і в результаті «призвела до втрати Китаю, більшої частини Східної Європи і спонукала комуністів розпочати корейську війну» [25, р. 88, 110]. Оцінка була цілком у дусі «маккартизму».

Перемогу Д. Ейзенхауера на виборах у листопаді У. Черчилль розцінив як шанс для Великобританії відновити свій рівноправний статус, тому на початку січня прибув у Вашингтон для зустрічі з обраним президентом. Прем'єр-міністр вважав, що його країна і Британська Співдружність не повинні розглядатись так само, як інші країни розглядалися б Сполученими Штатами у складних американських зовнішньополітичних проблемах. «Навпаки, – писав Ейзенхауер 6 січня 1953 р., –

він щиро сподівається і має намір, щоб ці країни насолоджувалися відносинами, які, як він думає, визнають особливе місце партнерства, яке вони (британці. – *О.В.*) займали з нами під час Другої світової війни» [22, р. 222].

Висновки. У аналізований період американо-британський альянс за формою виглядав вагомим фактором міжнародних відносин і особливо в умовах «холодної війни», а лідери обох країн вважали, що спільні рішення визначають майбутнє повоєнного світу. Однак за змістом двосторонні відносини не завжди були паритетними і залишались суперечливими. По-справжньому «особливі відносини» у роки війни, у повоєнний період залишались такими з певними застереженнями. США, використовуючи економічні обставини і своє домінування, нав'язували свої пріоритети Великобританії. Об'єктивні обставини (економічна слабкість Великобританії, початок розвалу її колоніальної імперії та інші), в яких відбулась подібна метаморфоза, доповнились суб'єктивним фактором: Г. Трумен і К. Еттли, як політичні лідери, безумовно, програвали Ф.Д. Рузвельту і У. Черчиллю – неабияким лідерам воєнної пори.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Acheson D. Present at the Creation: My Years in the State Department. New York: W.W. Norton & Company, 1969. xiv, 798 p.
2. Albert C. with D. Goble. Little Giant: the life and times of Speaker Carl Albert. Norman and London: University of Oklahoma Press, 1990. x, 388 p.
3. As I Saw It / By Dean Rusk as told to Richard Rusk / Ed. by Daniel S. Papp. New York: W.W. Norton & Company, 1990. 672 p.
4. Attlee C. As It Happened. London: Sharpe Books, 2019. 221 p.
5. Barkley A.W. That Reminds Me. New York: Doubleday & Company, Inc., Garden City, 1954. 288 p.
6. Brown G. In My Way: The Political Memoirs of Lord George-Brown. London: Victor Gollancz Ltd, 1971. 299 p.
7. Callaghan J. Time and Chance. Glasgow: Collins/Fontana, 1988. 584 p.
8. Carter J. A Full Life: Reflections at Ninety. New York: Simon & Schuster, 2016. 257 p.
9. Dulles J.F. War or Peace. London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1950. vi, 274 p.
10. Edwards O. The USA and the Cold War, 1945–63. Second edition. London: Hodder Education, 2002. vi, 170 p.
11. Field Marshal Lord Alanbrooke War Diaries. 1939–1945. London: Weidenfeld & Nicolson, 2001. lii, 763 p.
12. Ford G.R. A Time to Heal: The Autobiography. London: Redwood Burn Limited, 1979. 454 p.
13. Gordon Walker P. Political Diaries 1932–1971 / Ed. by R. Pearce. London: The Historians' Press, 1991. 335 p.
14. Healey D. The Time of My Life. London: Michael Joseph, 1989. xiv, 607 p.

15. Heath E. The Course of my Life. My Autobiography. London: Hodder and Stoughton, 1999. xiv, 767 p.
16. Humphrey H.H. The Education of a Public Man: My Life and Politics / Ed. by N. Sherman. London: Weidenfeld and Nicolson, 1976. xiii, 513 p.
17. Kennan G.F. Russia, the Atom and the West. New York: Harper & Brothers Publishers, 1957. ix, 116 p.
18. Livingstone K. Livingstone's Labour. A Programme for the Nineties. London: Unwin Hyman Limited, 1989. ix, 310 p.
19. Mitterrand F., Wiesel E. Memoir in Two Voices. New York: Arcade Publishing, 1996. 177 p.
20. Thatcher M. The Downing Street Years. London: HarperCollins Publishers, 1993. xiv, 914 p.
21. The Art of The Possible: The Memoirs of Lord Butler. London: Hamish Hamilton, 1971. x, 274 p.
22. The Eisenhower Diaries / Ed. by R.H. Ferrell. New York: W.W. Norton & Company, 1981. xvii, 445 p.
23. The Macmillan Diaries: The Cabinet Years, 1950–1957 / Edited and with an Introduction by P. Catterall. London: Macmillan, 2003. xxviii, 676 p.
24. The Memoirs of General the Lord Ismay. London: Heinemann, 1960. ix, 486 p.
25. The Memoirs of Richard Nixon. London: Arrow Books, 1979. xii, 1120 p.
26. The Way the Wind Blows. An Autobiography by Lord Home. London: William Collins Sons & Co Ltd, 1976. 320 p.
27. Truman H.S. Year of Decisions 1945. Vol. 1. London: Hodder and Stoughton, 1955. xiv, 526 p.
28. Truman H.S. Years of Trial and Hope 1946–1953. Vol. 2. London: Hodder and Stoughton, 1956. x, 587 p.
29. Wilson H. Memoirs: the making of a Prime Minister 1916–1964. London: Weidenfeld and Nicolson, and Michael Joseph, 1986. 214 p.

REFERENCES:

1. Acheson, D. (1969). Present at the Creation: My Years in the State Department. New York: W.W. Norton & Company, xiv, 798 p.
2. Albert, C. with D. Goble. (1990). Little Giant: the life and times of Speaker Carl Albert. Norman and London: University of Oklahoma Press, x, 388 p.
3. As I Saw It / By Dean Rusk as told to Richard Rusk / Ed. by Daniel S. Papp. (1990). New York: W.W. Norton & Company, 672 p.
4. Attlee, C. (2019). As It Happened. London: Sharpe Books, 221 p.
5. Barkley, A.W. (1954). That Reminds Me. New York: Doubleday & Company, Inc., Garden City, 288 p.
6. Brown, G. (1971). In My Way: The Political Memoirs of Lord George-Brown. London: Victor Gollancz Ltd, 299 p.
7. Callaghan, J. (1988). Time and Chance. Glasgow: Collins/Fontana, 584 p.
8. Carter, J. (2016). A Full Life: Reflections at Ninety. New York: Simon & Schuster, 257 p.
9. Dulles, J.F. (1950). War or Peace. London: George G. Harrap & Co. Ltd, vi, 274 p.
10. Edwards, O. (2002). The USA and the Cold War, 1945–63. Second edition. London: Hodder Education, vi, 170 p.

11. Field Marshal Lord Alanbrooke War Diaries. 1939–1945. (2001). London: Weidenfeld & Nicolson, lii, 763 p.
12. Ford, G.R. (1979). A Time to Heal: The Autobiography. London: Redwood Burn Limited, 454 p.
13. Gordon Walker, P. (1991). Political Diaries 1932–1971 / Ed. by R. Pearce. London: The Historians' Press, 335 p.
14. Healey, D. (1989). The Time of My Life. London: Michael Joseph, xiv, 607 p.
15. Heath, E. (1999). The Course of my Life. My Autobiography. London: Hodder and Stoughton, xiv, 767 p.
16. Humphrey, H.H. (1976). The Education of a Public Man: My Life and Politics / Ed. by N. Sherman. London: Weidenfeld and Nicolson, xiii, 513 p.
17. Kennan, G.F. (1957). Russia, the Atom and the West. New York: Harper & Brothers Publishers, ix, 116 p.
18. Livingstone, K. (1989). Livingstone's Labour. A Programme for the Nineties. London: Unwin Hyman Limited, ix, 310 p.
19. Mitterrand, F., Wiesel, E. (1996). Memoir in Two Voices. New York: Arcade Publishing, 177 p.
20. Thatcher, M. (1993). The Downing Street Years. London: HarperCollins Publishers, xiv, 914 p.
21. The Art of The Possible: The Memoirs of Lord Butler. (1971). London: Hamish Hamilton, x, 274 p.
22. The Eisenhower Diaries / Ed. by R.H. Ferrell. (1981). New York: W.W. Norton & Company, xvii, 445 p.
23. The Macmillan Diaries: The Cabinet Years, 1950–1957 / Edited and with an Introduction by P. Catterall. (2003). London: Macmillan, xxviii, 676 p.
24. The Memoirs of General the Lord Ismay. (1960). London: Heinemann, ix, 486 p.
25. The Memoirs of Richard Nixon. (1979). London: Arrow Books, xii, 1120 p.
26. The Way the Wind Blows. An Autobiography by Lord Home. (1976). London: William Collins Sons & Co Ltd, 320 p.
27. Truman, H.S. (1955). Year of Decisions 1945. Vol. 1. London: Hodder and Stoughton, xiv, 526 p.
28. Truman, H.S. (1956). Years of Trial and Hope 1946–1953. Vol. 2. London: Hodder and Stoughton, x, 587 p.
29. Wilson, H. (1986). Memoirs: the making of a Prime Minister 1916–1964. London: Weidenfeld and Nicolson, and Michael Joseph, 214 p.

American-British relations at the beginning of the Cold War and its sharp escalation (1945–1953)

Voytovych Oleksiy Ivanovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor
I. I. Mechnikov Odesa National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0000-1524-9915

The article considers the American-British relations in the period of 1945–1953. The purpose of the article is to study the American-British relations at the stage of the beginning and sharp escalation of the Cold War after the end of the Second World War. At the same time, the author, through the analysis of memoir literature as the main and unique source of research, solved the following tasks: to compare the opinions of political figures on American-British relations and the results of their evolution during the specified period; to assess the policies of the two countries in the crisis situations of the Cold War. To achieve this goal and solve the tasks, the following methods were used: comparative-historical and systematic, which make it possible to objectively cover the subject of scientific development. American-British relations during the presidency of H. Truman and Prime Ministers C. Attlee and W. Churchill were quite intense. In form, the bilateral alliance appeared to be a significant factor in international relations, especially in the context of the Cold War, and the leaders of both countries believed that joint decisions would determine the future of the post-war world. However, in terms of content, bilateral relations were not always parity and remained controversial. Truly «special relations» during the war years, in the post-war period remained so with certain reservations. The United States, using economic circumstances and its dominance, imposed its priorities on Britain. Objective circumstances (economic weakness of Great Britain, the beginning of the collapse of its colonial empire, etc.), in which such a metamorphosis took place, were supplemented by a subjective factor: H. Truman and C. Attlee, as political leaders, certainly lost to F.D. Roosevelt and W. Churchill – remarkable wartime leaders.

Key words: «special relationship», strategy, strategic interest, «Cold War», foreign policy, «German question», Korean War, financial and economic problems, American-British contradictions.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025)
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Ільницький Владислав Сергійович

Проблема Нагірного Карабаху в зовнішній політиці Азербайджану та Вірменії (1991-1994 рр.)

УДК 94(479.24)+327/355.48
(355.01+341.231/341.2)+
291.7/323.28

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.19>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Ільницький Владислав Сергійович
аспірант відділу історії нових
незалежних держав
ДУ «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»
вул. Леонтовича, 5, Київ, Україна
ORCID: 0009-0005-4774-8803

У статті розглядається проблема формування зовнішньої політики Азербайджану та Вірменії по проблемі Нагірного Карабаху від останніх років існування радянського союзу до закінчення першої Карабаської війни у 1994 році та підписання «Бішкекського протоколу».

Дослідження звертає увагу на формування національно-поляризованої суспільної думки у Азербайджані та Вірменії, яка визначила стрімкий розвиток конфлікту та обумовила майже абсолютну відсутність руху до компромісу.

Важливим аспектом даного дослідження став аналіз наративів зовнішньо-політичного курсу країн в світлі наростаючої поляризації позицій учасників конфлікту на тлі бойових дій та загострення гуманітарних проблем регіону. Окремим розділом аналізу зовнішньо-політичних зусиль Азербайджану та Вірменії стало вивчення звернень офіційних представників країн до Ради Безпеки ООН.

Значну увагу приділено розгляду посередницьких зусиль по припиненню бойових дій зовнішніх гравців, як Конференція по безпеці та співробітництву в Європі, її Мінська група, Іран, Казахстан тощо. Окремою сторінкою став аналіз агресивної стратегії росії, яка за рахунок посередницьких, військових та союзницьких маніпуляцій підтримувала напругу та нестабільність в регіоні прагнучи до збереження ролі одноосібного лідера в регіоні Південного Кавказу, що стало однією із передумов провалу чисельних посередницьких миротворчих зусиль зовнішніх акторів.

Також представлено авторське бачення зовнішньо-політичного курсу та риторики міжнародних зусиль Азербайджану та Вірменії по проблемі Нагірного Карабаху як дипломатичної війни, що веде до неможливості вирішення проблеми мирним шляхом, за умов, що склались як внутрішньо-політичний фон країн та позиції посередників.

Стаття ґрунтується на аналізі широкого комплексу джерел, включаючи архівні матеріали, свідчення очевидців та безпечерних учасників подій, радянські документи, дипломатичну кореспонденцію та новітню історіографію. Робота спрямована на глибше осмислення коренів сучасних територіальних конфліктів та внесок історичних обставин у сучасну політичну карту регіону.

Ключові слова: зовнішня політика, Азербайджан, Вірменія, Перша Карабаська війна, Нагірний Карабах, територіальна цілісність.

Вступ. Актуальність теми даного дослідження пояснюється нинішніми кардинальними геополітичними змінами, які пов'язані, з одного боку, з ослабленням росії в результаті війни з Україною, що спричинило неспроможність росії виконати свої союзницькі воєнні зобов'язання як по відношенню до члена ОДКБ – Вірменії у війні з Азербайджаном, так і до Ірану, хоча обіцянки допомоги були дані публічно. З іншого боку Китай підсилює вплив у регіоні через інвестиції в межах проєкту «Один пояс, один шлях». США прогнозовано підсилюють вплив в регіоні через ініціативу творення транзитного коридору через Південний Кавказ – «Маршрут Трампа заради міжнародного миру та процвітання» (TRIPP), який розблокує «Зангезурський коридор».

Таким чином, з високим ступенем вірогідності у найближчому майбутньому можна очікувати, що росія буде вживати активних заходів з метою відновлення впливу в Кавказькому регіоні, що може суттєво негативно вплинути на «вікно можливостей» Європи та України щодо продовження «поясу безпеки» трьох морів Балтійського, Адріатичного та Чорного далі до Каспійського моря та створення єдиного поясу протидії країні-агресору.

В силу того, що вузол протиріччя в регіоні закладався століттями, а ескалація та спроби вирішення

проходили на тлі великої кількості жертв, що до краю поляризувало позиції сторін, заглиблення в історію зовнішньої політики країн-учасниць конфлікту має критичну важливість для вирішення проблем сьогодення.

Все це спонукає українських науковців по новому підійти до аналізу проблеми Нагірного Карабаху в зовнішній політиці Азербайджану та Вірменії та розглядати її як провідний чинник впливу на стабільність в регіоні, на створення нових двосторонніх та багатосторонніх союзів. Важливою проблемою постають зусилля медіаторів конфлікту, одні із яких намагались досягти компромісу без розуміння глибини проблеми, а інші прикривали посередницькими зусиллями свої справжні цілі, фактично зриваючи досягнуті домовленості.

Мета та завдання дослідження. Мета статті полягає у комплексному аналізі проблеми Нагірного Карабаху в контексті зовнішньої політики Азербайджану та Вірменії у 1991–1994 рр., з особливим акцентом на вивчення політичних, дипломатичних та безпекових пріоритетів Азербайджану та Вірменії. Дослідження спрямоване на з'ясування того, яким чином карабаський конфлікт визначав стратегічні напрями зовнішньополітичної діяльності Азербайджанської Республіки, впливав на її відносини

з регіональними та світовими державами, а також на формування власної ідентичності та державності у перші роки незалежності.

В межах досягнення цієї мети автор ставить перед собою декілька основних завдань, які планує вирішити в ході даного дослідження:

1) проаналізувати формування зовнішньополітичного курсу Азербайджану щодо врегулювання конфлікту від останніх років існування радянського союзу та формування національних рухів, через перші роки незалежності 1991–1994 рр. до моменту підписання «Бішкекського протоколу» та закінчення першої Карабаської війни;

2) охарактеризувати позицію Азербайджану та Вірменії у відносинах з ключовими міжнародними безпековими інституціями та окремими країнами у зв'язку з карабаським питанням;

3) розкрити стратегію та тактику використання дипломатичних та іструментів Азербайджаном та Вірменією у реалізації стратегії вирішення конфлікту на свою користь.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Застосування історико-генетичного методу дало змогу простежити еволюцію проблеми Нагірного Карабаху в контексті формування зовнішньополітичних доктрин Азербайджану та Вірменії у період розпаду СРСР і становлення їхньої державності. Історико-порівняльний метод використано для зіставлення зовнішньополітичних підходів обох держав до карабаського конфлікту, а також для виявлення спільних і відмінних рис у дипломатичних стратегіях Баку та Єревана в 1991–1994 рр. Проблемно-хронологічний метод дозволив систематизувати ключові події, рішення та міжнародні ініціативи, пов'язані з конфліктом, у їхній часовій послідовності. За допомогою системного методу проблема Нагірного Карабаху розглядається як складова ширшого комплексу регіональної безпеки Південного Кавказу та чинник формування зовнішньополітичних пріоритетів обох держав. Аналіз офіційних документів, заяв керівництва, дипломатичного листування та матеріалів міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ) здійснено з використанням джерелознавчого та контент-аналізу, що дало змогу виявити політичні наративи й аргументацію сторін. Узагальнення та синтез отриманих результатів сприяли формуванню цілісного бачення ролі карабаської проблеми у зовнішній політиці Азербайджану та Вірменії в 1991–1994 рр.

Аналіз джерел та історіографії. На тему проблеми Нагірного Карабаху, що є ключовою в зовнішній політиці Азербайджану та Вірменії існує широка наукова та публіцистична література. Ключовим моментом в аналізі джерел постає те, що проблема виникла в першій третині XIX століття та до теперішнього часу перебуває на стадії розвитку і оста-

точно її вирішення знаходиться в сфері геополітики, де перетинаються інтереси потужних глобальних та регіональних гравців. Першим джерелом, котре містить в собі корені проблеми Нагірного Карабаху є, безумовно, Туркманчайський мирний договір (фарсі. *ی‌اچ‌ا‌م‌ک‌ر‌ت‌ م‌ا‌ن‌د‌ه‌ع*), підписаний 10 лютого 1828 р. між російською імперією та Персією (Іраном) у селі Туркманчай після поразки Персії у російсько-перській війні 1826–1828 рр. [1]. Серед інших угод містив Статтю XV про переселення вірмен. Саме ця стаття стала основою масової репатріації вірмен, понад 100 тис., з Ірану та Османської імперії до Східної Вірменії, котра через майже 200 років стала ареною війни, про яку ми говоримо.

Першу літературну згадку про проблему Нагірного Карабаху маємо у дипломатичному звіті представника російської імперії, дипломата Олександра Грибоєдова у «Записці про переселення вірмен із Персії до наших областей» 1828 року. Автор однозначно вказує на джерело майбутнього міжетнічного конфлікту, що переріс в міждержавний по причині здобуття незалежності Вірменією та Азербайджаном після розвалу радянського союзу через майже два століття після згаданих подій. Поперше, про напругу серед мусульман: «У Нахічеванській області (в ті часи ще не існувало територіального утворення з назвою Нагірний Карабах – прим.автора) я знайшов ще більше безладдя й утисків, спричинених переселенням вірмен... бродіння і невдоволення в умах татарських доходить до найвищого ступеня». По-друге, про штучне ущільнення: «Вірмени здебільшого поселені на землях мусульманських поміщиків... Переселенці самі перебувають у тісноті й тіснять мусульман, які всі ремствують – і небезпідставно.» По-третє, про протест і зростаюче обурення: «Переселення... викликає в Нахічевані справедливий протест місцевого й корінного населення... чисельність переселених з Ірану вірмен штучно доводиться до чисельності корінного мусульманського населення, що проживає в Нахічевані... невдоволення й протест... сягають своєї межі.» [2]. Фактично, описані необхідні умови для війни в майбутньому. Та сама записка говорить і про недолуге адміністрування переселення, що від початку розпалює почуття несправедливості з обох боків. Самому Грибоєдову це переселення коштувало життя. Він загинув через рік під час заворушень в Тегерані. Прямих вказівок на причину в джерелах немає, але в Азербайджані, «думка народу» і до теперішнього часу передає історії про загибель письменника від рук незадоволених переселенням. Він став, так званою, «першою жертвою» майбутнього Карабахського конфлікту.

Аналізуючи джерела по проблемі Нагірного Карабаху, ми знаходимо чітку межу по водорозділу сторін, що підтримують позицію одної чи іншої сторони. Представниками так званої вірменської

позиції виступає група авторів Левон Хорбедян, професор соціології Массачусетського університету та Патрік Донабедян, аташе по культурі посольства Франції в Єревані. Вони стверджують право на володіння територією Нагірного Карабаху вірменів в силу переважної більшості вірменів, що проживають на території цього адміністративного утворення. «Популяція вірмен складала 94% в 1921 році та 75% у 1988». [3] Вони стверджують, що населення області не бажає лишатись під управлінням Баку і, посилаючись, на домінують в сучасному світі принципу самовизначення стверджують законність вірменських прав на територію. [3] Автори посилаються також на домінування в світі після другої світової війни, а саме принципу непорушності кордонів і, що обидва принципи часто входять у суперечність. Автори наводять низку прикладів: Індія та Пакистан, Ефіопія та Еретрея та інші, коли право самовизначення домінувало над непорушністю кордонів, що дає Вірменії право на територію Нагірного Карабаху.

З Азербайджанської перспективи проблему розглядає, наприклад, Тофік Зулфукаров, котрий очолював міжнародне відомство Азербайджану у 1998-99 роках. Він пояснив причини, чому Азербайджан наполягав на міжнародному посередництві конференції по Безпеці та Кооперації в Європі (CSCE) на початку 1990-х. Поперше, покладаючи надію на те, що міжнародна спільнота займе частково або цілковито Азербайджанську позицію, залишаючи осторонь питання військової та адміністративної слабкості Азербайджану, розраховуючи на підтримку Європою превалюючого після II світової війни принципу недоторканості кордонів при вирішенні проблеми Нагірного Карабаху. «Нарешті, рамки етичних і моральних принципів CSCE потенційно могли б допомогти покласти край етнічним чисткам азербайджанців у зоні конфлікту (сподівання, яке виявилось марним)». Тофік Зулфукаров висловлює думку, яка може пояснити пізніший відхід Азербайджану від російського вектору, а саме, що росія турбувалась лише про те, щоб бути одноосібним медіатором конфлікту і не цікавилась позиціями переговорників. Автор демонструє як росія послідовно намагалась вивести із гри західні країни, встановивши домінування. Дослідження проходить аналітично по всім стадіям політичного процесу врегулювання конфлікту з початку 1990-х років до 2005 року, залишаючи враження неможливості вирішення без силового сценарію. [4]

Класичною роботою по проблемі Нагірного Карабаху вважається дослідження Томаса де Ваала, британського журналіста та аналітика, експерта із питань Кавказу, зокрема вірмено-азербайджанського конфлікту. Створене на базі «близько 120 інтерв'ю, проведених у 200-2001 роках та доповнено свідченнями очевидців і вторинними джерелами», щоб розкрити причини, перебіг і наслідки

конфлікту. Робота являє собою виважену спробу неупередженого перегляду подій конфлікту, де автор просить не спекулювати його цитатами чи висновками, вирваними із контексту і приймати роботу в цілому.[5] Де Ваал простежує витoki вірмено-азербайджанських зіткнень від XIX століття (Туркманчайський договір 1828 року, погроми 1905–1907 рр.) до радянського періоду, коли створення Нагірно-Карабаської автономної області (1923) у складі Азербайджанської РСР із 95% вірменським населенням заклало основу для напруги. Автор підкреслює, як імперські та радянські кордони посіяли «насіння розбрату». Далі детально описує Першу Карабаську війну, що почалася з протестів вірмен за возз'єднання Карабаху з Вірменією та призвела до етнічних чисток (наприклад, Сумгаїтські погроми 1988, Баку 1990). Де Ваал показує, як обидві сторони використовували націоналізм, що призвело до гуманітарної катастрофи – більше півмільона біженців. Автор уникає односторонності, представляючи вірмен і азербайджанців як жертв історичних обставин і водночас як учасників насильства. Він описує трагедії (Ходжалинська різанина 1992, депортації азербайджанців) та паралельні наративи ненависті, що живлять конфлікт. Де Ваал аналізує невдалі спроби ОБСЄ (Мінська група) та інших посередників досягти миру в 1990-х. Він підкреслює, як взаємна недовіра та націоналістична риторика блокували компроміси, зокрема через рамки CSCE (етнічні чистки не зупинилися, як сподівалися). Через інтерв'ю з біженцями, солдатами та цивільними де Ваал показує особистий вплив війни – втрати, травми, розірвані громади. Він називає Карабах «чорним садом» – метафорою землі, що об'єднує і розділяє обидва народи.

Одне із найсучасніших (2022) досліджень проблеми здійснено двома американськими професорами університетів Техасу та Юти М. Хаканом Явюзом та Майклом М. Гантером. Автори простежують коріння проблеми від радянського періоду (створення Нагірно-Карабаської АО в складі Азербайджанської РСР у 1923 році) до етнічних напруг XIX–XX ст., включаючи погроми 1905–1907 та 1918–1920 рр., показуючи, як штучні кордони посіяли насіння розбрату. Фокусують аналіз на етнічних чистках в Сумгаїті у 1988 році та Ходжалі у 1992 році, підкреслюючи, як фактори різниці в культурі та демографії регіону погіршили конфлікт у 1988–1994 рр. Автори дають опис розвитку війни 1988–1994 рр., окупації територій Вірменією та ролі Мінської групи ОБСЄ. Автори обговорюють провал мирних переговорів через взаємну недовіру та націоналістичні наративи. Центральний наратив книги – як конфлікт служить інструментом росії для контролю над Закавказзям, з акцентом на пострадянські етнічні конфлікти та вплив РФ на ескалацію, включаючи гібридні елементи. Книга завершується аналізом наслідків для регіональної стабільності,

включаючи економічні та дипломатичні виклики, з висновком про необхідність компромісу для уникнення повторення війни. [6]

Книга Джеймса Дж. Койла аналізує серед інших Нагірно-Карабаський конфлікт, з акцентом на роль Росії та її вплив на «заморожені конфлікти». Розділ про Нагірний Карабах досліджує проблему в контексті зовнішньої політики Азербайджану та Вірменії після розпаду СРСР до 2017 року, з подальшими відсилками до подій до 2023 року в рецензіях і пов'язаних джерелах. Основний наратив книги в контексті нашого дослідження полягає в тому, що конфлікт є визначальним для зовнішньої політики Вірменії з метою захисту Карабаху як етнічної території компактного проживання вірменської більшості, а для Азербайджану як відновлення територіальної цілісності. Койл підкреслює, як Карабах поляризує позиції сторін, тримаючи в центрі національну ідентичність. Ключовою темою зовнішньополітичних впливів на процес протікання конфлікту постає росія, як маніпулятор, що використовує Карабах для збереження впливу на Закавказзя, підтримуючи Вірменію через договір ОДКБ і військові бази і водночас продаючи зброю Азербайджану. Це дозволяє РФ «заморожувати» конфлікт, перешкоджаючи його вирішенню. Койл жорстко критикує неефективність Мінської групи ОБСЄ, створеної 23 роки тому. Основною причиною неефективності виділяються конфліктуючі інтереси посередників, а саме США, Франція та росія. Зовнішня політика Азербайджану та Вірменії часто ігнорувала компроміси, фокусуючись на націоналістичних цілях. Книга розглядає вплив геополітичної конкуренції та «зовнішніх акторів» як Туреччина, Іран, росія та колективний Захід на зовнішню політику сторін. Вірменія орієнтується на росію та діаспору, Азербайджан – на нафтові доходи та Туреччину, що ускладнює двосторонні відносини.

Ескалація та заморожений статус (до 2017): Койл описує, як після Першої Карабахської війни під час фази «замороженого» конфлікту зовнішня політика обох країн була милітаризованою, з великими витратами на озброєння, що готувало ґрунт для Другої Карабахської війни у 2020 році. [7]

Розглядаючи російсько-Турецький фактор у Нагірному Карабаху автор статті натрапив на цікаву роботу Світлана Сарібаєва по матеріалам російської преси, де вона намагається підкреслити миролюбність російських ініціатив та можливість для Москви вирішити проблему військовим шляхом, про що наводяться цитати, добре відомого в Україні по битві за Бахмут, покійного Євгена Пригожина, котрий звинувачує саме уряд Миколи Пашеняна за поворот в політиці до США та Євросоюзу, що ніби то утримало росію від військового втручання. Крім того наголошуються тісні стосунки росії з Азербайджаном на багатьох рівнях, що перевищує контакти з Вірменією, не зважаючи на наявність угоди про

військову допомогу в межах ОДКБ. В якості ключового фактора, що визначив пасивну поведінку росії в регіоні у відповідь на ескалацію війни в 2020 році було «миролюбне» бажання бачити проблему врегулювання конфлікту навколо Нагірного Карабаху як ту, що вирішується на платформі російсько-Турецьких відносин без залучення США та інших країн колективного Заходу, та має розглядатись як спроба створення антизахідної платформи в регіоні та внесення розколу в НАТО, в силу того, що Туреччина – член альянсу. Робота представляє цікавість попри певний проросійський контекст, акцентом на провідному чиннику, що робить Нагірний Карабах таким цінним для Азербайджану та Вірменії, а саме розвиток двох ініціатив, що обіцяють колосальні інвестиції: ініціатива Китаю «Один пояс, один шлях» (One Belt, One Road Initiative) та Євразійський економічний союз росії (EAEU). [8]

Аналіз джерел показує, що проблема Нагірного Карабаху в зовнішній політиці Азербайджану та Вірменії добре розроблена в англійській і частково російськомовній академічній літературі, особливо після ескалацій 2020 та 2023 років, з фокусом на історичний контекст, геополітику та роль росії та Туреччини. Ключові праці наприклад, de Waal, 2003; Yavuz & Gunter, 2022; Coyle, 2017 охоплюють еволюцію конфлікту від пострадянської незалежності до «замороженого» статусу, з акцентом на дипломатію ОБСЄ, етнічні чистки та милітаризацію політики. Однак, майже відсутні українські праці, які б системно порівнювали зовнішню політику Вірменії і Азербайджану через призму дипломатичних стратегій, міжнародного права, короткотривалих та довгострокових альянсів. Потребує розкриття проблема ролі посередників конфлікту, їхніх інтересів та стратегій, що послужили поляризації позицій сторін конфлікту та відтермінували його вирішення та звузили коридор можливостей врегулювання. Крім того аналіз ходу конфлікту та стратегій сторін ніколи не був пов'язаний в єдине геополітичне поле та не було розкрито психологічного підґрунтя досягнень та помилок.

Виклад основного матеріалу. Аналіз проблеми Нагірного Карабаху у зовнішній політиці Азербайджану та Вірменії потребує міждисциплінарного підходу і не може бути обмеженим суто історичним підходом. По-перше, Ситуація продовжує розгортатись на наших очах і набуває все більшої пов'язаності з Україною, як паралелями політичної та дипломатичної наївності та віри в дотримання міжнародних домовленостей, так і ілюзією дієвості статуту ООН та її здатності впливати на вирішення міжнародних конфліктів та забезпечити виконання пункту 4 статті 2, де прямо декларована недоторканість кордонів.

По-друге, аналіз зовнішньої політики має враховувати саму основу її психології, яка розкривається у відомому висловлюванні, яке часто приписують

Шарлю Морісу де Талейрану-Перігору, французькому дипломату епохи Наполеона: «Мова дана людині для того, щоб приховувати свої думки». У поєднанні з думкою прем'єр-міністра Великої Британії Маргарет Тетчер, – «У Британії немає вічних друзів чи ворогів, у неї є вічні інтереси», постає підхід до формування рівнів аналізу зовнішньополітичних маневрів сторін. Зовнішній, видимий рівень: висловлювання представників сторін. За ним стоїть рівень дій: дипломатичні маневри, військові дії, союзи, комерційні стосунки, міжнародні інформаційні кампанії (психологічні операції). За ними можна прочитати рівень реальних інтересів та намірів, котрі часто або не озвучуються прямо, або приховуються свідомо. І нарешті, рівень цінностей, що є найглибшим в аналітиці будь-яких конфліктів. Рівень цінностей може надавати великі переваги стороні, як це сталося в Україні, де вони стали фундаментом стійкості. Водночас історія показує і зворотний бік, коли Вірменія у конфлікті за Нагірний Карабах спиралася на переконання у своїй історичній правоті, проте абсолютизація цього ціннісного аргументу стала пасткою – він не зміг компенсувати військових та дипломатичних прорахунків, що у підсумку призвело до поразки у війні.

Почнемо аналіз з підготовки сторін до початку першої Карабахської війни. Обидві країни вели внутрішню підготовку громадської думки до прийняття законності своїх вимог на Нагірний Карабах. «Підготовка велась в літературі та публіцистиці, освітніх закладах, в ході дискусій у партійних колах та під час проведення культурних заходів. Наприклад, Самадов та Григорян вказують, що в 1988 році вірменські національні рухи активно використовували наративи втрати Карабаху вірменами в наслідок геноциду під час османської імперії. Ідеї продвигались в тому числі через поезію та публіцистику. Розповсюджувалась ідея, що це може повторитись якщо буде втрачено час.[9] Натомість, азербайджанські політики акцентували увагу на територіальній цілісності та законності, а не на історичних претензіях. [9] Дослідження Хакобяна показує, що Азербайджан стверджував буквально, що «втрата Нагірного Карабаху прирівнювалась до втрати великої частини національної ідентичності. Його пам'ятають як місце народження азербайджанської ідентичності, центр азербайджанської культури та дім для багатьох азербайджанських поетів і музикантів.» [10] Поступово позиції ставали більш радикальними. Поети з обох сторін підігривали націоналістичні настрої. Так у типовій емоційній промові популістський поет Халіл Рза Улутюрк описав Карабах як «храм Азербайджану, артерію Азербайджану, серце Азербайджану». [9] «Поезія є потужним засобом для повторної артикуляції таких знаків, що ведуть до емоційного переживання колективної пам'яті. Один із видатних письменни-

ків-активістів на передовій руху, Сільва Капутікян, написала у своїй поемі:

«Коли вони кажуть «п'ятнадцять» – я згадую «рік»

Коли вони кажуть «гірський» – я згадую «Карабах»

Вони мають власний потік у мені,

Слова приховані від мене,

Кажуть «справедливість» – я згадую свого сироту, Ван!». [9]

Багатотомно можливо було продовжувати цитування джерел та викладення підтверджувального матеріалу, проте сказаного достатньо щоб зробити висновок про те, що обидві сторони конфлікту на всіх рівнях поляризували позиції. На той історичний момент, коли і Вірменія і Азербайджан знаходились в складі срср політики обох країн (тоді це були керівники радянських партійних та державних структур) дії сторін здійснювались через звернення до владних органів срср в москві. «Приблизно 75 000 вірмен з Нагірного Карабаху та Вірменії підписали петицію до Михайла Горбачова з вимогою возз'єднати Нагірний Карабах і Нахічевань з Вірменською РСР. Вони апелювали до «перемоги історичної справедливості» та «реалізації ленінських традицій» у контексті права на самовизначення» [11] «Спеціальна сесія Верховної Ради Вірменської РСР одноголосно приймає рішення про возз'єднання Нагірного Карабаху з Вірменією. Голосування ґрунтується на статті 70 Конституції СРСР, яка гарантує «вільне самовизначення народів та добровільне об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік». Верховній Раді СРСР направляється звернення з проханням дати позитивне вирішення цього питання», – пише Мартиросян [12]. «Верховна Рада Азербайджанської РСР, у свою чергу, приймає рішення не віддавати Нагірний Карабах, спираючись на статтю 78, яка зазначає, що територія республіки «не може бути змінена без її згоди». [12] Водночас, на тлі демонстрацій та чотиритижневого загального страйку в Нагірному Карабасі, радянські війська входять до Степанакерту. Ситуація сягає точки крайньої диференціації позицій. Фактично, ми можемо констатувати, що зовнішньополітичні рухи обох республік (на той час) не намагаються домовлятися. З точки зору конфліктології вони сягають стадії конфлікту «Погрози та влада», за теорією крупного Шведського вченого конфліктолога Ханса Бродаля. На цій стадії «обидві сторони зазвичай готові використати всю наявну владу, щоб усунути противника. Вони застосовують загрози як засіб тиску, а у відповідь легко можуть спровокувати ще більш сильну реакцію. Свою думку вони вважають непохитною. Коли події досягають такого етапу, верх беруть дуже темні сили, жертвами яких стають люди, втягнуті у конфлікт». [13] Сторони стоять на межі перетину кордону: «Втрата волі – шлях до

насильства», – пише Бродаль. [13] Можливостей для вирішення конфлікту мирним шляхом більше не існує. Сторони готові до війни, більше того, сторони щиро прагнуть війни.

Наростає хвиля насильства з обох боків. Позиція керівництва срср як зовнішньої сили в той час базується на закличках до припинення насильства, з одного боку, та на завуальованій партійною риторикою погрози застосувати силу. Це видно із звернення М.С.Горбачова 27 лютого 1988 року, яке у Вірменії було зачитане російською по Єреванському радіо членом політбюро Володимиром І. Долгіх: «Мушу відверто сказати, що Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу стурбований таким перебігом подій. Це загрожує серйозними наслідками. Ми не бажаємо ухилитися від відвертого, щирого обговорення різних ідей і пропозицій. Але це має відбуватися спокійно, у рамках демократичного процесу та законності, не допускаючи навіть найменшої шкоди інтернаціональній єдності наших народів. Найсерйозніші питання долі народу не можуть залишатися під владою спонтанності та емоцій.» [12] Вплив центральної влади срср втрачався і звернення не мало впливу на ворогуючі сторони.

Ситуація нагадує переддень першої Пілопонеської війни між Афінами та Спартою у 431 році до нової ери чи передвоєнну істерію царської росії 1914 року. Всі прагнуть війни.

На даному етапі «зовнішня політика» обох сторін щодо Нагірного Карабаху спрямована, виключно, на підсилення обґрунтування свого права на цю територію. Між сторонами не існує підґрунтя для спільної позиції. Всі передумови війни готові. Єдиним стримуючим фактором лишається центральна влада срср. Втрата нею авторитету робила війну неминучою.

Проте паралельно відбувались події, що роблять оцінку означеного бурхливого періоду перед першою карабаською війною дещо не однозначними. Триває рік розвалу срср. Радянські війська ввійшли в Баку під час «Чорного січня». На чолі азербайджанської комуністичної партії знаходиться Аяз Муталібов та розгортає діяльність по підтримці лояльності до комуністичної партії в народі. Цей період називають «просвітленим автократизмом» [14] Муталібов демонструє лояльність до Горбачова (генерального секретаря кпрс) через підтримку його ініціативи нової союзної держави, який передбачає збереження срср з наданням широкої автономії республікам.[15] Це виявляється ефективним тактичним зовнішньополітичним кроком. В той час, коли ряд республік відмовляються голосувати за збереження срср, Азербайджан підтримує ідею нової єдності, розраховуючи отримати захист від територіальних претензій Вірменії, що не будуть реалізовані за умови збереження срср і Азербайджан виявиться бенефіціаром нового союзу. [16]

Після оголошення Горбачовим загальносоюзного референдуму Вірменія та Азербайджан зайняли принципово відмінні позиції. Азербайджан підтримував ідею, натомість Вірменія під керівництвом Національного Руху Вірменії (НРВ) бойкотувала референдум. [15]

Муталібов, таким чином, зумів короткостроково отримати підтримку москви у Нагірно Карабаському питанні. срср допоміг так звану «Операцією Кільце», яка тривала з квітня 1991 року до літа того ж року. Збройні сили срср та КДБ допомогли Азербайджану у виселенні вірмен з низки селищ у Нагірному Карабасі та облозі Степанокерту. Томас де Ваал пише про «Операцію Кільце»: «У короткостроковій перспективі це грало на користь азербайджанського керівництва, оскільки радянські армійські та поліцейські підрозділи були задіяні проти карабаських вірмен. Однак у довгостроковій перспективі це виявилось катастрофою для Азербайджану, оскільки республіка відставала від Вірменії у створенні власних сил безпеки». [5, с.114] У серпні 1991 року срср розвалився і президент росії Єльцин припинив підтримку Азербайджана.

Розвал срср та отримання обома країнами статусу незалежних держав зіграло роль тригера повномасштабної війни. Ступінь розвитку конфлікту, про котру ми писали вище спрацювала негайно.

2 вересня 1991 року «спільна сесія Нагірно-Карабахської обласної та Шаумянвської районної Рад народних депутатів за участю депутатів Рад всіх рівнів» проголосила незалежність Нагірно-Карабаської Республіки. [17].

Азербайджан відповідає скасуванням незалежності НКАО. [18][19]

10 грудня 1991 року Вірменія в союзі з НКАО на підтримку акту про незалежність НКАО та створення НКР організує референдум про статус НКАО. 99,89% виборців, що прибули до дільниць голосують за незалежність НКАО та вихід із складу Азербайджану. [20] Азербайджанське населення, близько 20% популяції НКАО саботує референдум.

Фактично, аналіз кроків сторін на зовнішньополітичному рівні говорить про те, що насправді велось дві війни, одна з котрих на полях битв, а друга на міжнародній політичній арені. Кожен зовнішньополітичний крок кожної із сторін це черговий удар чи наступ на фронті зовнішньої політики.

Саме в цей час проходить одна із перших зовнішньополітичних ініціатив по врегулюванню конфлікту.

Президент росії Єльцин, припинивши воєнну допомогу Азербайджану, що ми у 2023 році з позиції «після-знання» можемо стверджувати достовірно як перший приклад «золотого стандарту» зовнішньополітичних дій росії по виконанню своїх союзницьких та договірних зобов'язань, та президент

Казахстану Назарбаєв з дозволу влади Азербайджану та Вірменії, провели посередницьку місію з 20 по 23 вересня, відвідавши Баку, Гянджу, Степанакерт та Єреван. Результатом стало підписання 23 вересня 1991 року «Залізногірського коммюніке» чи «Залізногірської декларації», котра оголошувала виходячи з принципів територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи суверенних держав та дотримання громадянських прав, принципи врегулювання нагірно Карабаського конфлікту під контролем російських та казахських спостерігачів. Комюніке не справило жодного значимого ефекту на стабілізацію обстановки і не могло вплинути на конфлікт, що мав глибоку історію та налічував велику кількість жертв та був на стадії неможливості вирішення поза межами силового втручання «третьої сторони» з правами не медіатора, а арбітра.

Уже через два дні після підписання Комюніке, 25 вересня, зі Шуші та прилеглих сіл було здійснено перший ракетний обстріл Степанакерта. Азербайджанське керівництво, оголошувачись від початкового шоку, викликаного виведенням з-під його підпорядкування збройних сил СРСР, приступило до форсованого будівництва власної армії.

20 листопада 1991 року поблизу села Бердашен (Каракенди) в Нагірному Карабасі сталась «Каракендиська трагедія» – збиття азербайджанського військового гелікоптера Mil Mi-8, на борту якого перебувало 22 особи (13 азербайджанських посадовців, 5 представників МВС СРСР, 3 журналісти та 3 члени екіпажу), які летіли на миротворчу місію для моніторингу перемир'я. Гелікоптер був збитий з землі (за азербайджанською версією – зенітними засобами вірменських сил), усі загинули.

За період з 1 листопада 1991 року по 27 січня 1992 року в Нагірному Карабасі відбулося 80 бомбардувань населених пунктів, по яких було випущено 2737 ракет та снарядів. Внаслідок цього було зруйновано або пошкоджено 627 будівель, загинуло 47 людей, поранено – 167 осіб. Сталося 46 озброєних зіткнень, у яких загинуло 42 людини. Загалом у конфліктах загинуло 157 осіб, поранено – 256 (з січня 1991 по листопад – відповідно, 35 та 256). [21]

На полях битв 1992 рік дає повномасштабну війну, успіх у якій поступово схиляється на бік Вірменії. В лютому на території Нагірного Карабаху захоплено Ходжалі, в травні Шушу. Наступ продовжується за межі Нагірного Карабаху і в результаті протягом 1992-1993 повністю або частково окуповані сім прилеглих районів Азербайджану: Лачинський район, ключовий для «Лачинського коридору», що з'єднував Карабах із Вірменією; Кельбаджарський район, стратегічно важливий для контролю висот; Агдамський район; Фізулінський район, ключові позиції вздовж кордону з Карабахом; Джабраїльський район; Кубатлінський район; Зангеланський район, межує з Іраном. Загалом 20% території Азербайджану.

На тлі триваючих боїв продовжуються зовнішньо-політичні зусилля.

Обидві країни приєдналися до конференції з безпеки та співробітництва в Європі (КБСЕ) 30 січня 1992 року, яка була ключовим форумом для пострадянських держав. «У 1992 році держави-учасниці ОБСЄ домовилися скликати конференцію в Мінську для обговорення шляхів врегулювання конфлікту навколо регіону, який тоді називався «Нагірний Карабах». Хоча ця конференція зрештою так і не відбулася, саме вона дала назву – Мінський процес – і створила рамки для переговорів про врегулювання. У 1992 році було створено Мінську групу, яка й очолила цей процес», – говорить на офіційному сайті Мінської групи ОБСЄ. [22] Постійними членами Групи є Білорусь, Німеччина, Італія, Швеція, Фінляндія та Туреччина, а також Вірменія й Азербайджан.

Документи Мінської групи КБСЕ та документи цифрового архіву ООН за 1992 – 1994 роки містять чисельні приклади звернень вірменської та азербайджанської сторони конфлікту зі скаргами та запитами. Вони дають можливість оцінити тактики дипломатичної війни сторін.

Вірменія 22 травня 1992 року через постійного представника при ООН Олександра Арзуманяна передає лист до Ради безпеки ООН (далі Радбез) з роз'ясненням ситуації навколо Нагірного Карабаху. Вірменія стверджує, що Азербайджан обстрілював територію Араратської долини на кордоні з нахічеванським районом поблизу міста Садарак з пануючих висот. Надає інформацію про гуманітарну катастрофу в Нагірному Карабасі та відкидає звинувачення у захопленні силами самооборони Нагірного Карабаху міста Лачен, стверджуючи, що силові дії концентрувались виключно навколо необхідного гуманітарного коридору до Вірменії, виключно з метою трансферу продовольства та медикаментів і відкидає звинувачення в захопленні територій. Вірменія наполягає на негайній відправці миротворчих сил в регіон і обіцяє негайне виведення сил самооборони НКР після приходу миротворців.[23] В цілому описана направленість риторики Вірменії, яка залишається протягом війни майже незмінною. Кількість звернень Вірменії до Радбезу ООН в три-чотири рази менша за Азербайджан. Це можна пояснити ситуацією на полі бою. Вірменія перемагає по всіх напрямках, тоді як Азербайджан втрачає і звертається по міжнародну підтримку. Предметом подальшого аналізу лишається факт, що Вірменська сторона постійно наголошує на необхідності посилки миротворців в район конфлікту, а Азербайджан цю тему обходить. Ще одна особливість Вірменської позиції в тому, що вона не визнає себе стороною конфлікту. Принаймні в листі до Радбезу ООН від 9 травня 1992 року президент Вірменії Левон Тер-Петросян стверджує, що «Вірменія, не будучи стороною дис-

пути між Нагірно Карабаською Республікою та Азербайджанською Республікою стала суб'єктом атак через кордон та блокади (Азербайджаном)». [24] Аргументація Вірменії носить емоційно – гуманітарний характер з апеляцією до людських почуттів без відповідного обґрунтування законності, що робить захист її позиції більш складною задачею.

Азербайджан послідовно демонструє позицію «лігізму» – законності вимог територіальної цілісності і від неї не відходить, не вимагаючи направлення міжнародних миротворчих сил. Так в листі S/24112 від 17 липня 1992 року представник Азербайджана при ООН повідомляє в логічній, обґрунтованій законами та статутом ООН манері позицію своєї країни щодо конфлікту. Поперше, він стверджує, що нарешті Вірменія відкрито заявила, що є озброєною стороною конфлікту. З цього починається лист, що є безумовно, дипломатичною та переговорною стратегією демонстрації «втрати обличчя» опонентом. Як ми пам'ятаємо із наведеного вище, Вірменія приховувала свою участь як сторона конфлікту. Далі він відкидає звинувачення у будь-яких проявах агресії з боку Азербайджана «на простій основі» того, що вся війна спочатку протистояння в Нагірному Карабасі проходить на міжнародно-визнаній території Республіки Азербайджан, роблячи таким чином, всі аргументи опонента такими, що за визначенням не можуть мати підґрунтя. [25] Лист також звинувачує Вірменію у підступності «Варто відмітити, що захоплення населених територій Азербайджану Вірменією завжди співпадало в часі з мирними переговорами з участю третіх сторін. Наприклад, місто Суша було зрадницьки захоплено за спиною учасників трьохсторонніх переговорів в Тегерані. Вірменія завжди акти агресії намагається виправдати або відкриттям «гуманітарних» коридорів або необхідністю «ліквідувати осередки напруги» в містах населених мирними людьми». [26] Варто відмітити досить іронічно-саркастичну тональність в багатьох азербайджанських політичних та дипломатичних наративах. Тональність, що, зазвичай, свідчить про переконаність у своїй правоті та віру в остаточне вирішення проблеми на свою користь.

Ще одна риса Азербайджанської дипломатії в питанні Карабаху – це підготовленість посилення на міжнародних авторитетів та впливові західні організації. Лист S/24053, наприклад, посилається на висловлювання речника Державного департаменту Сполучених Штатів Маргарет Тутвіллер, міністра іноземних справ РФ, заяву Північно-Атлантичної Ради, Комітет старших посадовців КБСЄ. [27] Зразок філігранної вербовки союзників. В цілому Азербайджану вдається тримати міжнародне співтовариство на своєму боці. Азербайджан програє на полі бою, проте починає вигравати дипломатичну війну.

Відповідно запрошується простий і очевидний висновок: Азербайджан завжди переслідував мету збереження Нагірного Карабаху в складі Азербайджану, не допускаючи жодних компромісів в стратегії. Іншими словами, Вірменія не має іншого варіанту крім силового, включити Нагірний Карабах до складу своєї країни чи добитись його автономії. Всі сподівання на дипломатію виглядають як декларації без виконання.

Це має підтвердження, в тому числі, період президентства Абульфазы Ельчибея (1992–1993), коли азербайджанська влада зайняла виразно жорстку позицію щодо врегулювання карабаського конфлікту. У своїх публічних заявах Ельчибей наголошував: «Нагірний Карабах є історичною і невід'ємною частиною Азербайджану, і ми ніколи не допустимо його відокремлення» та «Азербайджанський народ готовий боротися до кінця за звільнення окупованих територій». [28]

Такі висловлювання демонстрували відсутність змін у позиції нової пострадянської влади Азербайджану утвердити державний суверенітет і територіальну цілісність у межах міжнародно визнаних кордонів, за всяку ціну. Для азербайджанського суспільства ці заяви стали символом національної єдності й рішучості відновити контроль над втраченими регіонами. Водночас для міжнародного співтовариства риторика Ельчибея слугувала сигналом про готовність Баку вести боротьбу за Карабах як дипломатичними, так і військовими засобами. Таким чином, позиція Ельчибея заклала основу офіційного курсу незалежного Азербайджану на відновлення територіальної цілісності держави, який зберігався й надалі в політиці його наступників.

1993 рік був багатим на дипломатичні зусилля по припиненню вогню. До середини квітня міжнародна увага до бойових дій у Нагірному Карабасі та навколо нього призвела до короткої паузи на полі бою, яка тривала до кінця червня. [29]

8 квітня фінський полковник Хейкі Хеппонен очолив місію КБСЄ зі спостереження за припиненням вогню в Баку. Ідея такої місії була розроблена під час переговорів Мінської групи з 25 лютого по 2 березня 1993 року. 500 іноземних спостерігачів мали моніторити виконання домовленостей. [29] Головною відмінною рисою цього періоду лишались, з одного боку, воєнні успіхи армії Нагірного Карабаху, як це декларується, а фактично, Вірменії. З іншого, Азербайджан несе втрати і терпить поспіль поразки, втрачає території, але, як говорилося вище, не має наміру відмовлятися від своїх територій. Тактично Азербайджан підтримує ініціативи припинення вогню, продовжуючи тиск на законність своїх територіальних вимог щодо Нагірного Карабаху. Відмінною рисою зовнішньо-політичного фону є зусилля великої кількості посередників.

Однією із центральних міжнародних подій року стає резолюцію 822 (1993) Ради Безпеки ООН, при-

йнята на 3205-му засіданні 30 квітня 1993 року, в який вимагається негайне припинення всіх бойових дій з метою встановлення міцного припинення вогню, а також негайне виведення всіх окупаційних сил із Кельбаджарського району та інших нещодавно окупованих територій Азербайджану. Крім того, зацікавлені сторони закликаються негайно відновити переговори. [30]

Проблемою врегулювання ситуації навколо Нагірного Карабаху, крім полярності позицій сторін залишалась зовнішня політика російської федерації в регіоні. Британський експерт конфліктів на Кавказі у пострадянський період, Елізабет Фуллер прямо називає дії росії «дипломатичним наступом у Закавказзі». [31] росія виступила в конфлікті як його каталізатор та сторона, що декларативно підтримує мирний процес, а «за лаштунками» створює передумови для підтримання нестабільності з метою утримати контроль над «миротворчим» процесом в своїх руках і бути головним медіатором в регіоні.

росія має суперечливі інтереси в регіоні і постійно балансує між ними. Ідея «Великої росії» завжди була наріжним каменем зовнішньої політики росії. Це було доведено через три роки після подій, що розглядаються. В березні 1996 року держдума росії голосує за визнання розпаду СРСР незаконним. [32] Кавказький регіон завжди був у сфері інтересів російської імперії, яка постійно розширювалась від XV століття і для керівництва росії та багатьох росіян виявилось неможливо визнати факт, що низка територій більше не російські. І сам факт «втрати Кавказа» створював формулу національного песимізму: «старого справжнього змісту росії більше не існує», і готував тим громадську думку до підтримки наступальних дій росії у майбутньому.

У російському стратегічному мисленні Закавказзя розглядається як буферна зона проти ідеологічних і політичних загроз із півдня. Оскільки Закавказзя межує з Північним Кавказом, що є територією РФ, Москва вважає, що її Північний Кавказ вразливий до подій у Закавказзі.

Конфлікт, що розпочинається в Закавказзі, має високу ймовірність поширитися на російську територію, або навпаки. [33] росія боїться розповсюдження руху на незалежність та відокремлення від імперії національних республік, регіонів. Як результат, на словах підтримувала територіальну цілісність, принаймні в час, що досліджується в статті.

росіяни також бояться можливості втручання зовнішніх сил у конфлікти на периферії росії, що, на їхню думку, безпосередньо загрожує національним інтересам росії. В 1992 році Іран задля збільшення свого впливу у Закавказзі ініціював переговори ворогуючих сторін і виступив модератором. [34] Зусилля Ірану прочитується як механізм послаблення саме впливу росії в Закавказзі.

Таким чином, Іран і Туреччина сприймаються росією як конкуренти за вплив у регіоні. Тому сьогодні росія віддає перевагу визнанню своїх військових інтересів у Закавказзі. Особливо після втрати контролю над Чечнею, Москва надає великого значення збереженню своїх військ в інших частинах Кавказу, зокрема в Грузії та Вірменії, особливо після втрати Чечні, яка не буде знову «примушена до союзу» з росією в 2000-х після другої Чеченської війни. У листопаді 1992 року росія уклала військові союзи з Вірменією та Грузією під гаслом, для захисту від зовнішньої агресії. [35]

Автор наголошує, що в межах статті уникає, наскільки можливо, впливу ефекту «післязнання» ситуації чи сучасної ситуаційної обізнаності.

Загроза втрати Закавказзя та Чеченська війна посилювали російське відчуття небезпеки. Однією з реакцій Росії на ці події стала вимога перегляду Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ). Договір ДЗЗСЄ був підписаний у листопаді 1990 року в рамках КБСЄ. Москва протягом кількох років стверджувала, що їй потрібно значно більше озброєнь, ніж передбачено договором, у Кавказькому регіоні та Ленінградському військовому окрузі. [36]

Зрештою, росія досягла своєї мети: угода про флангові обмеження ДЗЗСЄ від травня 1996 року схвалила нарощування росією військового обладнання в Кавказькому регіоні. [37]

Нарешті, фактор Закавказзя у транзиті углеводородів від родовищ Каспійського моря до порти Грузії на Чорному морі контролюється стабільністю регіону. Азербайджанські углеводороди – один із ключових бюджето-створюючих компонентів. Нагадаємо, що президент Назарбаєв намагався сприяти мирному процесу, приймаючи участь у модератії «Железнодорожської угоди» щоб забезпечити транзит Казахстанської нафти з родовищ Актау та Атирау до Європи.

Як співголова Мінської групи КБСЄ з 1992 р., росія лобювала резолюції ООН №822, №853 1993 р., що засуджували вірменську окупацію, надаючи дипломатичну підтримку Баку.

Щодо ролі росії в цілому в конфлікті Азербайджан – Нагірний Карабах – Вірменія, федерація продовжувала грати свою «типову гру»: утримати контроль над Закавказзям щоб за всяку ціну тримати імідж «великої росії». Інструмент досягнення цієї мети, поперше, сприяти збереженню напруженості в регіоні, бажано, з людськими жертвами та кривавої. За таких умов простіше добиватися поступок заходу в обмеженні озброєнь. По-друге, залишитись одноосібним посередником, відсторонивши всіх інших модераторів конфлікту, щоб не допускати можливості перехвату ініціативи іншими міжнародними акторами. По-третє, підстраховувати свої дипломатичні дії воєнними базами в регіоні. На даному етапі можна говорити, що в російській

зовнішній політиці воєнні інтереси панують над економічними.

росія, таким чином, виступає як головний деструктор та підпалювач ворожнечі під маскою миротворчості та дружельюбності.

Закінчення першої Карабаської війни відбулось 4–5 травня 1994 року, коли в місті Бішкек за ініціативою Міжпарламентської Асамблеї СНД, парламенту Киргизької Республіки, Федеральних зборів та Міністерства закордонних справ російської федерації пройшли переговори між ворогуючими сторонами і 8 травня 1994 підписано Бішкекський протокол перемир'я. Війна офіційно припинена. Зазначимо, що 8 травня 1994 г. в Баку при підписанні Рауфом Гулієвим, повноважним представником Азербайджану на переговорах, протоколу в його примірник було включено наступний запис: «Підписано з умовою, що у п'ятому абзаці поточного тексту у третьому рядку зверху перед словом «спостерігачів» буде додано слово «міжнародних», у шостому рядку зверху цього ж абзацу слово «зайнятих» буде замінено на «захоплених». [38] Нюанс здається незначним, проте він демонструє реалізацію принципу приховування намірів за словами. Азербайджан прагне участі міжнародних спостерігачів, не лише росії чи СНД і фактично називає Вірменію окупантом.

Вірменія не виконала вимогу протоколу про виведення військ з «зайнятих» («захоплених») територій. Міжнародні спостерігачі не були допущені до контролю, або мали обмежений мандат. Фактично росія перебрала на себе функцію одноосібного панування на лінії розмежування. Єдине досягнення протоколу – припинення вогню.

Фактично, можна говорити про «Кавказький Версаль», тільки Азербайджан в ролі Німеччини після поразки у першій світовій війні. Здається, що історія створена лише для того, щоб повторюватись, а її уроки нікого нікому не навчають. Закладено всі передумови для Другої Карабахської війни.

Висновки. На початкових етапах отримання незалежності зовнішня політика Азербайджану та Вірменії знаходилась в стадії формування в умовах хаосу розпаду радянського союзу, що спричинило багатовекторні рухи з обох боків. Війна стала результатом прориву конфлікту, закладеного «Туркманчайським» мирним договором 1828 року, коли зовнішній тиск радянської імперії зник.

Участь зовнішніх гравців відіграла велику роль в розвитку конфлікту. Вплив Європи здійснювався в головному через КБСЄ, Іран робив спроби за рахунок посередництва в переговорах між ворогуючими сторонами послабити вплив росії на ситуацію. Казахстан приймав участь у мирній ініціативі «Железнодорожського комюніке» в силу зацікавленості у безпечному транспортуванні Каспійської нафти до Європи через Закавказзя. Туреччина послідовно підтримувала Азербайджан зброєю та підготовкою військових кадрів.

росія відіграла в конфлікті ключову деструктивну роль, використовуючи фасад «миротворця», маневрувала між заключенням військового союзу з Вірменією та допомогою Азербайджану озброєнням та воєнною технікою та постійно нарощувала воєнну присутність в регіоні. росія вживала заходи по витісненню всіх посередників – медіаторів конфлікту з метою одноосібного панування в регіоні за рахунок ролі провідного посередника-миротворця. Дії росії в період отримання країнами незалежності та першої Карабаської війни залишались каталізатором негативних тенденцій миротворчого процесу та підживленням конфлікту «за лаштунками».

Воєнні перемоги Вірменії та відхід Азербайджанських сил із семи прикордонних районів залишається в багатьох аспектах важкою для наукової розробки темою, в зв'язку з відсутністю документального фіксування процесів розбудови збройних сил обох держав та Нагірного Карабаху, а також перебігу бойових дій.

В зовнішньо-політичних кроках Азербайджану та Вірменії в 1991-1994 роках закладено ключові наративи, що продовжили розвиток під час періоду припинення вогню, загострень та другої Карабаської війни 2020 року. Позиція Вірменії базувалась на праві нації на самовизначення на основі кількісної переваги етнічних вірмен в населенні, що підтверджує законність дій Нагорного Карабаху, спрямованих на вихід із складу Азербайджану та приєднання до Вірменії, а також гуманітарних та етнічних проблемах. Азербайджан послідовно, не зважаючи на положення на фронті, продовжував політику з опорою на статтю статуту ООН, що гарантує недоторканість кордонів. Позиції сторін залишались поляризованими без ознак можливості зближення.

«Бішкекський протокол» 1994 року зупинив бойові дії, створивши необхідні для майбутньої другої Карабаської війни.

Зусилля міжнародних організацій та окремих зовнішніх сил не мали успіху у вирішенні проблеми Нагірного Карабаху.

Південний Кавказ, як геополітичний опорний пункт між двома морями Чорним та Каспійським у 1994 році залишився в стані «гарячої точки», готової спалахнути новою війною в будь-який момент, що негативно впливало на транзитні можливості регіону як моста між Європою та Азією. Головним бенефіціаром війни 1994 року виявилась росія, що зберегла напруження та можливість маніпулювати сторонами конфлікту в своїх політичних інтересах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнян В. М. Нагірно-Карабаський конфлікт у системі регіональної безпеки Південного Кавказу. Стратегічні пріоритети. 2019. № 2 (51). С. 120–132. URL: <https://niss.gov.ua>

2. Бішкекський протокол : текст від 5 травня 1994 р. Архів сучасної історії. 2015. URL: <https://www.aniarc.am/2015/05/05/text-bishkek-protocol/>
3. Декларація про проголошення Нагірно-Карабахської Республіки. 1991. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Декларація_про_проголошення_Нагірно-Карабахської_Республіки
4. Коваль О. А. Нагірно-Карабахський конфлікт у контексті міжнародної безпеки Південного Кавказу. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 135. С. 412–417. URL: <http://gileya.org/index.php/vipusk135>
5. Про ліквідацію Нагірно-Карабахської автономної області Азербайджанської Республіки : Закон Азербайджанської Республіки № 279-XII від 26.11.1991 р. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2890>
6. Broers L. Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2019.
7. Caspersen N. Separatism and Democracy in the Caucasus. *Survival*. 2008. Vol. 50, No. 4. P. 113–136. DOI: 10.1080/00396330802573127
8. Chorbajian L., Mutafian C., Donabedian P. The Caucasian Knot: The History and Geopolitics of Nagorno-Karabagh. London, 1994. URL: <https://www.academia.edu/13131164>
9. Cornell S. E., Starr F. S. The Caucasus: A Challenge for Europe. Washington, DC : Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2006.
10. Coyle J. J. Nagorno-Karabakh. In: *Russia's Border Wars and Frozen Conflicts*. Cham : Springer, 2017. P. 207–256.
11. Croissant M. P. The Armenia–Azerbaijan Conflict: Causes and Implications. Westport : Praeger Publishers, 1998.
12. de Waal T. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York : New York University Press, 2003.
13. de Waal T. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York : New York University Press, 2013.
14. Fuller E. Russia's Diplomatic Offensive in the Transcaucasus. RFE/RL Research Report. 1993. Vol. 2, No. 40. URL: <https://www.rferl.org>
15. Hakobyan A. State propaganda through public education: Armenia and Azerbaijan. Caucasus Edition. 2016. URL: <https://caucasusedition.net>
16. Herzig E. The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia. London : Royal Institute of International Affairs, 1999.
17. Hunter S. T. Islam in Russia: The Politics of Identity and Security. Armonk, NY : M. E. Sharpe, 2004.
18. International Crisis Group. Nagorno-Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground. Europe Report. No. 166. 2005. URL: <https://www.crisisgroup.org>
19. International Crisis Group. Digging out of Deadlock in Nagorno-Karabakh. Europe Report. No. 255. 2019. URL: <https://www.crisisgroup.org>
20. Karabakh Movement 88: A Chronology of Events on the Road to Independence. EVN Report. 2018. URL: <https://evnreport.com>
21. King C. The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus. Oxford : Oxford University Press, 2008.
22. Kotaman Y. U.S. Policy and Russian Interests in the Transcaucasus since 1991. Monterey : Naval Postgraduate School, 1999.
23. Martirosyan A. Karabakh Movement 88: From the Desire for Freedom to Its Loss. JAMnews. 2023. URL: <https://jam-news.net>
24. McCausland J. D. The CFE Treaty: A Cold War Anachronism. Carlisle Barracks : U.S. Army War College, 1995.
25. Mekhtiev E. Security Policy in Azerbaijan. NATO-EAPC Research Fellowship Programme. 2001. URL: <http://www.nato.int>
26. Melander E. The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited. *Journal of Cold War Studies*. 2001. Vol. 3, No. 2. P. 48–75.
27. Musayev T. F. From territorial claims to belligerent occupation: Legal appraisal. *Diplomatiya aləmi*. 2008. No. 18–19. P. 30–49.
28. Nagorno-Karabakh Independence Referendum, 1991. Armenipedia. 2024. URL: <https://www.armeniapedia.org>
29. OSCE Minsk Group. Towards a Peaceful Settlement of the Nagorno-Karabakh Conflict. Vienna : OSCE, 1994.
30. Official Website of the OSCE Minsk Group. 2024. URL: <https://www.osce.org/mg>
31. Resolution 822 (1993) adopted by the UN Security Council on 30 April 1993. URL: <https://digitallibrary.un.org>
32. Samadov B., Grigoryan M. Formation of Discourses of National Identity in Armenia and Azerbaijan. Prague : Charles University, 2022.
33. Saribayova S. Russian-Turkish Factor in Nagorno-Karabakh. *TESAM Akademi Dergisi*. 2022. DOI: 10.30626/tesamakademi.1129745
34. The Turkmenchay Treaty (1828). Archive Collection of Documents. 1992. URL: <https://www.hist.msu.ru>
35. United Nations Security Council. Resolutions 822, 853, 874, 884 on the Situation in Nagorno-Karabakh. New York : United Nations, 1993.
36. Yavuz M. H., Gunter M. M. The Karabakh Conflict Between Armenia and Azerbaijan: Causes & Consequences. Cham : Springer, 2022.
37. Zulfugarov T. Obstacles to Resolution: An Azerbaijani Perspective. *Accord*. 2005. No. 17.
38. Zürcher C. The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus. New York : New York University Press, 2007.

REFERENCES:

1. Arutiunian, V.M. (2019). Nahirno-Karabaskyi konflikt u systemi rehionalnoi bezpeky Pivdennoho Kavkazu [The Nagorno-Karabakh conflict in the system of regional security of the South Caucasus]. *Stratehichni priorityety*, no. 2 (51), pp. 120–132. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: <https://niss.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Bishkekyskyi protokol: tekst vid 5 travnia 1994 r. (2015). [The Bishkek Protocol: text of May 5, 1994]. *Arkhiv suchasnoi istorii*. URL: <https://www.aniarc.am/2015/05/05/text-bishkek-protocol/> [in Ukrainian].

3. Deklaratsiia pro proholoshennia Nahirno-Karabaskoi Respubliki (1991). [Declaration on the Proclamation of the Nagorno-Karabakh Republic]. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Deklaratsiia_pro_proholoshennia_Nahirno-Karabaskoi_Respubliki [in Ukrainian].
4. Koval, O.A. (2018). Nahirno-Karabaskyi konflikt u konteksti mizhnarodnoi bezpeky Pivdennoho Kavkazu [The Nagorno-Karabakh conflict in the context of international security of the South Caucasus]. *Hileia: naukovyi visnyk*, issue 135, pp. 412–417. Kyiv. URL: <http://gileya.org/index.php/vipusk135> [in Ukrainian].
5. Pro likvidatsiiu Nahirno-Karabaskoi avtonomnoi oblasti Azerbaidzhanskoi Respubliki: Zakon Azerbaidzhanskoi Respubliki No. 279-XII vid 26.11.1991 r. [On the abolition of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region of the Azerbaijan Republic: Law of the Azerbaijan Republic No. 279-XII of November 26, 1991]. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2890> [in Ukrainian].
6. Broers, L. (2019). *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
7. Caspersen, N. (2008). Separatism and democracy in the Caucasus. *Survival*, vol. 50, no. 4, pp. 113–136. <https://doi.org/10.1080/00396330802573127>
8. Chorbajian, L., Mutafian, C., & Donabedian, P. (1994). *The Caucasian Knot: The History and Geopolitics of Nagorno-Karabagh*. London: Zed Books. URL: <https://www.academia.edu/13131164>
9. Cornell, S.E., & Starr, F.S. (2006). *The Caucasus: A Challenge for Europe*. Washington, DC: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
10. Coyle, J.J. (2017). Nagorno-Karabakh. In *Russia's Border Wars and Frozen Conflicts* (pp. 207–256). Cham: Springer.
11. Croissant, M.P. (1998). *The Armenia–Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Westport, CT: Praeger Publishers.
12. de Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York: New York University Press.
13. de Waal, T. (2013). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York: New York University Press.
14. Fuller, E. (1993). Russia's diplomatic offensive in the Transcaucasus. *RFE/RL Research Report*, vol. 2, no. 40. URL: <https://www.rferl.org>
15. Hakobyan, A. (2016). State propaganda through public education: Armenia and Azerbaijan. *Caucasus Edition*. URL: <https://caucasusedition.net>
16. Herzog, E. (1999). *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia*. London: Royal Institute of International Affairs.
17. Hunter, S.T. (2004). *Islam in Russia: The Politics of Identity and Security*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
18. International Crisis Group. (2005). *Nagorno-Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground*. Europe Report No. 166. Brussels: International Crisis Group. URL: <https://www.crisisgroup.org>
19. International Crisis Group. (2019). *Digging out of Deadlock in Nagorno-Karabakh*. Europe Report No. 255. Brussels: International Crisis Group. URL: <https://www.crisisgroup.org>
20. Karabakh Movement 88: A chronology of events on the road to independence. (2018). *EVN Report*. URL: <https://evnreport.com>
21. King, C. (2008). *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*. Oxford: Oxford University Press.
22. Kotaman, Y. (1999). *U.S. Policy and Russian Interests in the Transcaucasus since 1991*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School.
23. Martirosyan, A. (2023). *Karabakh Movement 88: From the desire for freedom to its loss*. *JAMnews*. URL: <https://jam-news.net>
24. McCausland, J.D. (1995). *The CFE Treaty: A Cold War Anachronism*. Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College.
25. Mekhtiev, E. (2001). *Security Policy in Azerbaijan*. NATO-EAPC Research Fellowship Programme (1999–2001). URL: <http://www.nato.int>
26. Melander, E. (2001). The Nagorno-Karabakh conflict revisited. *Journal of Cold War Studies*, vol. 3, no. 2, pp. 48–75.
27. Musayev, T.F. (2008). From territorial claims to belligerent occupation: Legal appraisal. *Diplomatiya alëmi*, no. 18–19, pp. 30–49.
28. Nagorno-Karabakh independence referendum, 1991. (2024). *Armenipedia*. URL: <https://www.armenipedia.org>
29. OSCE Minsk Group. (1994). *Towards a Peaceful Settlement of the Nagorno-Karabakh Conflict*. Vienna: OSCE.
30. Official Website of the OSCE Minsk Group. (2024). URL: <https://www.osce.org/mg>
31. United Nations Security Council. (1993). *Resolution 822 (1993)*, adopted on 30 April 1993. New York: United Nations. URL: <https://digitallibrary.un.org>
32. Samadov, B., & Grigoryan, M. (2022). *Formation of Discourses of National Identity in Armenia and Azerbaijan*. Prague: Charles University.
33. Saribayova, S. (2022). Russian-Turkish factor in Nagorno-Karabakh. *TESAM Akademi Dergisi*. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1129745>
34. *The Turkmenchay Treaty (1828)*. (1992). *Archive Collection of Documents*. URL: <https://www.hist.msu.ru>
35. United Nations Security Council. (1993). *Resolutions 822, 853, 874, 884 on the Situation in Nagorno-Karabakh*. New York: United Nations.
36. Yavuz, M.H., & Gunter, M.M. (2022). *The Karabakh Conflict Between Armenia and Azerbaijan: Causes & Consequences*. Cham: Springer.
37. Zulfuqarov, T. (2005). *Obstacles to resolution: An Azerbaijani perspective*. *Accord*, no. 17.
38. Zürcher, C. (2007). *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*. New York: New York University Press.

The Nagorno-Karabakh issue in the foreign policies of Azerbaijan and Armenia (1991–1994)

Ilynskyi Vladyslav Serhiiiovych

Postgraduate Student
at the Department of the History
of Newly Independent States
State Institution "Institute of World History
of the National Academy
of Sciences of Ukraine"
Leontovycha str., 5, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0005-4774-8803

The article analyzes the formation and evolution of the foreign policies of Azerbaijan and Armenia concerning the Nagorno-Karabakh issue from the late Soviet period to the end of the First Nagorno-Karabakh War in 1994 and the signing of the Bishkek Protocol. The study emphasizes the role of nationally polarized public opinion in both states, which significantly influenced the escalation of the conflict and contributed to the limited prospects for political compromise during the examined period.

Special attention is given to the analysis of foreign policy narratives and diplomatic positions of Azerbaijan and Armenia in the context of ongoing hostilities and the aggravation of humanitarian challenges in the conflict zone. A separate section of the research focuses on the appeals and official statements of both parties addressed to the United Nations Security Council as instruments of international legitimation of their respective positions.

The article examines mediation efforts undertaken by external actors, including the Conference on Security and Cooperation in Europe and its Minsk Group, as well as regional initiatives involving Iran and Kazakhstan. Particular attention is paid to the role of the Russian Federation, whose mediation practices, military presence, and alliance mechanisms significantly affected the dynamics of the conflict and the effectiveness of international peace initiatives in the South Caucasus.

The author conceptualizes the foreign policy interaction of Azerbaijan and Armenia over Nagorno-Karabakh as a form of diplomatic confrontation, which, under specific domestic political conditions and the positions of international mediators, limited the possibility of a peaceful settlement.

The study is based on a comprehensive analysis of archival materials, diplomatic correspondence, Soviet-era documents, eyewitness accounts, and contemporary historiography, aiming to deepen scholarly understanding of the historical foundations of current territorial conflicts in the region.

Key words: foreign policy, Azerbaijan, Armenia, the First Nagorno-Karabakh War, Nagorno-Karabakh, territorial integrity.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Козловська Людмила Володимирівна

Політичні ризики приймаючих країн ЄС в умовах напливу мігрантів-біженців від війни з України

УДК 327:314.151.3-054.72(477:4-672ЄС)

DOI [https://doi.org/10.24195/2414-](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.20)

9616.2025-6.20

Стаття поширюється на умовах ліцензії

CC BY 4.0

Козловська Людмила Володимирівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса,
Україна
ORCID: 0000-0003-2635-7916

В сучасній політичній ризикології з ідентифікацією, аналізом, оцінкою та прогнозуванням ймовірних негативних наслідків політичних рішень, подій та процесів, роботою методів управління цими ризиками в умовах політичної нестабільності визначне місце займає розкриття розуміння, прогнозування та управління міграційними процесами в приймаючих країнах ЄС в умовах агресії РФ в Україні. В цьому напрямку в статті розглянуто фактори, що призводять до виникнення політичних ризиків в країнах Європейського Співтовариства в умовах напливу мігрантів-біженців від війни з України. Політичний феномен міграції (в варіанті України 2022-2026 рр. – в новому ракурсі бачення) є тим соціально-політичним фактором, який має велику невизначеність в сучасному світовому співтоваристві, включаючи соціально-політичні, економічні, культурні, екологічні та інші чинники. Цей феномен має оцінку визначення ймовірності настання ризикової події і її потенційних позитивних та негативних наслідків. У визначенні політичного феномену міграції українців 2022-2026 рр. в умовах агресії РФ до приймаючих країн ЄС виділяється особлива стійкість демократичних засад цих країн, які є дійсним втіленням прав і свобод, зафіксованих в Загальній декларації прав людини. В зазначених позитивних наслідках політичних ризиків від прийому українських біженців від війни в умовах агресії РФ виокремлюється співпраця в приймаючих країнах ЄС, як основа для отримання додаткової робочої сили – українських біженців від війни працездатного віку, додаткового фінансування зі спільного бюджету ЄС, додаткових перспектив швидкого розвитку в нових умовах, об'єднання зусиль, зміцнення механізмів взаємодії. Один із інструментів політичної ризикології – кризове управління – допомогло урядам приймаючих країн ЄС швидко мобілізуватись на вирішення нагальних питань, пов'язаних з прийомом, розташуванням і забезпеченням всім необхідним прибулих з України біженців від війни. Це стало можливим завдяки урядовій гнучкості та мобілізації громадськості шляхом діяльності волонтерських та благодійних організацій, що сприяло підвищенню стійкості суспільства, перетворюючи ризики на можливості для зростання.

Ключові слова: ЄС, міграція, агресія, влада, держава, політичний процес, мобілізація, громадськість, благодійні організації, ризики, права людини, розвиток, кризове управління, ідентичність, нерівність, економічне зростання, міжкультурний діалог.

Вступ. Міграційні процеси в Україні в умовах агресії РФ досліджуються багатьма галузями політичної науки. Назагал – міграція в політичній науці розглядається як детермінанта, що впливає на соціально-політичні процеси у країнах сучасного світу. Вона є рушійною силою сучасних процесів, які сприяють збільшенню міграційних потоків. Сучасний розвиток створює умови для масштабної міграції, яка поглиблює та змінює соціально-політичні процеси, спричиняючи як позитивні ефекти (економічне зростання, міжкультурний діалог), так і негативні (ризик втрати ідентичності, поглиблення нерівності) [6, с. 1134]. Саме розгляд міграції в контексті ризикології визначив актуальність дослідження. Міграція стала об'єктом наукового пошуку. А закономірності її протікання в ракурсі політичної ризикології – предметом дослідження.

Мета та науково-дослідні завдання. Метою є науковий пошук сучасного розуміння, прогнозування та управління складною соціально-політичною реальністю, пов'язаною з непередбачуваними ризиками переміщення мігрантів-біженців від війни в Україні в європейські країни. Дослідні завдання: визначити ризики міграції біженців від війни з України, пов'язані як з метою працевлаштування, так і з метою захисту свого життя в умовах

війн та агресії; спрогнозувати наслідки цього мобілізаційного потоку; визначити можливі шляхи управління складною соціально-політичною реальністю, пов'язаною з величезним мобілізаційним потоком, як у соціально-політичному, демографічному, так і економічному аспектах.

Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові методи дослідження, що ґрунтуються на принципі єдності теорії та практики: метод системного аналізу, структурно-функціональний та компаративний, що надало змогу розкрити зазначену мету та вирішити науково-дослідні завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним аспектам вивчення питань міграції (в тому числі в умовах агресії РФ в Україні) під кутом зору політичної ризикології присвячені наукові роботи Бензаря А. та Пестової О. «Міграційні процеси в Україні у воєнний період (2022 – початок 2023 рр)» [1, с. 30-34], Лібанової Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. «Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [2, с. 37-57], Наливайко Л. «Соціальна політика та соціальний захист в країнах ЄС: сучасний стан та тенденції» [3, с. 7-12], Хайро А., Брюстер С.,

Вашіка Х.-С. і Морлі Дж.М. «Глобальна міграція: наслідки» [6] та ін. Ці та інші роботи сучасних науковців – праці, опубліковані українськими та зарубіжними авторами протягом останніх років щодо міграційних потоків та їх наслідків склали джерельну базу дослідження.

Результати. Вирішити завдання щодо розкриття розуміння, прогнозування та управління складною соціально-політичною реальністю, пов'язаною з непередбачуваними варіантами переміщення мігрантів як з метою працевлаштування, так і з метою захисту свого життя в умовах війн та агресії може одна з вагомих політичних теорій – політична ризикологія як спеціальна прикладна теорія, яка займається аналізом дослідження факторів, що призводять до виникнення політичних ризиків. Політичний феномен міграції (в варіанті України 2022-2026 рр. – в новому ракурсі бачення) як раз і є тим соціально-політичним фактором, який має велику невизначеність в сучасному світовому співтоваристві, включаючи соціально-політичні, економічні, культурні, екологічні та інші чинники. Цей феномен має оцінку визначення ймовірності настання ризикової події та її потенційних наслідків (як позитивних, так і негативних). Позитивні наслідки політичних ризиків щодо міграційних процесів в Україні в умовах агресії РФ криють в собі зміцнення демократії, спонукання до міжнародної співпраці, розкриття нових можливостей через кризове управління, підвищення стійкості суспільства та урядової гнучкості, мобілізації громадськості, перетворюючи загрози на каталізатори позитивних змін та інновацій [6, с. 1141]. Аналізуючи політичний феномен міграції українців 2022-2026 рр. в умовах агресії РФ до приймаючих країн ЄС, виділимо особливу стійкість демократичних засад цих країн, які є дійсним втіленням прав і свобод, зафіксованих в Загальній декларації прав людини. Варіанти міжнародної співпраці між Україною, що потребувала допомоги своїм громадянам-біженцям в умовах агресії РФ, і приймаючими країнами ЄС, з однієї сторони, і між європейськими країнами з питань допомоги українським біженцям, з іншої сторони, що мали позитивні наслідки і для прибулих українців, які, таким чином, отримали притулок і номальне влаштування життя в мирних цивілізованих умовах [7, с. 248]. Співпраця в таких умовах стала значимою і для приймаючих країн ЄС, які отримали додаткову робочу силу в образі українських біженців від війни працездатного віку, додаткове фінансування зі спільного бюджету ЄС, додаткові перспективи швидкого розвитку в нових умовах, об'єднання зусиль, зміцнення механізмів співпраці [5, с. 203]. Приймаючим країнам ЄС довелося використати один із інструментів політичної ризикології – кризове управління, яке допомогло урядам цих країн швидко мобілізуватись на вирішення нагальних питань, пов'язаних з прийомом,

розташуванням і забезпеченням всім необхідним прибулих з України біженців від війни. Це стало можливим завдяки урядовій гнучкості та мобілізації громадськості шляхом діяльності волонтерських та благодійних організацій, що сприяло підвищенню стійкості суспільства, перетворюючи ризики на можливість для зростання [2, с. 40].

Негативні наслідки політичних ризиків щодо прийому мігрантів з України в умовах агресії РФ криють в собі економічні збитки, правові зміни, політичну нестабільність, загрозу змін ідентичності та інші негативи для приймаючих країн ЄС. Матеріальне забезпечення українських біженців здійснюється за рахунок коштів, які вибрали з різних економічних статей щодо покращення добробуту місцевого населення, яке сплачує податки і розраховує на збільшення благ для свого існування в рідній країні. Для того, щоб українці-біженці правомірно могли користуватись європейськими благами, ЄС відкоректував свою законодавчу базу, надавши біженцям правового статусу з метою їх захисту і правового врегулювання відносин між ними і приймаючими країнами ЄС [7, с. 252]. В цьому плані відбулася стандартизація законодавства більшості приймаючих країн ЄС, тісно пов'язана з міграційними потоками, що сприяло узгодженню політик на міжнародному рівні. Ще один із викликів негативу від прийому мігрантів у зв'язку з війною в Україні – це загроза щодо змін ідентичності в стабільному європейському суспільстві. Вимушений переїзд біженців з України до приймаючих країн ЄС супроводжується культурним та соціальним впливом, посиленням полікультурності, в основі якої лежить міграція з взаємодією різних культур та полікультурних суспільств. Перетікання різних культур, влиття нової ідентичності – української – назагал цікавої, яскравої, самобутної, що не зовсім імпонує сторонникам збереження власної ідентичності і традицій та криє в собі певний протест і конфлікт [4, с. 63]. Частково це теж привело до політичної нестабільності (на фоні зазначених вище негараздів) в багатьох країнах ЄС. Фінансовані екстримістськими організаціями політичні заворушення призвели до зростання соціальної напруги в деяких країнах, до зіткнень з силовими структурами, які намагались завадити несанкціонованим масовим заворухам проти напливу біженців від війни з України з застоюванням каміння, вогню та інших засобів агресії, в результаті чого постраждало багато місцевих мешканців з цивільного населення, мігрантів і учасників руху непокори, багато знищено автівок, цивільних приміщень, офіційних урядових установ. В наслідок таких подій пішли у відставку урядовці в багатьох приймаючих країнах ЄС, щоб заспокоїти незадоволене населення. Проте, негативи від прийому біженців з України не такі значимі в порівнянні з позитивними наслідками та головною позицією демократії щодо захисту прав і свобод громадян

назагал і життя, як основної цінності демократії. Особливо яскраво це прослідковується на варіантах розміщення і проживання вимушених мігрантів від війни з України в приймаючих країнах ЄС [7, с. 259]. Обробляючи матеріали політологічних досліджень в цьому ракурсі, сучасна політична ризикологія розробляє рекомендації для управління політичними ризиками в приймаючих країнах ЄС, щоб зберегти їх стабільність, цілісність та ідентичність, що змушує переглядати традиційні форми національної ідентичності та механізми її передачі. На це направлена розробка та реалізація стратегій для мінімізації негативного впливу політичних ризиків від напливу мігрантів в приймаючі країни ЄС. Одна з таких стратегій – розробка адаптивної міграційної політики, яка передбачає створення гнучкої системи прийому мігрантів. Ця стратегія передбачає врахування потреб ринку праці і соціальні умови приймаючої країни ЄС. Шляхом реалізації цієї стратегії йде, наприклад, Польща. Вона запроваджує програми лояльності для легальних мігрантів-біженців від війни в Україні та заохочує їх інтеграцію в польське суспільство. Це допомагає Польщі впоратися з гострим дефіцитом робочої сили, який зростає через демографічні тенденції. Так, вони «сплачують внески до фонду соціального страхування та медичного страхування, але рідко ними користуються, бо вони молоді та професійно активні. Баланс для системи є однозначно позитивним» [7, с. 256]. Цікавими є стратегії соціальної інтеграції, які передбачають розробку програм навчання, що допомагають мігрантам-біженцям від війни з України адаптуватися до нових умов (мовні курси, професійна підготовка). В більшості приймаючих країн ЄС ці програми працюють з високим показником ефективності. Стратегії підтримки культурних обмінів між місцевим населенням та мігрантами-біженцями з України спрямовані на зменшення страхів і упереджень. Такі стратегії доповнюються проведенням інформаційних кампаній, які спростовують міфи про українських мігрантів-біженців і показують їхній позитивний внесок у суспільство. Все це доповнюється підвищенням рівня медіаграмотності серед населення. Політична ризикологія розглядає міграцію як ключовий елемент сучасності, який взаємодіє з нею на економічному, соціально-політичному та культурному рівнях [4, с. 62]. З одного боку, сучасність створює умови для масштабної міграції, а з іншого – міграція поглиблює та змінює соціально-політичні процеси, спричиняючи як позитивні ефекти (соціально-політичну стабільність, економічне зростання, міжкультурний діалог), так і негативні (ризик втрати ідентичності, поглиблення нерівності). Мігранти-біженці від війни з України працездатного віку поповнюють лави робочої сили, що сприяє економічному розвитку в приймаючих країнах, забезпечуючи робочою силою сфери, де існує дефіцит. З іншої сторони,

така міграція посилює економічну нерівність, як у приймаючих країнах, так і в країнах, що відправляють мігрантів. Так, Україна, втрачає людський ресурс, бо мігранти –біженці від війни вимушені виїжджати в інші країни з метою врятування особистого життя, що приносить великі матеріальні втрати. Одним із факторів посилення такої нерівності є залучення мігрантів назагал та мігрантів-біженців від війни в Україні в приймаючих країнах ЄС до роботи з низькими заробітними платами. Місцеве населення має переваги в працевлаштуванні на роботах з більш високою оплатою, українці-біженці вимушені виконувати роботу за залишковим принципом. Проте сучасні цивілізаційні процеси спричиняють політичний вплив та переосмислення національної політики багатьох приймаючих країн ЄС до питань працевлаштування українців-біженців працездатного віку, впроваджуючи систему підтвердження документів про вищу та професійну освіту українців, що сприяє працевлаштуванню на більш високооплачувані посади в різних секторах економіки і соціальної сфери цих країн [7, с. 247].

Тенденції сьогодення та стратегії для мінімізації негативного впливу політичних ризиків від напливу мігрантів в приймаючі країни ЄС орієнтовані на зближення культур через мігрантів та біженців як носіїв різних культурних кодів та поширення культурних зв'язків за межами національних ареалів. Такі стратегії спричиняють розвиток міжкультурного діалогу, який передбачає взаємодію громадян приймаючих країн та прибулих до країн мігрантів як представників різних культур, що створює можливість для міжкультурного спілкування, взаєморозуміння та толерантності. Сучасні соціально-політичні процеси, які посилюються міграцією, несуть ризик втрати національної ідентичності, так як її традиційні форми зазнають трансформації в умовах різновекторного впливу політичних ризиків від напливу мігрантів в приймаючі країни ЄС. Все це дестабілізує процес перетворення соціально-політичних та економічних систем приймаючих країн ЄС, які досягли високого ступеня взаємозалежності, з метою об'єднання в єдину соціально-політичну та економічну систему, перетворення цілого ряду відокремлених світогосподарств в єдину світову економіку і соціально-політичну систему. Все це відбувається в умовах неповаги до міжнародного права та ерозії міжнародного порядку, коли найбезпринципніші політики країн-гігантів беруть собі все, що хочуть, де регіони, цілі країни розглядаються як власність кількох великих держав та намагаються відсунути на задній план навіть середні держави, а малі та слабкі держави залишаються повністю без захисту [5, с. 198].

Стратегії для мінімізації негативного впливу політичних ризиків від напливу мігрантів в приймаючі країни ЄС під час своєї реалізації удосконалюються та показують все зростаючу взаємозалежність при-

ймаючих країн ЄС в результаті значного збільшення та лібералізації транскордонних переміщень мігрантів назагал та мігрантів-біженців від війни в Україні. Це спонукає значне переміщення мігрантів працездатного віку як робочої сили, товарів, послуг і капіталу, інтенсивного обміну інформацією та технологіями, що за своєю суттю є логічним вираженням інтернаціоналізації соціально-політичного та господарського життя приймаючих країн ЄС.

Висновки. Політичні ризики для приймаючих країн ЄС в умовах напливу мігрантів-біженців від війни з України мають позитивні та негативні наслідки. Позитивні наслідки політичних ризиків щодо міграційних процесів в Україні в умовах агресії РФ криють в собі зміцнення демократії, спонукання до міжнародної співпраці, розкриття нових можливостей через кризове управління, підвищення стійкості суспільства та урядової гнучкості, мобілізації громадськості, перетворюючи загрози на каталізатори позитивних змін та інновацій. Негативні наслідки політичних ризиків щодо прийому мігрантів з України в умовах агресії РФ криють в собі економічні збитки, правові зміни, політичну нестабільність, загрозу змін ідентичності та інші негативи для приймаючих країн ЄС, що включають зростання напруженості в суспільстві, тиск на соціальні системи та інфраструктуру, вплив на внутрішню політику, що може призвести до політичної поляризації та кризи довіри до урядів. Країни стикаються з необхідністю балансувати між гуманітарними зобов'язаннями та внутрішніми запитами, що посилює питання про ефективність міграційної політики та можливу ревізію правил притулку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бензарь А., Пестова О. Міграційні процеси в Україні у воєнний період (2022-початок 2023 рр). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1 (19). С. 30-44
2. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2. С. 37-57. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001339377>
3. Наливайко, Л. Соціальна політика та соціальний захист в країнах ЄС: сучасний стан та тенденції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2022. Спеціальний випуск № 1 (120), 7–12. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-7-12>
4. Сімахова А., Церковний І. Міграційні процеси в Україні в роки війни: соціальний аспект.

Економіка, управління та адміністрування. 2022. № 4 (102). С. 61-64. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-4\(102\)](https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102))

5. Bogdan, K. Application of artificial intelligence in migration management. *Bezbednost*. Beograd, 2024, 66(2). pp. 193-215. DOI: 10.5937/bezbednost2402193K

6. Hajro, A., Brewster, C., Washika, H.-S. and Morley, J.M., 2023. Global migration: Implications for international business scholarship. *Journal of International Business Studies*, [онлайн] 4, pp. 1134-1150

7. Kozlovska L., Voropay S., Moroz V. Migrants in international relations: the practice of social development in Ukraine and the receiving countries of the EU in the light of the course and consequences of Russian aggression. колективна монографія «Міжнародне співтовариство та Україна в процесах економічного та цивілізаційного поступу: актуальні економіко-технологічні, ресурсні, інституціональні, безпекові та соціогуманітарні проблеми», м. Рига, Латвія, 2024, с. 244-261

REFERENCES:

1. Benzar A. Piestova O. (2024). Migrants in Ukraine in the period of the war (2022-2023). *Actual questions in modern science*. № 1(19). S. 30-44
2. Libanova E. M., Pozniak O. V., Tsybmal O. I. (2022.) Mass migration and its consequences for the population of Ukraine as a result of the Russian Federation aggression. *Demography and social economics*. № 2. S. 37-57. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001339377>
3. Nalyvaiko, L. (2022). Social policy and social protection in Ukraine: current state and trends. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2022. Special issue № 1 (120), 7–12. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-7-12>
4. Simakhova A., Tserkovnyi I. (2022) Migrants in Ukraine in the period of the war: social aspects. *Economics, management and administration*. № 4 (102). S. 61-64. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-4\(102\)](https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102))
5. Bogdan K. (2024). Application of artificial intelligence in migration management. *Bezbednost*. Beograd, 66 (2). pp. 193-215. DOI: 10.5937/bezbednost2402193K
6. Hajro, A., Brewster, C., Washika, H.-S. and Morley, J.M., (2023) Global migration: Implications for international business scholarship. *Journal of International Business Studies*, [online] 4, pp. 1134-1150
7. Kozlovska L., Voropay S., Moroz V. (2024) Migrants in international relations: the practice of social development in Ukraine and the receiving countries of the EU in the light of the course and consequences of Russian aggression. *The international community and Ukraine in the processes of economic and civilizational progress: current economic, technological resource, institutional, security and socio-humanitarian issues*. Riga, Latvia, c. 244-261

Political risks for EU host countries amid the influx of migrants fleeing the war in Ukraine

Kozlovska Lyudmila Volodymyrivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa,
Ukraine
ORCID: 0000-0003-2635-7916

In modern political riskology, which involves identifying, analysing, assessing and forecasting the likely negative consequences of political decisions, events and processes, and developing methods for managing these risks in conditions of political instability, a prominent place is given to revealing an understanding of, forecasting and managing migration processes in EU host countries in the context of Russian aggression in Ukraine. In this regard, the article examines the factors that lead to political risks in the countries of the European Community in the context of the influx of migrants fleeing the war in Ukraine. The political phenomenon of migration (in the case of Ukraine in 2022-2026 – from a new perspective) is a socio-political factor that has great uncertainty in the modern world community, including socio-political, economic, cultural, environmental and other factors. This phenomenon involves assessing the probability of a risky event occurring and its potential positive and negative consequences. In defining the political phenomenon of Ukrainian migration in 2022-2026 in the context of Russian aggression towards EU host countries, the particular stability of the democratic foundations of these countries, which are the true embodiment of the rights and freedoms enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, stands out. Among the positive consequences of political risks associated with accepting Ukrainian refugees from the war in the context of Russian aggression, cooperation in EU host countries stands out as a basis for obtaining additional labour force – Ukrainian refugees from the war of working age, additional funding from the EU common budget, additional prospects for rapid development in new conditions, the pooling of efforts, and the strengthening of mechanisms for interaction. One of the tools of political risk management – crisis management – helped the governments of EU host countries to quickly mobilise to address urgent issues related to the reception, accommodation and provision of all necessary assistance to refugees from the war in Ukraine. This was made possible by the government's flexibility and the mobilisation of the public through the activities of volunteer and charitable organisations, which contributed to increasing the resilience of society, turning risks into opportunities for growth.

Key words: EU host countries, migration, migrants fleeing war, Russian aggression in Ukraine, government, state, political process.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Прихненко Максим Іванович

Трансформація ролі Європейського Союзу в зовнішньополітичній стратегії Великої Британії (2021–2025): безпековий аспект

УДК 327(410:4)»20»

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.21>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Прихненко Максим Іванович
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої
політики
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0002-5228-6253

Дослідження присвячене еволюції зовнішньополітичної стратегії Великої Британії щодо Європейського Союзу в безпековому контексті після Brexit. Протягом тривалого періоду вважалося, що після виходу Сполученого Королівства зі складу ЄС значний потенціал для розбудови оборонної та безпекової взаємодії ігнорувався, і лише з приходом до влади нового уряду лейбористів цей процес отримав поштовх до відновлення. У світлі повномасштабного вторгнення росії в Україну, питання формалізації відносин між Британією та ЄС набуло критичного значення для європейської архітектури безпеки. Аналіз трансформації від концепції «Global Britain» до парадигми «NATO First» та «Europe First» дозволяє зрозуміти нову роль Лондона як лідера на континенті та партнера Брюсселя.

Метою дослідження є аналіз ролі Європейського Союзу у безпековій стратегії Великої Британії на сучасному етапі.

Концептуально, дослідження базується на перетині теорій неореалізму та ліберального інституціоналізму, що дозволяє пояснити поєднання прагнення до суверенітету з необхідністю колективної оборони.

В дослідження було використано системний підхід, порівняльний аналіз та Case Study. Доведено, що сучасна стратегія Лондона базується на «прагматичному поверненні» в Європу за збереження домінуючої ролі НАТО. Співпраця з ЄС визнається необхідною для протидії гібридним загрозам та підтримки України, проте формат взаємодії залишається вибірковим. Визначено, що війна в Україні стала каталізатором цього зближення, проте економічний протекціонізм (кейс фонду SAFE) та питання суверенітету залишаються точками напруги. Особливу увагу приділено взаємодії між Великою Британією, Польщею, державами Балтії та Україною, що зміщує фокус британської активності на Східний фланг. Для України цей процес відкриває можливості для поглиблення тристоронньої співпраці «Київ-Брюссель-Лондон», що є важливим елементом зміцнення національної безпеки в умовах тривалої російської агресії.

Ключові слова: безпека в Європі, безпекова стратегія, Глобальна Британія, ЄС, НАТО.

Вступ. В Policy Brief European Policy Center від 30 жовтня 2017 року зазначається, що для тісної співпраці між Великою Британією та Європейським Союзом у сфері зовнішньої та безпекової політики після Brexit досі зберігаються вагомні підстави. На думку експертів, Британія, все ж втратила політичну вагу на міжнародній арені, але залишається значимим світовим гравцем. Вона є одним із п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН, членом НАТО, G7 та G20, має шосту за величиною економіку світу, має значний дипломатичний та військовий вплив і є однією з небагатьох розвинених держав, які зберегли зобов'язання щодо збереження GNI Commitment на рівні 0,7% ВВП [3].

На думку експертів, майбутній формат взаємодії Великої Британії та Європейського Союзу у сферах зовнішньої політики та безпеки визначатиметься трьома принциповими чинниками. Це залежить від стратегічного самовизначення Лондона на світовій арені: чи обере держава шлях повної автономності, чи діятиме як ключовий союзник Євросоюзу, або ж зосередиться на ролі молодшого партнера США в межах трансатлантичного співробітництва.

По-друге, вагомим фактором розглядалася внутрішня трансформація самого ЄС. Ключовим питанням у 2017 році стосувалося спроможності

Союзу виробити єдину та дієву стратегію безпеки після виходу Британії. Експерти наголошували, що попри заклики європейських лідерів до консолідації, значні суперечності між ключовими гравцями, зокрема Францією та Німеччиною, свідчили про те, що реальний прогрес у цій чутливій сфері залишається складним завданням.

По-третє, успіх майбутнього партнерства нерозривно пов'язували із тим, наскільки мирним і конструктивним буде остаточне врегулювання процесу Brexit. Формат «розлучення» безпосередньо розглядався як ключовий фактор через його вплив на довіру між сторонами в цілому, та готовність до тісної координації зусиль в питаннях міжнародної взаємодії [3].

Тривалий час, існувала думка, що з моменту виходу Великої Британії з Європейського Союзу численні можливості для встановлення взаємовигідних відносин у сфері оборони та безпеки залишалися незадіяними, аж поки нещодавно вони не були відновлені новою адміністрацією лейбористів. Партнерство у сфері безпеки та оборони, укладене в травні 2025 року, стало позитивним доповненням до угод, що пов'язують Велику Британію та ЄС у більш тісні відносини, і являє собою нову важливу структуру для співпраці [2].

Супровідний політичний діалог, а також шляхи для нового промислового й технологічного співробітництва є багатообіцяючими, проте все ще спостерігається брак амбіцій у реалізації активності на цих напрямках [2].

Ці дискусії породжують потребу в аналізі місця Європейського Союзу в зовнішньополітичній стратегії сьогодні. Ця ж потреба є актуальною й з точки зору розбудови зовнішньополітичного курсу України, в контексті взаємовідносин в трикутнику «Київ-Брюссель-Лондон».

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз ролі Європейського Союзу у безпековій стратегії Великої Британії на сучасному етапі.

Завдання дослідження:

- проаналізувати еволюцію концептуальних засад зовнішньої політики Лондона щодо взаємодії із ЄС після BREXIT;
- проаналізувати особливості практичної взаємодії між Великою Британією та Європейським Союзом після BREXIT;
- дослідити вплив повномасштабного російського вторгнення в Україну на особливості взаємовідносин між Лондоном та Брюсселем.

Методи дослідження. Концептуально, дослідження базується на перетині теорій неореалізму та ліберального інституціоналізму, що дозволяє пояснити поєднання прагнення до суверенітету з необхідністю колективної оборони.

Системний підхід застосований для аналізу трансформації зовнішньополітичної стратегії Великої Британії як цілісної системи, що адаптується до змін у глобальному та регіональному безпековому середовищі.

Порівняльний аналіз використаний для зіставлення ключових стратегічних документів Лондона, що дозволяє прослідкувати еволюцію концептуального обрамлення політики.

Case Study застосований для аналізу конкретних прикладів взаємодії між Великою Британією та Європейським Союзом в тому числі після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Результати. Центральним парадоксом BREXIT була відсутність безпекового компонента в Угоді про торгівлю та співробітництво 2020 року. Попри те, що Велика Британія була ключовим оборонним гравцем у Європі, уряд Бориса Джонсона пішов на розрив формальних зв'язків у цій сфері. Це не було випадковістю чи помилкою переговорів. Для Джонсона BREXIT мав стати символом відновлення суверенітету та інструментом об'єднання Консервативної партії. Будь-яка формальна прив'язка до структур ЄС сприймалася як політичний ризик, що міг підірвати довіру євроскептичного електорату.

З іншого боку, Європейський Союз також підпорядкував безпекові інтереси логіці політичного виживання. Після референдуму 2016 року Брюс-

сель опинився перед загрозою екзистенційної кризи. Оборонна співпраця була використана як «клей» для 27 держав-членів. Створення PESCO та посилення європейської автономії мали на меті показати, що проєкт ЄС продовжується і стає міцнішим без Британії.

Важливо зауважити, що навіть повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році, яке стало безпрецедентним викликом для європейської безпеки, не призвело до негайного створення формального альянсу між Лондоном та Брюсселем.

За таких умов, ключовим є аналіз стратегічних документів держави, що дозволить «неупереджено» проаналізувати підходи Лондона до взаємодії із структурами ЄС. В межах чинного дослідження акцент робиться на таких документах:

- The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy-2021 «Global Britain in a competitive age» [7] (наділі – GB-2021), яким фіксується парадигма «глобальної Британії» як ключового нарративу позиціонування себе на міжнародній арені;
- Integrated Review Refresh-2023 «Responding to a more contested and volatile world» [4] (надалі – IRR-2023), де системно осмислюється бачення Лондоном ситуації в світі, в тому числі, під впливом повномасштабного російського вторгнення в Україну;
- Strategic Defence Review-2025 «Making Britain Safer: secure at home, strong abroad» [6] (надалі – SDR-2025), що фіксує ключові пріоритети Сполученого Королівства в поточний момент.

GB-2021 свідчить про те, що після виходу з Європейського Союзу Велика Британія переосмислила формат своєї взаємодії з ЄС, перейшовши від інституційної інтеграції до співпраці як «незалежний партнер» у сферах, де інтереси обох сторін збігаються. Велика Британія прагне будувати «конструктивні та продуктивні відносини» з ЄС, засновані на взаємній повазі до суверенітету та свободі Британії діяти інакше в економічній та політичній сферах, якщо це відповідає її інтересам. «Ми знайшли новий шлях співпраці з нашими європейськими сусідами, заснований на суверенній рівності та спільних інтересах...» – зазначено в документі [7, с. 6]

При цьому, НАТО визначений у якості фундаменту колективної безпеки, де Британія підтримує тіснішу практичну співпрацю між НАТО та ЄС для протидії спільним загрозам, зокрема з боку росії. Держави ЄС залишаються життєво важливими партнерами для захисту спільних цінностей, протидії загрозам та розбудови стійкості в сусідніх регіонах: «НАТО є основою колективної безпеки в Євроатлантичному регіоні... Ми будемо працювати з ЄС там, де це можливо, у сферах спільного інтересу, наприклад, у питаннях мобільності військ» [7, с. 71]. При цьому держава декларує, що пла-

нує залишатися залишатиметься провідним європейським союзником у НАТО, роблячи найбільший внесок у безпеку Європи серед усіх європейських держав [7, с. 60].

GB-2021 проводить межу між НАТО та ЄС. Бо, документ демонструє перехід від спільної політики оборони та безпеки разом із ЄС до вибіркового партнерства, де Лондон є самостійним лідером, який координує свої дії з Брюсселем лише тоді, коли це підсилює власну зовнішньополітичну та безпекову стратегію: «Ми будемо шукати конструктивні та прогресивні відносини з Європейським Союзом, засновані на взаємній повазі та визнанні того, що ми є незалежною державою... ЄС та його держави-члени будуть залишатися критично важливими партнерами для Великої Британії... Ми продовжуватимемо співпрацювати з ЄС у питаннях зовнішньої політики та безпеки, де це відповідає нашим інтересам, включно з координацією санкцій та відповідями на спільні виклики у нашому сусідстві.» [7, с. 61].

IRR-2023, на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну, наголошує на необхідності поглиблення зв'язків із ЄС для досягнення своїх стратегічних цілей, відходячи від риторики дистанціювання. Документ фіксує, що держава прагне до нового етапу у відносинах з Європейським Союзом та розвитку інноваційних способів співпраці у сферах спільного інтересу [4, с. 23].

Війна ж в Україні стає каталізатором для підсилення безпрецедентної координації між Лондоном та Брюсселем, особливо у сфері санкцій та військової підтримки, як це зазначено в документі [4, с. 23].

Документ підтверджує конкретні кроки Британії щодо інтеграції в окремі оборонні ініціативи ЄС, що не визначалося к пріоритет перші роки після Brexit: «Ми приєднуємося до проєкту PESCO з військової мобільності, що покращить нашу здатність швидко переміщувати війська та обладнання по всій Європі.» [4, с. 24].

Зовнішня політика Британії щодо ЄС тепер включає глибоку інтеграцію в питаннях енергетичної незалежності від росії, де держава прагне працювати з ЄС над зміцненням енергетичної безпеки Європи, зокрема через нову Робочу групу з енергетичної безпеки між Британією та ЄС.» [4, с. 23].

Велика Британія розглядає нові формати, такі як Європейська політична спільнота, як важливий майданчик для діалогу, який виходить за межі суто структур ЄС, але включає їх, для вирішення безпекових проблем: «Ми відіграємо провідну роль у новій Європейській політичній спільноті, яка надає важливу платформу для лідерів по всій Європі для вирішення спільних проблем безпеки.» [4, с. 24].

Аналіз SDR-2025 демонструє фундаментальне переосмислення відносин Великої Британії з Європою. Після років пошуку ідентичності поза межами Європейського Союзу, Лондон офіційно проголо-

сив повернення до активного лідерства на континенті, визнаючи, що безпека Британії нерозривно пов'язана з безпекою її європейських сусідів. Центральною темою огляду стала концепція «НАТО передусім» (NATO First), яка водночас передбачає глибоку інтеграцію з європейськими інституціями та державами. Документ проголошує перехід до тіснішої інтеграції в європейську безпекову архітектуру та прагнення Лондона до ролі лідера на континенті. На відміну від попередніх років, SDR 2025 ставить європейський театр безпеки в центр оборонної стратегії Британії: «Цей Огляд знаменує зміну пріоритетів. Ми ставимо безпеку Європи на перше місце, визнаючи, що стабільність нашого власного континенту є фундаментом нашої національної безпеки.» [6, с. 12].

Документ підкреслює намір Британії «перезавантажити» відносини з Європейським Союзом, шукаючи нові пакти у сфері безпеки. Декларується, що держава прагне «до амбітного нового Пакту про безпеку між Британією та ЄС, який дозволить тісніше співпрацювати над спільними загрозами, від кібератак до нелегальної міграції та енергетичної безпеки.» [6, с. 28].

Британія позиціонує себе як головну європейську силу в НАТО, що бере на себе відповідальність за безпеку регіону на тлі глобальних викликів. [6, с. 36].

Документ наголошує на важливості спільних європейських оборонних закупівель та розробок, щоб уникнути фрагментації: «Ми більше не можемо дозволити собі розробляти оборонні системи в ізоляції. Британія буде поглиблювати промислову співпрацю з європейськими партнерами, щоб забезпечити масштаб та сумісність наших збройних сил.» [6, с. 44].

Співпраця з ЄС та європейськими союзниками розглядається як критична для довгострокового стримування росії [6, с. 15], а безпека Британії починається на кордонах Європи. Нове бачення є переходом від невизначеності post-Brexit до стратегії «європейського лідерства», де співпраця з ЄС та НАТО стає головним організаційним принципом держави.

19 травня 2025 року між Британією та ЄС було підписано «Security And Defence Partnership Between The European Union And The United Kingdom Of Great Britain And Northern Ireland» [9]. Ministry of Defence Сполученого Королівства стосовно цієї події зазначили таке [9]: «Сьогодні ми домовилися про Партнерство між Великою Британією та ЄС у сфері безпеки та оборони, яке заповнює цю прогалину в наших відносинах, створюючи міцну основу для зміцнення нашого діалогу та співпраці. Це Партнерство відображає нашу спільну географію, історію, інтереси та цінності, а також той факт, що Велика Британія та ЄС є важливими міжнародними гравцями з потужними оборонними та безпе-

ковими можливостями та досвідом. Завдяки цьому новому Партнерству ми забезпечимо, щоб інтереси британського народу й надалі були представлені на найвищому рівні на всьому нашому континенті завдяки посиленій регулярній взаємодії з лідерами ЄС».

На думку британської сторони, партнерство дозволить покращити співпрацю з ЄС щодо основних спільних викликів європейській безпеці, наприклад, шляхом посилення підтримки України у спільній роботі боротьби з незаконним тіншовим флотом росії та посилення співпраці щодо санкцій, щоб максимізувати економічний тиск на військову машину путіна. Це сприятиме тіснішій співпраці в широкому спектрі сфер, починаючи від морської безпеки, космічної безпеки, боротьби з гібридними загрозами та підвищення стійкості критичної інфраструктури до нелегальної міграції, глобальної охорони здоров'я та незаконного фінансування [9].

В свою чергу, Верховний представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки Кая Каллас заявила: «Угода про нове партнерство між ЄС та Великою Британією у сфері безпеки та оборони демонструє нашу спільну відповідальність за безпеку в Європі та за її межами. Завдяки цьому ми забезпечимо безпеку наших громадян у найближчі роки. Ми рішуче налаштовані розширити нашу співпрацю у дедалі небезпечнішому та ворожійшому глобальному середовищі, чи то у боротьбі з кібербезпекою та гібридними загрозами, чи то у посиленні співпраці між нашими оборонними галузями промисловості. ЄС та Велика Британія чітко мають спільні погляди на багатьох рівнях. Ми обидва розглядаємо безпеку України як нашу безпеку та прийняли однакові фундаментальні рішення щодо підтримки країни у боротьбі з агресією Росії. Сьогодні наше послання просте: ми обидва прагнемо працювати разом заради нашої колективної безпеки, тому що ми всі сильніші, коли це робимо» [5].

Підписаний документ, забезпечує структуровану, перспективну основу для діалогу та співпраці між ЄС та Великою Британією у сферах безпеки та оборони, таких як: миробудівництво; врегулювання криз у сфері цивільних та військових питань у рамках Спільної політики безпеки та оборони; морська безпека; космічна безпека; кіберпроблеми та новітні революційні технології; протидія гібридним загрозам та стійкість критичної інфраструктури; боротьба з маніпуляціями; протидія тероризму та запобігання/протидія насильницькому екстремізму; взаємозв'язок між кліматом та безпекою; зовнішні аспекти економічної безпеки та нелегальної міграції.

Партнерство відображає спільну рішучість зміцнити європейську безпеку у світлі зміни глобальної динаміки сил. Оскільки Велика Британія стає дедалі важливішим партнером для європейської оборони

і навпаки, ЄС продовжує відігравати ключову роль в забезпеченні британської безпеки.

На практиці ж, вже спостерігається ряд складностей, що пов'язаний із практичним втіленням даної концепції. В межах безпекових перемовин держава намагалася забезпечити британським фірмам доступ до SAFE (Security Action for Europe) – програми фінансової допомоги на суму 150 мільярдів євро, спрямованої на покращення оборонного потенціалу на всьому континенті. Однак переговори виявилися складнішими, ніж очікувалося. Початкові внески, що мав зробити Лондон були визнані як надмірні, а пропозиція щодо моделі співпраці «pay-as-you-go» ні до чого не призвела. Невдалі переговори 28 листопада 2025 року щодо цієї тематики, де-факто, обмежили участь британських фірм у цьому проєкті [1].

При цьому, стратегічні документи Лондона 2025 року чітко визначають пріоритетність НАТО в основі оборонного планування. Велика Британія надає значну частину своїх Збройних сил НАТО. Міністерство оборони держави зазначало, що британські збройні сили є основним компонентом стримування НАТО та його оперативної діяльності і що Велика Британія як і раніше пишається тим, що робить свій внесок у кожен операцію та місію НАТО. Важливим аспектом є й те, що держава акцентує увагу на тому, що вона є єдиним європейським союзником, який заявив про свої ядерні сили як елемент інструменту стримування для Альянсу [8, с. 12].

SDR-2025 розглядає НАТО як глобальний стандарт безпекових норм. У документі підкреслюється, що співпраця в межах Альянсу допомагає синхронізувати дії з партнерами в інших регіонах, наприклад, в Індо-Тихоокеанському, через мережу глобальних партнерств НАТО: «Зміцнюючи НАТО, ми також зміцнюємо глобальну мережу демократій, здатних протистояти авторитарним викликам у всьому світі» [6, с. 52].

У контексті переосмислення британської стратегії, особливої ваги набуває взаємодія на «Східних кордонах ЄС». В SDR-2025 Східна Європа та Балтійський регіон остаточно трансформувалися з «периферії інтересів» у центральний пріоритет національної безпеки Сполученого Королівства. Проголошуючи принцип «Європа насамперед», Лондон виокремлює Україну, Польщу та Балтійські держави як ключових союзників, що формують передову лінію стримування російської агресії: «Безпека України – це наша безпека. Ми продовжуватимемо підтримувати Україну стільки, скільки буде потрібно, щоб забезпечити її перемогу та довгостроковий мир» [6, с. 15]. Україна стає джерелом бойових інновацій для британської армії. Досвід українських військових у використанні дронів та РЕБ інтегрується в британські програми переозброєння.

Стратегічний хаб та індустріальний союзник Польща в SDR-2025 постає як найважливіший оборонний партнер Британії в Європі. Співпраця з Варшавою виходить за межі простої логістики, переходячи в площину спільних розробок: «Ми поглиблюємо наші стратегічні зв'язки з Польщею, нашою ключовою опорою на Східному фланзі, через спільні оборонні проєкти та безпрецедентну військову координацію» [6, С.38].

Документ також містить бачення стримування російської агресії по відношенню до Естонії, Латвії та Литви: «Наше лідерство в країнах Балтії є свідченням нашої відданості колективній обороні. Ми забезпечимо таку присутність і готовність наших сил, яка зробить будь-яку спробу агресії неможливою» [6, с. 22]. Лондон планує посилити захист критичної підводної інфраструктури в Балтійському морі, що є життєво важливим для енергетичної безпеки регіону.

Велика Британія вбачає себе не просто партнером, а лідером, який пов'язує ці держави в єдину мережу стійкості. Співпраця з Україною, Польщею та країнами Балтії створює «трикутник сили», який заповнює прогалини в європейській безпековій архітектурі. Таким чином, Східна Європа для Британії у 2025 році це серце європейської оборони, де вирішується майбутнє всього демократичного світу.

Висновки. Аналіз сучасної зовнішньополітичної стратегії Великої Британії свідчить про глибoku та неоднозначну трансформацію ролі Європейського Союзу в безпековому контексті Лондона. Якщо перші роки після Brexit (період стратегії «Global Britain» 2021 року) характеризувалися свідомим дистанціюванням від інституційних структур Брюсселя на користь суверенної автономії та пріоритетності НАТО, то події 2022 – 2025 років змусили британський істеблішмент до «прагматичного повернення» в Європу.

Головним підсумком цього процесу стало визнання того, що безпека Британії нерозривно пов'язана зі стабільністю континенту, що зафіксовано в концепції «Європа насамперед» (SDR-2025). Підписання «Партнерства з безпеки та оборони» у травні 2025 року та активна участь у проєктах PESCO і Європейській політичній спільноті демонструють відхід від ізоляціонізму. Однак це зближення не є беззмарним. Дослідження виявило значний розрив між політичними деклараціями та практичною реалізацією: провал перемовин щодо доступу британських компаній до фонду SAFE у листопаді 2025 року підкреслює, що економічні суперечності та статус «третьої країни» залишаються серйозним бар'єром для повноцінної інтеграції в оборонно-промисловий комплекс ЄС.

Окремим важливим вектором є зміщення фокусу Британії на Східний фланг Європи. Формування «трикутника сили» у складі України, Польщі та країн Балтії дозволяє Лондону реалізувати свої

амбіції лідера, що заповнює прогалини в загальноєвропейській архітектурі безпеки. Водночас це створює певну конкуренцію моделей: Британія продовжує наполягати на домінуванні НАТО як єдиного стандарту, тоді як ЄС паралельно розбудовує власну стратегічну автономію.

Таким чином, сучасне місце ЄС у стратегії Лондона можна визначити як «необхідне, але проблемне партнерство». Попри успішне перезавантаження політичного діалогу за часів адміністрації лейбористів, відносини залишаються заручником складної внутрішньої політики обох сторін та ідеологічних розбіжностей щодо меж суверенітету. Для України цей контекст відкриває можливості для тристоронньої співпраці, проте вимагає врахування того, що Лондон і Брюссель все ще перебувають у пошуку балансу між колективною обороною та конкуренцією за вплив у Європі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. B. Martill. The UK will not join the EU's new defence fund. Can the UK–EU security reset still succeed? // Chatman House. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/12/uk-will-not-join-eus-new-defence-fund-can-uk-eu-security-reset-still-succeed> (дата звернення: 11.10.2025)
2. Brexit made businesses abandon the UK. Trump's hefty EU tariffs could bring them back. URL: <https://www.nbcnewyork.com/news/business/money-report/brexit-made-businesses-abandon-the-uk-trumps-hefty-eu-tariffs-could-bring-them-back/6342187/> (дата звернення: 11.10.2025)
3. F. Cameron. After Brexit: Prospects for UK-EU cooperation on foreign and security policy // European Policy Center. 30 October 2017. URL: https://d1xp398qalq39s.cloudfront.net/content/PDF/2017/After_Brexit.pdf (дата звернення: 13.11.2025)
4. Integrated Review Refresh 2023: “Responding to a more contested and volatile world”. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/641d72f45155a2000c6ad5d5/11857435_NS_IR_Refresh_2023_Supply_All-Pages_Revision_7_WEB_PDF.pdf (дата звернення: 13.11.2025)
5. Security and Defence: EU and UK conclude a Security and Defence Partnership // The Diplomatic Service of European Union. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/security-and-defence-eu-and-uk-conclude-security-and-defence-partnership_en (дата звернення: 13.11.2025)
6. Strategic Defence Review: “Making Britain Safer: secure at home, strong abroad”-2025. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/683d89f181deb72cce2680a5/The_Strategic_Defence_Review_2025_-_Making_Britain_Safer_-_secure_at_home_strong_abroad.pdf (дата звернення: 11.10.2025)
7. The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy: “Global Britain in a competitive age”-2021. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/60644e4bd3bf7f0c91eababd/Global_Britain_in_a_competitive_age.pdf

ain_in_a_Competitive_Age-the_Integrated_Review_of_Security_Defence_Development_and_Foreign_Policy.pdf (дата звернення: 11.10.2025)

8. The UK Contribution to European Security. Sixth report of session 2024-26 from 19 November 2025. URL: <https://committees.parliament.uk/publications/50252/documents/271547/default/> (дата звернення: 13.11.2025)

9. UK-EU security and defence partnership from 19 May 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-eu-security-and-defence-partnership> (дата звернення: 11.10.2025)

REFERENCES:

1. B. Martill. The UK will not join the EU's new defence fund. Can the UK-EU security reset still succeed? // Chatman House. URL: <https://www.chatham-house.org/2025/12/uk-will-not-join-eus-new-defence-fund-can-uk-eu-security-reset-still-succeed> (date of access: 11.10.2025)

2. Brexit made businesses abandon the UK. Trump's hefty EU tariffs could bring them back. URL: <https://www.nbcnewyork.com/news/business/money-report/brexit-made-businesses-abandon-the-uk-trumps-hefty-eu-tariffs-could-bring-them-back/6342187/> (date of access: 11.10.2025)

3. F. Cameron. After Brexit: Prospects for UK-EU cooperation on foreign and security policy // European Policy Center. 30 October 2017. URL: https://d1xp398qalq39s.cloudfront.net/content/PDF/2017/After_Brexit.pdf (date of access: 13.11.2025)

4. Integrated Review Refresh 2023: "Responding to a more contested and volatile world". URL: [\[publishing.service.gov.uk/media/641d72f45155a2000c6ad5d5/11857435_NS_IR_Refresh_2023_Supply_All_Pages_Revision_7_WEB_PDF.pdf\]\(https://assets.publishing.service.gov.uk/media/641d72f45155a2000c6ad5d5/11857435_NS_IR_Refresh_2023_Supply_All_Pages_Revision_7_WEB_PDF.pdf\) \(date of access: 13.11.2025\)](https://assets.</p>
</div>
<div data-bbox=)

5. Security and Defence: EU and UK conclude a Security and Defence Partnership // The Diplomatic Service of European Union. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/security-and-defence-eu-and-uk-conclude-security-and-defence-partnership_en (date of access: 13.11.2025)

6. Strategic Defence Review: "Making Britain Safer: secure at home, strong abroad"-2025. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/683d89f181deb72cce2680a5/The_Strategic_Defence_Review_2025_-_Making_Britain_Safer_-_secure_at_home_strong_abroad.pdf (date of access: 11.10.2025)

7. The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy: "Global Britain in a competitive age"-2021. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/60644e4bd3bf7f0c91eababd/Global_Britain_in_a_Competitive_Age-the_Integrated_Review_of_Security_Defence_Development_and_Foreign_Policy.pdf (date of access: 11.10.2025)

8. The UK Contribution to European Security. Sixth report of session 2024-26 from 19 November 2025. URL: <https://committees.parliament.uk/publications/50252/documents/271547/default/> (date of access: 13.11.2025)

9. UK-EU security and defence partnership from 19 May 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-eu-security-and-defence-partnership> (date of access: 11.10.2025)

Transformation of the European Union's role in the United Kingdom's foreign policy strategy (2021–2025): security dimension

Prykhnenko Maksym Ivanovych

PhD in Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of International Relations and Foreign
Policy
Vasyl' Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5228-6253

The study is devoted to the evolution of the United Kingdom's foreign policy strategy toward the European Union in the post-Brexit security context. For a long period of time, it was widely believed that following the UK's departure from the EU, significant opportunities for mutually beneficial defense and security cooperation remained untapped. It was only recently, with the arrival of the new Labour administration, that this process received a renewed impetus for recovery. In light of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the formalization of relations between Britain and the EU has become critical for the European security architecture. Analyzing the transformation from the "Global Britain" concept to the "NATO First" and "Europe First" paradigms provides an understanding of London's new role as a continental leader and a partner to Brussels.

The purpose of the study is to analyze the role of the European Union in the UK's security strategy at the current stage.

Conceptually, the research is based on the intersection of neorealism and liberal institutionalism, which allows for explaining the combination of the drive for sovereignty with the necessity of collective defense.

The study utilizes a systematic approach, comparative analysis, and case studies.

It is argued that London's contemporary strategy is based on a "pragmatic return" to Europe while maintaining the dominant role of NATO. Cooperation with the EU is recognized as essential for countering hybrid threats and supporting Ukraine, although the format of interaction remains selective.

The study identifies that the war in Ukraine served as a catalyst for this rapprochement; however, economic protectionism (as seen in the SAFE fund case) and sovereignty concerns remain points of tension. Attention is paid to the interaction between the United Kingdom, Poland, the Baltic States, and Ukraine, which shifts the focus of British activity to the Eastern Flank. For Ukraine, this process opens opportunities for deepening trilateral cooperation within the "Kyiv-Brussels-London" triangle, serving as a vital element in strengthening national security amidst prolonged Russian aggression.

Key words: European security, security strategy, Global Britain, EU, NATO.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Нотатки

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 6

Коректура • С. Корзун

Комп'ютерна верстка • Ю. Ковальчук

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,93. Ум. друк. арк. 18,83.
Підписано до друку 30.12.2025. Наклад 150 прим. Замовлення № 0226/166

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.